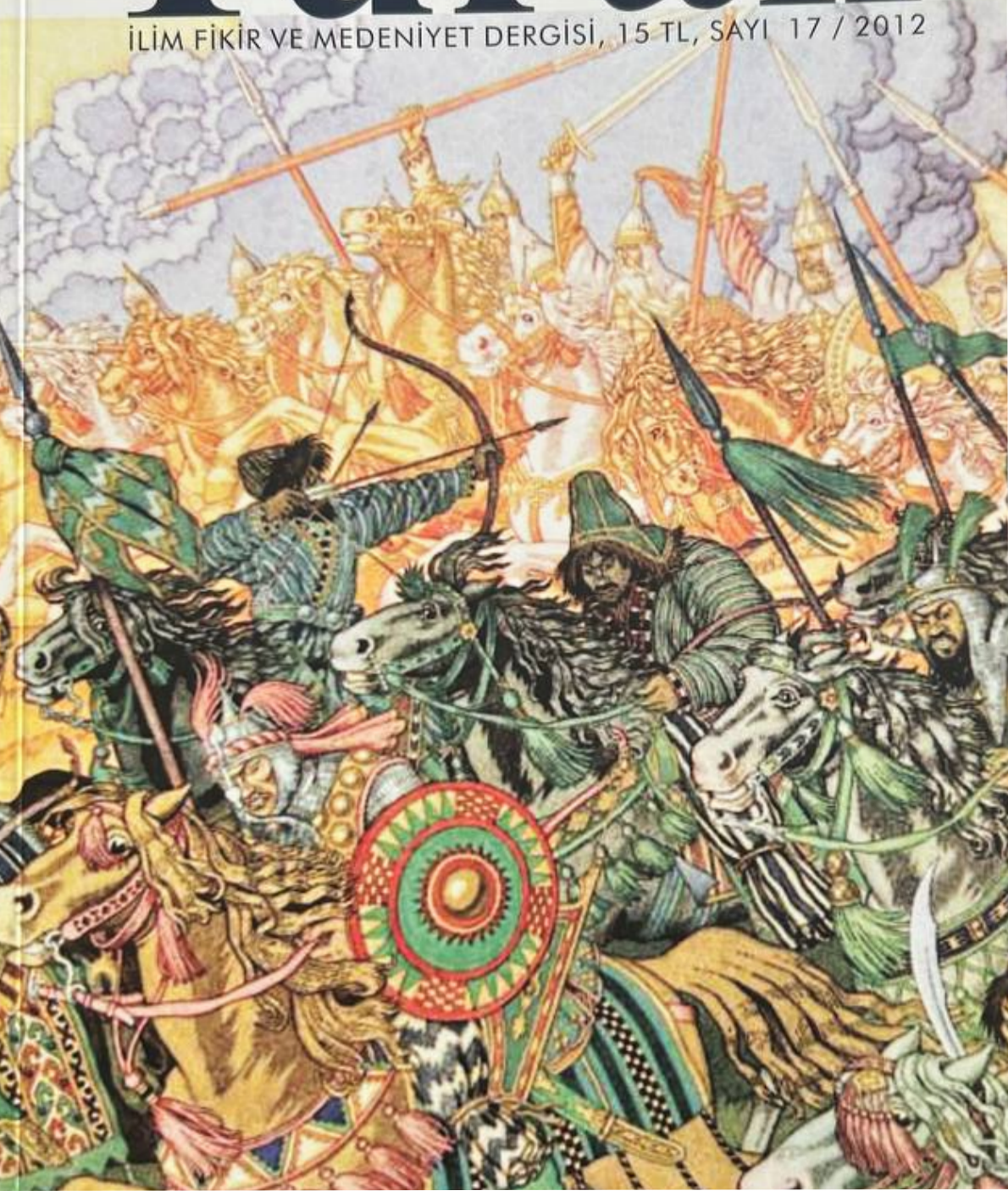

Turán

İLİM FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ, 15 TL, SAYI 17 / 2012

Editör'den

Saygıdeğer okurlarımız,

Dünyada ve ülkemizde siyasi çalkantılar ve çatışmalarla geçen bir yarı yılı daha geride bırakırken, tabii olarak bu “fiili” durumun Ortadoğu’dan, Orta Asya ve güney-Doğu Asyada değişik dalga boylarında cereyan etmesi, ezeli Doğu-Batı çelişkisinin eski dünyanın kalbi, yani jeopolitikin kalpgâhın Asya üzerinde odaklanmış olduğunu bir defa daha ortaya koymuştur. Kara ve deniz düalizminin, kara aleyhine açık farkla bozulması, tabiatıyla deniz gücünün tabiatından gelen “eşkiya” kültürünü âdeta tescil ettirerek, dünya barışının en azgın ve en pervasız hasmı haline getirmiştir.

Bu azgın ve pervasız “deniz eşkiya” gücü, uluslararası hukuk, insan hakları, barış ve karşılıklı mütegalibiyet esası gibi insanlığın temel varoluş değerlerini, ancak zavallı ve acınası toplumların veya milletlerin kamuoyunu oyalamak ve avutmak için için narkotik olarak kullanmaktadır. İnsanlığı topyekun afyonlamakta, her türlü ahlâksızlıkta hiçbir ölçü tanımayan bu tarihi “eşkiya uygarlık”, bütün semavî mukaddesattan arındırılmış, iman edip, insanlığa sunduğu tek şey (!) güç ve paradır. Temelde Yahudi filozofisiyle, angıl maddiyatının evliliğinden doğan bu sömürgeci zihniyet, hükümlan olma yolunda ilk engel olarak gördüğü kiliseyi yıktıktan sonra, dünyaya açılarak, bugüne kadar tabii kaynaklarıyla tabiri caizse kabuğunu soyduğu Doğu ve Asyanın bu defa aklını, idrakini ve zihnine musallat olarak, kendi “semavatsız” ve anti-mukaddes Tanrısız (dinsiz değil) bir savaş başlatmış durumdadır. Bu yolda akıl almaz para gücüyle, hedef aldığı ülke ve bölgelerdeki yerli işbirlikçi ve ajanlarıyla hiçbir kutsalı olmayan yeni dini “demokrasi” adı altında hakim kılmaya çalışmaktadır. Kavrama olağanüstü anlamlar yükleyerek, ve köleci toplum yapısının en uç örneğini temsil eden eski Yunan site devlet sistemininprimitif “demokrasisini” bütün insanlığa hakim kılmak için bir “din” olarak dayatmaya ve kabule zorlamaktadır. Bu yeniden yaratılan dininin sosyolojik bütün unsurları mevcut olup, bu dinin adı, demokrasi, mabedi, Beyaz saray, makamları, Telaviv, Paris, Londra, Berlin, Tokyo, peygamberi, Başkan, havarileri, AB’nin oligarkları, amentüsü, demokrasi prensipleri, kutsal kitabı, İnsan Hakları Beyannamesi, kitabın müfessirleri, Popper’dan Tochivelli’ye, Sorokin’dan, Hayek’e kadar sayısız akademisyen, şakirt ve şarihleri, özellikle yarı sömürge ülkelerdeki sayısız üniversite öğretmeni (hoca değil), devlet adamları ve gazeteci, ordusu, klasik deniz eşkiyalığından mülhem “deniz piyadeleri”, ritüelleri, demok-

rasiye bağıllık için edilen meclis yemin ayinleri, misyonu Tanrılaşmaktır.

Bilumum kutsaldan arındırılmış bu deniz eşkiya uygarlığı, dünya sisteminin kelimenin tam anlamıyla bir “devrim” sayılabilecek ikinci aşamasında insanlığın demokrasi adına bu yolda aklını başından almak için giriştiği savaşta, Afganistan ve Irakla başlayan demokrasi işgalini, Kuzey Afrika kuşağından itibaren Ortadoğu ile devam ederek, bir koldan güney-Doğu Asyaya, bir koldan da Hazar ötesine yayma çabası içindedir.

Elbette, metafor olarak kullandığımız bu “yeni din” (demokrasi) üzerinden maddi gücün perçinlemesi anlamına gelen bu eşkiya işgalinin en zayıf halkasını kendi iç çelişkisinde barındırmaktadır. Bu çelişki salt Marksist çözümlemenin öngördüğü emek-sermaye arasındaki çelişki değil, aynı zamanda Roma ve benzeri örneklerde görüldüğü üzere-kendi varlık sebebi olan sentetik yapının kaynaklanan tarihsel iç çelişkidir. Pek tabii olarak bu çelişkinin kaçınılmaz yıkılışı da tarihin tunç yasası gereği olacaktır. Bu tağuti düzen, bir yandan sömürü ve talan iktisadının bunalıma girmesi, bir yandan dünya kamuoyundan saklamak zorunda kaldıkları Walstreet ayaklanmalarının dalga dalga Avrupa başkentlerinde çeşitli adlar altında yayılması, bir yandan Güney yarıkürenin yarı-sömürge halklarının eşkiya işbirlikçi rejimleri devirmesi, diğer bir yandan Asya Beşlisinin eyvallahsızlaşmasıyla gün be gün köşeye sıkışmaktadır. Afganistan’da saplandığı batağa gün be gün gömülen uluslar arası emperyalizmin gardiyanlarının, yeni (din!) demokrasi misyoneri olarak gittikleri Irak’ta, Suriye’de uğradıkları çöküntüleriyle, Libya’da Kaddafi usulü telef edilmeleri, bunun somut sonuçlarıdır. Bu eşkiya uygarlık, sözünü geçiremediği yerlerde veya kapı kulu hükümetlerinin aciz kaldığı durumlarda tarihi direnci kırabilmek için Hama’da, Kahire’de, Bağdat’ta, Trablusgarp’ta, Gaziantep’te olduğu gibi toplu katliamlara başvurarak içinde bulundukları krizi aşmaya çalışmaktadırlar.

Bu yoldan olmak üzere, tarihin tunç yasası, icra gücünü yerine getirmede tabii seyrine devam ederken, Doğucu ve Asyacı dünya görüşümüz, “eşkiya uygarlığın” bize dayattığı eski yeni fark etmeden demokrasi ve demokratik eşkiya uygarlığının barındırdığı bütün kavram ve çözümlemelerle, yerli ajanların ahlaksızca işbirliği için oluşturdukları her türlü kurum ve kuruluşlara karşı birleşik bir cephe kurmaya doğru immektedir.

*Saygı değer okurlarımız,
Sizler için açmış olduğumuz bu sayfalarda dergimizin
mündercatına uygun olan her türlü haber, teklif, temenni,
tasviye ve tenkitlerinizi bekler, saygılarımızı sunarız.*

sinema yönetmeni

Metin Erksan Vefat Etti

Ünlü yönetmen Metin Erksan 83 yaşında hayatını kaybetti. 'Susuz Yaz', 'Sevmek Zamanı', 'Acı Hayat', 'Kuyu', 'Yılanların Öcü' gibi Türk sinemasının unutulmaz filimlerine imza atan Metin Erksan böbrek yetmezliği teşhisiyle 10 gün önce kaldırıldığı, Medical Park Bahçelievler Hastanesi'nde hayatını kaybetti.

Asıl memleketi Konyadan mülhem olmakla adı İsmail Metin Karamanbey olan Metin Erksan, 1 Ocak 1929 tarihinde Çanakkale'de doğdu. Pertevniyal Lisesinin bitirdi. 1947 yılından başlayarak çeşitli gazete ve dergilerde sinema yazıları yayınlanmaya başladı. Üniversite yıllarında sinemayla ilgilendi. 1950 yılında Atlas Film için Yusuf Ziya Ortaç'ın 'Bin-naz' adlı filmini senaryolaştırarak sinemaya adımını attı. Film Mümtaz Yener tarafından çekildi.

1952 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden mezun olduğunda, aynı yıl "Dünya" gazetesinde Kamera takma adıyla film tenkitleri yazmaya başladı ve 1952 yılında Bed-

ri Rahmi Eyüboğlu'nun senaryosundan çektiği "Aşık Veysel'in Hayatı-Karanlık Dünya" ilk filmi oldu. Köy hayatına getirdiği gerçekçi bakışı ve şiirsel anlatımıyla yönetmenin siyasi duyarlılığını anlatan film sansür kurulu tarafından yasaklandı.

1957'de Dünya Havacıları Türkiye'de ve Büyük Menderes Vadisi isimli iki belgesel film yönetti. Daha da ileri giderek ilk filmi Karanlık Dünya ile halk ozanı Aşık Veysel'in yaşamını, filmin çekimlerini sanatçının köyünde gerçekleştirerek yarı-belgesel bir yaklaşımla perdeye getirdi.

1957'de çektiği ikinci filmi "Dokuz Dağın Efesi" ile büyük ilgi topladı. Daha sonra "Gecelerin Ötesi",

“Yılanların Öcü”, “Acı Hayat” gibi filmlerle toplumsal gerçekçilik türünde filmlere imza attı. Türk sinema tarihinin öncü isimlerinden biri olarak adını duyuran Metin Erksan; “Susuz Yaz”, “Suçlular Aramızda”, “Sevmek Zamanı” ve “Kuyu” gibi filmlerle kendine mahsus geliştirdiği üslup çerçevesinde; “Susuz Yaz” adlı filmi 1964’de Uluslararası Berlin Film Festivali’nde “Altın Ayı Ödülü”nü kazandı.

1974’de Türkiye’de ilk defa İDGSA Film Arşivi tarafından başlatılan eğitim çalışmalarına katılıp, Sinema Kursları’nda hocalık yaptı.

1974 yılında Sait Faik Abasıyanık’ın “Müthiş Bir Tren”, Kenan Hulusi’nin “Sazlık”, Samet Ağaoğlu’nun “Bir İntihar”, Sabahattin Ali’nin “Hanende Melek” ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Geçmiş Zaman Elbisele-ri” adlı hikayelerini, TRT adına “Beş Türk Hikayesi” ismiyle yönetti.

1975’den itibaren İDGSA Sinema-TV Enstitüsü’nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1981 yılında TRT adına sinema alanındaki son çalışması olan “Preveze’den Önce” adlı diziyi gerçekleştirdi. Çalışmaları özellikle yurt dışında büyük ilgi gördü. Adına toplu gösteriler, film haftaları düzenlendi. 1997’de Mimar Sinan Üniversitesi Senatosu kararıyla, “Fahri Profesörlük” unvanı verildi.

4 Ağustos 2012 tarihinde İstanbul’da vefat etti. 7 Ağustos 2012 tarihinde Teşvikiye Camii’nde kılınan cenaze namazından sonra Boğaziçi Üniversitesi Şehitlik Tepesi’ndeki aile kabristanına defnedildi.

Kitapları

Atatürk Filmi

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Avrupa Birliği Üyesi Olmak Hakkı ve İsteğinin Tarihsel Kaynakları
Mare Nostrum (Bizim Deniz-Yunan Sorunu)

Filmografisi

Aşık Veysel’in Hayatı / Karanlık Dünya - 1952, Dokuz Dağın Efesi - 1953, Beyaz Cehennem - 1954, Yol Palas Cinayeti - 1955, Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrukesi - 1956, Gelinin Muradı - 1957, Hicran Yarası - 1958, Gecelerin Ötesi - 1960, Şoför Nebahat - 1960, Mahalle Arkadaşları - 1961, Oy Farfara Farfara - 1961, Acı Hayat - 1962, Çifte Kumrular - 1962, Sahte Nikah - 1962, Yılanların Öcü - 1962, Susuz Yaz - 1963, İstanbul Kaldırımları - 1964, Suçlular Aramızda - 1964, Sevmek Zamanı - 1966, Ölmeyen Aşk - 1966, Ayrılık da Beraberiz - 1967 / Metin ERKSAN, Muzaffer ASLAN, Kuyu - 1968, Ateşli Çingene - 1969, Reyhan - 1969, Yılın Kadını Değil - 1969, Eyvah - 1970, Sevenler Ölmez - 1970, Feride - 1971, Hicran - 1971, Makber - 1971, Keloğlan ve Can Kız - 1972, Süreyya - 1972, Dağdan İnme - 1973, Şeytan - 1974, Kadın Hamlet / İntikam Meleği - 1976, Sensiz Yaşamam - 1979, Ödeşme - Zeynep Direr KUYU, Metin ERKSAN

Belgesel Filmleri

Karanlık Dünya (Aşık Veysel’in Hayatı) - 1952
Metin Erksan daha da ileri giderek ilk filmi Karanlık Dünya ile halk ozanı Aşık Veysel’in yaşamını, filmin çekimlerini sanatçının köyünde gerçekleştirerek yarı-belgesel bir yaklaşımla perdeye getirmişti.

Dünya Havacıları Türkiye’de - 1957

Nehir ve Uygarlık - 1959

İstanbul -

Atatürk ve Ankara -

İzmir -

Boğaziçi Köprüsü -

Televizyon Dizileri

Beş Türk Hikayesi - 1976

Preveze Öncesi - 1981

Tarihçi ve Yazar

Altan Deliorman Vefat Etti

Yazar ve yayımcı ve tarihçi Altan Deliorman, Şişli Etfal Hastanesi'nde, geçirdiği beyin kanaması sebebiyle tedavi gördüğü yoğun bakım servisinde, 22 Ağustos 2012 tarihinde 76 yaşında hayatını kaybetti.

1936 yılında İstanbul 'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde yaptı. Haydarpaşa Lisesi'ni bitirdikten sonra bir süre İst. Ün. Hukuk Fakültesi'nde okudu. Daha sonra Edebiyat Fakültesi'ne geçerek, bu fakültenin Tarih bölümünden mezun oldu.

Genç yaşta girdiği hayatında gazeteciliğin çeşitli dallarında çalıştı. Teknik sekterlik, yazı işleri müdürlüğü görevlerinde bulundu. Tercüman gazetesinde 1976-1985 yılları arasında köşe yazarlığı yaptı.

Türk Dünyası (1955), Milli Işık (1967-1971), Gurbette Bayrak (1985-1987), Orkun (1998-2000) dergilerini yayınladı ve yönetti. Milli Yol (1962) ve Boğaziçi dergilerinin (1982-1987) yayımına katkıda bulundu. Boğaziçi Yayınları'nın kurucuları arasında yer aldı ve 1972-1987 yılları arasında genel müdürü oldu.

Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım müessesesini kurdu (1986). Bu kuruluşta eğitim ve kültür kitapları yayınladı. Türkiye Komünizmle Mücadele Derneği'nin kurucuları arasında yer aldı (1956) ve dernek lağv edilene kadar genel sekreterliği yaptı, Türkçüler Derneği'nin kuruluşuna katıldı (1962).

Türk Kültür Ocağı'nın kurucularından olup genel sekreterliğini yürüttü (1966). 1.,2.,3. ve 4. Türkiye Milliyetçiler Büyük Kurultaylarının tertip komitelelerinde görev aldı (1967-1987).

Türk Edebiyatı Vakfı kurucularındandır (1978). Yine kurucuları arasında yer aldığı Aydınlar Ocağı'nın genel müdürlüğünü (1970-1975), genel sekreterliğini (1979-1982), yönetim kurulu üyeliğini, çeşitli dönemlerde İlim ve İstisare Kurulu üyeliğini yaptı.

Bir grup tanınmış milliyetçi ile birlikte Orkun Vakfı'nı kurdu ve ilk başkanlığını üstlendi(2000).

İLESAM'ın kurucularından olup(1986) ilk Teknik ve Bilim Kurulu üyesi, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti(1967) ve Yüksek Basın Divanı üyesidir.

Yurt içinde ve yurt dışında çeşitli illerde çok sayıda konferans vermiş ve komisyon çalışmalarına

katılmış, çeşitli ilmi ve mesleki kongrelere raporlar ve tebliğler sunmuştur.

Pek çoğuyla yakın dostluklar kurduğu devrin tanınmış simalarını kaleme aldığı yazıları edebiyat çevrelerinde büyük beğeni kazandı. 2005'de "Işıklı Hayatlar" adlı eseriyle Türkiye Yazarlar Birliği tarafından biyografi dalında yılın yazarı seçildi. 2008'de Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından basın mesleğinde 50. yılını doldurması dolayısıyla 'Basın Şeref Ödülü' aldı. 2009'da ise Edebiyat Sanat ve Kültür Araştırmaları Derneği (ESKADER), Altan Deliorman'ı "Portre" dalında 'Türk Yurdunun Bilgeleri' isimli eseri dolayısıyla 'yılın yazarı' seçti.

Tarık Bin Ziyat adlı bir romanla birlikte birçok hatıra, araştırma ve biyografi eseri yayımladı. Orta ve Lise tarih kitapları yazdı.

Eserleri

Türk Yurdunun Bilgeleri, Işıklı Hayatlar, Türklerle Karşı Ermeni Komitacıları, Osmanlılardan Önce Türkler, Tanıdığım Atsız, Kırık Kanatlı Jön-Türk, Sessiz Bir Ses...

Bozkırın tezenesi

Neşet Ertaş aramızdan ayrıldı.

Ah yalan dünyada, yalan dünyada, yalandan yüzüme gülen dünyada... Bu unutulmaz sözlerin sahibi, Türk halk müziği bestecisi, söz yazarı, yorumcu, ünlü halk ozanı Neşet Ertaş, dün sabah 74 yaşında hayata veda etti. 15 gündür kanser tedavisi gören Ertaş'ın cenazesi Kırşehir'deki Bağbaşı Mezarlığı'nda babası Muharrem Ertaş'ın yanında toprağa verilecek.

İzmir'de özel bir hastanenin onkoloji servisinde 15 gündür kanser tedavisi gören Türk halk müziğinin usta sesi Neşet Ertaş, 25 Eylül sabahı saat 08:45 sularında hayatını kaybetti. Sanatçı 23 Eylül günü ise "primer hastalığı" yoğun bakım servisine kaldırılmıştı.

Tedavi gördüğü hastanede dün sabah vefat eden sanatçı Neşet Ertaş'ın cenazesi, memleketi Kırşehir'e götürülmek üzere Ankara'ya gönderildi.

Karşıyaka'daki hastaneden sabah saat 04.30'da alınan cenazeyi, az sayıda seveni uğurladı. Sevenleri, cenaze aracının ayrılışı sırasında kısa bir süre büyük usta için alkış tuttu. Ertaş'ın ailesi ve yakınları da, hastaneye ait bir minibüsle cenaze aracını takip etti.

Akrabası Metin Taplak'ın bindiği cenaze aracı havalimanı öncesinde, Ertaş'ın Karabağlar ilçesi Yunus Emre Mahallesi'ndeki evinin bulunduğu sokağın yakınından geçirildi.

Adnan Menderes Havalimanı'nın kargo bölümüne getirilen Ertaş'ın cenazesini, oğlu Hüseyin Ertaş ve yakınları indirdi. Ozanın ailesi ve yakınları VIP'den geçiş yaparak uçağa bindi. THY'ye ait tarifeli uçak saat 07:00'de havalandı. Ertaş'ın cenazesi, Ankara'dan karayoluyla, defnedileceği Kırşehir'e götürülecek.

Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay başta olmak üzere devlet erkanının ve sevenlerinin karşılama yapacağı ozan için çocukları Döne ve Hüseyin Ertaş resmi tören istemezken sanatçı Ankara'dan karayoluyla memleketi Kırşehir'e nakledilecek. Cenaze ise ikindi namazını müteakip Ahi Evran Camii'nden kaldırılacak ve Bağbaşı'ndaki merkez mezarlığa babası Muharrem Ertaş'ın yanına defnedilecek.

Ertaş'ın dünürü ve yeğeni Metin Taplak, bunun dışında başka bir gelişme olmayacağını belirtti. Ünlü bozlakçı Neşet Ertaş'ın adının Kırşehir'deki caddelerde, okullarda ve babası Muharrem Ertaş'la birlikte bir de anıtı bulunuyor.

Türkistanlı Nurmuhammedoğlu Enver'in Hatıralarında Enver Paşa Hazretleri

Enver Paşa'nın şehit edilmesinden onbir yıl sonra 1933 yılında Özbekistan'ın Fergana'de şehrinde doğdu. Babası Enver Paşaya bağlı Türkistanlı komutanlardan Nur Muhammet Beydi. Bu nedenle kendisine "Enver" adı verildi. Sovyet yayılcılığına karşı Türkistan'da 1917-1931 yılları arasında gelişen "Basmacı" veya "Korbaşılar" hareketinin "Nur Muhammet Bey'in" oğludur. Afganistan'ın Kabil şehrinde büyüdü. 1947 senesinde Kabil'de arkadaşları ile Türkistan Türk Gençler Birliği'ni kurdu. 1951'te hareketin liderleri olan babası ve amcası ile Karaçi ve Basra üzerinden Türkiye'ye ulaştı. Ailece Menderes Hükümeti tarafından Adana'ya yerleştirildiler. Sonra Amerika'ya göç etti, Enver Bey (solda) halen New York'ta yaşamaktadır. Türkistan kahramanı babası Nur Muhammet Bey'in mezarı Adana'da bulunmaktadır.

4 Ağustos günü Enver Paşa'nın şehit edilmesinin 90. yılını geride bıraktık İçinde bulunduğumuz 2012 yılı Balkan Harbinin 100. yıldönümü. 2014 yılında ise I. Dünya Savaşının 100. yıl dönümünü idrak edeceğiz. Bu vesileyle önümüzdeki iki yıl Enver Paşa'nın adının yoğun bir şekilde konuşulacağı bir dönem olacak. I. Dünya Savaşı ve Sarıkamış Harekatı denilince Enver Paşa adı akla gelen ilk isim.

4 Ağustos 1922 tarihinde bugün Tacikistan sınırları içerisinde kalan, Türkistanın Belçivan Kasabası yakınlarında Rus kuvvetleri tarafından öldürülür. Enver Paşa'nın Türkistan'da Ruslara karşı başlatmak istediği mücadele üzerinden yüz yıla yakın bir zaman geçmesine rağmen

halen çok şey gizemliliğini koruyor.

Enver Paşa'nın öyküsünde bugünkü "Özel Harekatçıların" dedesi sayılacak "Teşkilat-ı Mahsusa" ve "Milli Emniyet" ile "Eşref Kuşcubaşı" gibi isimler birine karışıyor. "Enver Paşa'nın Türkistan'a geçişi" ve "Katledilişinin" öyküsünü, Paşa'nın buluşmak üzere Türkistan'a geçtiği Nur Muhammed Bey'in Amerika'da yaşayan oğlu "Enver Bey'den dinledik.

Dinlerken, Mustafa Kemal Atatürk'ün Afgan Kralı ve Enver Paşa üzerinden Türkistanlı Basmacı önderlerine gönderdiği kayıp bir Kur'anın izini bulduk. İşte Enver Paşa'nın ismini taşıyan, 1933 doğumlu Enver Bey'in Almayada Ahmet Özey'a anlattıkları.

- **Afganistan'da o zaman ne kadar**

Özbek nüfus vardı?

Enver Bey- İki milyona yakın olsa gerek... 1934' e kadar Stalin'den kaçan on binlerce insan bu ülkeye geçti.

-**Ne kadar insan Türkiye'ye geldi o vakit?**

Enver Bey – Tam rakkamı söyleyemem ama ilk kafi-
le bizler 1951'de 13 aile geldik.

- **Peki babanız kimdi sizin?**

Enver Bey - Babam Türkistan milli mücahitlerinden Başkumandan Nur Muhamed'di. Abisi Şir Muhammed Bey ile Basmacı Hareketini kurdu. Türkistan'ın Mervan şehrinde doğmuşlardı. Bir milli hareket önderiydi. Stalin'den kaçtıktan sonra, Kabil'de görev yapan Türk 'Milli Emniyetine' mensup, ismini vermeyeceğim bir doktor tarafından, Afganistan'dan çıkartıldık. Menderes Hükümeti tarafından Türkiye'ye getirildik. Babamın lakabı 'Vatan Bekçisi'di, Adana'da Devlet Su İşlerinde bekçilik yaptı. Ordan emekli oldu ve Adana'da Yavuzlar Mahallesinde 1984 yılında öldü. Anlayacağınız orda veya burda 'Vatana Bekçilik' yaptı.

- **Sovyet ihtilalinde?**

Enver Bey- 1917'de bizde "Milli Mücadele" başlıyor. 13 Aralık 1917'de Hokand Muhtariyeti Mustafa Çoka-
yoğlu idaresinde kuruluyor. Amcam Şir Muhammed Bey'in baş kumandanlığında bütün "Korbaşlar" topla-
nıyor. Biz bu harekete "Kor Başılar Hareketi" Ruslar ise "Basmacı Hareketi" adını veriyor. O tarihte 10 bin kadar askeri vardı.

Enver Bey - Hangi şehirler kontrollerindeydi?

- Fergana'ı Vadisi merkez... Mervan, Namangan, Andican, Koş, Karasu ve Hokand ile Celalabat kontrollerindeydi. **Zinovyev** komutasındaki Bolşevikler dedi ki; Size Fergana Hükümetini verelim, Taşkent'ten ve Semerkant'tan siz vazgeçin. Bunlar dedi ki Türkistan'a, Rusların ayak basmasına izin vermeyeceğiz. Sonra **Zinovyev** geri çekildi. Bir aya kadar bu mütareke devam etti. Türkistan'dan toplanan üç yüz alim bilhassa milliyetçi çok tarihe ismi geçmiş, müftüler ordaydı. Taşkent Müftüsü Sadreddin mütarekelerde onların başkanıydı. Türkiye'den rahmetli Eşref Kuşçubaşı ile Atatürk devri Türkiye'si ile köprü olan hep buydu.

- **Basmacı"ların Türkiye ile teması var mıydı?**

Enver Bey – Onlara ümit veren Türk zabitleriydi. Babamızın söylediklerine göre beş tane büyük rütbeli Türk zabiti onlarla temasta.

Enver Bey – Sami Paşa, Ali İhsan Bey, Eşref Kuşçubaşı gibi... Bunlar Şir Muhammed Bey'in askerlerini tam

askeri şekilde yetiştirmek için 1918 yılında Türkistan'a gelmişler eğitim vermişler.

- **Türkistan'daki bu ilişkilerle ilgili elinizde belge var mı?**

Enver Bey - Enver Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa bir Kur'an hediye etmiş. Kur'an içinde bir yazı var. Bu Kur'an Türkiye'den Afganistan Kralı Emanullah Han'a gönderilmiş. Emanullah Han da Kur'anı Kerimin arkasını imzalayıp Enver Paşa'ya yollamış. Enver Paşa da Kur'an'ın, aynı sayfasını imzalayıp Şir Muhammed Bey'e göndermiş. Bu büyüklerimiz tarafından 'Cihad Emri' olarak kabul edilmiş.

Enver Bey – "Siz oradan hareket edeceksiniz, biz buradan" diye. Kur'anı Kerim 1959'a kadar bizdeydi. Amcam Şir Muhammed'te. Maalesef nasıl olduysa Adana şehrimizde bu Kur'an bizden alındı. Türkiye'mizin Milli Emniyet Teşkilatı'ndan gelen zatlar, bu Kur'an-ı Kerim ve bazı evrakları 1959 yılında bizden aldılar.

- **Hangi nedenle alıyorlar sizden?**

Enver Bey –Bir gün beni emniyetten çağırdılar... Amcam Şir Muhammed Bey ile babam Osmanlı Türk-
çeşini biliyordu. Amcam pek bilmiyorlardı. Beni de beraber götürdüler. Adana'da istasyon karşısında büyük bir binanın üçüncü katına çıktık. Orada 45 dakika bizimle konuşuldu. "Siz hakikaten komünist misiniz?" ya da "Milliyetçi misiniz?" diye tuhaf sorular soruldu. Babam dedi ki "Komünist olsak bu kadar Ruslarla niçin mücadele ettik. Tarihe bir bakın. Türkiye'nin resmi insanları-sınız siz. Bunu bize söylemeyin" dedi.

- **Menderes zamanında mı?**

Enver Bey -Menderes zamanıydı. Allah rahmet eylesin Menderes'in kendisi de gelip amcamla konuşmuştur. Onların babama maaş verdi, ev arazi verdi. Kendisi bizzat "Siz bizim büyüklerimizdensiniz" derdi.

- **Bu Kur'an ile zabitler geliyor... Büyükleriniz Mustafa Kemal Paşa'nın Kur'anı üzerine yemin ediyorlar. Kur'an'da Mustafa Kemal Paşa'nın adı var mı?**

Enver Bey - Kur'anı Kerim'de adı vardı. Bugün bu Kur'an Türkiye Milli Emniyeti'nde mevcuttur. Ben araştırdım hiç kimse bana bunun cevabını vermiyor Bak-sınız... Sizler bulursunuz. Eşref Kuşçubaşı da var bu Kur'an ile alakalı. Teşkilatı Mahsusanın yöneticileri de. Belki Türkiye'nin iç meseleleri bu Kur'anın bizden alınmasını gerektirdi. Kur'anı bazen ben de okurdum. Amcamız onu daima boynunda gezdirirdi. Onun için çok değerliydi.

- Enver Paşa'nın Türkistan'a gelmesini anlatır mısınız?

Enver Bey - Babamızın söylediği... Enver Paşa Türkistanı kurtarmak için, onlara yardım etmek için Türkistan'a geliyor. Buhara yakınlarında Lakay'ların lideri Lakay İbrahim bilmeden onu hapsediyor. Enver Paşayı iki ay alı koyuyorlar. Böylece muharebeye geç kalıyor. Türkistan'a ulaşamıyor. En son amcamızın veya bazı miliyetçilerin isteği ile Lakay Beylerine, Lakay Cuma onu serbest bırakıyor. Sonra Buhara'ya gelip, Tacikistan üzerinden Fergana'daki Basmacı birliklerine ulaşmak istiyor. Bugün Tacikistan'da kalan Belcivan'da mücadeleye giriyor. Amcama haber yolluyor "Bana yardım lazım" diye. Amcam, Enver Paşa'ya babamla birlikte beş bin kişilik yardım gönderiyor. Talihsizlik bu ki Enver Paşa yardım gelinceye kadar şehit olmuş. Yetişemiyorlar...

- Vefatı ile ilgili bildikleriniz...

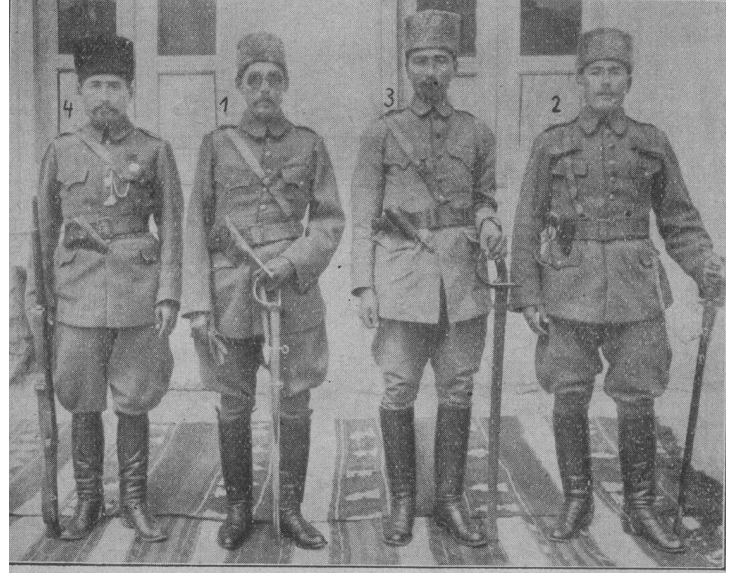
Enver Bey- Kurban Bayramının ikinci günü, 1922 yılı. O gelen Kuran-ı Kerim üzerine amcamız derhal faaliyete geçmiş. Semerkant Kolbaşısı ona yakın olduğu için amcama haber gönderiyor. "Elinizden geleni yapın, Enver Paşa'ya yardım edin" diyor. Ben de onun ismini taşıyorum. O bizim büyüğümüz. Biz de, Türkistan'da en çok inanç halifeye, Türkiye'mize de... Bir insan bizim inancımıza göre hacca giderse, halifeyi ziyaret etmeden gidemez. Onun için "Bu Halifenin damadıdır. Ona elizden gelen yardımı yapın" diyorlar.

-Buhara'da nasıl yakalanıyor?

Enver Bey - Emir'in adamı 'Çıplak Eyüp Cuma' güya yanlışlıkla yakalıyor. Neden yakalandığı tartışmalı bir konu. Gayesi önce Taşkent'e ulaşip, Fergana'ya, cepheye varmak. Babamıza gelecek, amcamızla beraber hareket yapılıyordu. Fakat kısa zamanda rahmetli oldu.

-Yakalanışını babanız anlattı mı size?

Enver Bey - ...anlattı. Kurban Bayramının ikinci günü. Askerlerine "Sizler çoluklu çocuklusunuz. Benim burada ailem yok. Gidin, bayramınızı yapın" diyor, onları gönderiyor. Yanında Mirza Pirnefes isimli Baş Katibi var. Kendisi "Türkiye ile ters düşüyor" o vakitte. Bu olaylarla ilgili bir eser de yazıldı.. 'Mirza Pir Nefes'in oğlu da Amerika'da kızı Adana'da yaşıyor. Herkes gittikten sonra Rus casuslar bunu haber alıyor. Derhal hücumu geçiyorlar. Hücum sonrası yedi kurşun çıkıyor vücudundan. Tabancasında mermi kalmadığı için kılıcını çekiyor Enver Paşa. Kılıçla mücadelesine devam ediyor. Orada yıkılıp kalıyor sonra...

1 - باش قوماندان شیر محمد بیک ، 2 - لشکر باشی نور محمد بیک ، 3 - لشکر باشی ملاخیم حضوری ، 4 - باش کاتب نذیر قباوی

-Bu o zaman bir pusu, savaştan ziyade

Enver Bey - Rusların beklediği bir şey. Fırsat bulunca istifade edelim diye bakıyorlar. Bizdeki bilgilere göre, seyahat anında yanındaki askerler aslında beş yüzden fazla. Çoğu gidiyor. Başkatibi ile muhafızları on, on beş asker kalıyor. Konakladığı Belcivan o zaman kasaba ya da mezra gibi bir yer. Mezarı Türkiye'ye gelmeden oradaydı. Herkes, özellikle de doğum yapamayan hanımlar Enver paşanın mezarına gidip dua ederlerdi.

-Bu hadiseden sonra büyükleriniz ne yapıyor?

Enver Bey - ... sonra moral çok bozuluyor, askerin de morali bozuluyor. Tekrar babam askerleriyle beraber dönüyor Fergana'ya. Amcam haberi alınca üzüntüden üç gün çıkıyor bir mezarlıkta yatıyor. Onların zaten evleri yok. Evinden, çoluk çocuktan uzak.

- sizin özellikle söylemek istediğiniz şey var mı?

Enver Bey - Birincisi en büyük rehberimiz

Atatürk'ün "Ne mutlu Türk'üm" sözü. Dünyada en büyük dahi Timur'dan sonra Mustafa Kemal'dir. Be de onun sözüne bir söz ekleyim; "Türküm diyen var olsun, Türklük payidar olsun. Aziz yurdum Türkistan, birleşsin bahar olsun" arzum bu. Onun Türk dünyası için yaptığını hiç kimse yapmamıştır. Bugün Türkiye onun sayesinde yaşıyor. Müstemleke olmadan kurtaran tek dahi odur. Kendisini bir rehber olarak da görürüz. Bizler Vatanımızı 'Özbekistan' kabul ediyoruz. Fakat nedir Özbek? Tarihte var mı Özbekistan? Yok! Boş laf.

-Ne diyeceğiz?

Enver Bey - Türkistan. Ben Türkistanlıyım.

...

Osmanlı Uniforması Giyyiyorlardı

Enver Paşanın şehit edildiği 1922 yılından kalma ve ilk kez yayınladığımız bu resim aslında her şeyi ifade etmekte. Türkistan Kuvvetleri Başkumandanı Şir Muhammed Bek (1) ve silah arkadaşları Leşker Başu Nur Muhammed Bek (2) (kardeşi), Leşkerbaşı Molla Hatam Huzuri (3) ve Başkatip Nazri Kabavi (4) birarada.

Rusların “Basmacı” adını verdiği Türkistan’ın bağımsızlığı için savaşan “Korbaşların” kurmay heyeti Osmanlı zabıt uniforması giymektedir. Buhara Cumhuriyetindeki, “Buhara Harp Mektebi” de Enver Paşa tarafından kurulmuştu ve onun görevlendirdiği subayların yönetimindeydi. Enver Paşa sadece Türkiye’de değil, Türkistan’daki silahlı kuvvetlerin de çağdaş bir ordu niteliğinde teşkilatlandırmasının temellerini attı. Enver Paşanın Türkistan’da ektiği bağımsızlık tohumları, şehadetinden yetmiş yıl sonra Türkistan’da kurulan bağımsız Türk devletleri ile meyvesini verdi. (*)¹

Türkistan ve Türkiye

1913 yılında Balkan yenilgisinin ardından iktidarı ele geçiren Enver Paşa Osmanlı imparatorluğunun savunma stratejisine Kafkasya’daki islam varlığı ve Türkistan’daki millî kuvvetlerin organize edilmesi şeklinde yeni bir boyut getirdi. Bu dönemi bizlere en gerçekçi biçimde yansıtan, Türkistan’da görevli Osmanlı subayları tarafından kaleme alınan raporlar Selçuk Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyeleri Mehmet Yılmaz ve Ferudun Ata tarafından “Buhara Cumhuriyeti ve Basmacılık Hareketi Hakkında İki Rapor” adıyla yayınlandı. Enver Paşanın şehit edilmesinden kısa bir süre önce yazılan ve Mustafa Kemal Atatürk’e sunulan raporlar Enver Paşanın Türkistan politikasına ilişkin ip uçları verdiği gibi, Atatürk’ün Türkistan davasına olan ilgisini de ortaya koymaktadır. Bu değerli ilmi çalışmanın özgün üslubuna sadık kalınarak özetini aşağıda okuyucularımıza sunuyoruz.

Başta Türkistan halkı olmak üzere, eski Çarlık idaresi altındaki halklar Sovyet devriminin içinde bulunduğu durumdan faydalanmak isterler. Ali Han Bökeyhan idaresinde Orenburg’ta toplanan Kazaklar, 13 Aralık 1917’de

“*Alaş Orda Özerk Cumhuriyeti*”ni ilan ederler. Yine aynı tarihlerde Hokand’da toplanan “*IV. Müslümanlar Kongresi*” ile de “*Özerk Türkistan Cumhuriyeti*” kurulur. Bu cumhuriyet uzun ömürlü olmaz. Çünkü, 21 Şubat 1918’de Hokand’a saldıran Kızılordu birlikleri, şehri tulumlarla petrol püskürterek yakar. Henüz anayasasını bile yapamayan bu cumhuriyet dağıtılır. Hokand polis şefi Ergaş, adamlarıyla birlikte şehir dışına çekilerek, Ruslara karşı direnir. Bu direniş zamanla büyür, bütün Fergana vadisine yayılarak “*Basmacı*” hareketi adını alır.

Raporun Yazılışı ve Amacı

Elimizde bulunan raporlardan ilki, 28 Haziran 1922 tarihinde Sâbık Buhara Mekteb-i Harbiye Müdürü Hayri imzasıyla Batum’da yazılmıştır. Hayri Bey, Buhara Cumhuriyeti’ne subay yetiştirmek üzere 1920 yılında açılan Mekteb-i Harbiye’nin kurucularından olup, 1922 Martı’nda tutuklanıncaya kadar bu görevi sürdürmüştür. Buhara Cumhuriyeti’nin kuruluşu sırasında, nazırlara danışmanlık yapan onlarca İttihatçı subaydan birisidir. Yurda dönerken Batum’da karşılaştığı Buhara sefirimize bu raporu vermiştir.

İkinci rapor ise, tıpkı Hayri Bey gibi, Buhara Cumhuriyeti’nin kuruluşu sırasında çok önemli görevler üstlenmiş olan, Buhara’da tutuklanan ve bir müddet Moskova’da tevkif edildikten sonra yurda dönen beş subayımıza aittir. Raporun yazılım amacı, esaret dönüşü Trabzon’da karşılaştıkları Buhara sefirimizi, Buhara ve Türkistan konusunda aydınlatmaktır.

Raporun üzerindeki imzalarda, Buhara Maârif Nezâreti Mekâtip Şubesi Müdürü İhtiyat Zabiti Vekili İsmail, Buhara Emniyet-i Umumiye Suvari Kıtâatı Darulmuallimin Muallimlerinden İhtiyat Mülâzım-ı sâni Ali, Buhara Emniyet-i Umumiye Müdürü ve Darulmuallimin Tabiiyyât Muallimi İhtiyat Mülâzım-ı sâni Mehmet, Buhara Kale Kumandanı Makineli Tüfenk Tüfenkçisi Arif Hikmet ve Buhara Mektebi Müdürü ve Muallimi Vekil-i İhtiyat Mehmet İsmail adları görülmektedir. Bu beş subay Buhara Cumhuriyeti’nin yönetiminde önemli makamlardadırlar.

Her iki rapor da, bir üst yazı ile, Erkan-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa tarafından Büyük Taarruz öncesi Akşehir’de bulunan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya sunulmuştur.

Raporun İçeriği

28 Haziran 1922 tarihinde sabık Buhara Harbiye

¹(*) Resmin Kaynağı – Türkistan’da İnkılap Devri – Bir Türkistanlının Hatıra Defterinden Basmacılık Hareketi Tarihine Dair Notlar. Yaş Türkistan Dergisi, Sayı No. 29, Sayfa 16. Nisan 1932 Paris. Yayınlayan Mustafa Çokayoğlu (Ahmet Özay Arşivi)

Mektebi Müdürü tarafından yazılan ilk rapora göre; Rusya'da Kerenskiy Hükümetinin kurulmasından sonra Orta Asya'da milliyetçi hareketler başlamıştır. Bir süre sonra Buhara ve Hive Emirleri yenilik yanlısı "*Gençler Cemiyeti*." karşısında meşrutî bir idareyi kabul etmek zorunda kalmışlardır. Orta Asya'ya kadar yayılan Rus ihtilali, sonucu Buhara'ya giren Rus ordusunun yaptığı mezalimler, Buhara hükümeti üyeleri için âdeta bir ikaz olmuş ve komünizmin maskeden başka bir şey olmadığını anlamışlardır. Bunun üzerine, esasen Emir zamanında bile tam manasıyla nüfuz altına alınamayan Şarkî Buhara'da, "*Fergana*." hareketine benzer milli bir hareket başlatmaya karar vermişlerdir. Bu karar, önce İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Buhara Şubesinde alınmış, sonra cemiyete dahil nazırlar tarafından hükümet işlerinin tatbikatına başlanmıştır. Bunun nişanesi olmak üzere, Cumhurreisi Osman Hocanın ıslahat vesilesiyle Şarkî Buhara'ya gönderilmesine ve orada kalmasına karar verilmiştir.

Enver Paşanın amacı, Orta Asya'da yaşayan on iki milyon Türkü bağımsız bir çatı altında birleştirmektir. "*Kurultay*"da toplanan ahali vekilleri, Enver Paşayı Buhara Emiri ilan etmişlerdi. Kendisini "*Emirbilhak*" bilen Afganistandaki mülteci Buhara Emiri Alim Han bile, bu hal üzerine neşredilen beyannameyi "*Emir-i Buhara Dâmâd-ı Halife-i Kumandan Leşker-i İslâm Enver Han*" diye imzalanmıştır.

Bu sırada Buhara'da bulunan Türkler, çok önemli işler görmeye muvaffak olmuşlardır. Buhara Hükümeti'nin yegâne askeri kuvveti olan ve miktarı on bini bulan milis kuvvetleri, Türkler tarafından yeniden düzenlenerek ıslah edilmiştir. Bu amaçla açılan "*Harbiye Mektebi*"nde seksen kadar talebe öğretim görmüştür. Keza Maârif idaresinde görev alan Türkler, açtıkları ibtidâiye mekteplerinde, düzenledikleri çeşitli eğitim ve öğretim kurslarında ve nihayet Dar'ül mualliminde birçok "*Genç Buharahılar*" üyesini eğitmişlerdir. Ayrıca sekiz ay devam eden bu müddet zarfında, Buhara Hükümeti'ni tamamen etkileri altına alan Türkler, esasen pek tahsili olmayan nazırlara da her hususta danışmanlık yapmışlardır. Özellikle Buhara'daki Türklerin reisi olan Binbaşı Osman Bey'in bu hususta pek büyük himmetleri görülmüştür.

Bu sırada İttihat ve Terakki liderlerinden Doktor

Nazım Bey Buhara'ya gelmiş ve cemiyet adına hükümetten 33 kilo altın almıştır. Nazım Bey'in ayrılmasından sonra, "*Ali Bey*" müstear adıyla Buhara'ya gelen Enver Paşa, yanında bulunan Çerkes Hacı Sami Bey ve Muhiddin Efendilerle birlikte, Hariciye Nezaretinde misafir edilmiştir. Enver Paşanın Buhara'ya gelir gelmez ilk işi, Fergana ve Şarkî Buhara'daki Basmacı hareketi hakkında malûmat toplamak olmuştur. Enver Paşa, Buhara'da cemiyete mensup zevât ile yirmi gün kadar devam eden gizli görüşmeler neticesinde, Şarkî Buhara'ya firar etmiştir. Enver Paşanın firar edeceğinden yalnızca Mirza Abdülkadir Muhiddin'in malumatı vardır. Enver Paşa firar edeceğini kimseye bildirmemiş ve geyik avına gitmek üzere Buhara'dan çıkmıştır. Orada bulunan Türklerden Mülâzım-ı evvel Nafi Nazım, Mülâzım-ı sâni Halil Raşit, sivil İsmail Hakkı, Süvari Yüzbaşı Hasan ve Cüz Bölük Kumandanlarından Ali Rıza Efendiyi beraberinde götürmüştür.

Buhara, Çarçuy, Karşı ve Kirmene vilâyetleri Şimendifer güzergâhındadır. Daha içerde bulunan Şehrisebz, Şirâbâd (Tirmiz), Düşenbe, Garim ve Hisar vilâyetlerine ise şimendifer ulaşmaz. Şu an Rusların ve Buhara Hükümeti'nin kontrolünde olan vilâyetler, yalnız şimendifer güzergâhında olan vilâyetlerdir.

Diğerleri ise tamamen Enver Paşanın kontrolü altındadır. "*Basmacı*" tabir olunan asiler, Buhara vilâyetinden dört verst uzakta "*Gicdvan*" kasabasına kadar ilerlemişlerdir.

Enver Paşanın Fergana'daki Basmacı Hareketi'ni daha Moskovada iken örgütlediği yanlıştır. Zira bu hareketin Hokant'ın yakılması ve on bine yakın insanın şehit edilmesinden sonra ortaya çıkan bir tepki hareketi olduğu ve aralarında hiyerarşik düzenin bulunmamasından dolayı da başlangıçta hiçbir yerden organize edildikleri bilinmektedir. Enver Paşanın Şarkî Buhara'ya gittikten sonra uzun süre izini kaybettirdiği, yani başka bir ifade ile Ruslara karşı sessizce örgütlendiği de yanlıştır. Çünkü Şarkî Buhara'ya geçen Enver Paşa, Lakay İbrahim Bek tarafından Moskova'nın işbirlikçisi olabileceği kuşkusuyla üç ay kadar tutuklanmıştır. Serbest kaldıktan sonra Basmacıların başına geçebilmiştir.

DOĞU KÜTÜPHANESİ

SOSYOLOJİ DİZİSİ

1- Toplumsal Sapma Abdullah Korkmaz	18 TL
2- Kürenin Halleri Edt.Yaşar Kaya	16 TL
3- Kürede Dönen Siyaset Taner Tatar	16 TL
4- Gelenekten Modernliğe Y.Kaya/T. Tatar	17 TL
5- Değişme ve Farklılaşma Abdullah Korkmaz	18 TL
6- Farklılıklarıyla Küreselleşme Edt.Yaşar Kaya	16 TL
7- Ulus Devlet ve Türkiye Mustafa Talas	15 TL
8- Türk. Sanayi Teşv. Uygulam. Mustafa Talas	12 TL
10- Toplum ve Toplumsal Yapı Abdullah Korkmaz	16 TL
11-Etnik Spor	

TARİH TETKİKLERİ DİZİSİ

1- Saray Günlüğü M.Ali Beyhan	35 TL
2- Saray Merasimleri Nigar Ayyıldız	35 TL
3- Rodos ve Oniki Ada A.Fuat Örenç	40 TL
4- Türk Amerik.Silah Tic.Tarihi A.Fuat Örenç	35 TL
5- Türk Amer.Felaket Yardımları. Fatma Ürekli	17 TL
6- Rodosta Kayıp Zamanlar (Albüm) A. F. Örenç / Ş.Kaşlıoğlu	50 TL
7- Rusya Müslüman.Kimlik Arayışı Saynur Bozkurt	25 TL
8- Azerbaycan Rom.Türkçülüğü Aybeniz Kengerli	20 TL
9- Kıbrıs Basınında Kıbrıs Olayla Rasim Koç	15 TL
10- Türklük Meseleleri İ.Hami Danişmend	16 TL
11- Sultan Galiyev Davası SSCB Arşiv Belgeleri	17 TL
12- Karabağ Tarihi Haz.Rasim Ekşi	20 TL
13- Doğu Türkistan. İnsan Hakla. Ahmet Türköz	18 TL

14- Bizans Tarihlerinde Türkler

İsmail Mangaltepe	18 TL
15- Osmanlı Anayasası (Kanun-ı Esasi) Filiz Karaca	Tükendi
16- Gavur Dağının Bulanık Tarihi M.Akif Terzi	23 TL
17- Pötürge (Şiro) Tarihi Orhan Şen	23 TL
18-Bozok Sancağı ve Yozgat Tarihi Orhan Sakin	30 TL
19- Ermeni Cephesinden Panturanizm Zare vand Nalbatyan	20 TL
20- Yeniçeri Tarihi ve Yasaları Orhan Sakin	30 TL
21-Yemen Hatıraları	17 TL
22-Cevat Rifat Atilhan	25 TL
23-Kafkasya M. Emin Resulzade	16 TL
24-İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (6 Cilt. TK) İ. Hami Danişmend	600 TL

İTTİHÂT VE TERAKKİ DİZİSİ

1- Başkomutan Enver Paşa Oktay Kurt	20 TL
2- Enver Paşanın Vasiyeti Nabican Bakıyev	19 TL
3- Enver Paşa.Ortadoğu Seyahati M. Kürt Ali	17 TL
4- Şehidi Muhterem Enver Paşa E.Şekip Aslan	13 TL
5- Türkistan İstiklal Hareketi ve Enver Paş. A.Recep Baysun	Tükendi

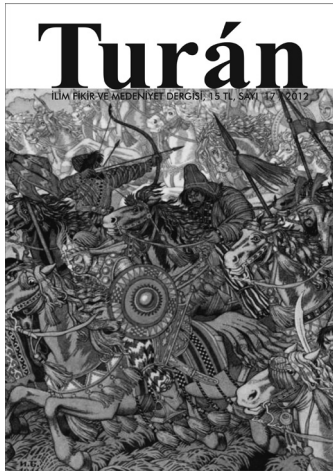
HATIRAT

1- Osman Batur (Nurgocay Batur'dan) Haz.G. Çandarlıoğlu	18 TL
2- Cemil Meriçle Sohbetler Halil Açıkgöz	18 TL
3- Güzel Türkistan Prof.Dr.Orhan Kavuncu	16 TL

Turán 17

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ Fiyatı 15 TL 2012/17

Turan Postası	III	
Türkistanlı Nurmammedolu Enver'in Hatıralarında Enver Paşa	VI	Ahmet Özay
Osmanlı Devleti'nin "Türkistan Devleti veya Turan Devleti" Tasarısı ve İcraatları	5	Aydın Ayhan
Rus neo-Avrasyacılığı: İmparatorluktan Sonra İmparatorluk mu?	11	Marlene Laruelle
Yeni Sömürgecilik Buhranında Fanon'u Anlamak	31	Mireille Fanon
Küresel Yedek Emek Ordusu ve Yeni Emperyalizm	37	Jhon Bellamy Foster
Turan Coğrafyasında Balkan Albanya'sı (Arnavutluk)	61	Hilmi Özden
Musa Kazım'ın Kutsal Savaş Hakkındaki Görüşleri Üzerine	83	Dr. York Norman
Talat Paşanın İttihad ve Terakkinin Son Kongresindeki Konuşması	89	Dr. Yusuf Gedikli
Türkiye Dışındaki Ülkelerde Avsar Varlığı	103	Adnan Menderes Kaya
Pehlevi Rejimi Döneminde Güney Azer-baycan'da Folklor Derleme ve Yayın Faaliyetleriyle Varlık Dergisini Rolü	133	Meryem Sabri

Turán/17

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

4. Dönem / Ekim 2012

Birim fiyatı, 15,00 TL.

ISSN

1305-4244

YAYIN TÜRÜ

YEREL SÜRELİ YAYIN

YAYIM HEYETİ

Şaban Teoman Duralı	Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli
Orhan Kavuncu	Ankara, Türkiye
Hakan Poyraz	Mimar Sinan Univ., İstanbul
Filoriau Farkas	Amsterdam, Hollanda
Thierry Zarcone	Paris, Fransa
Julia Bartha	Karaczag, Macaristan
Danuta Chemilowska	Varşova, Polonya
Özkul Çobanoğlu	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Necati Gültepe	İstanbul, Türkiye
Atilla Jorma	Turku, Finlandiya
Metin Özarslan	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Ersin Özarslan	Gazi Üniversitesi, Ankara
Ali Fuat Öreñ	İstanbul Üniversitesi, İstanbul
Dr. Hilmi Özden	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
Rasim Ekşi	İstanbul
K. Veli Nerimanoğlu	Aydın Üniversitesi, İstanbul
László K. Marác	Amsterdam University, Hollanda

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Doğu Araştırmaları Merkezi Adına
EROL CİHANGİR

Dış İlişkiler Sorumlusu
DERYA AYDIN

Editör
ÜMIT İSMAİLOĞLU

Redaktör
EKREM ÖZDEMİR

İdari Merkezi
Doğu Araştırmaları Merkezi
Ticarethane Sokağı Tevfik
Kuşoğlu İşhanı No:41/16
Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel : 0212 520 27 19
Gsm: 0532 494 14 60

Teknik Hazırlık
Seda Aydın

Baskı
Ofis Yayın Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi B Blok No:386
Tel: 0212 576 47 15
Topkapı / İstanbul

Yurtiçi Abonelik Bedeli
Yıllık 4 Sayı 60 TL.

Yurtdışı Abonelik Bedeli
Yıllık 4 Sayı 60 TL.
Avrupa 60 Euro
ABD 70 dolar

İşbankası (Euro Hesabı) IBAN:
TR28 0006 4000 0021 0853 2863 84

Posta Çeki:
Erol Cihangir
PTT Hesap No: 05861498

bilgi@turanjeopolitigi.com

Turán Dergisi, Doğu Araştırmaları Merkezi tarafından Düşünce, Fikir ve Siyaset sahasında yayınlanan iki aylık hakemli bir dergidir. Dergide, içtimaî, beşerî, coğrafi, jeopolitik ve tarihî bilimler sahaları yanında derginin gündeme aldığı konularla, bu sahayla yakından ilgili olan araştırma, inceleme, talil ve mülâkat yazılarına yer verilir. Yazıların muhtevassından yazarları sorumlu olup, gönderilen yazılar yazarına aittir. Yazıların değerlendirilmesi yayın kuruluna ait olup, yazıların yayınlanıp yayınlanmaması kurulun tasarrufundadır. Dergiye gönderilecek yazıların daha önce bir yerde yayınlanmamış olması gerekir. Gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra bir ay içinde yazarına yayınlanıp yayınlanmayacağı bildirilir. Gönderilen yazıların iki nüsha olarak, Microsoft Word dosyası olarak kaydedilmiş disket veya **bilgi@turanjeopolitigi.com** e-posta adresine gönderilmesi gereklidir. Yazılarda sosyal bilimlerde kullanılan **APA referans sistemine** uyulması itina gösterilmesi gereklidir. Gönderilen makalelerin 200-250 kelimelik Türkçe özetleriyle, yazıların muhtevassını belirleyen üç anahtar kelimenin tesbit edilerek ilave edilmesi gerekmektedir.

www.turanjeopolitigi.com

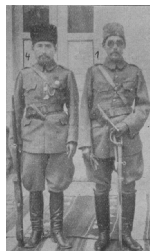
Bu dergi
Atilla Ayva'nın
katkılarıyla yayınlanmaktadır.

Sommaire

par, Derya Aydın

Au 90e anniversaire de sa mort, Enver pacha dans les souvenirs du Turkestanais Enver Nurmuhammedoglu.

Ahmet Özay

L'année 2012 marque le 90e anniversaire de la mort d'Enver Pacha, martyr lors du mouvement d'indépendance du Turkestan. Avec la révolte Basmatchi, Enver pacha initia le mouvement national du Turkestan et renoua les liens de turcité entre les turcs d'Anatolie et ceux du Turkestan. Le feu d'indépendance qu'il propulsa détermina non seulement le destin du Turkestan mais aussi celui du monde turc. Durant cette période lutta à ses côtés Enver Efendi, fils du commandant Nurmuhammed Efendi. Combattant engagé du mouvement de l'Union et du Progrès, il relata dans ses mémoires des anecdotes précieuses sur Enver pacha. Le mouvement d'indépendance du Turkestan s'est illustré dans des combats aussi courageux que célèbres. Les décisions prises pour l'avenir du Turkestan ainsi que leurs conséquences directes méritent une attention particulière.

Mots-clés: Enver Pacha, Nur Muhammed, Révolte Basmatchi.

Le dernier projet de l'Empire ottoman : un Etat touranien

Aydın Ayhan

Alors que le déclin des empires s'accroît vers la fin du XIXe siècle, l'Etat ottoman décida de s'orienter vers les turcophones d'Asie. Abdülhamid II développa les relations avec les pèlerins venus du Turkestan, ce qui amplifia la présence d'étudiants du Turkestan dans les écoles ottomanes. Ces initiatives en vue de former les futurs dirigeants du Grand Turkestan bénéficièrent de l'appui marqué du gouvernement avec l'arrivée au pouvoir du Parti de l'Union et du Progrès, au sein duquel les efforts d'Enver pacha furent considérables. Abdülhamid II voyait dans cette action le gage de la continuité de l'Etat par une régénération de ses alliances, alors qu'Enver Pacha projetait la création d'une nouvelle force mondiale sur la base des réalités géopolitiques.

Mots-clés : Ottoman-Turkestan, Etat touranien, Enver Pacha

Le néo-urasisme russe l'empire après l'empire ?

Marlene Laruelle

L'eurasisme est l'idéologie la plus élaborée des différents courants de pensée conservateurs qui émergent dans les années 90 en Russie. Il a attiré de nombreux intellectuels et hommes politiques dans les toutes premières années après la chute de l'Union Soviétique: l'eurasisme est une façon de "penser la catastrophe", de redéployer dans l'espace une continuité étatique difficile. Il n'a pourtant pas su ou pas pu se présenter en courant structuré avec un projet tant social, économique que politique et il est resté plus proche de la Weltanschauung de quelques fortes personnalités de la scène publique russe que du parti politique.

Mots-clés: néo-urasisme, barbarie, traditionnelle

Comprendre Frantz Fanon à travers la crise de la nouvelle colonisation

Mireille Fanon

Leader majeur de la lutte anticoloniale, Frantz Fanon influença par ses actions et ses analyses plusieurs mouvements d'indépendance. Son œuvre "Les damnés de la terre" est considérée comme étant le manifeste des peuples colonisés dans leurs combats pour l'indépendance. Ses idées restent d'actualité dans la société d'aujourd'hui où l'impérialisme international redouble de violence en usant de nouveaux procédés. Selon Fanon, tant que perdureront la dépossession et l'injustice, le combat des opprimés continuera.

Mots-clés: Frantz Fanon, Colonisation, Arabo-Islam

L'armée mondiale des travailleurs et le nouvel impérialisme

John Bellamy Foster

La chute des pays du bloc soviétique et leurs conversions au capitalisme a contribué au développement de cette économie ces vingt dernières années. De l'hémisphère nord, la production s'est glissée vers le sud qui auparavant en nourrissait les artères. L'exemple le plus frappant est celui de la Chine et des autres pays orientaux. Bénéficiant d'une véritable armée de travailleurs à bas prix, ils ne peuvent toutefois maintenir ce modèle économique. Parallèlement, les monopoles ne parviennent pas à préserver le système du profit par l'extrême exploitation. Conscients du danger de cette situation, les monopoles tentent de s'unir par des alliances dans les secteurs de la technologie, de la communication, de la finance, de la défense et des ressources naturelles pour contrôler les événements qui marquent l'hémisphère sud.

Mots-clés: Monopoles, Capitalisme, Système mondial

L'Albanie balkanique dans la géographie touranienne

Hilmi ÖZDEN

La géographie touranienne porte les empreintes culturelles et civilisationnelles de plusieurs peuples : Etrusques, Pélasges, Cimmériens, Scythes, Huns, Alains, Albans (Azerbaïdjan et Caucase), Bulgares, (de la Volga), Couman/ Kiptchak, Petchenègues, Oghouzes, ainsi que d'autres tribus turques. L'histoire des Albanais nous montrent qu'ils se sont constitués, non pas en dehors de l'histoire touranienne, mais bien en interaction cette géographie culturelle. Certains historiens avancent la nécessité géopolitique de souligner le lien historique entre l'Albanie balkanique et l'Albanie caucasienne. Des tribus turques étaient présentes dans les Balkans bien avant l'arrivée des Ottomans qui eux en renforcèrent le caractère touranien. Une conscience d'appartenance ne semblant pas aujourd'hui se dessiner, les géopoliticiens touraniens soulèvent sur ce point le rôle des linguistes et des historiens.

Mots-clés: Balkans, Albans, Albanais

Musa Kazım Efendi (1858/1859-1920) et sa conception de la guerre sainte

Dr. York Norman

Musa Kazım Efendi, Sheikh Ul-Islam de l'Etat ottoman lors de la première guerre mondiale, publia une fatwa de 25 pages sur le djihad en qualifiant de guerre sainte la participation de l'Empire ottoman à cette guerre. Cette vision fut critiquée par les forces impérialistes occidentales car elle engendre de par son caractère communautaire une agitation dans les colonies des puissances occidentales. Tout en précisant que la participation des musulmans à cette guerre sainte relevait du devoir religieux, Musa Kazım Efendi partagea aussi ses opinions sur les événements : les forces occidentales sont les seules responsables de cette guerre qui doit se confiner à l'auto-défense pour les musulmans. Quant à la protection de la paix, elle devra se concrétiser sous l'égide de l'Etat ottoman

Mots-clés: Musa Kazım Efendi, Première guerre mondiale, Mobilisation générale

Le dernier discours de Talat Pacha au congrès de l'Union et du Progrès

Dr. Yusuf Gedikli

Talat Pacha, éminente figure du mouvement de l'Union et du Progrès, deviendra à partir de la seconde monarchie constitutionnelle un décisionnaire important de l'Etat ottoman. Le discours présenté dans cet article fut celui qu'il prononça le 1er novembre 1918 en tant que président du dernier congrès de l'Union et du Progrès. Talat Pacha résume les principaux événements autour de la guerre et souligne les efforts de l'Etat ottoman dans la recherche d'alliances afin de rester neutre, tout en précisant que ces alliés s'enfoncèrent peu à peu dans la guerre. Ce discours reflète à quel point l'Allemagne et l'Autriche exercèrent une pression sur le pouvoir ottoman afin de l'entraîner dans la guerre. Il relate l'impatience de l'Angleterre, de la France et de la Russie de se partager l'Empire ottoman. Talat Pacha éclaire ainsi certains points de notre histoire récente. Notons entre autres que les entretiens du pouvoir ottoman avec les Bulgares et les Roumains ne sont que peu connus du grand public.

Mots-clés: Talat Pacha, Comité de l'Union et Progrès, Première guerre mondiale.

Le clan des Avşar à l'étranger

Adnan Menderes Kaya

Les Avşar sont un puissant clan turkmène de la tribu oghouze qui joua un rôle important tant durant la période préislamique des turcs oghouzes qu'après leur conversion à l'Islam: étant l'une des rares tribus à marquer son nom de génération en génération jusqu'à nos jours, le clan des Avşar s'étendit dans la vaste région comprise entre le Turkestan à l'Est et l'Anatolie et les Balkans à l'Ouest, laissant d'importantes traces politiques et culturelles dans ces territoires. D'après certaines recherches, ce clan est aujourd'hui encore présent en dehors de la Turquie : à Chypre, en Syrie, en Irak, en Iran, en Azerbaïdjan, en Arménie, en Géorgie, en Afghanistan, en Inde, au Turkménistan, en Ouzbékistan et dans les Balkans. Il n'existe que peu d'œuvres portant sur ce clan dans ces pays. Le but de cette recherche consiste à déterminer les sous-groupes du clan Avşar, leurs localisations, ainsi que leur démographie et leurs activités.

Mots-clés: Avşar, Clan, Migration

Les travaux de collecte et de publication sur le folklore dans l'Azerbaïdjan iranien durant le régime Pahlavi.

Meryem Sabri

A l'époque du shah, il était difficile de mener des travaux de collecte et de publication des œuvres de culture traditionnelle en Azerbaïdjan iranien. A cette période, l'éducation ne se faisait qu'en persan dans les écoles iraniennes, et seulement dix livres furent publiés sur le folklore azerbaïdjanais, la majorité en persan. Mais la revue "Varlig" à Téhéran fut une exception. Publiée en azérie, elle joua un rôle important dans l'étude du folklore azéri en Iran, et parvint, malgré de modestes moyens, à présenter tous les aspects du Norouz : célébrations, histoire, philosophie ethnographique et théorique.

Mots-clés: Régime du Shah, Folklore, Revue "Varlig"

Osmanlı Devleti'nin “Türkistan Devleti veya Turan Devleti” Tasarısı ve İcraatları

Aydın Ayhan

Osmanlı Devleti, imperatorlukların dağılmaya başladığı (19.yy sonları) büyük çöküş öncesi, son bir hamlaye girişerek, asırlar öncesi geride bıraktığı Asyadaki ata-yurt ve soydaşlarına yönelir. Bu yönelişten hareketle Sultan 2. Abdülhamid'in Türkistan'dan gelen hac yolcularıyla kurduğu temas sonucunda pek çok Türkistanlı öğrenci Osmanlı okullarında eğitim görür. Geleceğin Büyük Türkistan devletinin idarecisi olarak atılan bu adımlar, İttihat ve Terakki hareketinin iktidara gelmesi ve Enver Paşa Hazretlerinin çabalarıyla doruk noktasına ulaşır. İttihat Terakki, bu çabaları, eğitim ve öğretimden, basın yayım organları ve çeşitli cemiyetler tesis ederek fikirden, fiile çıkarır. Sultan Abdülhamid açısından bunun anlamı, çökmekte olan bir devleti, yeni bir devletle bekasını sağlamak, İttihat Terakki içinse, jeopolitik bir gerçekten hareketle, yeni bir dünya gücü meydana getirmektir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı-Türkistan, Turan Devleti, Enver Paşa

Bir devletin geleceği, o devletin yönetiminin başında olan kişilerinin, feraseti ve dirayeti ile ilgilidir. Osmanlı Devletinin son zamanlarında iktidara gelen Sultan Abdülhamit zayıf, eksik, kuşkucu ve hatalı yanlarına rağmen zeki, büyük düşünebilen, gelecek için plânları olan birisi olduğu da, bugün dahi düşmanları tarafından kabul edilmektedir.

Sultan Abdülhamit'in az bilinen yanlarından birisi de Orta Asya Türklerine gösterdiği ilgidir. Orta Asya, yani Türkistan coğrafyasında bulunan hanlıklar, tamamen Rusların idaresi altında idi ve onların emirlerini yerine getiren yöneticilerin elindeydi. Çarlık Rusya yönetimi, bu coğrafyaya hakim hanların, aşi-

ret reislerinin, korbaşı, kumandan, çevresinde etkili şeyh ve mollaların çocuklarını çeşitli şekillerde Rusya'nın, Petersburg, Moskova gibi büyük şehirlerdeki okullarında tahsil ettiriyor ve bu coğrafyaya Rusya'ya candan bağlı yerel yöneticiler halinde yolluyordu.

Bu çocuklar yetişip, geri döndüklerinde, bulundukları toplumları çarlığa bağlı olarak yönetiyorlardı. Bunların büyük çoğunluğu, daha sonra hıristiyanlığı seçip, hıristiyan olmayanlar da, “Ak Sultan” diye Çar'a gönülden bağlanmışlardı.

Türk dünyasından öğrenci getirip, İstanbul'da eğitim projesini ilk defa Sultan Abdülhamit başlattı. Rus Çarlığı, uzun süreden beri

hükmettikleri coğrafyalarda; sultan, bey, din adamı, aşiret lideri, sözü geçen önder kişilerin çocuklarını çeşitli vaatlerle ikna ederek Petersburg, Moskova ve büyük Rus şehirlerinde okutuyor, bunlar memleketlerine dönüp bir şekilde yönetime geçtiklerinde Rusya'nın istediği Rus yanlısı politikalar üretiyorlardı.

Rusya ve Çin'in hakim olduğu yerlerdeki Müslümanlar, genelde İstanbul üzerinden Hacc'a gidiyorlar¹, bunlar İstanbul'a geldiklerinde, buradaki tekkelerde misafir ediliyorlardı. Büyük bir cefa ile İstanbul'a kadar gelebilen hacıların, çoğu kere ellerinde olmayan gecikmelerle paralarının bitmesi durumunda mutlaka "Hazine-i Maliye-i Masarîf-ı Gayr-ı Melhuze" tertibinden memleketlerine dönebilmeleri için yardım yapılıyordu². Hatta bazı şeyhlerin ve ülkelerinde sözü geçenlerin İstanbul'a geldikten sonra, Hicaz'a gidiş, orada kalış ve dönüş masrafları bile karşılanıyordu³.

Sultan Abdülhamit, bunu göz önüne alarak, Haç vesilesiyle İstanbul'a gelen Türk Dünyası büyüklerinin⁴ bazılarını "Huzur"a kabul ede-

rek, onlarla görüşüyor ve⁶ nişanlar ve hediyeler ihсан ediyor, onları Osmanlı Devleti yanına çekiyordu⁷, İstanbul'a gelen Hacıları, devlet yetkilileri karşılıyor, bunları; çocuklarını Türkiye'de, İstanbul'da okutmağa ikna ediyordu. Pek çok çocuk, İstanbul'daki Hamidiye Mekteb-i Alisi⁸, Mekteb-i Harbiye⁹, Askeri Tıbbiye, Kuleli Askerî Mektebi, Galatasaray Mekteb-i Sultanisi veya İstanbul Leyli İdadî¹⁰, Muallim Mektebi, Ziraat Mektebi, Dar'üt Hilâfet'ün Aliye¹¹ gibi okullarda okudular, döndüklerinde ülkelerinin yönetimlerinde söz sahibi oldular.

"Umur-u Şarkîye" Türkistan masası; bütün gücü ile Rusya ve Çinde yaşayan Müslümanları "Hilâfet" merkezi olan Osmanlı Devleti yanına çekmeğe çalışıyordu. Memleketlerine dönen hacıların, oradaki Müslümanlar için dinî kitaplar gönderiliyor¹², bu kitaplar oralarda, bir hac ve hilâfet hediye gibi dağıtılıyordu.

Huzur'a kabul edilme¹³ bütün Müslümanlar için çok büyük iltifat ve çok büyük şerefti. Bu durum Sultan Mehmed Reşad devrinde de devam etti¹⁴.

Hatta Enver Paşa Buhara'ya geldiğinde ken-

¹ Çini'nden Müslümanlar Hac için Hicaz'a giderken Dersaadet'e uğramak isterlerdi.)

İstanbul'da hemen hemen her ulusun kalacağı belli tekkeler bulunuyordu. Meselâ Özbekler Tekkesi,

² Kaşgarî Dergâhı bu tekkelerden idiler. Hacılar İstanbul'a gelince; İstanbul'un her tarafındaki yüzlerce tekke ve dergâh, bunları misafir etmek ve ağırlamağa çalışırlardı.

³ BOA.BEO.dosya:3750 gömlek:281183 – 05 Cemaziülevvel 1328

⁴ BOA.BEO.dosya:3643 gömlek:273179 – 14 Ramazan 1327 (Çin Gücar'dan hac için gelen Şeyh Abdülhalim ve Şeyh Kutluk'a teshilat ve muavenet edilerek, yardım edilmesi..)

⁵ BOA.MF.MKT.dosya:963 gömlek:34 – 06 Zilkade 1324 (Hacca gitmek niyetiyle Dersaadet'e gelen Türkistan'ın Kolca şehriden Hüseyin bin Musa Bayof Darrüşsafaka'ya bağışta bulunmuştur.)

⁶ BOA.İ.TAL.dosya:99 gömlek:1314/M-014 – 08 Muharrem 1314 (Türkistan Çepni ahalisinden Şeyh Abdurrahman ve Şeyh Abdülgâni Efendilere dördüncü rütbeden "nişan-ı Mecdî" ihсан edilmiştir.)

⁷ BOA.İ.MBH.dosya:3 gömlek:1328/B-025 – 23 Receb 1328 (Çin Türkistanı'ndan Hac için Dersaadet'e gelen Alizade Said Efendi'ye murassa saat ve Hereke ipek seccade ihсан edilmiştir.)

⁸ BOA.y.PRK.AZJ.dosya:50 gömlek:33 – 03 Ramazan 1322 (Çin Türkistanı'ndaki Kaşgar vır Kulca'dan gelen talebelerin Hamidiye Mekteb-i Alisi'ne kabul edilmeleri...)

⁹ BOA.BEO.dosya:3812 gömlek:285890 – 12 Şevval 1328

¹⁰ BOA.BEO.dosya:3812 gömlek:285889 – 12 Şevval 1328 (Türkistan Gücar ahali-i İslâmiyesinden olup İstanbul'a gelmiş olan Hüdâberdi'nin "Leyli İdadî'ye kabulü..Dilekçeyi Türkistan öğrenci temsilcisi olan Abdükadir hafidi Ahmed Sabis)

¹¹ BOA.DH.EUM.5.Şb – dosya:61 gömlek:11 – 17 Şaban 1336

¹² BOA.BEO.dosya:3812 gömlek:285876 – 12 Şevval 1328

¹³ BOA.İ.MBH.dosya:2 gömlek:1328/Ca-005 – 07 Cemaziülevvel 1328

¹⁴ BOA.İ.MBH.dosya:1 gömlek:1328/M-035 – 28 Muharrem 1328 (Türkistan'dan Çepni ahalisinden Hacı Tora Han ve arkadaşları Padişah huzuruna kabul edilmişlerdi.)

disini karşılayan Buhara Hükümet erkânının çok temiz Türkçe konuştuklarını görünce şaşırılmış, onlar da böyle Türkçe konuşmayı İstanbul’da Sultan Hamit’in sayesinde okudukları sırada öğrendiklerini beyan etmişlerdi. Hive Hanlığı Maarif Vekilliği yapan Molla Bekcan, İstanbul’da tahsil görmüş bir gençti¹⁵.

İttihat ve Terakki Hükümeti döneminde de Türkistan’dan İstanbul’a, tahsil için öğrencin gelmeleri devam etti. 1910 yılında, daha sonra Türkistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olan Ferganalı Osman Hoca (Hocayef), İstanbul’a gelmiş, burada Buharalı öğrenciler için “Tahsil ve Terbiye Evi” tesis ederek geri dönmüş-tü¹⁶. Tahsil için İstanbul’a gelen öğrencilerin genel temsilciliğini “Türkistan Kaşgar Müfti-i Umumisi Abdülkadir’in hafidi Ahmed Sebîd bin Hafız Niyazi yapıyordu¹⁷. Temsilci sadece hacılara yol yöntem göstermiyor, onların eğitimlerine de yardımcı oluyordu.

Genç Buhara Hükümeti, Enver Paşa’nın teşviki ve yol göstermesiyle gelecekte iyi eğitilmiş, çağdaş insan ihtiyacını göz önünde bulundurarak, tahsil için Almanya’ya 70 talebe yolladı. Teşkilat-ı Mahsusa’nın Almanya’daki yöneticileri vasıtasıyla bu öğrenciler, Türkistan’ın ihtiyacına göre buradaki çeşitli üniversite ve yüksekokullara yerleştirildiler¹⁸.

Enver Paşa’nın Almanya’ya tahsil için gönderdiği Türkistanlı öğrenciler, Alman ve Avusturya Üniversitelerinde, bizzat Enver Paşa’nın seçtiği branşlarda öğrenim görmeğe başladılar. Bunlar, Almanya’da Teşkilat-ı Mahsusa elemanları tarafından kurulmuş Türk ve İslâmî dernekler ve “Livâ el-İslâm Dergisi” etrafında toplanan “İttihatçılar” tarafından destekleniyor, bir şekilde geçimleri sağlanıyordu.

Bu derneklerin başında; 1918 de Alim İd-

ris, İbrahim Akcora, Medet ve Doktor Bedri Bey’in himayesinde kurulan “Rusya İslâm Talebelerine Yardım Derneği” geliyordu. Bu dernek vasıtasıyla gelen öğrencilerin sayısı 1921 de ikisi kız elli erkek öğrenci çeşitli üniversitelerde okuyorlardı¹⁹.

Feyzullah Hoca Hükümeti de Avrupa’da öğrenci tahsil ettirmenin önemini kavradığından, Berlin’e çeşitli Türk boylarından yetmiş öğrenci daha yolladı. Bu öğrenciler, Almanya ve Avusturya, hattâ Macaristan’da, dünyanın en iyi okullarından sayılan okullarda okuyorlardı. Bitirince yurtlarına dönüp, “Türkistan Cumhuriyeti”nin başına geçecekler ve en yeni esaslara göre, Asya’nın ortasında dünyanın en büyük devletlerinden biri haline sokacaklardı.

Avrupa’da öğrenci tahsili o kadar ciddi olarak ele alınıyordu ki, Buhara Hükümeti başındaki bin türlü karışıklığa rağmen 1923 yılına kadar öğrenci göndermeğe devam etti²⁰.

Gelen talebeler, mutlaka bir büyüğün nezaretinde Avrupa’ya gönderiliyor, burada bunlar için hazırlanmış bir yurttaki kalıyorlardı²¹, Almanca öğrendikten sonra tahsil görecekleri üniversitelere yerleştiriliyorlardı.

Enver Paşa’nın şehit olması, Sovyetlerin buradaki yönetimleri ortadan kaldırması üzerine bu teşebbüs yarım kaldı. Bu öğrencilerin büyük kısmı bir daha geri dönemeyerek, Almanya’da o yıllarda baş gösteren büyük enflasyona rağmen, büyük zorluklarla oralarda tahsillerini tamamladılar. Geri dönenlerin ne olduklarından hiç haber alınamadı. Almanya’da kalıp tahsillerini tamamlayanların bir kısmı, Türkiye’ye gelerek yerleştiler.

Bazıları ise, tahsillerini devam ettirebilmek veya gurbet elde, bütün mali kaynaklarını kaybetmiş bir şekilde hayatta kalabilmek için yapmak zorunda oldukları evliliklerle Almanya’da kaldılar.

Enver Paşa’nın Almanya’ya tahsil için gönderdiği Türkistanlı öğrenciler, Alman ve Avusturya üniversitelerinde, bizzat Enver Paşa’nın seçtiği branşlarda öğrenim görmeğe başlamışlardır.

¹⁵ Zeki Velidi.Togan-Hatıralar s: 357

¹⁶ Zeki Velidi.Togan-Hatıralar s:363

¹⁷ BOA.BEO.dosya:3812 gömlek:285889 – 12 Şevval 1328

¹⁸ Z.V.Togan-Hatıralar s:362, 557

¹⁹ Selçuk Gürsoy-Enver Paşa’nın Sürgünü s:167(Liva el İslam Sayı: 4 – 1 Mayıs 1921)

²⁰ Z.V.Togan-Hatıralar s:362

²¹ Zeki Velidi.Togan-Hatıralar s:548

Kazaklardan Azimbek Birimcan ve Biytiliev, Özbeklerden Abdülsettar ve Ahmedcan²², Başkırtlardan Osman Kuvatov bu öğrencilerdendi. Gene Başkırtlardan Miralay Alimcan Tağan, çeşitli maceralardan geçerek önce Macaristan'da Debretsin Ziraat Üniversitesini bitirmiş, sonra Budapeşte İktisat Fakültesine girmiş ve doktora yapmıştı. Abdülsettar, tahsile gelen bir çok Özbek öğrenci gibi tıp, iktisat veya teknik alanda değil, edebiyat alanında tahsil yapmış. Osman Kuvatov ve Abdülsettar, Türkiye kendilerine vize vermeyince memleketlerine dönmek zorunda kalmış ve kurşuna dizilmişlerdi. Başkırtlardan Çintemir ve Mehmet Devletcurin birer mahalli müzik dehası idi. Türkiye kendilerine vize vermeyince Berlinde kaldılar. Orada öldüler. 2.Dünya Harbi sonunda Ruslar Berlin'i işgal ederken, Mehmed Devletcurin, Kızıl Askerler çok güzel olan iki kızının ırzına geçmek isteyinde onları korumak isterken süngülenerek öldürülmüştür.

Buhara'dan Almanya'ya tahsile gönderilen; Dr.A.Naim Öktem, Nur Muhammed Bek ve Nafiz Beyler ise bir şekilde Türkiye'ye gelebilmişlerdi²³.

Bu öğrencilerden kalıp da tahsillerine devam edenler, zaman içinde Almanya'da çalışmaya başladılar. 2. Dünya Savaşı yıllarında Almanlara esir düşen Türkleri esir kamplarından kurtararak, Almanların emrinde Ruslara karşı savaşıran "Türkistan Ordusu" kurdular.

Bu ordudan geri kalanlar, Almanların yenilmesi üzerine, Rusların eline düşenler kurşuna dizildiler. Bir şekilde, Amerikan, İngiliz veya Fransızlara esir düşenlerden bazıları, bir yolunu bularak Türkiye'ye veya diğer Avrupa ülkelerine yerleştiler. Gençlik yıllarında, ben bu ordudan Rusların eline düşmekten kurtu-

lup Balıkesir'e yerleşmiş, iki Azeri, bir Türkmen, bir Çerkez tanıdım²⁴.

Eğitimin ne olduğunun farkında olan Türkistan aydınları, bir yandan Ruslar ve Rus yandaşlarıyla uğraşırken, bir yandan da yobazlığın çok ötesinde geri olan "köhneperest"lerle uğraşıyorlardı.

Büyük ve ileri bir Türkistan düşleyen Türkiye'de eğitilmiş Türkistan aydınları, Çarlık yıkıldıktan sonra kurulan yerel yönetimlerin başlarına geçtiler. Bunlar, Türkiye'den gelen Teşkilat-ı Mahsusa'nı yolladığı "Türk Ocaklı" ve öğretmenleri yeni teşkil edilen okullarda görevlendirdiler. Bu okullarda okuma talebinin beklenilenin çok üzerinde olması, ve buralarda gerçekten çok iyi eğitim verildiğinin anlaşılması üzerine, Rusya'daki esir kamplarından kaçıp bir şekilde Türkistan'a sığınabilmiş Türk subayları da bu okullarda istihdam edilmişti.

İttihat ve Terakki'nin "Türkçü" grubunun etkili oldukları "Türk Ocakları" Teşkilat-ı Mahsusa'nın Türkistan ve Doğu Türkistan programlarında gönüllü olarak yer aldılar. Buralarda ki büyük şehirlerde Teşkilat-ı Mahsusa destekli açılan okullarda Türk Ocaklı öğretmenler görev yaptı. Rus esir kamplarından kaçan ya da Rus İhtilâli ile salıverilen Türk subayları da bu okullarda çalıştılar. Bu okullarda daha önce Türkiye'de tahsil yapmış olan yerli halktan gençler de halkı aydınlatmak için can-siperane hizmet veriyorlardı.

"Ziyalı" veya "Cedidci" denilen bu gençlerin karşısında Ruslar değil, ama her zaman onlara karşı ölümüne kin duyan "köhneperest" denilen fanatik yobazlar bulunuyordu. Bunlar onları her türlü hareketlerini engellemiş, ellerine geçen bazı gençleri "cedidci"

²² Enver Paşa ile ilgili yazdığı "Başkumandan Enver Paşa" ve "Timur" kitaplarını Türkçeye çevirdiğim rahmetli Kurt Okay (Prof Dr. Ahmedcan Okay), Buhara Hükümeti tarafından Almanya'da tahsile gönderilmiş olan gençlerden birisi idi.

²³ Ali Bademci – Sarıklı Basmacı (Türkistan'da Enver Paşa'nın Umumi Muhaberat Müdürü Molla Nafiz'in Hatıraları – Ötüken Yayınları İstanbul 2010 s:376

²⁴ Bu konuda çok önemli eserler vermiş, bu savaştan kurtulduktan sonra İngiltere'ye yerleşmiş olan Cen-giz Dağcı'nın "Korkunç Yıllar" isimli kitabını herkese tavsiye etmekteyim.

diyerek taşıyarak, keserek öldürmüşlerdi²⁵.

Bütün bunlara rağmen bütün Türkistan’da çok hızlı bir “pantürkist” hareket başlamıştı. Büyük merkezlerde gazeteler çıkarılıyor, kitaplıklar, kütüphaneler açılıyor, tiyatrolar, spor ve izci kulüpleri kuruluyordu.

Özbekistan, “Türkçülük” hareketinin en yoğun yaşandığı yerd. Taşkent’te okullarda kurulan izcilik gruplarının “tüdelerin” isimleri şunlardı²⁶: İrfan, İzci, Numune, Temir, Terakki, Turan Gücü ve hattâ Sosyalist tüdeleri. Açılan bu okul ve klüplerde modern eğitim veriliyor, milli oyunlar öğreniyorlardı. Bu okulları o zamana kadar çok iddialı olan Rus okullarından daha üstün olmaları kıskançlığa mucip oluyordu.

Doğu Türkistan bölgesi Çin hudutları içinde idi ve Çinliler Ruslardan daha serbest bir yönetin uygulamaktaydılar. Bu bölgenin en önemli şehri Kaşgar dı.

Bir grup öğretmen de buraya, Kaşgar’a gönderildi. Bu öğretmenler burada bazı zenginlerin himmetiyle Osmanlı Türkçesi ile eğitim veren okullar açarak “Milli Türk Birliğini” benimsemiş nesiller yetiştirmeği amaçlıyorlardı. Bu amaçla “Birleşmiş Türkler Öğretmen Okulu’nu açtılar²⁷.

Burada Türk dünyasının her tarafından gelen yüzlerce genç çok iyi eğitiliyor, gittikleri yerlerde meşaleler olmaları öğretiliyordu. Bu müthiş okul ve öğretmenler Rusları o kadar korkuttu ki, Pekin’deki Rus Elçisinin Çin hükümeti nezdinde yaptığı ısrarlı başvuruları sonunda okul kapatıldı ve öğretmenler Çinliler tarafından hapsedildi. Uzun süre Çin hapishanelerinde kalan öğretmenler, bin bir maceradan sonra kurtularak ülkeye dönebildiler²⁸.

Teşkilat-ı Mahsusadan bir grup fedai başlarında Eşref ve Sami Beyler oldukları halde

Hindistan’a gitmek üzere yola çıktılar. Hedefleri; Hindistan Hilâfet Komitesi ile görüşmek, Himalayalar’ı aşarak Türkistan’a gitmekti.

Gemide olduklarını fark eden İngilizler Bombay’da gemiyi durdurup kaptanı tutukladılar. Teşkilat-ı Mahsusa fedaileri Hindistan Hilâfet Komitesi yardımıyla gemiden kaçtılar. Eşref Bey İran üzerinden İstanbul’a dönerken, Selim Sami Bey ve arkadaşları Pamirleri aşarak büyük güçlüklerle Kaşgar’a ulaşabildiler²⁹.

Kaşgar’da bir süre kalıp hazırlanan fedailer Türkistan topraklarına girmek isterken daha Çin topraklarında Ruslar tarafından tutuklandılar. Ama oradaki Türklerin baskısıyla Çinliler tarafından Ruslardan alınarak Çin zindanlarına atıldılar. Bir süre sonra Selim Sami Bey buradan da kurtularak, ülkeye döndü³⁰.

Aynı şekilde bizim İttihatçılar da Teşkilat-ı Mahsusa kanalıyla Türk Dünyasından getirttikleri öğrencileri, Türkiye’de eğitmek istemişler, ancak bu hayırlı teşebbüs, harp sebebiyle uzun soluklu olmamıştı.

Aynı şekilde Atatürk de, yurt dışına ileride Türkiye’yi şekillendirecek kişilerin yetişmesi için öğrenci gönderdiği gibi, kendisini ziyaret eden, Türkiye’deki yeniliklere hayran kalan Afgan Kralı ricası üzerine Türkiye’ye pek çok Afgan öğrenci gelmiş, Türk okullarında okuyup, ülkelerine dönmüşlerdi. Bunun için Afganlar, karşılıksız olarak Türkiye dostu olarak kalmışlardı. Gerek Birleşmiş Milletler toplantılarında gerekse İslâm Konferanslarında Pakistan bile zaman zaman aleyhimize alınan kararlara imza atarlarken sadece, Afganistan hep bizim yanımızda olmuştu.

Yakın zamanda Cumhur Başkanı Turgut Özal’da böyle büyük bir proje başlattıysa da daha sonraki cumhurbaşkanları konuya sıcak bakma-

İstanbuldan Kaşgar’a gönderilen öğretmenler bazı zenginlerin himmetiyle Osmanlı Türkçesi ile eğitim veren “Birleşmiş Türkler Öğretmen Okulu’nu açtılar.

²⁵ Zeki Velidi Togan-Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi s:448,452

²⁶ Raci Çakıröz-Türkistan’da Türk Subayları-Türk Dünyası Tarih Dergisi, Haziran, 1987 s:6

²⁷ Ahmet Kemal İlkul-Çin Türkistan Hatıraları s:60-67

²⁸ A.Kemal İlkul- a.g.e. s:125-311

²⁹ A.Kemal İlkul – a.g.e. s:115-117

³⁰ A.Kemal İlkul – a.g.e. s:256

dıkları için bu teşebbüs tavsamıştır. Turgut Özal, 17 000 öğrenci getirtmiş, fakat hazırlıksız ve acele ile getirttiği bu öğrenciler, çok perişan oldular. Yetkililer bu projeyi anlayamamış, üstelik alt kademeler, nasıl davranacaklarını bilememişlerdir. Hazır değildilerdi. Bir kısmı ise olaya siyasi yaklaşıp, soğuktular. Üstelik ödenek yoktu veya pek çok bürokratik engeller ve işlemlerle burslar geç ve yetersiz çıkıyordu. Bu çocuklar, Türk dostu olacakları yerde, bir takım duyarsız ve kişiliksiz insanların, duygusuz davranışlarıyla, Türk

düşmanı olarak ülkelerine dönmüşlerdir.

Ben Balıkesir Üniversitesi'nde bu projenin başındaydım. O gençlerin neler çektiklerini çok iyi bilirim. Bizim gibi konuya duyarlı bir kaç şehrin dışında, bu çocuklar sahipsiz kaldı. Balıkesir'e gelenler az olduğu için, biz mahalli imkânlarla zorlukları yenebildik ve yetebildik. Ama bin, iki bin kişinin okuduğu şehirlerin kontrolü imkansızdı. Proje bir şekilde bir türlü iyileştirilemedi. Kim ne derse desin, beklenen başarı nispeten az oldu.

Rus neo-Avrasyacılığı: İmparatorluktan Sonra İmparatorluk mu?

Marlene Laruelle

Avrasyacılık, Rusya'da 1990'lı yıllarda ortaya çıkan çeşitli muhafazakâr düşünce akımları içinde en gelişmiş olan ideolojidir. Sovyet Birliği'nin çöküşünü takibeden ilk yıllarda birçok entelektüel ve siyaset adamının "felâketi düşünme" şekli olarak dikkâtleri üzerine çeken Avrasyacılık, bu alanda zor bir devlet devamlılığını yeniden oluşturma biçimi olarak ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler

Avrasyacılık, Barbarya, Gelenek

Avrasyacılık, Rusya'da 1990'lı yıllarda ortaya çıkan çeşitli muhafazakâr düşünce akımları içinde en gelişmiş olan ideolojidir. Sovyet Birliği'nin çöküşünü takibeden ilk yıllarda birçok entelektüel ve siyaset adamının "felâketi düşünme" şekli olarak dikkâtleri üzerine çeken Avrasyacılık, bu alanda zor bir devlet devamlılığını yeniden oluşturma biçimi olarak ortaya çıkmıştır.

Avrasyacılık adı verilen bu akım, sosyal, iktisadî ve aynı zamanda politik bir proje olarak kendisini göstermediği veya gösteremediği gibi, siyâsî bir partiden ziyade, Rus siyâset sahnesinin önde gelen şahsiyetlerin Weltanschauung'una daha yakın kalmıştır.

Milliyetçi Vladimir Jirinovskij ve komünist Gennadij Ziuganov gibi bazı siyâset adamlarının söylemleriyle, *Den ve Zavtra*¹ gibi bazı Rus milliyetçi yayın organlarının gösterdikleri temâyüllerinin yanı sıra, Avrasyacılık bugün, dar kadrolu hakiki partizanlarının zannettiğinden çok daha güçlü bir pozisyona sahip bir düşünce akımı konumundadır. Rusya'nın Avrupa karşısında küçültülüp, daraltılamaz özelliğiyle, İmparatorluğun (Rusya) doğal olma niteliğini ispat etmekle mükellef olmakla bilinen geleneksel ideolojisini kendi bünyesinde barındırmaktadır. Avrasyacılık bütünsel olduğu kadar, dünyayı ve kimlikleri de belirleyen bir ideoloji olarak bir çok Rus entelektüeliyle,

Chaiers du monde Russe, 42/1

¹ Rus siyaset adamlarının söylemlerindeki Avrasyacılık modası üzerine, Bknz., Myriam Désert, Denis Palliard, "Les Eurasiens revisités", *Revue des études slaves*, 66, 1, 1994, pp. 73-86; Françoise Thom, "Eurasisme et néo-eurasisme", *Commentaire*, 66, 1994, pp. 303-310; Vladimir Blenkin, "The ideology of

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla sarsılan siyasetçilerin de en hassas yanına hitap etmektedir.

Bu bağlamda Batı'da Avrasyacılık ve neo-Avrasyacılıkla ilgili çalışmaların Rusya'da olduğu gibi böylesi bir akımın incelenmesi, bunun Avrasyacı mensuplarının inisiyatif ve tekeline terk edilmeden, bu tezlerin açıklanarak, eksikliğinin de telâfi edilmesi gerekir. Yeni gibi gözüken bu Avrasyacılık akımını hem millî entelektüel, hem de Avrupaî temele oturtulmak kadar, göreceli olarak bakmak ve onun temel prensiplerini daha iyi kavramak gerekir. Bu makalenin gayesi, neo Avrasyacılık akımının sosyal aktörlerinin tarihçesini çıkarmak değil, postülatlarını incelemek ve bu düşüncenin içine "girmek"tir.

İyice belirlenmiş ideolojik postülatlara rağmen, neo Avrasyacılık çeşitli akımlardan oluşan, ancak birbirleriyle pek irtibatı olmadığı gibi, ortak bir platform oluşturma gayreti de taşımayan ve kavramın çoğul olarak kullanılması konusunda ortaya bir soru çıkmaktadır.

Çağdaş Avrasyacı hareketin en önemli ismi Aleksandr Panarin'in başını çektiği hareket (Moskova Bilimler Akademisi, Felsefe Enstitüsünde) İmparatorluk kavramının felsefi ve siyâsî rehabilitasyonunu içermektedir: imparatorluk, ne dar bir milliyetçilik, ne de saldırgan bir emperyalizmden ibaret olmadığı gibi, yeni bir vatandaşlık şekli ve ulus kültü üzerine değil, değerler ve ahlâki ilkeler üzerine kurulmuş "devletçilikten" (gosudarstvennost) ibarettir.

İkinci akım, Edouard Bagramov'un² Evraziya dergisi etrafında toplanan, daha çok kültürcü ve folklorcu bir hareket olarak görülmektedir. Ana teması Slav-Türk alyansı³ miks-tiktir (karışıklılık) olan hareket, bunu Moğol imparatorluk mirasından başlayarak, Rusya ta-

rihindeki Türk-Müslüman azınlıklarını yeniden değerlendirmesiyle, Ortodoks dincilik ve sufi tasavvuf mukayesesıyla örneklendirirken, Rusya'ya bağlılığı eski Sovyet halkların millî kimliklerinin en iyi koruma yöntemi olduğunu vurgulamaktadır. Hareket, Evraziya adlı bir dergiyle, bu dergisini finanse eden Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in tasarısı etrafında, post-sovyetik alanının politik ve ekonomik birliğin yeniden inşasını öngörmektedir.

Üçüncü büyük Avrasyacılık akımı ise, Aleksander Dugin'in başını çektiği harekettir. Bu akım eklektik olmakla birlikte, batılı "yeni sağ"dan alınan ilhamla, 20'li ve 30'lu yılların Almanyasının postülatlarına yakın bir jeopolitik anlayışla, daha geleneksel Mesianik bir Rus biçimi ve çağdaş Rusya'da moda olan spiritüel ve okültist düşünceleri içerir⁴. Bu arada "Vestnik Evrazii" adında derginin varlığını da burada belirtmek gerekir ki, bu dergi, bu dergi, Moskovadaki Oryantalizm Enstitüsündeki araştırmacılar tarafından yayınlanmaktadır. Güçlülük de olsa, entelektüel ve akademisyenler tarafından ideolojik olmayan bir Avrasyacılığı geliştirmeye çalışarak, kader ortaklığının birleştirdiği bir alan üzerinde "objektif" bir söyleme davet etmektedir. Fakat bu son iki akım kendilerine göre Avrasyacılığın sınırında, Dugininkinden daha çok aşırı sağa, Vestnik Evrazii ise, klasik Oryantalizme daha yakındır.

Neo-Avrasyacılık hareketi, ilk kurucuları olan Prag, Berlin ve Paris'te iki dünya savaşı arasındaki Rus mülteciler arasında doğan akımdan oldukça farklıdır. Dilci ve etnograf olan prens N. S. Troubetzkoy (1890-1938), coğrafyacı ve iktisatçı Petr N. Savickij (1895-1968) gibi güçlü şahsiyetler tarafından yara-

Russia's rulers in 1995: Westemizers and Eurasians", Monthly Review, New York, 5, 1995, pp. 24-36

² Edgar Bagramov, PCUS'nin eski üyesi, Avrasyacılığa yönelen Sovyet elitlerinin eklemlenmesi.

³ Cf. note 54 infra.

⁴ Cf. Aleksandr Dugin, Konservativnaja revoljuclija (La révolution conservatrice), Moscou, Arkotogea, 1993, 341 p.; Misterii Evrazii (Les Mysteres de l'Eurasie), Moscou, Arkotogea, 1996, 191 p.; id, Osnovy geopolitiki buduscee Rossii (Les fondements de la géopolitique. Le futur géopolitique de la Russie),

ılan klasik Avrasyacılık, Rus mültecileri arasında hem felsefe, hem kimlik, hem de siyâsî düşünceleri bir arada barındıran orijinal bir fikir akımı olarak, hareketin gelişmesinde 1920'li yıllar da entelektüel açıdan oldukça verimliydi. Hâтта, bu akıma yönelik tenkitler başlamadan önce 1923'lere kadar hareketin içinde yeralan N. Berdjaev, A. Kizevetter ve G.V. Florovskij gibi tanınmış muhalifler tarafından da şiddetli polemiklere hedef olacaktı. 30'lu yıllarda Avrasyacılık iç tartışmalar, bölünmelerle, özellikle taraftarlarından bazıların Sovyet Birliğine dönmeleri ve GPU elemanlarının içlerine sızmasıyla⁵ zayıflayarak, sahneden çekilecektir. Buna karşılık, daha az felsefî ve dinî olan neo-Avrasyacılık, 20'li yılların klâsik Avrasyacılık akımından, siyâsî radikalizasyon, histografik bir sadeleştirme ve Türk-Müslüman dünyasına olan ciddi bir ilgi ile farklılık gösterir. Sovyet döneminde hükümet tarafından takibata uğrayan Avrasyacılık, bu akıma etnik ve biyolojik olarak yeni bir yön veren göçebe dünyası uzmanı Lev N. Gumilev (1912-1992) tarafından gayrî resmi bir şekilde devam ettirilir⁶.

Bu makale 20'li yılların akımıyla, bunu takibeden silsilenin niteliği ve gerçekliğiyle, Gumilev'in düşüncelerinin özelliğini değil, günümüzde çok tanınan ve tam anlamıyla Avrasyacı olan Panarin ve Bagramov'un neo-Avrasyacı akımlarını ele almaktadır. Panarin ve Bagramov'un neo-Avrasyacılık versiyonu,

“bi-polarite (çift kutupluluk) sonrası” bir dünya için, “medeniyetçi” ve kültürelci bir mod üzerinden “post-modern” olarak sunulan yeni değerlerin çıkış fikri üzerine kurulu yeni bir ideoloji belirlemeye çalışmaktadır. İmparatorluk kavramı yeniden rehabilite edilerek, Rus toplumuna millî olmayan, fakat dinî ve ahlâkî olan yeni bir aitlik kıstasıyla, Avrasya'nın siyâsî varlığını yeniden tanımlamaya çalışıyor. Avrasya'nın millî çeşitliliğine ve Rus kimliğinin oluşumunda Doğu'nun yerine, özellikle de Türk ve Müslüman dünyasının önemine vurgu yaparak; “üçüncü kıtanın” aynı zamanda “üçüncü yol” anlamı taşıdığı fikri de bir takım kimlik ve siyâsî sonuçları beraberinde getirmektedir?

“Medeniyet”in Sözde Yeni Modelleri

Neo-Avrasyacı düşünce, Rusya'nın şu anki durumu ve bi-polarite (çift kutupluluk) sonrasındaki çağdaş dünya hakkında bir bilinçlendirmedir. Rusya hakkında gerek tarihi, gerekse gözlemlenen bütün söylemler, daha geniş bir düşünce sistematğinde anlam bulmaktadır. Bu anlam, ülke bir dönüm noktasındayken, yapacağı tercihlerin Rus medeniyetinin hakiki “tabiatını” yansıtacaktır.

Avrupa'nın Çok-Boyutlu Reddi

Avrasyacı düşüncenin temel postülatı Batının reddine dayanır⁷. Avrupa kaçınılmaz bir şekilde her zaman “kapitalizm” anlamına gel-

Çağdaş Avrasyacı hareketin en önemli ismi Aleksandr Panarin'in başını çektiği hareket İmparatorluk kavramının felsefi ve siyâsî rehabilitasyonunu içermektedir.

Arkotegeja, 1997, 608 p.

⁵ Cf. Marlene Laruelle, *L'idéologie eurasiste russe ou comment penser l'empire*, Paris, L'Harmattan, 1999, 423 p.

⁶ Cf. Marlene Laruelle, “Lev N. Gumilev (1912-1992): biologisme et eurasisme en Russie”, *Revue des études slaves*, 72, 1-2, 2000, pp. 163-189.

⁷ A.S. Panarin, neo-Avrasyacıların en derin düşünenlerindendir. Avrupanın reddini içeren “oksidantalizm” (zapadnicestvo), “vesternizasyon” (vesternizacija) iki kavramı birbirinden ayırtederek farklılığı ortaya koymaya çalışır. Bu kavramlardan ilkinde hukuk devletini, demokratik bir rejim ve uluslararası hukuku referans alırken, ikincisinde vahşi kapitalizme ve onun “ahlakî ve sosyal çöküş” getiren sonuçlarıyla, batılı üretimin basit taklidini referans alır. “Vesternizasyon” ABD'ye, “Oksidantalizm” ise Avrupalıya hastır. Avrupanın bazı ülkeleri bu iki sistemi birleştiriyor. Panarin, böylece iki Avrupa arasında bir “medeniyet karşıtlığı” yaratır: Atlantik ve evrenselci Avrupa (Roma fikri) ile, kıtasal ve millî Avrupa (Alman fikri). Neo-Avrasyacılık Mackindere göre dünyanın geleneksel coğrafi bölünmesini takibeder: Kıtalar arası bir alanla, denizci Atlantik arasında üçüncü bir dünya, yâni rimbland.

mekle, zevkin ve tüketimin üzerine kurulu teknolojik gelişmesi hem kiskanılmakta, hem de ahlâkî ve dinî değerlerin yerine “soyut bir teknolojik-rasyonellik”⁸ tercih ettiği için de eleştirilmektedir. Bu anlamda Avrupa, özellikle de metodolojik olarak tanımlayabileceğimiz bir alanda reddedilmektedir: evrensellik, ancak spesifik bir kültürün, yani Avrupa kültürünün hegemonyasının sonucu olabilir ve bu spesifik kültür de diğer medeniyetlere Avrupa merkezli ve dolayısıyla saptırılmış bir oto-şuur ölçüsü vererek, içten içe kolonize eder. Bu oto-şuurun ölçüsü de gelişmede tek taraflılık, yâni veren ülkeler ve alan ülkeler arasında kültürel bir hiyerarşiyi içerir. “Avrupa merkezilik, halkların ruh sağlığı için tehlikelidir, çünkü kendi öz değerlerini aşağılayarak eksiklik kompleksi içermektedir”⁹. Dolayısıyla Avrupa, milletlerin ulaşmaları gereken bir gelişim halini sunmadığı gibi, ancak üretilmesi mümkün olmayan spesifik bir gelişim kodu sunmaktadır. Böylece bir durumda Rusya’nın kendisini yeniden bulması için, Batı’yı şu ana kadar algılama biçiminin tersini algılaması gerekir ki, o da Avrupa’nın kimlik emperyalizmine karşı, ben (Rus) merkezli bir bakış tarzını geliştirmesi ve benimsemesi gerekir.

Herder, Spengler ve Braudel:

Yönlendirilmiş Medeniyetler “Bilimi”

Neo-Avrasyacıların nazarında kültürler, dönemsel bir şekilde ve içgüdülerle gelişir, fakat Batı, kendine has, lineer ve ilerlemeci bir zaman içerisinde kendisini oluşturmuştur: böylece zaman kavramı sadece (“geç kalma” veya “ileride olma”) medeniyetlerin arasındaki farklılığı izah eder. Neo-Avrasyacılar ise tam

tersine Avrupaî olmayan milletlerin farklı olma haklarını resmileştirebilecek bir espace (alan) kategorisini rehabilite etmeye çağırarak: kültür spesifitelerinin zamansal, dikey değil, yatay olduğunu, dolayısıyla küçültülemeyeceklerini iddia ederler. Neo-Avrasyacılar tarafından tanımlanan medeniyetler, kendi aralarında irtibatları olmayan kapalı yapılardır. Medeniyetler, Avrasyacı tarihin doğrudan öznesi olmakla beraber, aynı zamanda tarihsel değişimlerdir: iç kompozisyonlarında gelişme tanımayan, toplumsal oluşumunun değiştirilmeyen şekilleri olup, değişim tanıyan bir ideoloji veya kronolojik bir tarih değildirler. Böylece, medeniyet, “geçmiş, şimdi ve gelecek zaman arasındaki ilişki problemlerini ele alarak, yani kalıtsal meselesini çözümler.”¹⁰

Panarin’in neo-Avrasyacıları Rusya’nın geçirdiği 20. yy travmalarına karşı devamlılık unsurunun arayışı içindedirler. Doğrudan pek çok referanslarla uzun süre kullanılan Braudeliyen söylem ve temalarını içeren bu unsurlar, onlara göre olayların ve gelişmelerin esasını verebilecek yegane söylemdir: medeniyetsel faktörler ki, bunların çoğu zaman insan hayatıyla ilgili, ikinci derecede kabûl edilmekteler ve halkların hakiki geleceklerini teşkil ederler.” Medeniyetler arasındaki bu etkileşim biçimleri, siyâsî ve sosyal çekişmelerden daha anlamlıdır, çünkü bu siyâsî ve sosyal çekişmeler her zaman değişen yerel durumların etkisi altındadırlar.”¹¹ Bu arada ortaya çıkan farklılıklar epistemolojik olup, dinamik bir batının hızlı gelişen siyâsî tarihine karşı Avrupaî olmayan medeniyetlerin sürekliliği çıkar; Rusya’da yüzyılın sonunda meydana gelen değişmelerin şiddeti altında neo-Avrasyacılar, büyük ve kıtalararası Avrasya alanının neredeyse sarsıl-

⁸ V.G. Kapustin, “Rossija i Zapad. Puti k miru mirov” (La Russie et l’occident: les voies vers la paix des mondes), in Rossija i vostok: civilizacionnye otnosenija (La Russie et l’orient: relations civilisationnelles) (cité infra: Rossija i vostok), Moscou, RAN, I, 1994, p. 21

⁹ A. S. Panarin, “Slavjano-tjurkskoe edinstvo. Konstrukcija rossijkojosudarstvennosti” (L’unité slavo-turque. La construction de l’ tat  russe), Rossija i musulmanski mir, I.

¹⁰ B. S. Erasov, “Predislovie: o statuse kul’turno-civilizacionnyh isslidovanij” (Avant propos: du statut des recherches culturo-civilisationnelles), in Rossija i Vostok, I, p. 13.

¹¹ Ibid., p. 10.

maz ve stabil özünü ortaya koymaktadırlar.

Bu kültürel göreceli bakış tarzı, ekstrem olarak karşımıza çıkmakla birlikte, bir millet diğerini yadırgamadığı gibi, onun özelliğini alma yolunda ne bir hakka, ne de onun araçlarına sahiptir, buradaki fikir, kaçınılmaz bir şekilde etnomerkezlidir: alterite (ötekilik) mutlaka tuhafıktır. Medeniyetler kendi aralarında küçültülemeyecekleri gibi, hiçbirinde de evrensellik mümkün değildir. Avrupai "kosmopolitizmin" her yerde, herkese aynı şeyi sunan insancılığa karşı, neo-Avrasyacılar için evrenselliğe girişin tek mümkün olan yolu vatandan geçer: böylece "küçük" mahallî ve etnik vatan veya batılı anlamda ulus değil de her insanı bir medeniyete mensup olan "büyük" vatan ön plâna çıkar. "Her medeniyet, bir birinden ayrı var olmakla, kendine has bir karaktere sahiptir. Medeniyetlerin çeşitliği, onların manevî hayatlarının strüktürleri ve tarihi kaderlerin içeriğinin farklılığında ortaya çıkar."¹² Bu halleriyle neo-Avrasyacılar Herderien kalmaktadırlar: her medeniyetin üstün bir yanı, aşkın bir fikri vardır. Her medeniyet, ilâhî hakikatin bir parçasını taşır ve bu öz ve eşi olmayan özelliğin yok oluşu, bütün insanlığın fakirleşmesi anlamına gelir. Dolayısıyla medeniyet kelimesi Avrasyacı düşüncenin özünde yer alır. Geçen yüzyılın Alman tabiat felsefesi (natürfilozofisi) ve Schellingin düşüncelerine uzak düşen referansların yanı sıra, Avrasyacılık aynı zamanda bir "kültüroloji" modu olup, yani materyalist diyalektikten sonra dünyanın küreselleşçi bir anlatımını sunan Post-Sovyet yeni bir üniversite disiplini. "Medeniyet" kavramı içerisinde

neo-Avrasyacılığın ileri sürdüğü ilmî geçerliliğin büyük bir kısmı "kültüroloji"nin içeriğini oluşturur: bu konuda ünlü, ilmî ve paradoksal olmasına rağmen¹³ batılı bir silsileye sahiplenmeye çalışarak, aynı zamanda Toynbee veya Spenglerin söylemlerine yakın bir söylem geliştirerek ki bu söylem batılı gelişim modelini eleştirmekte ve dönemsel bilinen bir tarih anlayışından yola çıkarak- (Batı'nın) "çöküşünü" haber vermektedir. Panarin'e göre "etnoloji ve kültüroloji batılı modernitenin ilk ayaklananlarıdır."¹⁴

Medeniyet tetkiklerinin (batıda bile çelişki yaratan) bir ilim olarak kabul edilmesi Avrupadan geçer. Bundan hareket eden neo-Avrasyacılar, daha net bir ideolojik çizgide, Danilevski gibi milli fikir adamlarını referans göstererek, tarafsızlık ispatıyla, "kültürolojinin" bir üniversite disiplini olmayı hakkettiğini düşünürler. Fakat batılı ilmî silsile arayışı tarafsız değil, bilâkis, ideolojik bir projeye hizmet etmek için vardır. Panarin, bir medeniyetler ilmi olarak gördüğü kültürolojinin 20. yy felsefi ve ideolojik sistemlerinin çöküşünden sonra geliştiğinden hareketle, kültürolojinin doğuşu sebebiyle, onların yerini alarak, onların üzerinde bir bütünsellik içerisinde olaylara bir anlam vermeye çalıştığını öne sürer. Medeniyetlerin Avrasyacı "ilimi" böylece "bilimin" ilmî bir branşı değil, fakat bir tarih felsefesi, bir dünya anlayışıdır.

Tarihin "Açılışı" ve çok-Merkezliliği:

Ne Kuzey, Ne Güney, Sadece Doğu

Medeniyet kavramı, neo-Avrasyacı düşüncenin en önemli ve en büyük postülatı olup,

Felsefi ve dinî olan neo-Avrasyacılık, 20'li yılların klâsik Avrasyacılık akımından, siyâsî radikalizasyon, histografik bir sadeleştirmeyle Türk-Müslüman dünyasına bakışta ciddi bir ilgi ile farklılık gösterir.

¹² B. S. Erasov, "Civilizaciya: slovo, termin, smysl" (Civilisation: le mot, le terme, le sens), Rossija i Vostok in, II, 1995, p. 25.

¹³ Panarin, Danilevsky gibi muhafazakâr pan-Slavistlere çok az atıfta bulunmasına karşılık, Marx, Weber, Toynbee, Spengler, Lucien Febvre, Fernand Braudel gibi isimleri sürekli atıfta bulunur. Bu büyük batılı klasiklerin yanı sıra neo-Avrasyacılar ikinci bir medeniyet tipine vurgu yaparlar yani, oryantalizm, Afrikanistik, İslâmoloji alanları vd. Bu alanlar zamanında sömürgeciliğin çıkarları için kurulmuş olmalarına karşılık, bugün bağımsız bir küre oluşturuyorlar ki, bu küre Avrupanın düşünce ölçüleri dışında bi-avrupai kültürlerle yaklaşımı sağlayan yegane küredir.

¹⁴ A. S. Panarin, Rossija v ciklah mirovoj istorii (La russie dans les cycles de l'histoire mondiale), Moscou, MGU, 1999, p. 225.

Panarin'in "tarihin çok değişirliği (mnogovariantnost)"¹⁵ olarak adlandırdığı bir postülatır bu. Bu açıdan Avrupa, bir medeniyet modeli olamaz, insanlık yeni medeniyet modellerini oluşumunun kosmogonik sürecinin sonunda değil, "tarih yaradılışa yeni ve henüz alınmış olmayan gelişme yollarının arayışına açıktır"¹⁶ Tarihin açılışı, batılı modele bir alternatif¹⁷, "medeniyetçi" bilincin yenilenmesiyle ileriye gitmesini, uzun bir zaman ve dünyanın içeriğine özgü çeşitliliği şart koşar. Farklılığı olmayan bir dünya yaratmak çıkmaz bir yoldur, zira medeniyetin başarısızlığı (bu, aynı zamanda Avrupa medeniyetin başarısızlığıdır) bütün insanlığın başarısızlığı demektir. Panarin'e göre "batılaşmanın kucağına yerleştirilmiş dünya, kültürel çeşitliliğin düşme tehlikesi" içinde bulunmaktadır. Çeşitlilik, istikrarın en önemli garantisi olup, bu çeşitliliğin düşüşü, gerek tabiat, gerek kültürde, antropik eğilimlerin ve bozulmanın işaretleridir"¹⁸ Klâsik Avrasyacılıkta çeşitlilik, dinî olarak meşru olduğu gibi, bu yolda iyi bir unsur olarak ilâhî bütünlüğünü her zaman kısım kısım gerçekleştirmektedir¹⁹.

Neo Avrasyacıların medeniyet tanımı dünyanın çok merkezlilik tezine dayandığından, refe-

rans olarak aldıkları "medeniyetler çatışması"yla, Samuel Huntington'la bu konuyla ilgili olarak, medeniyet kavramını "çift kutupluluk" sonrası için mutlak bir değere sahip olduğu fikrini paylaşırlar. Fakat, burada yanıltıcı bir tercih olarak sunulan "ya tek bir modelde dünyanın birleşmesi, ya da 'etno-dinsel'²⁰ ayrımcılığı öngören Avrupa ve kuzey Amerika dünyaları tenkit edilir. Avrasyacılık seviye farkı yaratan evrensellik ve etnik özellikler arasında adil bir orta yol sayılabilecek, "üçüncü bir yol" yâni yeni bir medeniyetin yolu olabileceğini öne sürerek, liberalizmin "tek taraflı düşünce" tarzı ciddi biçimde eleştirilir. Dolayısıyla, dünyanın kültürel sahalara bölünmesini, "Avrupa evi" esasına dayalı bir özellik fikrini teşvik etmek gerekir. Eğer küreselleşme liberal söyleminin bir illüzyonu ve dünyanın da Amerikanlaşma tehlikesi taşıyorsa, Avrasyacılar için mutlaka kabûl edilebilecekleri dünya çapında bir bölgeselleşme sürecinde bütün boyutlarıyla Rusyanın ve onun Avrasyacı medeniyet alanında seçkin bir yer edineceği kesindir.

Rusya, kendi varlığıyla, bütün geride kalan dünyaya çok merkezcilik olabileceği fikrini verirken, "post-endüstriyel devrimin kade-ri, önemli ölçüde Rusya'nın kaderine bağlı"²¹

¹⁵ A. S. Panarin, "Predely faustovskoj kul'tury i puti rossijskoj civilizacii" (Les limites de la culture faustienne et les voies de la civilisation russe), in *Rossija i Vostok*, III, 1996, p. 26.

¹⁶ A. S. Panarin, "Zabludivšiesja zabadniki i probudivšiesja evrazijscy" (Occidentalists fourvoyés et eurasistes réveillés), in *Rossija i Vostok*, I, p. 86.

¹⁷ Panarin meslekdaşlarının çoğundan daha kurnazca düşünceye sahiptir: Metodolojik prensip olarak şartlar ne olursa olsun, dünyanın çeşitliliğini savunmaz; "Bana kalırsa dünya tarihinin eksen fikrinin evrenselliği ve bir dünya medeniyetinin oluşum mantığı hakkında şüphe duymuyorum. Fakat bu mantık, lineer ve progresif bir zamanda değil de, döngüsel bir zamanda ortaya çıkar" der. Bknz., A. S. Panarin, *Rossija v civilizacionnom processe* (La Russie dans le processus civilisationnel), Moscou, IFRAN, 1995, pp.216-217.

¹⁸ A. S. Panarin, "Zabludivšiesja zapadniki...", art. Cit., p. 88.

¹⁹ Cf. N. S. Troubeckoj, "Vavilon'skaja basnja i smesenie jazykov" (La Tour de Babel et la confusion des langues), *Evrazijskij vremennik*, III, 1923, pp.107-124.

²⁰ Bireyleri "büyük dünya"ya aracsız bağlayan etnik-üstü bir grubun medeniyetçilik prensibi üzerine kurulmuş olan yegane bir alan fikri, bölgesel etnik çapta izole olan, bireyin aslında köle olduğu ortak bir kader üzerine kurulmuş küçük egemenlikler furyası fikrine muhalif olmuştur. Bknz., A. S. Panarin, B. B. İl'in, eds, *Rossija: opyt nacional'no-gosudarstvennoj ideologii* (La Russie: essai d'un idéologic nationala-étatique), Moscou, MGU, 1994, p. 139.

²¹ "Eğer Rusya 3. Roma konumuna yeniden kavuşursa o zaman post-endüstriyel toplum, küresel endüstriyel gettoya bir alternatif olma şansına yükselir. [Rusya'nın dünyadaki çeşitliliği muhafaza etmesi, Amerikanlaşma tehdidinden koruması gerekir". Bknz., A. S. Panarin, *Rossija v civilizacionnom processe*, op. Cit., p. 72.

olduğunu iddia ederek, diğer yandan batının tek yönlü gelişme modeli ve rolünü de reddeder. Jeopolitik ve kültürel bir ölüm olan Batılı modele katılımı önlemek için Rusya'nın tek bir tercihi vardır ki, o da; saptırılmış kuzey-güney problemiyle birlikte, küreselcilik-etnisite sorununun reddederek, Avrasyacı geleneğin asıl eksenini oluşturan, gerçek çift kutupluluk olan doğu-batı düalizminin rehabilite edilmesi gerekir. Avrasyacılığın uç kültürel göreceliliği hakkında ince bir farkı burada özellikle belirtmek gerekir ki, bu da; Avrasyacıların bütün medeniyetleri hak ve hukuk açısından eşit olarak tanımlayıp, batı universalizmi ve onun değerler sistemini reddederken, bunun kenarından geçilmesi gerekir, zira Rusya, Avrasyanın mesyanik rolünü tanımlamayı sağlamıyor.

Avrasyacılık, böylece kendi lehine doğu-batı eksenine göre medeniyetlerin değerlerini ölçen “yeni bir çift kutupluluğa” çağırır. Yani bir kültürün veya bir medeniyetin tabiatı ve varolması ancak ve ancak global sisteminin içerisindeki çift unsurlu “doğu-batı” kavramlarının yerlerinin açıklanmasıyla anlaşılabilir²². Ancak, kendilerini “doğu/lu” olarak tanımlayan (ki, Panarin bu kavramı daha önceleri sosyalist ülkeleri tanımlamayan “ikinci dünya” kavramıyla eş tutmaktaydı) neo-Avrasyacıların Rusyası, politik ve kültürel alanda “kuzeyi” redederek, ekonomik ve uluslar arası siyasette bir “güney”li olmak da istememektedirler. Neo-Avrasyacılık, bu haliyle coğrafi terminolojilerin taşıdığı önyargılarla, ustalıkla oynadıkları görülür.

“Post-modernizm” Üzerine Söylem: Barbaryayı Rehabilite Etmek

Neo-Avrasyacılık, soğuk savaşın son bulmasıyla birlikte sıkça dile getirilen “ideoloji-

lerin ölümü” fikrini, sözde ideolojilerin yok olması aslında liberalizm ve bireyselleşmenin zaferine işaret ettiğinden şiddetle reddedilir. Batılı adam Panarin'e göre faustiyendir: Batılı adamın toplumu, spirüüel alanda olduğu gibi, aynı zamanda güya kontrol ettiği hem teknolojik alanda da, hem insan ilişkilerini, tahrip etmiştir. Panarin sık sık başvurduğu bu ekolojik argümanda; Avrupanın tekno-merkezli çılgınlığa²³ bütün insanlığı mahkûm ettiğini ve sanayi toplumunu bu asrın “hasta adamı” olduğunu dile getirir.

Neo-Avrasyacılar, çağdaş dünya hakkında felâket öngörülerıyla ilgili olarak neredeyse eskatolojik olarak geliştirdikleri söylem, insanlığın geleceğini ancak manevî değerlerin rehabilitasyonunda görmektedirler. “Post-modernizm” (Paradoksal olarak Batıdan ödünç alınmış olmasına rağmen),-Avrasyacıların arzuladıkları-kültürel ve dinî kriterler lehine, ekonomik kriterlerin daha az benimsendiği, ulusal, çok merkezli görünüşle ifade edilir. Bu durum yapayın üzerinde, doğal olanın rövanşıdır. “Post-sanayi medeniyeti-ki, bu onun en önemli paradoksudur- hem toprağa daha çok demir atmış, daha çok kültür merkezli (ki, bu post-modernizmin spirüel amaçlarına uygun), hem de aynı zamanda daha çok ekümenik, evrenselci, dünya kültürleri arasındaki diyalog üzerine kuruludur”²⁴

Neo Avrasyacılığın mesiyanizmi, platonisyan olan çift gerçeklik prensibine dayanır: Rusyanın görünen geç kalmışlığı (gecikmişliği) aslında onun derin ve saklı olan ilericiiliğinin işaretidir. Avrupanın sanayi kriterlerine göre geri kalmış Avrasya, post-modern kriterlere göre ileride doğu ve batı arasındaki konumundan faydalanarak zıtları birleştirebilecek güce sahiptir. “Hem tekno-ekonomik, hem de siyâsi-kültürel arkaizmine rağmen Rusya, Av-

Sovyet döneminde hükümet tarafından takibata uğrayan Avrasyacılık, bu akıma etnik ve biyolojik olarak yeni bir yön veren göçebe dünyası uzmanı Lev N. Gumilev tarafından gayrî resmi bir şekilde devam ettirilir.

²² A. Jugaj, “Evrazijskij put’ rossijskoj civilizacii” (Le chemin eurasien de la civilisation russe), in *Rossija i Vostok*, III, p. 145.

²³ Cf. A. S. Panarin, “Predely faustovskoj kul’tury...”, art.cit.

²⁴ A. S. Panarin, *Rossija v civilizacionnom processe*, op. cit., p. 113.

rasya olarak post-modernizme giriş problemi-ni pratik bir şekilde göğüslemede bir ilktir.”²⁵ Panarin’in muhafazakârlığı böylece ne passe-ist (geçmişe bağlı olan), ne de reaksiyonerdir: Rusya, çift anlamda “restorasyoncu” olduğu için, post-sanayici ve post-totaliter, gelenekselci olmadan moderniteyi eleştirebilir.

Avrasyacılık orijin olarak, teferruatlı ve eni-ne boyuna paradoksal bir şekilde de olsa şu imajı içerir: Barbarlar ikonolastizmi (put kırıcılık), herhangi bir kültürden muaf olan bir göçebelik-ancak bu imaj çökmekte olan toplumları yeniden ayağa kaldırmaya yetenekli yegâne unsurdur. Yeni Avrasyacılık, alışılmış değer ölçülerinin yıkılışını haber vererek, bu barbar kültürünü devam ettirir. Bu haliyle “Total barbarya, arkaik bir mirasın ürünü değil, fakat bütün medeniyetler için geçerli olan tansiyon ve çelişkileri mutlak olarak geçmenin “post-medeniyetsel” deneyimlerin sonucudur.”²⁶ Üçüncü dünyacılığı ve “solun” romantik ve egzotik etnolojisini ifşa eden Panarin, ince bir şekilde Barbarya kavramını “sağ” a kaydırarak; dünyanın muhafazakar bir görüş arzettiğini, aydılanmacılıkla, her yerde aynı olan insan olgusu fikrinin, aynı zamanda orijinal birliğin kaybı anlamı taşıdığını öne sürer.²⁷ Barbarya, muhafazakâr ve aynı zamanda pragmatik bir anlam kazanarak, sanayi öncesi toplumların bir mirası değil, kesinlikle post-modern olan toplumlar tarafından bulunan bir çözümdür: Gelecek, halâ arkada olana ait olacak ve bu “genç” halk (Hegelyen ve Herderyen kavram) sanayi toplumunun yaptığı yanlışlardan, sanayi toplumunu geçerek kurtulacaktır. Panarin’in belirttiği gibi, eğer moder-

nite bastırıcı ise, o zaman Barbarya, insanlığın geçmişi değil, geleceği olacaktır.

II. Avrasyacı İmparatorluk “Büyük Bir Gelenek” ile Bir Devletin Buluşması

Avrasyacılık, Rus siyâsî söylemine içerik kazandırıp, bir teori haline getirerek, onu bir medeniyet modu olarak algılayan değer yargılarına itaat etmeyen bir varolma biçimi ve bir “ruh” olarak tanıtır. Böylece imparatorluğun dini meşrulatırma ve Rusya’nın siyâsî “tabiatı” üzerindeki fikirleri arasına yarı yerden bir söylem aracılığıyla rehabilite çabasına girişir.

“Büyük Gelenek” Devlet İçin Dinî Bir İdeloji

Yani Avrasyacılar, dini müesseselere olan derin bağlarını gizlemedikleri gibi, bu dini müesseselerin zaten post-sovyetik dönemin yeniden oluşumunda milli bir bakış açısıyla sahiplenme gereğinin en önemli unsurlardan biri olarak görürler. Din/ler mevzusuna Avrasyacılığın kurucu önderlerinin (klâsik Avrasyacılar) bakış biçimiyle bakan yeni Avrasyacılar için “din/ler”, bir millet, bir kültür meselesi olup, kişi meselesi değildir. Önemli olan teolojik doğmalar, imanın aşkın hali değil, rit (törensel) ve millileşmiş bir din duygusu, yâni kutsal metinlerin sekülerleşmiş bir versiyonu, “büyük gelenek” olarak adlandırılan bir medeniyet ahlâkı haline getirilmiş olandır.²⁸ Bu anlamda medeniyet, etnik üstü bir topluluk (communité), olup, büyük bir bütün içerisindeki millî ve sosyal farklılıklar,

²⁵ Rossija i Vostok, I, p. 33.

²⁶ A. S. Panarin, Rossija v civilizacionnom processe, op. cit., p. 19.

²⁷ Panarin, yanlış bir şekilde anlaşılan post-modern geçmişle birlikte, barbar romantik imajını, batının beleş oryantalizmini, “iyi yabani” mitini, Yoga, Budizm, Maoizm modalarını reddeder. Ve sovyet mark-sizminden hayâl kırıklığına uğrayıp, 3.dünyayı idealiz etmiş olan yeni solların başarısızlığı da onu gülmüsetir. Orijinel bir birlik mitini beslemek onun için fuzulidir ve passeisttir (geçmişe, aşırı duygularla bağlı olmak). Panarinin genişlettiği barbarya, modern bir kavram olup; “kültürel avan gardın her yerde aradığı etnografik birlik ve organisite “Totalite”nin bu şekli çağdaş dünyada yoktur”. Bknz., ibid., p. 2.

²⁸ Panarin bu “büyük gelenek” kavramını kullanan tek Avrasyacıdır. Fakat bu kavram ile aynı ismi taşıyan müslüman konseptine-ki, muhtemeldir-değininmediğini belirtmektedir.

kaynaştırılarak, canlandırmış “evrensel” bir fikirdir. Bu “evrensel” dünya, ancak din sayesinde ortaya çıkmaktadır ki, neo Avrasyacılar için din, farklı millî grupların arasında manevî bir bağ kurabilen ve yeniden yapılanabilecek bir dünya vizyonu sunabilen yegâne olgudur. “Din, kültürel ve etnik-üstü ahlâkî evrenselliği sabit hale getirir. Siyâsî bir rejimin özelliklerine, etno-merkezli geleneklere veya doğal bir landşafta bağlı olan lokalizmle [...] aşırı bir manevî topluluk tipi yaratır.”²⁹ Dolayısıyla din unsuru bir medeniyet iddiası taşımaktadır: Daha geniş anlamda ahlâkî ve siyâsî değerlerle özdeşleştirilmiş olarak, devlete meşruiyet verir, çünkü “ideoloji” siyâsetin fiillerini kutsallaştırır”³⁰ Panarin burada çok ince bir ayırıma girer ki, bu ayırım onun siyâsî çıkarlarıyla ilgili olup, ister bir totaliter rejim (dinî olmayan, hatta pagan olabilir), ister bir otoriter bir rejim olsun (bir dini, her ne olursa olsun, ideoloji temelinde tanıyan bir rejim) sonuç olarak post-sovyetik Avrasya rejimidir. Panarin’in hak iddia etmiş olduğu idokratik güç, “üstün ezoterik bir bilgiye” bağlıdır.³¹

Neo-Avrasyacı söylem net bir şekilde temporel (geçici, fani) dünyayı, manevî dünyadan kesin bir şekilde ayırtetmeyi öngörürler ki, zaten bu da manevî dünyanın da hayrı içindir. Devletin lâikliği sadece, genel lâik bir ideoloji anlamına gelmez: Eğer devletin pratikteki yönetimi tarafsız ise, entelektüel temelleri sekülerleşmiş bir dini içerisinde barındırması gerekir ve bu daha ziyade çağdaş dönemde ki, bu çağdaş dönem Avrasyacılar tarafından ulusal bir çöküş olarak nitlendirilmektedir.³²

“Rusyada devlete ait güç, yüksek derecede manevî güce, ruhların üzerinde güce bağlıdır. [...] “Bu anlamda Rusyada devlete ait güç, hiç bir zaman, gerçekten laik değildir”³³ Bu durum, “Büyük gelenek” dolayısıyla Avrasyacı ideolojinin diğer bir başka ifadesi olup, batılı modele karşı bir alternatif, ortodoks bir teokrasidir.

Dinî unsurlar, medeniyetin esasını teşkil ettiği için Rusya, güçlü maneviyatıyla diğerlerinin sahip olmadığı önceliklere sahip olarak, Avrasyanın ve “post-modern” çağın en büyük medeniyetlerinden biri ve bu medeniyetin lokomotif gücü hristiyan Asyetizminin doğmasına yol açacaktır. Panarin bu yoldan olmak üzere meselâ, hayvanlara saygıyı ve şiddet karşıtlığını öngören indo-Budist tecrübesinin geliştirilmesini ister. Avrasyacı asyetizm, hem manevî, hem de maddî olarak, çift yönlü olması gerek: fakirlik olmayacak, fakat buna karşılık yüksek gayeler adına gönüllü bir (oto-limitation) bir sınırlandırma olacaktır. “Geleneksel, dinî Asyetizmin ekolojik bir Asyetizme ve post-sanayi çağının insanını sorumlu tutmaya yöneltmesi (dönüştürülmesi) işte budur. Çağdaş kültürün ve Avrasyacı hümanist elitin etik arayışların yönlerinden biri budur”³⁴ Rusyanın iç görevi, bu itibarla küresel görevinden farklı olmayıp, biri diğerinin ispatını sağlar.

Millîlik İlkesinin Hatasız Mahkumiyeti?

Panarin’in yeni Avrasyacıları etno-merkezli milliyetçiliğe şiddetle karşıdrlar. Avrasya birliğinde bölücü bir olgu olarak kabul edilen

Neo Avrasyacılar, daha net bir ideolojik çizgide, Danilevski gibi milli fikir adamlarını referans göstererek, tarafsızlık ispatıyla, “kültürolojinin” bir üniversite disiplini olmayı hakkettiğini düşünürler.

²⁹ A. S. Panarin, B. B. İ’in, eds, op. cit, p.162.

³⁰ Ibid., p. 163.

³¹ A. S. Panarin, Rossija v ciklah mirovoj istorii, op. cit., p. 122.

³² Neo Avrasyacılar Rusyanın çağdaş durumuna ilişkin analizlerinde oldukça eleştireldirler: (Dünyanın sonu-kıyamet üzerine olan söylem) hem felsefî, hem de teolojik ve eskatolojik duygu içindedirler. Onlara göre Rusya, ideallerini, kimliğini ve misyonunun şuurunu kaybetmiştir. Rus elitleri, ister Batıcı, milliyetçi, olsunlar, isterse, milliyetsiz veya pagan olsunlar, “hakiki” halkın temsilcileri değildirler.

³³ A. S. Panarin, Rossija v civilizacionnom processe, op. cit., p. 236.

³⁴ A. S. Panarin, “Na rubeze tysjacelet ijn: Rossija v poiskah civilizacionnogo i geopoliticeskogo ravnovesija” (Au seuil du millénaire: la Russie a la recherche de l’équilibre civilisationnel et géopolitique), in Rossija i Vostok, III, p. 85.

milliyetçilik fikri, Avrasyacı olmayan siyâsi değerleri ifade eder: Milliyetçi devlet, ihtilalci finansmanın, sanayi toplumunun ve cumhuriyetçi sistemin ürünüdür. Onlar için ulus-etnisitesi, pagan ve bu dünyaya ait biyolojik bir olgudur. Böylece post-sovyetik alanda, “etnik egemenliğinin mantığı bizi Ortaçağdan önceki dönemlere götürür”³⁵ ve Avrasya medeniyeti, etnisitenin şeytanlığına yenik düşebilir.

Eğer milliyetçilik prensip olarak kınanması gerekiyorsa ve imparatorluğunun yeniden şekküllü noktasında, Avrasyacılar pratikte bu konu üzerinde bölünmüşler demektir. Panarin, milliyetçiliğin reddi hususunda en radikali³⁶ olmasına karşılık (ama söyleminin merkezinde rakipsiz bir şekilde Rusyayı yerleştirmektedir), Bagramov, milliyetçiliği-negatiftir-millî duygulardan ayırdederek, millî duyguyu rehabilite etmeye çalışır. Bu anlamda da “halkların psikolojisi” konusunda o, birey nasıl tahlil ediliyorsa, ulusun da tahlil edilebileceğini öne süren adeta mümin bir bilim partizanıdır: Millî psikoloji kültürlerin çeşitliliğinin ampirik tablosundan başlayan ve sözde millî niteliklere sahip olmaktan ziyade, 19. yy’dan kalma Avrasyacı bir kültüralizmi meşrulaştıran ilmi bir tetkik konusu olması gerekir.

Bagromov için millî olanla, evrensel olan birbirine zıt şeyler değildir: “Rus fikriyatı”

(l’idée Russe) ne kadar millî ise, aynı zamanda da mesyaniktir, çünkü Rusya kendi bünyesinde güçlü bir millî çeşitliliği barındırmakla, homojen bir birim olma niyetinde değildir. Rusya’nın varoluş ilkesi zaten “çeşitliliğin içinde bir birim”, çeşitli halkların Ruslaştığı “tarihi bir kader topluluğudur.” Dolayısıyla, Avrasyacılık için içerdeki halkların varlıklarını muhafaza etmelerini teşvik etmek bir bölücük riski taşımamaktadır. Rus Avrasyacı millî duygu, milliyetlerin duygusuna ters düşmediği gibi, bilâkis onların hepsini kapsar. Çünkü “doğuşundan itibaren Rusya, devlet olarak, çok milletli bir topluluktur”³⁷ Anlaşılabacağı üzere burada maksat, bu anlamda Rus milliyetçiliğinin olmadığını ispat etmektir. Rus milliyetçiliği, Avrasyalı millet-üstü duygusuyla zaten asimile edilmiştir.

Milliyet duygusunun bu şekilde ve özellikle biyolojik veya etnik versiyonun tenkidi, (Gumilev ve Dugin’in zimni olarak mahkumiyetidir), Panarin ve Bagromov’u Avrasyanın-dar anlamda-³⁸ bütün jeopolitik yaklaşımlarını reddetmeye davet eder: Jeopolitik, Avrasyacı tarih felsefesine aykırıdır, çünkü postülat olarak insanı doğaya ve genetiğe bağımlı kılıp, kör bir determinizme ve pagan olarak nitelendirilen fizikî sabitelerin öncülüğüne işaret etmektedir. Lanaşaft zaten medeniyet denilen ruhun zıttı değil midir? Panarin ve Bagromov için Avrasya

³⁵ B. S. Erasov, “Etničeskoe, nacional’noe, civilizacionnoe v prostranstve Evrazii” (L’ethnique, le national et le civilisationnel dans l’espace de l’Eurasie), in *Rossija i Vostok*, II, p. 90.

³⁶ Rusyanın kendi değeri (samacennost) şu anlamı içerir: metadolojik alanda ilerleme, demokrasi gibi bazı “üstün”(!) kavramları tarihi kaderden çıkartmakla mesele hâllolmuyor ve aksiyolojik alanda (yine ahlakî değerler ilmi) Rusyayı kurban etmeye değer hiç bir amaç veya değer yoktur. A. S. Panarin, “Zabludivšiesja zapadniki...”, art. Cit., p. 84.

³⁷ A. N. Saharov, “Osnovnye etapy i osobennosti russkogo nacionalizma” (Les étapes fondamentales et les particularités du nationalisme russe), *Evraziya*, 4, 1996, p. 17.

³⁸ Burada özellikle jeopolitik terimini tanımlamak önemli gözüküyor. 19. yy’a ait bir uchronie kavramı olan söz, etimolojik anlamda bir zaman demektir. Jeopolitik, politik bir mit serisini kartografik olarak sembolik şekle sokan politik bir amaca yönelik, operasyonel bir ilimdir. Jeopolitik düşüncede harita, şimdiki zamanı potansiyel hale getirmekte ve geleceği aktive etmekle, uchronique ve aynı zamanda da ütöpiktir. İşaret edilen yerlere (gerçekte) yer (ad) oldukları için değil, konum, yüzölçüm ve yeryüzü şekillerinden dolayı anlam kazanırlar: Haritalar, corp de la terre’in (dünyanın şekli) tutarlı bir deformasyonu, bilginin natüralizasyonudur. (Bu jeopolitikin lügat manası), 19.yy’ın Alman ve Rus düşünürlerin “siyasi coğrafya” (géopolitique) veya jeo-fiozofilerinden (géophilosophie) farklıdır. Bunları birbirinden ayırtetmek gerekir Şunu da belirtmek gerekir ki, Karl Ritter coğrafyanın açıklama amacı olarak haritacılığa karşı olduğu gibi, ilk Avrasyacılar da haritaya hiç başvurmamışlardır.

ne bir bölgeden, ne de halklarının etnik tümleyiciliğinden ibarettir; Avrasya ortak bir geçmiş ve müşterek bir devlet³⁹ olup, daha dar anlamda siyâsî olan emperyal bir istektir.

İmparatorluk Kavramının Rehabilitasyonu: “Medeniyetçi Çoğulculuk”

Avrasyacı “devletçilik”te, yâni Rusya devlettine olan bağın tanımlanmasında sadece millî olan bir ölçüye yer yoktur. Millet ve toplum, devlette asimilasyon yoluyla yokedilmiştir. Devlet, Rus esasının yegâne taşıyıcısı olarak, Avrasya medeniyetini kurmuş ve ona kendi özelliğinin şuurunu vermiştir. Dolayısıyla, Avrasyacı imparatorluk vardır, çünkü bir Rus devleti vardır. Bütün Avrasyacılar için bir Rus milliyetçisi olmak, aynı zamanda mümin bir devletçi olmak demektir. “Devletçilik, medeniyetçi bir döl yatağı olarak, tarihi gerçeklik içerisinde despotizmle birleşiyor ki, işte bu bizim trajedimizdir”⁴⁰ zira, totaliterizmin çöküşü, Rus devletçiliğinin çöküşüne yol açmaması gerekirdi.⁴¹

Yeni Avrasyacılar, genelde emperyal sistemle, millî çeşitliliğinin baskısı arasında kurulan paralelliğin simgesi olan Romanov imparatorluğunun hatıralarını atlamış oluyorlar: Bu anlamda imparatorluk, siyâsî değil, Avrasyaya tam uygun olan “medeniyetçi” bir çoğulculuğu ifade eder. Çoğulculuk bir problem olarak Avrupa dünya-

sında bireye pek çok hak tanıyor olabilir, fakat bu hak kollektif (bölgeler, etnik veya dini topluluklar) bir tanımlamanın üstünlüğünü kabûl etmediği gibi, bireyle sınırlı, bir çoğulculuğu, uniterizmi, milletler ve medeniyetler arasındaki ilişkiler konusunda bir hegemonizmi savunur. Avrasyacılık ise, Avrupaî modelin tam tamına tersine; siyâsî demokrasiyi değil, bölgelerin ve milletlerin özerk haklarıyla, çok çeşitliliğinin kültürünü savunur. “Kültürel çoğulculuğunun ilkesi, diğer etno-kültürel tecrübelerle karşı müsâmaha ve iktidarın siyâsî tekçiliğiyle (monizm) birleşerek, hiç bir muhalefete tahammülü yoktur.”⁴² Çoğulculuğa ilişkin bu iki yaklaşım biçimi, iki farklı siyâsî tecrübe içerisinde hayat bulur. Bunlardan biri, bireye sosyo-politik demokrasi hakkı tanıyan cumhuriyet tecrübesi, diğeri de “medeniyetçi” demokratizmi tanıyan ve Roma imparatorluğu gibi prestijli bir model olan imparatorluk tecrübesidir. Bunlardan ilki, ruhsuz, mekanik, formelist ikincisi ise, demokratik prensibin geniş, yüksek ve spirütüelleşmiş anlayışın ifadesidir.⁴³ İmparatorluk dünyasıyla, neo-Avrupayacılık aynı zamanda çifte meşruluktur. İmparatorluk, insanî ilişkilerin düzenlenmesinin en üstün şekli olup, post-modern toplumun gelecekteki problemlerine cevap verebilecek olan yegâne siyâsî sistemdir: Bölgeselleşmiş bir dünya içinde bir medeniyet olma şuurunu, etnisite ve lokalizme karşı bir evrensellik,⁴⁴ çağdaş dünyanın

Avrupa, bir medeniyet modeli olamaz, insanlık yeni medeniyet modellerini oluşumunun kosmogonik sürecinin sonunda değil, “tarih yaradılışa, yeni ve henüz alınmış olmayan gelişme yollarının arayışına açıktır.

³⁹ “Biz Avrasya sakinleri, yüzyıllar boyunca etniküstü ve bir çok dinî evrensellik üzerine kurulu ortak bir hayat sistemi yarattık ve bu evrelerin günlük varoluş manaları vardır, zor alanların ortak asimilasyonunda, tarım kuvvetlerinin çeşitli şekillerinde yegane vatanın navmuimasında bu avromeller ispatlanabilir”, A.S. Panarin, “Paradoksy evropaizma v sovremennoj Rossii” (Les paradoxes de l’Europe animée dans le Russie contemporaine), Rossija i musul’manskij mir, 2, 1997, p.11.

⁴⁰ V.G. Kapustin, “Rosija i Zapat.”, art. cit., p.32.

⁴¹ Neo Avrasyacılar için Sovyetler Birliğinin yıkılması, kaçınılmaz şekilde devletin yokolmasına ve hele ki Avrupa birliğinin yok olmasına yol açıyordu. “Merkezileşmiş devletin çöküşü ki, önceden Rus imparatorluğuna ve daha sonra Sovyet Birliğine bağlandı. Tarihte oluşturduğu bağ ve ilişkilerin elendiği anlamına gelmektedir”, B.S. Eresov, “Predislavie: o statuse kul’turno-civilizacionnyh isslodovanij”, art. Cit., p.32.

⁴² A. S. Panarin, “Predely faustovskoj kul’tury.”, art. Cit., p.49.

⁴³ “Doğuda, Batının tersine birleşmiş olmak fikri bir akım demokratik fikirden çok daha önce asimile edilmiş, ki bu devmokratik fikir onlar ve onları şimdi asimile edilmeye başlıyor”, A. S. Panarin, Rossija v civilizacionnom processe, op. Cit., p. 197.

⁴⁴ “Büyük bir olan ilk önce etno merkezliğin, girenofobinin (....) küçük ulusal bir kültürün devletin kültürün kendi kendine sınırlaması ve (oto-destitizyon) kendi kendine istifası anlamına gelir”, A. S.

kaosuna karşı da bir nizam ideolojisi sunuyor. Emperyal yapı, Rusyanın evrenselliğin ve bekânın teminatıdır. Bu emperyal yapı içinde Rus kimliği kendini şöyle tanımlıyor: “İmparatorluk, resmî dininden veya kültüründen daha çok evrenseldir. Ve özellikle Rus imparatorluğunun evrenselliğinin derecesi, onu çağdaşları olan diğer emperyal olgulardan farklı kılarak, onu 2. Romanın devamlılığına olan kimliği, onu o yaptığı gibi, ona böylesi bir hayat tarzı ve böyle bir statü vermektedir”⁴⁵ Bu imparatorluk aynı zamanda Avrasyanın kendisine mahsus Avrasyacı yataylılığını anlamlandıran ve buna cevap veren tabii bir sistemdir. Avrasyacılar için Rus kimliğinin referans ölçüsü tarihi olan değil, coğrafi olandır. Rusyanın dönemsel bir zamanlılığı⁴⁶ (temporalite) vardır ki, bu devirsel zaman, alan zamanının üstünde bir önceliğe sahip olup, Panarin buna “alanın dili”⁴⁷ (idiom) adını verir. Devirsel zaman ve (devri daim) alanın (spacialite) birleşme arzusu, Rusyanın küçültülüp, daraltılamayacak özelliği ve Rusyanın apayrı bir kaderi olmasının tasdikidir. Bu birleşme (devir-zaman-alan), çifte Rus

tabiatına⁴⁸ paralel olarak hem hristiyan zamanına, hem pagan alanına,⁴⁹ hem de devletin yataylılığı (ufki) bu çeçevede epistomolojik bir ortam olup, kimlik açısından Rus emperyal yapısını (haklı gösterme) ispat etmektedir.

Bu imparatorluk, “etnik ve dini açıdan çok orijinli bir topluluğun, kurallaştırma ve genel hukuki düzenin ifadesi içinde temeli olmayan diğer halkların ortak hayat nizamı oluşturmaya siyâsî şekli”⁵⁰ olarak da Avrasyanın dinî ve millî çeşitliliğine de cevap verir. Ancak bu imparatorluk bünyesinde barındırdığı kendi halklarının “kuralcı düzenlerinin” kaynaşması anlamına da gelmez. Çünkü, Moğol imparatorluğundan ödünç aldığı devletçilik geleneğiyle Rusya, bu imparatorluğun yegâne mirasçısı olduğu kadar, çeşitli millî halkaları bütüne bağlamakla, Avrasya kültürleri içinde sadece Rus kültürü emperyal olabilir. Bütün bunlarda bir çelişki görmeyen Avrasyacılar için, Avrasya çeşitliliğinin kültü ve Rusyayı, doğruluğunun ifade ettiği bir alan olarak Avrasyanın tanımını şöyle birleştirirler: “Rus fikriyatı büyük bir ölçüde (rossiyskiy) Rusyen fikrinden ibaret-

Panarin, “A. S. Panarin, Vyobar Rossii, mezdu atlantismom i evrazijskvom”, (Le choix de la Russie: entre atlantisme et eurasisme), in Rossija i Vostok, I, p.48.

⁴⁵ B.S. Eresov, “Vybor Rossii v evrazijskom prostranstve” (Le choix de la Russie dans l’espace eurasienn), in Rossija i Vostok, I, P. 48.

⁴⁶ “Döngüsellik Rusyen tarihin ifadesel çizgisidir (.....)... Neo avrasyacılar için bu tarihi döngüler avrupalı tarihin lineer (çizgiselliğine) zıtlıyor, bu döngüler doğu ve batı arasındaki rus ikileminin (duakte) el-sedi sarkaç hareketini temsil ediyor, bu tarihi döngüler rusyayı, biyolojik bir mecazi ile canlılara bağlıyorlar: Rus tarihi devrsetsel (matris) ama yatağının kreasyon-çöküş-yenileme döngülere bölünüyor. Rusyanın “döngüsellığı” aslında Panarin’in Avrupasını tamamladığı medeniyetsel düşüncesi ve tarihi daimi bir geleceğe tabi tutulan rusya ile veya arasında yaptığı ayırma ters düşüyor.

⁴⁷ “Neden Rusya kendisine alan aacılığıyla düşünür ve batılı köleler zaman aracılığıyla düşünürler?”; “Tarihsel zamanın, alana karşı olan bağımlılığını görüyoruz: Süreçlerin (prosessüs) tersine çevrilip çevrilemeyecekleri [...] büyük ölçüde merkezin alansal yakınlığına bağlı”, A. S. Panarin, B. B. II’in, eds, op.cit., p.5 et p. 128.

⁴⁸ Hristiyan kültürü zamana, eskatolojik sonuçları tedbirlere bağlı olarak aşırı bir hassasiyet gösterir. Pagan kültürü, daha çok geniş bir alana, bireyin doğal unsurlara bakışına bağlıdır. Bu unsurları sevmeden zor olanların başarılı bir lekonizasyonu mümkün değildir... Neo Avrasyacılık reformizmle ilişkisinde muğlaktır: Paramizm, Avrupadan farklı kılıyor ve “Barbarya” karışımı oynayabilmeyi sağlıyor. Yalnız neo-avrasyalı olan Ortodoksiden uzaklaşamaz ve Rus felsefesinde klasik olan fikri paylaşıyor: Sadece hristiyan dünya tarihin ...,

⁴⁹ B. S. Eresov, “O geopoliticeskom i civilizaciiom ustroenii Evrazii” (De l’organisation géopolitique et de l’organisation de l’Eurasie) Evrazija, 5, 1996, p.30

⁵⁰ K. S. Gadziev, “Nacional’no-territorial’nye perspektivy rossijskoj gosudarstvennosti” (Les perspectives nationales et territoriales de l’état russe), in Rossija i Vostok, II, p.74.

tir. Ve varoluşunun içeriği çok milletli, birçok halkın, kültürün, geleneğin, dinin v.s. organik olarak birlikte yaşamalarıdır.”⁵¹ Neo-Avrasyacılar böylesine tuhaf ve muğlak bir doğu kavrayışıyla bilinçli bir şekilde russkiy, rossiykiy ve Avrasya kelimeleri arasında hiç bir fark görmemektedirler.

III. “İç” Doğu:

İslam, Türklük ve Farklı Kültürler

Bütün Avrasyacılar için Rusya, bir iç çeşitlilikle övünme üzerine kuruludur. Rusya, coğrafi ve kültürel konumuyla, “iki arasında” Doğu ve Batının bir karışımı değil, sadece kendisinin de merkezidir: Doğu iç, organiktir.⁵² Yeni Avrasyacılar, biri Rusyanın uluslararası alanda onaylanması gereken bir dış doğu (müslüman dünyası ve özellikle güney-doğu Asya ülkeleri), diğeri de iç ve öz doğu olmak üzere iki doğunun varolduğunu teorize ederler. “Avr-Asya” olgusuna rağmen, Avrasyacıların Rusyası, açık şekilde Batıdan ziyade daha çok doğuludur. Çeşitliliğin Avrasyalı kültü sadece retorik anlamda olup, bütünlük duygusu daha ziyade Avrupaya sistemik birliğinden ibarettir; sadece yapı önemlidir.

Rusya üzerinde bütün kimliğe ilişkin bütün fikirler, bir veya bir başka yoldan Doğu-Batı ilişkileri yönünden ifadesini bulur. Neo-Avrasyacıların Avrupaya karşısında Rus kimliğini tanımlamak için, “Batının ters aynasıdır” diyebileceğimiz Rusyanın doğudaki konumunu dikkâte alırlar. Hâlbuki orijinal Avrasyacılık, Asya hakkındaki fikirleri sonuna kadar getirememiştir. Asyalı olmadan, Avrupaya karşı nasıl doğulu olunur? Doğu ve Asya arasındaki sınır nereden başlayıp, nereden geçiyor? Avrasya özgün bir kıta mı, yoksa Avrupa ve Asyalı unsurların (element) kaynaşması mıdır? Bu

sorular karşısında yeni Avrasyacılar, klâsik Avrasyacılarla, aynı çelişkiyle karşı karşıya bulunuyorlar: Rusya, hem doğu ve Batının, kavşak noktasında, hem de “devlet alanında olduğu gibi, ruhunda da iç Asyaya sahiptir”⁵³ Doğu, bu durumda organik iç mi, yoksa Avrupa gibi dış bir şey olup, onu kendi bünyesinde mi birleştirmektedir? Evrensellik ve devamlılık teminatını elde etmek için Rusya, “doğal ile organik” olanı bir şekilde Doğu ve Batı (aynı zamanda kuzey ve güneyi de) olan iki mutlak unsurları-klışelerini-birleştirmeyi bilmesi gerekir. Böylece Rusya asrın başlarında Rus felsefesinin romantik Kuzmizm’in ifade ettiği gibi (Savores ve Federv) böylece insan, doğa ve kosmos arasındaki ilişkileri çizerek, ilerleme, hürriyet, şahsiyet, hayatın rasyonel örgütlenme şekli olarak Batıcı, düzen arzusu, Rus gerçeğinden veya yüksek maneviyat ve mistik aydınlatılmış bölgelerden farklı olan başka bir hayatın stabilitesi olarak Doğuculuk arasında yeralebilir”. Dolayısıyla Rusya, yeni Avrasyacılar için ne doğuya toptan bir itaat, ne tabiat üzerinde bir şiddet, ne de tahakküm ve nüfuzdur.

Doğu’nun Cisimleşmiş Hâli; Türkler⁵⁴

Avrasyacılar için Rusya, sadece jeopolitik veya kültürel iki şey arası değil, bünyesinde doğulu olmanın yanında bir de iç çeşitlilik barındırır. Rus bozkır birliği hakkında bir kaç tarih teziyle yetinen Panarin’in fikirlerinin yanına, Bagromov akımı, Rus Avrasyacı doğuculuğu üzerine daha fazla işlenmiş folklorik ve etnografik bir söylem geliştirir.⁵⁵ Ruslaşmış küçük Türko-Moğol veya Fin-Ugor halklar, kimlikleri “geleneksel” olan bir dini kombine eden halklar (Tunganlar, Buhara Yahudileri, v.b.) veya kaderleri doğulu olan Avrupaî halklar (Volga Almanları v.s.) Rusya’nın iç ve kendine

Avrasyacılık seviye farkı yaratan evrensellik ve etnik özellikler arasında adil bir orta yol sayılabilecek, “üçüncü bir yol” yâni yeni bir medeniyetin yolu olabileceğini öne sürerek, liberalizmin “tek taraflı düşünce” tarzı ciddi biçimde eleştirilir.

⁵¹ Cf. Judith Schlanger, *Les métaphores de l’organisme*, Paris, L’Harmattan, 1995, 262 p.

⁵² A. S. Panarin, “Vybor Rossii: mezdu atlantismom i evrazijsvtvom”, art. Cit., p. 38.

⁵³ B. S. Eresov, “Vybor Rossii v evrazijskom prostranstve”, art.cit., p.43

⁵⁴ “Türks” kelimesi post sovyetik Rus ve Çin egemenliğindeki Türkî toplumlara aittir, Türkiyedeki Türkistanlar ise Turcs kelimesiyle adlandırılıyor.

⁵⁵ Söylem bir makaleden diğerine aynıdır: Sözü edilen halkın tarihi sunumu, gastronomisi hakkında

has çeşitliliğinin göstergesi olarak sunulur. Bu sebeple, sadece Rusya derin bir şekilde ötekiliğin (alterite) değerini anlama kabiliyetine sahip olarak, Doğu, hem onundur, hem başkadır (svoj ve cuzoj) yani hem organik, hem de yabancı unsur.

Avrasyacılar için Türk âlemi, Rusyanın doğulaştırıcı en önemli unsuru olup, Rusya bu doğrultuda Slavların ve Türklerin bulunduğu bir alandır. Neo-Avrasyacılar Rusya federasyonunun Türk müslümanlara yönelik hem tarihi, hem de siyasî bir uzlaştırma söylemini ifade ediyorlar. Onları aynı zamanda kendilerinin de demek olan Rus devletine sahip çıkmaya davet eder. Bagromov'un başını çektiği akım ise, daha ileriye giderek, sözde yürekten Avrasyalı bir Kazakistan imajını, Rus olmayan bir Avrasyacılığı terfi ettirerek, orta Asyayı değiştirmeye çalışırken, Avrasyacılığın Rus imparatorluğunun başka bir şekilde ifade biçimi olmayıp, aynı zamanda eski batının merkeziliğini cisimleştiren Türk âleminin de doğal bir kimliği olduğunu bildirir.⁵⁶

Panarin'in yeni Avrasyacıları, asrın başlarında Tatar cedit hareketine açık bir atıfta bulunarak, tarihte Rus olmayan halklarda Avrasyalı bir silsile arama konusunda oldukça gayretli görünür. İsmail Gasprali'nın başlatmış olduğu reformist akım Avrasya söylemin çıkarlarına ancak

a posteriori (iş işten geçtikten sonra) sonradan sağlayabilmişti. Zirâ, İ. Gaspralı, Ruslaşmış müslüman cedit eliti, islâmî ve batılı liberal ilerlemeci fikir etrafında birleştirilerek, müslüman Türklere aktif bir rol vermeye çalışıyordu. Ceditçiler, Rus-müslüman dünyasının birliğinden zaten bahsetmekte olduklarından (onlara yabancı değildi), Avrasyacılığın daha adı konmadan önce Avrasyacı olarak nitelendiriyorlardı.⁵⁷

Panorinci Avrasyacılar, Türkî toplulukları kendi kimlikleri ve birliklerine sahip çıkmaya ve geliştirmeye davet ederken, bu çabayı Rusya ile bir evlilik çerçevesinde olması gerektiğini öne sürmektedirler. Bu Türkî toplulukların hem iç, hem dış açıdan ülke için muğlak bir konumu vardır. Bu durumda ortaya muhtemel iki mühim Avrasya projesi çıkmaktadır. Bunlardan biri; lokomotif gücün Rusya olduğu "kuzeyci" Avrasyacılık, diğeryse, Türkiye tarafından yönetilen ve Rusyanın Urallarda bölünmesi (veya sınırlandırılması) anlamına gelen "meridyonel güneyli" Avrasyacılık.⁵⁸ Rus olmayan böylesi bir Avrasyacılık Rusyanın ölümü olacağından ve Pan-Türkizm anlamına geleceğinden bu tür Avrasyacılık şiddetle reddediliyor. Bu noktada Rusya'nın, muhtemel düşmanı olan Türk/Türkî bir dünyaya karşı "Avrasyada medeniyet merkezli proje yarışmasını kazanması gerekir."⁵⁹ Burada Türk-Müslüman dünyası değerli

kültürelci sözler, dini senkritizmi, geleneksel el sanatları, hayat tarzları (ritüeller, misafirperlik, atalara saygı, tabiatla yakınlaşma, doğru dürüst aile gelenekleri vs.) bu söylem, kostüm fotoğrafları, "popüler" ritler, folklorik objelerle vs. süslenmektedir.

⁵⁶ Evrozija dergisi dikkat uyandırmadan russo-türk kaynaşmasının etnografik söylemiyle Nazarbayev'in "Avrasya devletler birliği" fikri etrafında politik ve ekonomik projeleri arasında paralellik kuruyor. Nazarbayev, Evrazijanin en önemli malî destekçisidir. Cf. N. Nazarbaev, Evrazijkij sojuz: idei, praktika, perspektivy 1994-1997 (L'Union eurasiatique: idées, pratique, perspectives, 1994-1997), Moscou, Fond sodejstvija razvitiju social'ny i politiceskyh nauk, 1997, p.120

⁵⁷ M.A. Batunskij, "...Vlijanie Zapada na razvitie kul'turnogo samoznaniya musul'manskih myslitelej Rossii konca XIX nacula XX vekov (19.sonu 20.yy başlarında Rusya müslüman düşünürlerin kültürel sınırların genişlemesi üzerindeki bakışın etkisi. M. V. Jordan, S. M. Cervonnaja, (İsmail Gaspinski mirasında Turko-Slav alyans fikri), in Rossiya i Vostok, I.

⁵⁸ "Avrasya kıtası tek parça bir organizma gibi nefes alıyor ve derin kültürel hafızayla orjinel birliğin (arketip) prototipini model alıyor. Özellikle bundan dolayı, pan-Türkist güneyli proje, gittikçe aktif bir şekilde Rusyanın medeniyetsel reddinden dolayı zayıf düşen kuzeyli Avrasya projesine karşı çıkıyor", A. S. Panarin, "Rossija na rubeze tysjacetija" (La Russie au seuil du millénaire), Rossiya i musul'manskij mir, 4, 1997, p.10

⁵⁹ Ibid., p. 7.

olmakla birlikte, Avrasyanın Rusyasız bir anlam ifade etmeyeceği, bütün bunların ancak ve ancak Rus dünyasıyla bütünleşildiğinde evrensel ve olumlu bir değer ifade edeceğine yapılan vurguda, Avrasyacı kültür söyleminin en önemli muğlaklığı yatıyor. İslâm için de durum bundan farklı değildir; İslâm hem gerçek bir müttefik olarak, hem de henüz gerçeğe dönüşmemiş rakip bir güç olarak kavranması (somutlaşmamış islâmın kendisi değil, islâmın gücüdür) aynı mulaklığı ifade eder.

İslama Tanınan Önderlik

Neo Avrasyacılar, Slav ve Türk-Moğol dünyasıyla, Ortodoks ve islâm dünyası arasında sürekli bir diyalog halinde kabulüne dayanan tezlerinde, imanı ve bütün aşkınlığı için içinden çıkartarak, sadece dinî unsurlara değer verme çağırımlarını şöyle dile getirmektedirler: Din, sekülerleşmeli ve Avrasyalı devletin hizmetinde olmalı. İslâm, bu haliyle, yâni tarihsel anlamda ve post-sovyetizmin geleceği için ve sosyal istikrarın en iyi teminatı olarak görülürken, müslümanlar arasındaki millî farklılıkları aşan evrensellik (ümme) hayranlık uyandırır. Bu anlamda İslâm, Avrasyacılar için hayat tarzı, din, kültür ve siyasi kavramlar arasında yattığı ahengi sağlaması münasebetiyle,⁶⁰ Batı ve Rusya bunu kopya etmelidir. Rusya uluslararası ilişkiler açısından müslüman ülkelere mümkün olduğunca yakınlaşmalı, fakat aynı zamanda özellikle “kendi” müslümanları olan Kafkasya ve orta Asya Müslümanlarıyla kaynaşmalıdır.

Avrasyacılar, “yüksek passionerliğe”⁶¹ dayanarak, slav ve müslümanlar arasındaki yakınlığı ispat etmeye çalışırlar. Avrupaya na-

zaran genç olan yapılarıyla, şanslı bir gelecek onları beklemektedir. Ortodoksi ve İslâm, Yunan patristolojisi, yüksek Helen spirütüalitesi gibi pek çok ortak köke sahiptir. Panarin, Rusya’nın kendi bünyesinde müslüman toplulukları entegre eden ilk hristiyan devlet olduğu ve bu iki dinin zaten 400 yılı aşkın beraber bir arada yaşamasından takdirle bahseder. Özellikle 16.yy’da Kazan Hanlığının çöküşüne müteakip, müslümanların Rusyaya entegrasyonundan sonra Rusya emperyal bir yapıya kavuşmuş olması itibarıyla Müslümanlar, Rusya’nın oluşumuna, doğuda genişleyip büyümesine ve “medeniyet” fikrinin açığa çıkmasına katkıda bulunmuşlardır. “Rus devletliliği, Batıya (Slav dahil) karşı muhalefet, doğuyla etkileşerek oluşmuştur.”⁶²

Rusya, bu haliyle kendisinin şu an azınlık halkları olmadan var olamayacağının şuurlunda olması, gerek Rusyanın Türk ve müslüman olmasına, gerekse neo-Avrasyacı söylemin bazı Türk-Müslümanların bağımsızlık isteklerine de hitabetmektedir. Ancak herhangi bir dramla karşılaşmadan Rusya müslümanlarının başka bir medeniyet dairesine girmeleri (adı geçmese bile kastedilen Türk ve İran dünyasına) mümkün değildir. Çünkü sadece Rus dünyasıyla bütünleşme, Avrasyanın komşu ülkelerinin konumu ve zorluklarına karşı evrensellik ve istikrarın teminatı olup; “Müslümanlarsız Rusya batıya karşı dayanamayacağı gibi, Rusyasız müslüman kardeşlerimiz de doğu ve güneye karşı dayanamazlar”⁶³ denmektedir.

Eski Sovyetler Birliği alanında varolan bütün dinlerin arasında neo Avrasyacılar için sadece iki tanesi dünya çapında önemli olup, Avrasyayı birleştirebilme yolunda, ona ideolo-

Avrasyacılık, Rus siyâsî söylemine içerik kazandırıp, bir teori haline getirerek, onu bir medeniyet modu olarak algılayan değer yargılarına itaat etmeyen bir varolma biçimi ve bir “ruh” olarak tanıtır.

⁶⁰ Resmi ideoloji ve hayat tarzı arasındaki birlik isteği 20.yy Avrupacılığında da bir klasikti: 20. yılların Avrasyacılığı için Rusya, modern Avrupaileşmeden dolayı orjinel birliğini kaybetmiş ve böylece Rusya kimliksel bütünlüğüne kavuşması için ya “eski inanç” yada doğu dinleri modelinden ilham alması gerekiyordu.

⁶¹ A. S. Panarin, “Evrazijskij proekt v mirosistemnom kontekste” (Küresel sistem hareketi içerisinde Avrupai proje) Vostok-Orients, 2, 1995, p.75. Bu makale Panarin’in Gumilyev’den kullandığı terminolojinin nadir örneklerindendir.

⁶² B. S. Eresov, “O geopoliticeskom i civilizacionnom ustroenii Evrazii”, art. cit., p.28.

⁶³ A. S. Panarin, “Slavjano-turkskoe edinstvo...”, art.cit., p.62

jik temel sağlayabilme kabiliyetiyle, iki evrensel unsur barındırmaktadır: Rus ve müslüman evrenselliği.⁶⁴ Gelecekteki Avrasya devletinin “büyük geleneği” sadece ortadoklukla sınırlanmamayıp, doğu hristiyanlığı ve islam dininin kültürel bir alanda birleştirip, kaynaştırması gerekir. Bunun özünü, İncil ve Kur’andan doğan, bir ve bölünmez kutsal kitaplardan bile üstün olan devletin çıkarını imanının üstünde tutan Avrasya fikri oluşturur: “Genel ve üstün bir görev çerçevesinde Ortodoks ve Müslüman kültürlerinin consensus (fikir birliği) müdafaa eden yeni, güçlü ve kurtarıcı bir fikir gerek”⁶⁵

Doğu’ya Yönelik Bir Rus Tarihi

Tarihi yorum açısından, klâsik ve neo-Avrasyacılar, çağdaş tarihten ziyade, daha akla yatkın eski tarih içinde bir meşruiyet arayışı içindedirler. Hemen hemen hepsi Turan ve Sümer medeniyeti arasında bir paralellik kurarak, Avrasyada Rusya’nın hem müttefiki, hem rakibi, hem Asyalı, hem indo-Avrupalı olan Pers’in altını çizerken, Rusya ve Doğu arasındaki bu ilişkiyi belirlemek için, fiziki ve ekoloji üzerinde oynarlar. Bu yolda batılı düşüncenin greko-Romen dünyasını değil, antik-doğu medeniyetlerini tercih ederler. Klâsik Avrasyacılar, doğruluklarını ve yeniden doğuşu (régeneration) Moğol dünyası üzerine, hareketin sembolü olarak göçebelik üzerine

kurarken, neo-Avrasyacılar, Rusyayı orta Asyanın Türk/Türkî dünyasına bağlanmayı tercih etmektedirler. Bu Türk/Türkî dünyanın aynı zamanda İslâm olması, düzen ve iltisakın (birleşme) cisimleşmesi olarak görülür.

Neo Avrasyacılığın histografisi, klâsik Avrasyacılığından daha az işlenmiş olup, tarihî söylemleri, klâsiklerinki kadar teorize edilmiş değildir: Klâsik Avrasyacılar Vernadski ve Savicki tarafından konu hakkında üzerinde çalışılmış merkezî bir fikir olmasına karşılık, neo-Avrasyacıların tarihi söylemi, bu tür bir fikir içermemektedir. Bu merkezî fikir şudur: Rus tarihinin “ritmleri” vardır.⁶⁶ Bu da orman ve bozkırın arasında diyalektiği ortaya çıkarıp, alan (toprak) ve “fikir” arasındaki periyodik bir mutabakatı şekillendirir. (Alan Rusya’nın kendi idrakinin farkında olmasının alansal olarak gerçekleşmesidir). Neo-Avrasyacı söylemde ise, daha çok geleneksel, meselâ Romanovların emperyal dönemi hakkındaki izlenimleri olumlama vardır. Bu durum ilk Avrasyacıların ele almadığı bir çok unsurun değerlendirmeye tabi tutulmasıyla bazı farklılıkları içerir ki, bunlar: Budizm, (İslâm kadar Avrasyalı bir din olarak sevilmektedir) orta Asya (Timurilerin hayat alanının Rusyaya gönüllü katılmanın sembolü ve imparatorluğun otoktan halklar için katkılarının sembolü),⁶⁷ Kozaklarla bozkır ve doğulu bir Rus kimliğini isimlenmesi,⁶⁸ ve

⁶⁴ “İki büyük yazılı gelenek bugün güçlü etniküstü bir sentez potansiyeli içeriyorlar ki, bu durum kavim pratiğini aşmaya yetiyor, [...] Bu iki büyük yazılı gelenek karşılıklı olarak birbirine bağlıdır ve Avrasya entegrasyonu spirüüel temelde oluşacak olan medeniyetçi unsur olma kabiliyetine sahiptir” A. S. Panarin, “Rossija v Evrazii: vyvozy i otvety” (La Russie en Eurasie: défis et réponses), Rossija i musul’manskij mir, 2, 1995, p.8.

⁶⁵ A. S. Panarin, “Rossija na preput’e: raskoly zapadnicestva i sintezy evrazijstva” (Yolların kavşağında Rusya: Batıcı sızmalar ve Avrasyacılığın sentezleri), Rossija i musul’manskij mir, 2, 1995, p.7.

⁶⁶ Petro imparatorluğu, kendisini Avrupalı bir güç olarak düşündüğü için mahkûm edilmiştir. Fakat neo-Avrasyacılar için zaman içerisinde Rusya, Asya’ya karşı yabancı bir politika sürdürmüş, ancak doğuya doğru ilerleyiş ve dünyaya açılımı sembolize etmekle Rusya, kurucu olmuştur. “Kültürümüzün yeniden doğuş devri: (period) st. Petersburgtur [...] dünya medeniyetiyle yeni bir buluşmaya hazır st. Petersburglularız”, A. S. Panarin, B. B. II’in, eds, op.cit., p. 153.

⁶⁷ Orta Rusyanın Rus devletine dahil oluşuyla, halkları için çağdaş medeniyetin sınırlarının genişleme imkanları açılmıştır” O. I. Zigalina. “Dvizuscie sily rossijskoj politiki v srednej Azii v XIX v”... (19.yy’da orta Asyada Rusiye’nin motor güçleri) in Rossija i Vostok, III, p. 264.

⁶⁸ Panarin’in akımı, diğer Avrasyacılar tarafından görmemezlikten gelinmektedir, halbuki oryantal bir

Sibirya (Rusyaya Avrasyalı varlığın gerçekleşmesinin sağlayıp, emperyal fetihlerinin “doğallığı” ifade etmesini sağlamıştır);⁶⁹ 3. Roma, Moskova fikri böylece doğuda Rus ilerlemeye paralel bir gelişmedir.

Panarin ve Bagromov her şeye rağmen, Avrasyalıdan ziyâde, Avrupaî olarak nitelendirilip, bu sebeple yok olacak olan Kievyen Rus ruhunu reddeden Avrasyacı “tarih yazımı” geleneğini sürdürerek, Moğol dönemi değerleri üzerine odaklanıyorlar. Bilinen darbı mesel tarihte belirtildiği üzere, “Tatar kırbağı” bir (Ruslar için) bir hayır olmakla, Ruslara imparatorluk kurmayı ve bozkırlara hâkim olmayı sağlamıştır. Gerçek Rusya, Moskovya döneminde ortodoks ve Moğol devletlilik prensipleriyle, Ruslar ve Tatarlar arasındaki kaynaşmadan doğmuştur. Fakat yine de yeni Avrasyacılarla, ilkleri arasında bazı nüanslar varlığını korumakta; ilk Avrasyacıların 13.yy’ın göçebe ve şaman imparatorlukları yerine, , ilk Avrasyacıların ilgisini müslüman Altınordu Hanlığı çekmektedir.

3. Kıt’a, 3. Yol

“Ne doğu, ne batı, ne kapitalizm, ne komünizm, ne parlamenterizm, ne de totalitarizm” söylemin şiar edinen Avrasyacılar, 20. yılların ilk Avrasyacı hareketinden itibaren 3. bir kıtanın varlığıyla, 3. bir iktisadî ve sosyal bir yolun varlığı fikrini her zaman muhafaza

ederken, diğer taraftan da muhafakar bir ihtilalin siyasi kozunu kullanırlar: “Pagan” olarak nitelendirilen bütün Avrupai (batılı) siyasi bir değerlere karşı eleştirel yaklaşan Panarin, Rus neo-muhafazakârlarıyla kendi arasında belli bir yakınlık kurar. Çünkü bunlar (yeni muhafazakârlar) liberal ve Atlantikçi (ABD) sağdan daha çok medeniyetçi bir düşünceye eğilimlidirler. “Avrasyacı tasarı, bu haliyle bölgelerin orjinel “rövanşı” ve, köklü değerlerin rehabilitasyonu ile post-modern bir görünüme sahip olup, bu anlamda Batıdaki neo-muhafazakâr dalgayı çağırıştırır. Avrasyacı tasarı, çeşitli bölgesel kültürleri hiyerarşik (çağdaş ve çağdaş olmayan) değil, anlam taşıyan daimi çeşitlilik arzeden bir konumda ele alır”⁷⁰

Neo Avrasyacıların arzu ettikleri siyasi rejim (melez) hibrit bir rejimdir, yâni çeşitli rejim tiplerinin olumsuzluklardan muaf, bütün avantajları alır: Daha çok rasyonel politika ve daha az serbest piyasa ekonomisi, devletçiliği güçlü başkanlık sistemi, modern ekonomik yapı ve milliyetçilik. Bunun yanında muhafazakâr değerleri içine alan, millî ve mistik bir inançla boyanmış resmî bir ideoloji, “yakın yabancıya” yönelik gönüllü bir politika, hamasi bir fazilet, millî düşünce, sanayi bürokrasisiyle, entellektüelleri birleştiren bir lonca anlayışı”⁷¹ v.s. reaksiyoner olmaktan ziyâde, otoriter olması gereken Avrasyalı devlet, güçlü bir medeniyetçiliğin fikirde cisimleşmiş halidir.⁷²

Dinî unsurlar, medeniyetin esasını teşkil ettiği için Rusya, güçlü maneviyyatıyla diğerlerinin sahip olmadığı önceliklere sahip olarak, Avrasyanın ve “post-modern” çağın en büyük medeniyetlerinden biridir.

Rusya mitinin önemli bir unsuru olan Kosak dünyasını içeren yegane akımıdır: Kosakçılık bu anlamıyla “post-Moğol dönemde Rusyanın gelişiminin alternatif Avrupalı vektörünü” oluşturur. V. E. Davidoviç, A. P. Skorik, “Istoriceskij sociotip donskoj kazacej subkul’tury (Don Kosaklarının alt kültürünün tarihi ve sosyo tipi), in Rossija i Vostok, III, p.223

⁶⁹ Sibirya, Avrasyacı ve neo-Avrasyacılar söylemlerde genelde en çok görmemezliğe geline tarihi unsuru oluşturur. Hâtta coğrafi olarak Avrasya dışında Russo-Türk alyansının dışında tutuluyor. Sadece Panarin’in akımı Sibirya hakkında birkaç makalede ele alınmaktadır, çünkü Sibiryanın Avrasya birliği ve Rus impatatorluğu “organizetesi” lehine getirdiği argümanların idrakindedir. Panarin’in akımı yalnız bu olan hakkında çelişkili bir çift söylemi içeriyor. Bu anlamda Sibirya aynı zamanda Rus imparatorluğun gerilerinde üç asırdan beri kültürel alanda flu ve şekilsiz işlev gören bir bölgedir. B. S. Eresov, “Vybor Rossii v evrazijskom prostranstve”, art.cit., p.56

⁷⁰ A. S. Panarin, B. B. II’in, eds, po. Cit., p. 185

⁷¹ Ibid., p. 216

⁷² “İç ve dış siyaset alanında Avrasyacı senaryo otoriter eğilimlerin güçlenmesi ve Batıyla yeni bir uzlaşmasıdır. Fakat otoriterizm, “güçlü” fikirlerden destek aldığı zaman ne yorucu, ne de geriye doğru gider gibi gözükmüyor.” Ibid., p. 216.

20. yılların Avrasyacılık akımı Avrupayı ve Avrupaî olan değerleri şiddetle ve tartışmasız bir şekilde reddetmesine karşılık, Panarin ve Bagramov Sovyet Birliğinin başarısızlığı karşısında reddetmeye yanaşmazlar. Bu anlamda ara sıra Rusyayı, batıya karşı bir doğu gibi değil, Ruyanin doğusuna karşı bir batı gibi bakarlar.⁷³ Panarin'in Avrasyacılığı, Amerikan-Avrupa evrenselliğine karşı partikülarizmi (özerklik) savunmanın yanında, aynı zamanda Avrasyanın özellikleri ve milliyetçilikleri karşısında evrenseldir: "Rusyanın sosyo-kültürel stratejisi çifttir; Batı için bir Avrasyalı yüz", iç doğu için "Atlantikçi" bir yüz [....] Rusya, ancak ve ancak bu jeopolitik paradoks sayesinde stratejik hedeflerini gerçekleştirebilir. Rusya, Batı ile olan ilişkilerinde, medeniyet özelliğini vurgulayan Avrasyalı bir politika sürdürmesi gerekir. [.....] "Yakın yabancı" ile olan ilişkilerinde ise bambaşka bir durum söz konusudur.⁷⁴ Burada Rusya her şeyden daha çok verici bir kültür rolü üstlenmektedir. Dolayısıyla CEI (Bağımsız devletler topluluğu) çatısı altında birleşik ve açık bir alan içerisinde Atlantikçi bir strateji söz konusudur." Dolayısıyla, Rusyanın doğuda imparatorluğunu meşru medeniyetçi bir misyon üstlenmesi, aynı zamanda batıya böylesine evrenselci bir söylem hakkınının da önüne geçmiş olacaktır.

Yeni Bir Oryantalizm: Asya-Pasifik

Neo-Avrasyacılığın "iç doğusu" Türk-müslüman dünyasıdır, fakat "dış doğu" tanımlaması oldukça muğlaktır. Hayâl edilen Doğu ise, çok daha muğlaktır. Ancak bu hayâl edilen doğu, artık klâsik oryantalizmin, egzotik geçmiş ve barbarlıktan ibaret değil, Avrupaî değerleri reddettiği gibi, Avrupaî değerleri geçen

modern ve post-endüstriyel bir doğudur. Bu noktada Rusya, "teokratik ve müslüman" fundamentalizmin egzotik doğusuna doğru değil de, zevale düşmeden aydınlanma (lumieres) kabiliyetini ispat eden yeni bir doğuya, yani pasifik doğusuna⁷⁵ yönelmek zorundadır. Asyalı tecrübeye olan referanslar, zaman zaman eleştiriye maruz kalsa da, daimi kalıyorlar. Yakın geçmişteki krize kadar, Asyalı "ejderhalar"ın ilgi çekmesi- çünkü aşırı bir kapitalizmin ekonomik başarısını sert siyasi bir rejim ile beraber yürütmesi- Asyanın kendini varetmesi yolunda, Avrupanın materyalist başarısını, siyasi gerçekler ve değerlerden ayırarak mümkün olabileceğini göstermiştir.

Rusya bu durumda kendi bünyesinde eski kıtanın içinde tarihi değiş tokuşun üç yönünü de barındırmaktadır: Bunlardan biri "ipek yolu" ikincisi, Varegler'den Yunanlılara kadar kullanılan yol, üçüncüsü ise, Kazaklar tarafından kullanılıp, daha sonra Trans-Sibir ve BAM'ın (Büyük Amur Demiryolu) izlediği Sibirya yolu. Yeni Avrasyacılar, buradan da anlaşılacağı gibi Avrasyacılığın ilk kurucu önderlerin Rus-Türk eksenli klasik söylemini, 3. yeni bir söylem, yani Konfüçyüs-Budist eksenle birleştiriyorlar. Avrasya, artık Slav ve Türkî/Türk dünyalarıyla, orman ve bozkırlar arasındaki kaynaşmayı değil, Rus ve pasifik dünyasıyla, uzak doğu arasındaki kaynaşmayı, ortodox ve İslâm arasında değil, Ortodoks, Budizm ve Konfüçyüizm arasındaki kaynaşmayı vurgulaması gerekir. Rusyanın orta (merkezî) konumu, Rusyayı Avrasyacı kavramlarla ifade etmek gerekirse-uyuklayan ve hareketsiz (immobile) bir doğu ile, dinamik ve kaotik bir batıyla değil de, İslâmın ahlakî ve medeniyetçi gücünü, pasifiğin iktisadî başarılarını birleştir-

⁷³ Batılı aydınlanmanın taşıyıcısı ve yenilenme kaynağı olan Rus kültürü, özellikle odur ki Rusyen Asyanın pek çok büyük düşünürlerin nimetini almıştır. B. S. Eresov, "Rossija ve central'noaziatskom geokul'turnom komplekse), Vostok oriens, 6, 1993, p. 127. (Orta Asya jeo kültürel kompleksinde Rusya) .. Panarin aynı zamanda şunu belirtiyor ki, hiç bir Avrasyacı bunu yapamaz, zira "farklılık" muhalefet anlamına gelmeyeceği gibi, "bî-batılı"lı da "Batı düşmanı" anlamına gelmez" A. S. Panarin, Rossija v civilizacionnom processe, op.cit., p.37

⁷⁴ A. S. Panarin, B. B. Il'in, eds, po. Cit., p. 198

⁷⁵ A. S. Panarin, "Paradoksy evropeizma v sovremennoj Rossii", art.cit., p.16

meye çağırılmaktadır.

Avrasyacılar açısından müslüman doğusu ki, bu zaten kuşku (méfiance) uyandıran haliyle, bir yandan rahatsız edici bir müttefik olurken, diğer yandan adeta Avrupa gibi bir düşmana dönüşerek, birliktelikleri tersine dönüyor: “Batının hegemonist ihtirasları ve güneyin müslüman yayılmacılığına karşı, Rusya, Çin ve Uzakdoğunun diğer “kaplanları”yla ancak bir birlikle bu güce karşı konulabilir.”⁷⁶ Ancak bu durum, yeni Avrasyacı önderlerin oryantalizmini radikalleştirmektedir: Bozkır ve Moğol iç doğusu, yerini İslam dünyasına bırakırken, İslam dünyası da uzak doğunun gerisine düşüyor. Fakat, sonuç ne olursa olsun, Rus kimliği üzerindeki düşünceler, Rusyayı Asyaya doğru ilerleyişini sürdürüyor.

Sonuç

Yakınlıklarına rağmen Bagramov ve Panarin’ in başını çektiği Avrasyacı akımlar, konu hakkındaki bazı yaklaşımlarda farklılık gösterir: Bunlardan ilki “Avrasya merkezli”, ikincisi ise, post-çift kutupçuluk dünyaya ilişkindir. Birincisi kültürel ve etnografik, ikincisi siyaset felsefesine ilişkindir. İlki Avrasyalı halkların “kader birliği”ne inanırken, ikincisi Rus emperyal yapısına ve Rus devletçiliğine inanıyor. Ancak bütün neo-Avrasyacılar ortak bir kanaatte buluşuyorlar. Bu kanaat; “kültüroloji” ve “medeniyetçilik” modası, Avrupanın reddi, merkezilik tezi, kültürel, iktisadî ve siyasi alanda, Türko-müslüman “iç doğunun” taşıdığı paradokslar, Uzakdoğu hakkında henüz netleşmemiş sisli bir ilgi, Rusyanın dünyanın diğer bölgeleriyle olan çift ilişkisi (batıyla hermetik, fakat Asya ile açık ve gözenekli bir ilişki), Doğu-Batı ve Güney-Kuzey çift kutupluluk arasında zimni fakat daimi bir paralel ilişki. Gerek Panarin, gerekse Bagramov aynı zamanda ilişkili bir şekilde çok çeşitli Avrasya kültürüyle, Avrasya tanımlanmasını, Rusyayı ifşa eden bir alan olarak belirliyorlar. Her ikiside bütünlük

ve otoriter bir rejim isteklerini doğunun kültürcü kapağıyla örtüyorlar.

Tarih ve siyaset felsefesi üzerine odaklanan yeni Avrasyacılar, Hegelcilik ve çift gerçekliğin Platoncu felsefesinden alıntılar yaparak, geçen yüzyılın (19.yy) naturphilosophie kavramının organisizmi ve siyasî bir şekil içeren totalitarizm arzusundan yana bir şekilde klâsik akım geleneğini sürdürüyorlar. Yeni Avrasyacılık, Batılı referanslara rağmen Danilevsky gibi muhafazakâr pan-Slavist gelenek üzerinden sürdürülen Avrasyalı söylem, her ne kadar siyasal alanda küçük ölçekli ve sınırlı sayıda taraftara sahip olsa da, siyasi ve entellektüel sahada kolaylıkla yerine oturuyor. Bu anlamda Rus millî duygusunun ifadelerinden biri olarak-eğer Avrasyacılık bir milliyetçilikse-çağdaş milliyetçi akımlardan şu noktada farklılık gösteriyor: Avrasyacılık “etnik”unsur yerine, devleti vurgulayıp, ulusa ve imparatorluğa resmî Sovyetik söylemden pek çok alıntılar yaparak Rusyayı ve Avrasyayı bir yoldan asimele ediyor ve Rusyada “kızıl-kara” ideolojilerinin yeni olmadıklarını gösteriyor. Bu ideolojilerin entellektüel kökleri, yüzyılın kavşağında, iki dünya savaş arasında işlenmiş fikir akımlarına uzanarak, “sağdan” olduğu gibi “soldan”da referanslara dayanır.

Panarin ile Bagromov’un, Gumiliyev ile Dugin’in bir “Avrasya”nın varolduğuna dair bir söylemler, birtakım felsefi ve siyasi postülatlar (meselâ Gumilev ve Dugin de açık bir anti-semitizme karşı, Panarinde bu daha muğlaktır) paylaşılmakla birlikte, yine de aralarında bir takım farklılıkları barındırmaktadır. Bu farklılıklar, Avrasyacı fikirlerin çokluğu ve hele hele karmaşıklığı dikkâte alındığında bunları daha iyi anlayabilmek için tanımlanmaları gerekir. Stricto sensu, kelimenin tam kesin anlamıyla neo- avrasyacılık, ne Gumilyev’in etnik ve biyolojik düşüncelerini, ne de Dugin’in aşırı sağ determinist referanslarını tasdik ediyor. Bu

İmparatorluk, insanî ilişkilerin düzenlenmesinin en üstün şekli olup, post-modern toplumun gelecekteki problemlerine cevap verebilecek olan yegâne siyâsî bir sistemdir.

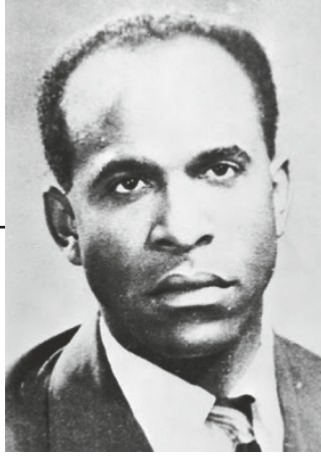
⁷⁶ Ibid., p. 12.

konuda sadece Panarin ile Bagromov'un tezleri orjinel Avrasyacılığın silsilesinde yer alıyor, ancak bunlar da daha uzak olan bir yorum teklifiyle, bu yorum içerisinde "Avrasya" fikri, yeni unsurlar arasında ya geride kalıyor, yahut boğuluyor.

Avrasyalığın yeniden doğuşu, 19.ve 20.yy Rus düşünce dünyasında ne kadar önemli kurucu rol üstlendiğini gösterdiği kadar, bazı klâsik siyasi ve felsefi postülatlara içsel bir biçimde bağımlı olduğunu göstermektedir (totalite, organisite, sprritüelite, anti-bireycilik, Avrupanın ölümü, imparatorluk). Doğu, Rusya hakkındaki başka bir söylem biçimi olarak, (Rusya) nesnesinin yeri ve doğası hakkındaki bir takım Rus entellektüellerin kimlikle ilgili endişelerinin mümkün ifadelerinden birini oluşturur. Bu sebeple Doğu, imparatorluğu kimlik gereğini ve Rus dünyasının iki kıta üzerinde ilişki unsurunu meşru kılması gereğinden olmak üzere onların kapsayıcı ve izah edici fikirlere yeniden sahip olma arzularını ifade ediyor. Avrasyacı düşünce millî, entellektüel bir geleneği daha iyi kavramayı sağlıyor ki, bu gelenekte Rusya, kimlikle ilgili ölçü alanında ilmi bir çalışma veya siyasi fikir alanında apay-

rı bir dünya oluşturuyor.

Neo Avrasyacılık, "medeniyetlerin yeniden doğuşunu (yenileme) çağıran aktüel hareketler içinde en işlenmiş Rus versiyonunu oluşturuyor. 20'li yılların Avrasyacı hareketine ve Gumilyev'in düşüncesi gibi neo-Avrasyacılık siyasi ve felsefi postülatlarını ilmi bir söylem ve yeni disiplinlerin doğuşunun ortaya çıkması yanında meşruiyet arayışlarına, kültürel alanlar" üzerindeki fikirleri derinleştirmeye davet ediyor. Avrasya, bazılarının söylemek istediği gibi yeni bir inceleme çerçevesi mi, yoksa siyasi ve felsefi postülatların ispatlanması gereken kararlı bir fikir midir? Batı ve Amerikan akademik araştırma çevrelerinde "Avrasya" konseptini referans olarak alan epistemolojik çerçevelere dahil etmek mümkün müdür? Avrasyacılığa ilmi bir kefalet ödemedi, Avrasya etüdlerini post-sovyetik etüdlerle birleştirebilir miyiz? Araştırmacıların metodolojik alanları, coğrafi anlama bölünebilirler mi? Eğer bölünebilirlerse, alanlarla (araştırma alanı) [domaines], totalite olarak her kültürü a priori (önce) bir şekilde okumamıza tanıdığımız hakkın arasındaki sınırların doğruluğunu nasıl ispatlayacağız?

Yeni Sömürgecilik Buhranında Fanon'u Anlamak

Z. Müge Karadag

Mireille Fanon

Fanon, sömürgecilik üzerine yapmış olduğu tahliller kadar, eylemleriyle de pek çok bağımsızlık hareketlerine rehberlik etmiş öncü isimlerden biridir. Özellikle “Yeryüzünün Lânetlileri” adlı eseri kurtuluş mücadelelerinde, sömürge halklar için bir manifesto niteliği taşır. Ancak uluslararası emperyalizmin yeni yöntem ve taktiklerle saldırıya geçtiği günümüz dünyasında Fanon’un fikirleri güncelliğini hâlâ koruyor. Fanon’a göre mülksüzleştirme ve adaletsizlik devam ettiği müddetçe, ezilenlerin mücadelesi de devam edecektir.

Anahtar Kelimeler

Frantz Fanon, Sömürgeler, Arap-İslâm

Fikirleriyle dünyadaki birçok kurtuluş hareketine rehberlik etmiş olan Frantz Fanon’un kızı Mireille Fanon Mendès-France, babasının her zamankinden daha güncel göründüğünü yazıyor. Ona göre mülksüzleştirme ve adaletsizlikler sürdükçe, Fanon’un tarif ettiği mücadele yöntemleri de varlığını sürdürecektir.

Yarım yüzyıl sonra, Afrika ve Arap dünyalarındaki bağımsızlık çanının sesi hafiflememi; sosyal, ekonomik ya da politik düzlemde tamamen başarısızlık var. Bağımsızlığı elde etmek, insanları sömürge hâkimiyeti altında çektikleri sefalet, adaletsizlik ya da ihmalden kurtarmadı. Fanon’un kitabı ‘yeryüzünün Lanetlileri’, ‘Millî Vicdanın Kazaları’nda öncüleri çoktan tespit ettiği millî burjuvazinin iktidarı ele geçirmesi, sömürgecilik karşıtı mücadelede trajik bir hataya yol açtı.

Fanon kitabında, önceki yıllarda yeni sö-

mürgeci patolojisini, yozlaşmış ve rağbet görmeyen millî hükümetlerin eski sömürgeci efendilerinin çıkarlarına boyun eğmesiyle hegemonyanın ebedileşmesi olarak tanımlıyordu.

‘Sömürge çağının sonunda iktidarı ele geçiren millî burjuvazi az gelişmiş bir burjuvazidir. Onun iktisadi gücü sifıra yakındır ve her halükarda, yerine geçmeyi hedeflediği büyük şehirli burjuvazinin duruşundan mahrumdur. Millî burjuvazi, inatçı narsisizminde, büyük şehirli burjuvazinin yerini kolayca alabileceği konusunda kendisini ikna etmekte çok az zorluk çekmiştir. Ancak tam anlamıyla onu kapı önüne koyan bağımsızlık, memleket dahilinde feci tepkiler doğuracak ve onu daha önceki büyükşehir yönünde ıstıraplı çağrıları başlatmaya zorlayacaktır. Tamamen aracı icraatlara yöneltilmiştir. Olup bitenden haberdar olmak, işin şakasında olmak, bu en derin kabiliyeti gibi görünüyor. Millî burjuvazi bir sanayicinin de-

ğil, bir politikacının psikolojisine sahiptir.’

Fanon aynı şekilde, sömürgeci devletin son çıkışını görseydi, asıl meselenin özgürlüğüne kavuşmuş devletlerin evrimi olurdu. Adil ve zengin bir toplumun inşası, sömürgeci mirasın geride insanların her şeyi kapsayan kurtuluşuyla meydana gelmeli. Bu sebeple, sadece tahrip edici bir sonuç olmaması için sömürgeci devletin eksikliklerini tespit etmek önemliydi.

Bağımsızlığı kazanmak, ezilen halkların yabancılaştırmamasını veya kurtuluşunu meydana getirmedir. Toplumlar, ölü doğmuş devletin, çıkarlarına ve beyanlarına göre değişen despotları destekleyen yeni sömürgeci şebekelerin yetimleri olarak kaldılar. Eğer yeni sömürgeci yapılar bağımsızlığın başarısızlığını baştan sona açıklamıyorlarsa, o zaman bu yarım yüz yıl, sömürgeci saatli bombanın tesirinin hüznü gösterisi olmuştur.

Fanon’un ‘yeryüzünün Lanetlileri’nde tahmin ettiği evrimin büyük ölçüde farkına varıldı. Önceki sömürgeci güçlerce beslenen ve sivil ve askeri popülistler tarafından öncülük edilen iktidar mücadeleleri, kabilecelik ve bölgecilik, bağımsızlığı biçimsizleştirdi. Önde gelen klikfraksiyonlar ve eski sömürgeciler tarafından desteklenen yeni burjuvazi, sömürgeci yöneticilerle değiştirilen sivil ve askeri popülistlerin avantajına sahip. Kaynakları sıkıca tutma ve iktidardaki kastlar tarafından rantların zapt edilmesi -sivil veya askeri- bu ülkeleri devam eden bir parçalanma durumuna esir etti. Sömürgeci idari güçlerin geri çekilmesi, nüfusun büyük çoğunluğunca yönlendirilen varoluşun tabiatının gerçek bir değişimine yol açmadı.

Aslında yeni sömürgeci dönem, Afrika kıtasının yeni kılıfının ve Arap-İslam yayının altında yeniden sömürgeleştirmeye son veriyor. Bütün otoriter rejimlere, yıkıcı sosyoekonomik kötü yönetim eşlik ettiği için, eski sömürgecilerin çıkarları korunmakta ve her zamankinden daha fazla bulunmakta. Stratejik düzeyde, savunma anlaşmaları, yabancı denetim altında çalışan gümrük memurlarının çalıştığı belli başlı havalanının olduğu bütün kıtada hava üslerinin ku-

ruluşuna izin vermiştir ve bu da “tâbi devlet”in ne olduğunu önemli ölçüde anlatmaktadır.

Şimdilerde Afrika, Avrupa, Asya, Orta Doğu ve Amerika’da Fanon, her zamankinden daha güncel görünüyor. İnsan hakları ve bağımsızlık için mücadele eden herkese anlam kazandırıyor, çünkü bağımsızlık, politik olgunluğa erişen bir neslin her zaman ilk hedefidir. Birçok insan bağımsızlık, demokrasi ve insan hakları mücadelesinin yerel despotlara ve korudukları yeni sömürgeci düzenin doktrinlerine karşı yürütüldüğünü öğrendiler. Kaynakları yağmalamaya ve sonrasında, artık kullanışlı olmadıklarında defetmeye alışkınlar. Ancak sömürgeciliğin başkalaşımı burada durmamaktadır. Libya ile olan savaşta açık bir şekilde militarist bir duruş sergileyen insancıl müdahaleler, özellikle kırsal bölgelerde halkı bağımlı devlet olmanın yapısal ilişkilerine bağlayan ve devletin etkisini gasp eden sivil toplum örgütlerinin sessiz yerleşimine imkân sağlamışlardır.

Bu sivil toplum örgütlerinin birçoğunun yerel uzmanlıktan ayrıldığını ve hatta kendi hükümetleri tarafından paylaşılan fonlara bağlı olduğunu ve böylece becerileri devretme imkânını ihmal ettiğini belirtmek gerekir. Bu yolla bağımlılığın hayır kurumu temelli yapılarını büyütüyorlar. Özünde, bu yenilenen egemenlik, yeni sömürgeci zihniyeti aşıyor ve idame ettiriyor. Dolaysız ekonomik müdahale, hegemonik çıkarlarını zar zor saklayan politik insancıl bir söyleme eşlik ediyor. Şüphesiz, bitmek bilmez genelleştirilmiş terörle savaş, çokuluslu tekellerin çıkarlarını kollamakla itham edilen Batı’ya, yabancı ordularını konuşturmak için bir mazeret sunuyor. Bu hareketten en çok etkilenen bölgeler, şimdiye kadar sömürülmemiş veya az sömürülmüş stratejik doğal kaynaklara ev sahipliği yapan Nijerya, Gine ve en son olarak Libya’yı içeriyor.

İç savaşlardan, hükümet darbelerine kadar, bağımsızlık, hâlâ eski sömürgecilerin hizmetinde olan ‘aracı’ bürokrasiler için çıkar arayışında olan, parçalanmış devletlerde görülmektedir. Oldukça hızlı bir şekilde sömürgecilik sonrası

devletler kendilerini, kayıtsızlığın, yozlaşmanın ve özel çıkarların ayrıcalığının âdet haline geldiği yeni sömürgeci devletler haline dönüştürmüşlerdir. Devlet bürokrasileri, genellikle bu gayrî resmi durumların altında ezilmektedir.

Kaynakların talanının, servet yoğunluğunun ve sermaye hareketinin çevresinde örgütlenen ekonomik hâkimiyet –varsayılan model ne olursa olsun- Afrika kıtası ve Arap dünyasını baş döndürücü eşitsizliğin, kitlesel fakirleşmenin ve sömürgecilik sonrası devletin tabii zayıflığının çukuruna yerleştirmiştir. Son yüzyılın sonunda, diktatörler arkalarına yaslandılar ve emperyalizmin savaş kışkırtan yenilenen düzeninin Irak, Libya ve belki yarın Suriye’de gerçekleşmesini izlediler. Hep mücadele ediyormuş gibi görüldüğümüz terörizm aslında, Batı tarafından korunan ve onunla ittifak halinde olan otoriter ve gerici devletlerle gelişmektedir.

Emperyalizmin yeni safhası –küreselleşme-, daha az gelişmiş ülkelerin pazarlarının çokulusluların gelişmelerine açılmasına dayanır. Fakat -finansal ilk yardımın bir biçimi olarak verilmiş- Afrika ve Arap ülkelerinin küresel pazarlarda demirleme stratejisine, yeni aktörlerin ortaya çıkması yoluyla meydan okuyor.

Ortaya çıkan ekonomiler, yeni sömürgeci rahat düzenlemeleri engellemeye gidiyor ve bu sebeple tımarlara dayanan düzenin, halk desteği azalırken titremeye başladığını görüyoruz. Bu son zamanlarda Tunus ve Mısır’da görülebilir. (Buna ilaveten bir süre önce Venezüella, Bolivya vs.’ de olanlar)

Uluslararası ilişkiler bağlamında bu, batılı güçleri periferide olarak gördükleri ülkelerle ilişkilerini yeniden düzenlemeye zorlamaktadır. Sonsuz terör savaşından sonra –ki bu, hayli değişik biçimde en kötü diktatörlerin bazıları’nın desteklediği bilinmektedir- bu ilişkilerin önemli bir parçasının müdahale olduğu fikri her zaman mevcuttur.

Hücumbotun Yeni Siyasi Söylemi

Sömürgecilik sonrası yıllarının ataerkil duruşundan, batıdaki yeni muhafazakârların

rehberliğiyle, kendisini tamamlamamış hakkın söylemi olarak gösteren sözde bir ‘harbilik’ ortaya çıkmıştır. Herkesin önünde durum bariz ırkçı temellerinin hesabını vermekte tereddüt etmiyor. Dolaysız ekonomik müdahaleye, hegemonik hedefler için zayıf bir örtü olan insancıl-politik söylem eşlik ediyor. Terörle savaş, –öncelikli olarak sömürülmemiş maden kaynaklarının olduğu bölgelerdeki- çokuluslu şirketlerin çıkarlarını gözetme gizli gündemiyle, orduları mevzilendirmenin gerekçesi olmuştur.

‘Sürekli “insan”dan bahseden bu Avrupa, endişe ettiği tek şeyin ‘insan’ olduğunu duyurmayı ihmâl etmiyor. Oysa, bugün bu Avrupa ruhunun hüküm sürdüğü her ülkede var olan insanlığın çilesini biliyoruz.’ diyoruz. Franz Fanon, Yeryüzünün Lanetlileri’nde.

Doğru kabul edilen bu veda hediyesi adı altında, ırkların hiyerarşisi, yavaş yavaş kendisini sözde ‘medeniyetler savaşı’, insancıl müdahale ve demokratik inancın insansız uçaklar tarafından yayılmasıyla yenilemiştir. Böylelikle sömürü ve dışlanmanın yeni propagandacılarını belirlemek için savaş alanı hikâyesi başlar. Seçici hafıza, egemen kapitalist değerleri durmadan dövmeye ve unutmak, ötekinin, Müslüman, Arap, siyahinin bir temsilini oluşturarak fikrî şekillendirmeyi amaçlar. İrsi olarak evrensel değerlerden aciz, böylelikle de düzeltilemez bir şekilde barbar olan düşman, fiilen insanlıktan dışlanmıştır. Bu bağlamda, Dakar konuşması (Nicolas Sarkozy’nin 26 Temmuz 2007’de Dakar’da yaptığı ve sömürgeciliğin büyük bir hata olduğunu ifade ettiği, aynı zamanda Afrika’nın geri kalmışlığının tek sorumlusunun sömürgecilik olmadığını iddia ettiği konuşma hatırlanmalıdır.) önemli bir aşama olarak kalır.

Tekrar paketlenmiş, modernleştirilmiş bir ırkçılığın teorisyenlerine göre, bağımsızlık başarısızlığının sebebi, sömürgeciliğin zehirlenmiş mirası, önceki büyükşehirin yıkıcı etkileri veya önceki sömürgecilerin iktidar anahtarını verdiği diktatörlerin dayanıklılığı değil, kendi ‘arkaikiğinde’ donmuş insanların kendi kader-

lerini kontrol etme yetersizliğidir. ‘Siyah deri, beyaz maskeler’ ırkçılık karşıtı mücadelede esas kilometre taşıdır: sömürgeciliğin dürtülerini ve onun ezilenler üstündeki etkilerini inceleyerek bu ayırım mekanizmalarının ve politik aşağılamaların deşifre edilmesi. Ona göre bu, ırkçılık kurbanları ve ırkçıların kendileri için evrensel bir yabancılaşmama hareketindeki ırkçılığa karşı mücadelede açıkça belirtilmiştir.

Kötürüm olmaktan uzak, bu saldırılarla yüzleşen insanlar ilerlemeye devam ettiler ve adalet, itibar ve daha iyi bir hayat için olan mücadelelerini bırakmadılar. Ortaklaştırılmış mücadelelerin kamusal yüzü ne olursa olsun –basın hürriyeti ya da hür irade- bütün kıtada, halkın sesi güçleniyor: vatandaşların hürriyeti için politik mücadele ve neo-liberal model reddetmeyle uğraşan kadınlar ve adamlar. Bağımsızlık mücadelelerinin başlıca mitleri henüz ölmedi. Bu noktada, Arap dünyasındaki halk isyanlarını anlamak gerekir. Bu hareketleri sosyal rahatsızlık ifadesine veya açlık isyanlarına indirgemek bir aldatmacadır.

Fakat sosyal ilerleme ve gelişimin kayıp yarım yüzyılı, politik aydınlanma ve yerleşme yarım yüzyılı olmuştur. Aslında, dogmatik prizmalar, yol gösterici gücünü kaybetmiştir ve hâlâ işlevi olan tek analitik taslaklar, kesin olarak gerçeklik ilkesine dayananlardır.

Fanon’un fikirlerini, bundan önce sömürgeci egemenliği altında olan ülkelerin şartlarını kullanmak, ideolojik at gözlüklerinden kurtulmuş ve bütün dogmalardan kurtulmuş gerçeklikle yüzleşme alıştırmasıdır. (Bu anlamda, onu unutulmuş ve ikonlaştırılmış olarak görenlerin aksine, Fanon her zamankinden daha geçerlidir. O, psikiyatrist, Cezayirli bir mücahit, Pan-Afrikan devrimci, gezgin bir elçi ve kendilerinin egemen dünyaya bağlı olduğuna inanan herkes için bağımsızlık savaşçısı olmuştur.)

Siyah deri, beyaz maskeler sözünü hatırlayalım: “Bir renk adamı olan ben, tek bir şey istiyorum: asla egemenliğin bir aracı olmamayı. Birisini başka birinin hizmetinde asla görme-

meyi. Yani kendimi bir başkasının hizmetinde. İnsanı nerede olursa olsun keşfedebilmeyi ve istemeyi.’

Fanon’un bağımsızlık tenkidinin altında, iktidar sistemlerinin aslında ne olduğu gün yüzüne çıkıyor: bütün ekonomik, sosyal ve kültürel engellerin kökenindeki baskı ve yağma sistemi. Demokratik içeriği boşaltılmış bağımsızlık savunmasıdır: kurtuluş mücadelesinin kazanımları hiçbir şekilde tersine çevrilemez. Ayaklanan halkların hürriyeti, önceki sömürgecilerce desteklenen güçler tarafından ele geçirildi. Egemenlik sadece görünüşünü değiştirdi ve hürriyet henüz gelmedi.

Fanon’a göre, ‘bireyin hürriyeti, millî kurtuluş sonucunda ortaya çıkmaz. Gerçek bir millî bağımsızlık sadece birey hürriyetinin değiştirilemez bir şekilde kendi hürriyetini harekete geçirmesine kadar vardır.’ Bu nedenle, nadir de olsa, sömürgeci boyunduruktan kurtulmuş toplumlar, yurttaşsız toplumlardır.

Bağımsızlığın ikinci aşamasını ortaya çıkarmak maksat, bağımsızlığın politik içeriğini toplumun tanıyabildiğine geri getirmektir ki, bu olmadan bağımsızlığın şekli sadece bir karikatürden ibarettir. İnsanoğlunun kurtuluşu, özel ve kamusal hürriyetlerin savunmasına, ortak çıkarların önceliğine, eşitsizliğin azalmasına, seçilmişlerin güvenilirliğine ve hakların egemenliğine dayalı evrensel bir mücadeledir.

Gerçek kurtuluş, sadece gerçekten demokratik, güçlü ve temsili olan kurumlar bağlamında öngörölmüş bağımsızlık mücadeleleri tarafından uğraşılan süreçleri izleyen unsurlardır. Demokratik haklar bu ülkeler için egemenlik ve sefalet arasındaki çıkmazdan kaçmanın tek yoludur. Eşit biçimde gerekli bir ön şart, küresel güneydeki ülkelerin lehine, uluslararası güçler ve onların yeniden dengelenmesi arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesidir. Fakat bu, piyasaların boyunduruğu altına girmek, eski sömürgeci ülkeleri de ilgilendirir.

Uluslararası ilişkiler bağlamında, hiçbir meşruluk olmaksızın, bunun yerine silahlı kuvvetlerinin gücüyle ve dış destekle birlikte, lider-

ler uluslararası saftada hiçbir değere komuta etmiyorlar. Kendilerini içten demokratik zanneden büyük güçler için, daha az gelişmiş dünya üzerine kurdukları hegemonyayı devam ettirme arzularının sona erme zamanı gelecektir.

Fanon'un dik başlılığı ve azmi, drama, halkın hayat biçimi olduğu sürece, başarısızlıktan kader olmadığını gösteriyor. İlerlemenin dayanışması ve mücadelelerin çakışması, diktatörlere, yeni sömürgeci ve emperyal hegemonyaya karşı direniş, çözüme giden yolun kilometre taşlarıdır. Dayanışma ve enternasyonalizm- ki Fanon'a göre bunlar birbirine ayrılmaz bir şekilde bağlıdır- halkların mücadelelerine sürekli devam eden bir insan boyutu katmaktadır.

Bir psikiyatrist, bir deneme yazarı ve bir militan sıfatıyla Fanon, bir hayli ötekileştirilmiş ve çelişkilerle delik deşik edilmiş olmasına rağmen, alârm ışıklarını sömürülmüş dünyanın birliğine çevirmiştir. Bu nedenle, mücahit Fanon'a göre, Karayip, Afrika veya Latin Amerika halkı tarafından verilen mücadelelerin hiçbir farkı yoktur. Biri Fanon tarzı analizi şöyle de devam ettirebilir: yayılcı eğilimiyle, liberalizmin örgütlenme biçimlerini küresel güneye nakleden küreselleşme, şimdi aynı şeyi Kuzey'e yapıyor.

Dışlanma ve sömürünün sosyal ve politik ayırma özelliği, dünyayı küçük azınlıkların çıkarları doğrultusunda birleştirmeye meyillidir. Yunanistan'a uygulanan muamele, AB ve bankalardaki ultra liberallerin yarıdakılıyla biriken dış borca bir karşılıktır. Bu durum, şu an gelişmiş dünyada uygulanan toplumsal ilerlemeleri bozma stratejilerini açığa çıkartmaktadır.

Terörizm karşıtlığı adı altında oluşturulan denetleme ve kontrol kültürü, bu süreçlerce dışlanan ve haklarından mahrum bırakılanların suç işlemesine katkıda bulunuyor. Basının Birleşik Krallık'taki en son ayaklanmaları işleyiş biçimi, 2005 yılında Fransa'daki işçi sınıfı banliyölerinde görülen isyanları hatırlatıyor. Sosyal ve etno-kültürel kategorilerin -fakirler, siyahiler, Araplar, Müslümanlar- üst üste gelmesiyle hızlanan, peş peşe gelen kaymalarla

Batı rejimleri, sömürgeci söylemi yerel politika tekrar yerleştirdi. Gizli tarih ile ilgili bir çelişkiyle, yerliler yalnızca özgün halleriyle değil, aynı zamanda Fanon'un 'yasak kentler' olarak tanımladığı, ayrımcılığın yeni biçimlerinin zorla uygulandığı yerlerde de hep mevcuttur. Fanon bu durumu Yeryüzü Lanetlileri'nde şöyle belirtmişti:

'Sömürülen dünya ikiye ayrılır... Sömürülenler tarafından ikâmet edilen bölge, sömürülenler tarafından ikâmet edilen bölgeyi tamamlamaz. Bu iki bölge birbiriyle yüz yüzedir fakat daha büyük bir bütünün parçası olarak değil... Dünya, her biri farklı türle işgal edilmek üzere, bölümlere ayrılmıştır. Sömürgeci bağlamın özgünlüğü, yaşam tarzları arasındaki devasa fark, eşitsizlik, ekonomik gerçekliktir, insan gerçekliğini maskeleyemeyi asla başaramaz.'

İşleyiş şekli değişmiş olsa da, halkın ağırlığı ve egemenliğinin kalıcılığı görülebilir. Hatta baskın halklarca 'korunuyor' olma kılıfı altında, bu kategorileri en hassas toplumları içerecek biçimde genişletiyorlar. Yabancılaşma biçimi değişti fakat sömürünün ideolojik destekleri sürekli olarak kalıcılığını koruyor ve gezegenin tekdüze modele boyun eğmesini sağlayan küreselleşme unsurları haline geliyor. Ekonomik kriz, Batı kapitalizminin bir krizidir. Afrika ve Arap dünyası toplumlarına göre, -askeri insani müdahale nezareti altında- yeniden sömürgeleştirme, artık 'uygarlaştırma görevi'ne değil, koruma sorumluluğuna, kendisini 'uluslararası toplum' olarak bildirenlerin güvenilmez yalanlarına başvuruyor. Baskıcı doğasını, yabancılaşan ve kişiliksizleşen bir karakterle devam ettiriyor.

Sömürgeci geçmişi ve şimdiki adaletsizlik ve yeniden gün yüzüne çıkarılmayı gözdardı etmeyi isteyenlere göre, Fanon'un eserleri yol kenarında bırakılacak ve şiddet ömründen başka her şey olarak anlatılacaktır. Onu küçük düşürenler, Fanon'a karşı bir cadı avı başlatan yeni muhafazakâr 'aydınları' toplayacaklar, yanlış okumalarla ve peşin hükümlü temsillerle, Fanon'un eserlerinin ve onların ırkçılığının

kendi görmezliğini tekrar oluşturacaklardır.

İnkâr edilmiş, sömürülmüş ve köleliğe mahrum edilmişlerin son çaresi olarak Fanon tarafından savunulan şiddet, daha büyük bir şiddete maruz bırakılmış ezilenlerin meşru savunmasıdır: baskı, mülksüzleştirme ve horlanma.

Ancak, bütün manipülasyonlar ve propagandaların olduğu gibi gerçekde bir o kadar inatçıdır. Çeşitli mekanizmalar, eski sömürgeler ve sömürgeciler arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmek için her zaman iş başın-

dadır. Teslimiyet ve yalanların reddi, Fanon'un çalışmalarının tohumunu atan direniş ruhu, dünya çapında hakları için mücadele edenlere ilham vermekte. Başka herhangi bir yerde olduğu gibi Filistin'de de, baskıdan uyananların arka bahçelerinde, Fanon'un yaşayan fikirleri, dünyadaki değişimlere rağmen gerçektir.

Dünyamız mülksüzleştirmeden, adaletsizlikten ve yabancılaşmadan azâde mi? Fanon bizi, direnmeye ve hiçbir zaman pes etmemeye çağırıyor.

Küresel Yedek Emek Ordusu ve Yeni Emperyalizm

E. Çınar-D. Köse

John Bellamy Foster

Doğu blokunun dağılıp, bu ülkelerin kapitalist ekonomiye eklenmesiyle, kapitalist ekonominin genişlemesinde geçtiğimiz on yıllarda büyük değişiklikler olmuştur. Üretimde daha önce Kuzey yarıküredeki öncelik, şimdi bugüne kadar sanayi üretiminin damarlarını besleyen Güney yarıküreye kaymıştır. Bunun en çarpıcı örneğini Çin ve diğer doğu ülkeleri oluşturmaktadır. Ancak ucuz emek hazinesi olarak görülen Çin ve benzeri doğu ülkelerindeki yedek emek ordusu bu şekilde varlığını sürdürmesi mümkün olmadığı gibi, tekelci sermayenin aşırı sömürüyle sağladığı kârların bu şekilde devam etmesi de mümkün değildir. Ancak, uluslararası tekelci sermaye bu durumun farkında olarak, Güney yarıküredeki gelişmelerin yönünü kontrol altına almak için teknoloji, iletişim, finans, ordu ve doğal kaynaklar üzerinde bileşik tekeller oluşturmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Tekelci Sermaye, Kapitalizm , Dünya sistemi

Monthly Review dergisi editörü John Bellamy Foster, Monthly Review dergisinde kapsamlı bir küreselleşme sürecinden yola çıkarak, kâr maksimizasyonu hedefi doğrultusunda sermayenin ve üretimin uluslararası transferine dair kapsamlı bir değerlendirmeye gerçekleştirdi. Foster, “ucuz emek cenneti” olarak görülen Çin ve benzeri ülkelerdeki yedek emek ordusunun bugünkü halinin sürekli olmayacağına ve uluslararası sermayenin/çokuluslu şirketlerin aşırı sömürü yolu ile sağladığı kârların sonsuza kadar süremeyeceğine işaret ediyor.

Son birkaç on yılda, kapitalist ekonomide üretim küreselleşmesi yönünde muazzam

değişiklikler olmuştur. Üretimdeki hatta önceden küresel Kuzey’de yer almış olan hizmet üretimlerindeki -Kuzey’in önceden var olan üretiminin bir payı ile birlikte- artışın çoğu, bugün, ortaya çıkan bir avuç ekonominin hızlı endüstrileşmesini besleyen küresel Güney’e doğru açılmakta. Bu değişikliği 1974-75 ekonomik krizinden ve neoliberalizmin yükselişinden —ya da Doğu Avrupa ve Çin’in dünya ekonomisine olan uyumunun küresel kapitalist emek gücünde büyük bir artışa sebep olmasıyla 1980’lerde ve sonrasında patlamasından doğduğunu görmek alışılmıştır. Ancak, ele alacağımız küresel bir ölçekte üretimin temelleri, 1950’lerde ve 1960’larda atılmış ve

1974'te ölen, çokuluslu şirketin başında gelen teorisyeni Stephen Hymer'in eserinde çok önceden ele alınmıştı.

Hymer'a göre, çokuluslu şirketler, belirli bir pazarın ya da sanayinin önemli hisselerini kontrol eden devasa bir şirketin tipik bir firma olduğu tekeli (oligopol) modern sanayi yapısından gelişmiştir. Gelişimlerdeki belli bir noktada (ve sistemin gelişiminde) bu büyük şirketler, yabancı şubelerin kontrolü ve mülkiyeti yoluyla tekeli çıkarlar arayarak—yerel pazarların ve maddelerin kolay erişimi ile birlikte— zengin ekonomilerde merkezlerini oluşturdular, yurtdışına yayıldılar. Bu tür firmalar, ürünleri için uluslararası işbölümü kurumsal planlama şeklindeki kendi içlerindeki yapıyı özümlediler. Hymer şöyle gözlemlemiştir: “Çokuluslu şirketler, uluslararası döviz örgütlenmesinin bir yolu olarak, pazar için yedektirler.” Üretimin uluslararası hale getirilmesine ve dünya ekonomisine artarak hükmedecek olan “uluslararası oligopol” sistemi düzenine merhametsizce sebep olmuşlardır.¹

1975'te ölümünden sonra yayımlanan son yazısı “Uluslararası Politika ve Uluslararası Ekonomi: Radikal Bir Yaklaşım”da Hymer, muazzam “gizli artık nüfus” konusuna ya da hem gelişmiş ekonomilerin arka bölgelerinde, hem de “merdivenin altında çalışmak için sürekli akan artık nüfusu oluşturmak için yıkılabilecek” gelişmemiş ülkelerdeki yedek emek ordusu konusuna odaklanmıştır. Marx'a müteakip Hymer “sermaye birikimi, bu yüzden, proletaryayı ilerletir” diyerek ısrar etmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerle birlikte “iç yedek emek ordusu”na ilaveten geniş “dış yedek emek ordusu” artık nüfusun devamlı hareketini iş gücüne çevirerek ve “böl ve yönet”

süreciyle emeği küresel olarak zayıflatarak, çokuluslu sermayenin, üretimi uluslararası hale getirebileceği gerçek maddi temelini kurmuştur.²

Bu nedenle, Hymer'in eserini yakından göz önünde bulundurmak, günümüzde merkezi bir mesele haline gelen Kuzey'den Güney'e “büyük küresel iş yönelimi”nin³ bunların her birinin bir rol üstlendiği söylenebilmesine karşın uluslararası rekabet, sanayiden kaçış, ekonomik kriz, yeni iletişim teknolojileri -ya da küreselleşme ve finansallaşma gibi genel olaylar bile- kapsamında o kadar da anlaşılmadığı konusunu aydınlatmaya hizmet ediyor. Aslında, bu yönelimin çokuluslu şirketlerin küresel yayılımı ve dünya çapında üretimin yoğunlaşması ve merkezleşmesinden doğan tekeli sermayenin esas olarak uluslararası hale gelmesinin bir sonucu olarak görülmesi gerekir. Ayrıca bu, dünya çapında ücretlerin (varlık ve yokluk ile birlikte) kutuplaşmasının bütün bir sistemine bağlıdır. Bunun temeli de küresel yedek emek ordusundadır.

Dünya ekonomisine artarak hükmeden uluslararası oligopoller, gerçek rekabetten kaçınıyorlar. Bunun yerine fiyat alanında dolap çeviriyorlar. Meselâ Toyota ve diğer önde gelen otomobil firmaları, son ürünlerinin fiyatında, birbirlerine fiyat kırarak satış yapmaya çalışmıyorlar -çünkü bunu yapmak, bütün bu firmaların kârını düşürecek olan yıkıcı bir fiyat savaşına neden olurdu. Fiyat rekabetiyle -ekonomik teorideki başlıca rekabet türü- çoğu bölüm yasaklandığı için, olgun bir pazarda veya sanayide kalan rekabetin iki ana şekli şunlardır: (1) ana üretim (emek ve hammadde) maliyetinde azalmayı gerektiren düşük maliyet yönetimi için rekabet ve (2) “tekeli rekabet” olarak bilinen, yani, pazarlama veya toplam satış çabasına yöneltilen oligopol rekabet.⁴

Uluslararası üretim açısından, dev şirket-

¹ Stephen Herbert Hymer, *The Multinational Corporation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 41, 75, 183.

² Hymer, *The Multinational Corporation*, 81, 86, 161, 262–69.

³ Gary Gereffi, *The New Offshoring of Jobs and Global Development*, ILO Social Policy Lectures, Jamaica, December 2005 (Geneva: International Institute for Labour Studies, 2006), <http://ilo.org>, 1; Peter Dicken, *Global Shift* (New York: Guilford Press, 1998), 26–28.

⁴ Thorstein Veblen bunu 1920'lerde çoktan anlamıştı. Veblen'in “Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times” eserine bakınız (New York: Augustus M. Kelley, 1964), 287.

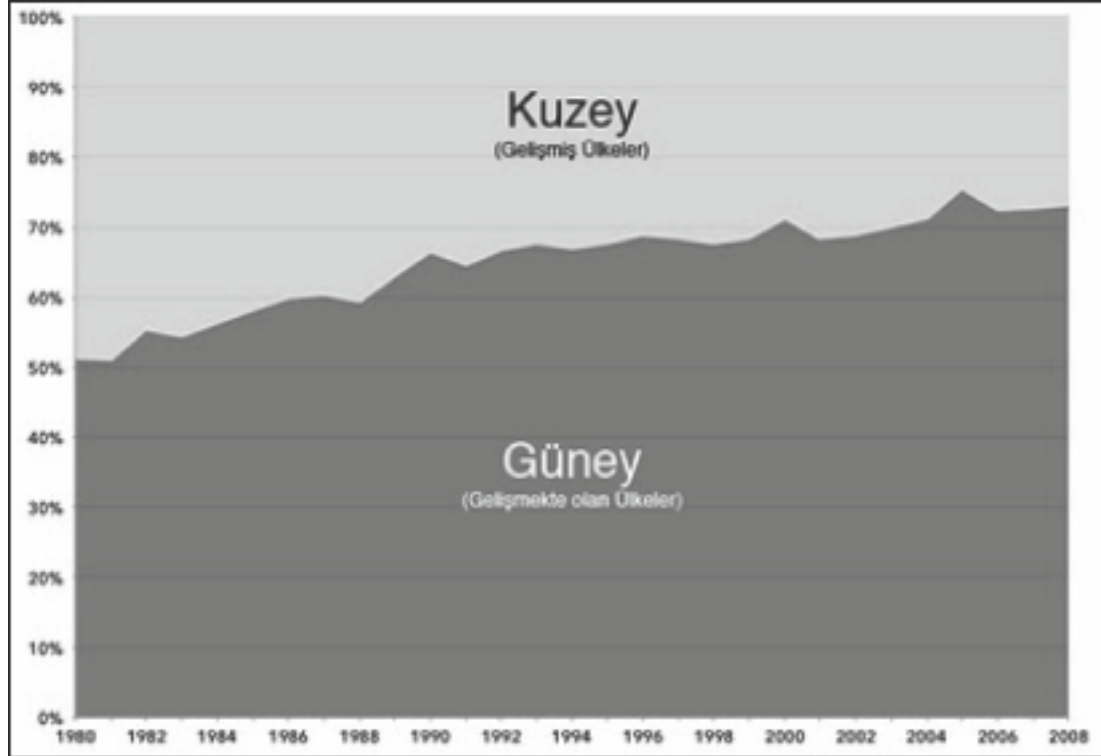
lerin kâr paylarını genişletmek için ve tekellerin derecelerini belirli bir sanayi ile kuvvetlendirmek amacıyla olası en düşük maliyet için gayret etmelerini anlamak önemlidir. Bu, oligopol rekabetin doğasından gelir. Harvard İşletme Okulu'ndan Michael E. Porter, 1980'de Rakip Strateji'de şöyle yazmıştı:

Düşük maliyet yönetimine sahip olmak, sanayisinde, firmanın ortalamanın üstünde kazanç sağlamasına neden olur. Bunun maliyet yönetimi, şirkete rakiplerden gelen rekabete karşı bir savunma sağlar, çünkü daha düşük maliyetler, rakiplerinin rekabet yoluyla kazançlarını yarıştırdıktan sonra hâlâ kâr sağladığı anlamına gelir... Düşük maliyet, girdi maliyeti artışıyla baş edebilmek için daha fazla esneklik sağlayarak güçlü tedarikçilere karşı savunma sağlar. Düşük maliyet yönetimine yön veren faktörler genellikle, ölçek ekonomile-

*ri ya da maliyet kârları açısından önemli işti-
rak zorluklarına da sebep verir.⁵*

Bu düşük maliyet yönetimi ve daha yüksek kâr payları arayışı, 1960'larda doğrudan yabancı yatırımların yaygınlaşmasıyla başlayarak, üretimin bir hayli fazla bölümünün "açıkta kalması"na yön vermiştir. Ancak bu, geniş bir düşük ücretli emek yaratmak amacıyla, üçüncü dünya ülkelerinde devasa potansiyel emek havuzlarının başarılı akışını gerektirdi. Son on yıllarda sermayeye uygun küresel emek gücünün genişlemesi esas olarak iki faktör sebebiyle meydana geldi: (1) topraklardan çiftçilerin çıkartılmasıyla kentteki gecekondu nüfusunun genişlemesi sonucunda endüstriyel tarım aracılığıyla küresel az gelişmiş ülkelerin büyük bir kısmının tarıma dayalı emeğinin düşürülmesi/çiftçilikten koparılması; ve (2) önceki "fiilen var olan sos-

Grafik 1. Sanayi İstihdamı Dağılımı, 1980-2008

⁵ See Paul M. Sweezy, Four Lectures on Marxism (New York: Monthly Review Press, 1981), 64–65; Michael E. Porter, Competitive Strategy (New York: The Free Press, 1980), 35–36.

yalist" ülkelerin emek gücünün dünya kapitalist ekonomisiyle birleşmesi. 1980 ve 2007 yılları arasında küresel emek gücü, Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO) göre, yüzde 63'lük bir artış ile 1.9 milyardan 3.1 milyara ulaştı-gelişmekte olan dünyada bulunan emek gücünün yüzde 73'ü ve tek başına Çin'de ve Hindistan'da yüzde 40'ı ile. ⁶

"Gelişmekte olan ülkeler" in (bazı Doğu Avrupa ülkelerini içerse de, burada küresel Güney'den bahsedilmekte) payındaki değişim, dünya sanayi istihdamında, "gelişmiş ülkeler" (küresel Kuzey) ile ilişkili olarak, Tablo 1'de görülebilir. Bu, Güney'in sanayi istihdamı paylaşımının 1980'de yüzde 51'den 2008'de yüzde 73'e kadar büyük ölçüde yükseldiğini gösteriyor. Birleşik Devletler'in toplam ithalatına oranla, gelişmekte olan ülkelerin ithalatı, yirminci yüzyılın ikinci yarısında dörtten daha fazlasına katlamıştır. ⁷

Notlar: "Sanayi İstihdamı", madencilik, imalat, kamu hizmetleri (elektrik, gaz ve su temin) ve inşaatı içeren geniş bir kategoridir. 2003'ten 2007'ye kadar, imalat ve madencilik, Birleşik Devletlerdeki toplam sanayi istihdamının yüzde 58.1'ini bulurken, Çin'de oran, yüzde 75.2 idi. Bu nedenle, en büyük iki ekonomiye dayanarak, geniş "sanayi istihdamı" kategorisi sistemsal olarak, dünya imalat paylaşımının gelişmekte olan ülkelerdeki gelişme kapsamını daha azmış gibi gösterir. Ülkeleri "gelişmekte olan" (Güney) ve "gelişmiş" (Kuzey) olarak sınıflandırmak Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'ndan (UNCTAD) çıkmadır. Örnek, bütün dönemde 83 ülkenin or-

talamasını almıştır ve ILO veri kullanılabilirliğine bağlı ülke-düzye dizisinde kopmalar olmuştur. Örneğin, veri sadece Hindistan için 2000 ve 2005 yıllarında mevcuttu ve bu iki yıl içindeki ani artışları açıklar.

Kaynaklar: ILO, "Key Indicators of the Labour Market (KILM), 6. Basım, Yazılım Paketi (Cenevre: Uluslararası Çalışma Örgütü, 2009); UNCTAD, "Ülkeler, Ekonomik Gruplamalar", 28 Haziran 2011'de oluşturulan UNCTAD Online İstatistiki Veritabanı, <http://unctadstat.unctad.org> (Cenevre: İsviçre 2011)

Bu küresel mega trendlerin sonucu, bugün bir yandan aşağıda, küresel emek sonu gelmeyen düşük ücretlerle ve üretici istihdamın kronik yetersizliğiyle yüzleşirken, tepede yoğunlaşmış şirket kontrolüyle ve kârlarıyla bulduğumuz dünya ekonomisinin tuhaf yapısıdır. Olgun ekonomilerdeki durgunluk ve hasıl olan birikim finansallaşması, Morgan Stanley'den Stephen Roach'un "küresel emek arbitrajı" olarak sözlendirdiği şeyi, yani şirketler ve yatırımcıların büyük geri dönüşle-riyle sonuçlanan uluslararası ücret hiyerarşisini sömürmekten gelen ekonomik ödül sistemini yürütmesine yardım ederek, bu eğilimleri pekiştirmiştir. ⁸

Buradaki savımız, emperyalist sistemdeki (başka bir yerde tartıştığımız çok uluslu şirketin kendisinin analizi ötesinde) bu değişimleri anlamının püf noktasının, küresel yedek ordusunun gelişiminde bulunması gerektiğidir—ilk fark edenlerden biri Hymer olan. Küresel kapitalist emek gücünün gelişiminin (mevcut yedek emek ordusu dâhil) üçüncü

⁶ Ajit K. Ghose, Nomaan Maji ve Christoph Ernst, The Global Employment Challenge (Geneva: International Labour Organisation, 2008), 9–10. On depeasantization see Farshad Araghi, "The Great Global Enclosure of Our Times," in Fred Magdoff, John Bellamy Foster ve Frederick H. Buttel, eds., Hungry for Profit (New York: Monthly Review Press, 2000), 145–60.

⁷ John Smith, Imperialism and the Globalisation of Production (Ph.D. Thesis, University of Sheffield, July 2010), 224.

⁸ Stephen Roach, "How Global Labor Arbitrage Will Shape the World Economy," Global Agenda Magazine, 2004, <http://ecocritique.free.fr>; John Bellamy Foster, Harry Magdoff ve Robert W. McChesney, "The Stagnation of Employment," Monthly Review, 55, no. 11 (Nisan 2004): 9–11.

dünya işçiliğinin konumunu büyük ölçüde değiştirmesinin yanı sıra, ücret düzeylerinin durağan olduğu ya da bu veya başka sebeplerden dolayı düştüğü zengin ekonomilerdeki işçiliğe de bir etkisi olmuştur. Her yerde, çokuluslu şirketler, dünya çapında sermaye ve işçiliğin nispi durumlarını değiştirerek, böl ve yönet politikasını uygulamışlardır.

Anaakım ekonomistler, bu değişimleri analiz etmekte pek yardımcı olmuyor. New York Times köşe yazarı Thomas Friedman tarafından geliştirilen küreselleşmenin Panglossyen (mantıksız derecede iyimser; ç.n.) bakış açısına göre, çoğu geleneksel ekonomistler küresel emeğin gelişimini, Kuzey-Güney iş değişimini ve uluslar arasındaki ekonomik farklılıkların (avantajlar/dezavantajlar) yok olduğu yer olan giderek yükselen “düz dünya”yı açıkça yansıttığı için uluslararası düşük ücret rekabetinin yayılmasını görüyorlar.¹⁰ Geleneksel ekonomist tutumunu temsil eden Paul Krugman’ın belirttiği gibi: “Eğer politika oluşturanlar ve aydınlar, düşük ücret rekabetinin [gelişmiş ülkeler ve küresel ekonomi için] ters etkilerinin vurgulanmasını önemli buluyorlarsa, o zaman, en azından ekonomistler ve iş liderleri için de onlara hatalı olduklarını söylemek eşit derecede önemlidir. Burada Krugman’ın hatalı muhakemesi, ücretlerin daima verimlilik gelişimine göre düzenlendiği varsayımına temellendirilmiştir ve kaçınılmaz sonuç yeni bir dünya ekonomik dengesi olacaktır.¹¹ Her şey, bütün kapitalist dünyaların en iyisindeki, en iyisi için. Aslında, bu anlamda geleneksel eko-

nomist kampında endişeler varsa, göreceğimiz gibi, küresel emek arbitrajından gelen büyük kazanımların ne kadar süre korunabileceğine dair kaygılarla ilgili olmak zorunda.¹²

Keskin bir tezatla, küresel emek arbitrajı olayının arkasında, Marx’ın “kapitalist birikimin mutlak genel yasası” geliştirilmesinde yeni bir küresel söylemin yattığını vurgulayan bir yaklaşım geliştirelim. Bu söyleme göre:

Toplumsal refah, işler sermaye ve bunun gelişiminin enerjisi ve kapsamı ne kadar büyük olursa, proletaryanın mutlak hacmi, işçiliğinin verimliliği ve endüstriyel yedek emek ordusu da o kadar büyük olur... Fakat aktif emek ordusuna nispeten bu yedek ordusu ne kadar büyük olursa, sefaleti, işçilik şeklinde uğramak zorunda olduğu işkence miktarına ters oranda olan birleştirilmiş artık nüfusun hacmi o kadar büyük olur. Sonuçta, işçi sınıfının ve endüstriyel yedek ordusunun muhtaçlaştırılmış kısımları ne kadar kapsamlı olursa, resmi muhtaçlaştırma o kadar büyük olur. Bu, kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır.¹³

Harry Magdoff ve Paul Sweezy’nin 1986’da belirttiği gibi:

Bugünlerde... bu ‘yasa’nın hareket alanı bütün küresel kapitalist sistemdir ve bunun en görkemli dışavurumları, işsizlik oranlarının yüzde 50’ye ulaştığı ve yoksulluk, açlık ve açlıktan ölmenin artarak yerel hale geldiği üçüncü dünya ülkeleridir. Ancak, ileri düzeyde kapitalist ülkeler hiçbir şekilde bunun işleyişine

⁹ See John Bellamy Foster, Robert W. McChesney ve R. Jamil Jonna, “The Internationalization of Monopoly Capital,” *Monthly Review* 63, no. 2 (June 2011): 1–23.

¹⁰ Thomas L. Friedman, *The World is Flat* (New York: Farrar, Straus ve Giroux, 2005). Friedman yanlış biçimde kendisinin “yassı dünya hipotezi”nin ilk kez Marx tarafından geliştirildiğini iddia ediyor. See 234–37.

¹¹ Paul Krugman, *Pop Internationalism* (Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1996), 66–67. Ülkeler arasındaki, temel olarak verimlilik endekslerini yansıtan beklenen ücret farklarının saçmalığına dair: Bkz. Marx, *Capital*, cilt 1, (London: Penguin, 1976), 705.

¹² Küresel emek arbitrajının son bulmasına dair korkular için bkz. “Moving Back to America,” *The Economist*, May 12, 2011, <http://economist.com>.

¹³ Karl Marx, *Capital*, cilt. 1, 798.

*bağışık değildir: 30 milyondan fazla kadın ve adam, mevcut emeğin yüzde 10'undan fazla, OECD ülkelerinde işsiz ve en zenginleri olan Birleşik Devletlerin kendisinde, resmen tanımlanan yoksulluk oranları, periyodik ilerleme döneminde bile yükselmektedir.*¹⁴

Yirminci yüzyılın sonlarının ve yirmi birinci yüzyılın yeni emperyalizmi, dünya sisteminin en tepesinde, tekel finans sermayesinin hükmü tarafından ve aşağıda ise büyük küresel yedek emek ordusunun ortaya çıkışı tarafından böyle nitelendirilmektedir. Bu geniş kutuplaşmanın sonucu, düşük ücret entegrasyonu, kapitalist üretimde yüksek derecede sömürülen işçiler ile Güney'den çıkarılan, "emperyalist rant"ın bir artışıdır. Bu daha sonra yedek emek ordusunun büyümesi ve aynı zamanda sömürü düzeyinin artması için bir kaldıraç haline gelir.¹⁵

Marx ve Sermaye Birikiminin Genel Yasası

Sermaye birikiminin genel yasasına hitaben, ilk olarak Marx'ın taraflı yasasına yöneltilen yaygın bir yanlış anlamayı belirtmek önemlidir. Bağlamından koparılan bir ya da en fazla iki pasaja dayanarak, egemen çevre eleştirmenlerinin "fakirleştirme teorisi" ya da "yükselen sefalet doktrini" olarak sözlendirdikleri şeyi Marx'a atfetmek, bu eleştirmenler için alışıldık bir durumdur.¹⁶ Bunun tasviri John Strachey'in 1956'da Çağdaş Kapitalizm adlı kitabında yapılır ki, bunun büyük kısmı bu noktada Marx'a tartışmaya adanmıştır. Strachey, tekrar tekrar Marx'ın, kapitalizm

altında artmayacak gerçek ücretleri "tahmin ettiğini", böylece işçilerin ortalama hayat standartlarının sabit kalması veya düşmesi gerektiğini, bunu Marx'ın tarafında derin bir hata olarak sunarak münakaşa etmiştir. Ancak, Strachey, bu görüşü geliştiren diğer müteakip eleştirmenlerle birlikte, Kapital'daki (Komünist Manifesto'nun başlarındaki bir cümleyle beraber --Marx'ın ekonomiye dair çalışmalarından biri değil) taraflı bir cümleyi buna sözde delil göstermeyi başarmıştır. Bu yüzden, birinci cildin sonundaki "kamulaştıranların kamulaştırılması"ndaki meşhur özet paragrafında Marx (Strachey tarafından alıntıldığı gibi) şöyle yazmıştır: "Bu nedenle, kapitalist kodamanların (ki bunlar bu dönüşen sürecin bütün avantajlarını gasp eder ve tekelleştirirler) sayısında aşamalı bir eksilme olurken, buna karşılık olarak yoksulluk, baskı, köleleştirme, yozlaşma ve sömürde artış meydana gelmektedir..."¹⁷

Kaba bir fakirleştirme tezinin güçlükle çınlayan ispatı! Marx'ın değindiği daha çok, sistemin, tepedeki nispeten daha az sayıda bireysel sermaye tarafından sermayenin giderek artan biçimde tekelleştirilmesi ve buna ilişkin aşağıdaki insanların fakirleşmesi arasında kutuplaşmasıdır. Bu pasaj, gerçek ücretlerle ilgili hiçbir şeyden bahsetmemiştir. Ayrıca, Strachey kasıtlı olarak alıntı yaptığının hemen öncesindeki, Marx'ın sadece zengin ülkelerdeki işçi sınıfıyla alakadar olmadığı, aksine bütün kapitalist dünya ile ve küresel işçi sınıfıyla—ya da onun söylediği gibi "dünya pazarındaki tüm insanların karışımı ve bununla

¹⁴ Harry Magdoff ve Paul M. Sweezy, *Stagnation and the Financial Explosion* (New York: Monthly Review Press, 1987), 204. 2010 yılı itibarıyla OECD ülkelerindeki işsizlik yüzde 38 artarak 48.5 milyon kişiye ulaştı. ("Unemployment, Employment, Labour Force and Population of Working Age [15-64]," OECD. StatExtracts, [OECD, Cenevre, 2011], retrieved September 24, 2011.)

¹⁵ "Emperyalist rant" kavramı Samir Amin tarafından *The Law of Worldwide Value* (New York: Monthly Review Press, 2011) eserinde geliştirilmiştir.

¹⁶ Anthony Giddens'in şu eserindeki irdelemesine bakınız: *Capitalism and Modern Social Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), 55–58. Giddens, kavram hatalarıyla dolu gönülsüz ve kafası karışık bir Marx savunması sunar.

¹⁷ John Strachey, *Contemporary Capitalism*, 101; Marx, *Capital*, cilt. 1, 929.

birlikte kapitalist rejimin uluslararası karakter gelişimi"- ilgilendiğini belirttiği cümleyi hariç tutmuştur. Aslında, Roman Rosdolsky, "Marx'ın Kapital'ini Yapma"da, "fakirleştirme teorisi"ne "gerçeğin özü", insan sefaletinde olan mutlak artışa doğru bu tür eğilimlerin iki çevrede bulunduğunu, birincisinin (geçici) krizin bütün zamanlarında, ikincisinin (kalıcı) ise dünyanın sözde gelişmemiş bölgelerinde bulunduğunu yazmıştır.¹⁸

Fakirleştirmenin kaba bir teorisinden uzak olmakla, Marx'ın genel yasası, sermaye birikiminin nasıl meydana geleceğini açıklamaya yönelik bir teşebbüstü: yani, iş talebindeki büyümenin, kârları sıkıştırarak ve birikimi kesecek olan ücretlerde neden devamlı bir yükselişe yol açmadığı. Dahası, şunu açıklamaya hizmet etmiştir: 1. işsizliğin kapitalist sistemde oynadığı işlevsel rolü; 2. krizin bütün olarak işçi sınıfına bu kadar yıkıcı olmasının nedeni ve 3. nüfusun büyük bir kısmının muhtaçlaştırılmasına yönelik eğilim. Bugün bu, en büyük önemini "küresel emek arbitrajı" hesabında taşır, yani büyük tekel kazançlarının sermaye kazanımları ya da işçiliğin küresel hareketsizliğinden çıkar sağlama için dünyanın gelişmemiş bölgelerine belli üretim sektörlerini naklederek emperyal rant ve küresel Güney'in birçoğunda asgari (ya da asgarinin altında) ücretin varlığı.

Fredric Jameson'ın son zamanlarda "Kapitali Temsil Etmek"te belirttiği gibi, Marx'ın birikimin genel yasasına yönelik İkinci Dünya Savaşı sonrasının erken döneminde yapılan "alaya" rağmen, "bu...artık bir alay malzemesi değil." Daha çok, genel yasa "dünya çapında Kapital'in günümüz gerçekliğine" ışık tutuyor.¹⁹

Marx'ın tezine yakın bir inceleme yapmak bu nedenle önemlidir. Marx, birikimin genel yasasıyla ilgili en çok bilinen yegâne açıklamasında şöyle yazmıştır:

Nispeten sermaye biriktikçe, işçinin durumu, ödemesi yüksek ya da düşük olsun, kötüleşmeli... Birikimin enerjisi ve kapsamıyla denk olarak ilgili artık nüfusu her zaman bağlayan yasa, işçiyi sermayeye, Hephaestus'un Prometheus'u taşla bağlamasından daha kesin olarak perçinler. Bu, servet birikimiyle uyumlu olarak, sefalet birikimini gerekli bir durum haline getirir. Bu nedenle, bir kutuptaki birikim, aynı zamanda karşı kutuptaki sefalet, işçilik, kölelik, cehalet, vahşet ve ahlaki yozlaşmanın birikimidir, yani, sermaye olarak kendi ürününü üreten sınıfın tarafında.²⁰

Yedek emek ordusu veya "görelî artık nüfus" ve sermaye birikiminin arasındaki "eşitliğe" dikkat çekerek, Marx, "normal" şartlar altında, birikimin büyümesinin çok sayıda işçinin çıkarılmasıyla sonuçlandığı takdirde engellenmeden ilerleyebileceğini savlıyordu. İşçilerin ortaya çıkan "artıklığı", birikimi durdurmaya sürükleyecek gerçek ücretlerdeki gereğinden fazla artışa doğru bir eğilimi engeller. O halde "fakirleştirmenin" kaba bir teorisinden çok, birikimin genel yasası, kapitalizmin, işsizlerden oluşan yedek emek ordusunun devamlı nesli aracılığıyla, üstteki görelî zenginlikle aşağıdaki görelî yoksulluk arasında kutuplaşmaya doğal olarak eğilimli olmasına ışık tutmuştur -çalışan işçilerin sömürü oranındaki artış için büyük bir kaldıraç teşkil ederek, ikincide yer alma tehdidi ile.

Marx, genel yasayı ele alışına doğrudan gözlemlemeyle başlamıştır, belirttiğimiz gibi, sermaye birikimi, diğer her şeyin eşit olmasıyla, emek talebini artırmıştır. Bu emek talebinin mevcut işçi tedariki ile ilişki kurmasını ve böylece kârları sıkıştırmak ve ücretleri yükseltmesini önlemek için, çıktının herhangi belirli bir düzeyinde gereksinim duyulan emek miktarını düşürecek karşı bir kuvvetin varlığı lazımdı. Bu esas olarak, doğuran tek-

¹⁸ Roman Rosdolsky, *The Making of Marx's 'Capital'* (London: Pluto Press, 1977), 307.

¹⁹ Fredric Jameson, *Representing Capital* (New York: Verso, 2011), 71.

²⁰ Marx, *Capital*, cilt. 1, 799.

noloji ve yeni sermaye girişiyle emek verimliliğindeki artışlarla, emeğin yerinden edilmesiyle elde edildi.²¹ (Marx özellikle, esas olarak nüfus artışı tarafından belirlenen emeği öngören klasik “ücretlerin tunç kanunu”nu reddetmişti.) Bu yolda, “üretim araçlarını sürekli kökten biçimde değiştirerek” kapitalist sistem, daha az sıklıkla olmamakla birlikte, aktif emek ordusundakilerle iş için rekabet eden yedek emek ordusunu ya da görelî artık nüfusu çoğaltabilir. Marx, “Durgunluk ve ortalama refah dönemleri esnasında, endüstriyel yedek emek ordusu, aktif emek ordusuna bastırır; hararetli faaliyet ve aşırı üretim dönemleri esnasında ise hak taleplerine gem vurur. Görelî artık nüfus bu nedenle, işe yaradığı emeğin arz talep kanunu karşısında geri plandır. Bu, bu yasanın faaliyet alanını, kapitalin işçileri sömürmeye ve hükmetme becerisine kesinlikle uygun olan sınırlarına hapseder” demiştir.²²

Eğer birikimin bu önemli kaldırıcı korunacaksa, yedek emek ordusunun (eğer artış yoksa) aktif emek ordusuna sürekli bir oranda kalması için devamlı olarak doldurulması gerektiğini söyleyerek devam etmiştir. Generaller, orduları “askere toplayarak” savaşları kazandırlarsa, kapitalistler de “işçi ordusunu işten çıkararak” kazanmışlardır.²³

Marx’ın iyi bilinen sermayeyi yoğunlaştırma ve merkezileştirme analizini, birikimin genel yasası tezinin bir bölümü olarak geliştirdiğini belirtmek önemlidir. Bu yüzden, daha büyük ve daha az sermayeyle ekonomiye hükmedilmesine yönelik eğilim, yedek emek ordusunun büyümesinin olduğu kadar genel yasayla ilgili ayrıntılı tezinin bir parçasıdır. İki süreç birbirine ayrılmaz bir şekilde bağlıdır.²⁴

Marx’ın yedek emek ordusunun çeşitli bileşenlerinde meydana gelen analizi karmaşıktı ve onun zamanı için istatistiki olarak ilişkili kategoriler olan kapsamlılık ve sağlamlığı bir arada amaçlıyordu. Bu sadece “tamamen işsiz” olanları değil, aynı zamanda “kısmen çalışan” olanları da kapsıyordu. Bu nedenle, görelî artık nüfus, “bütün şekillerde mevcuttur” diye yazmıştır. Yine de, keskin ekonomik kriz dönemleri dışında, görelî artık nüfusun üç ana şekli vardı: değişken, gizli ve durgun. Bunun en üstünde, yedek emek ordusunun çok daha fazla unsurunu saklayan resmi yoksulluğun sağlam bir ek alanı vardı.

Değişken nüfus, birikimin normal iniş ve çıkışları yüzünden ya da teknolojik işsizlikten kaynaklanan çalışmayan işsizlerden oluştu: son zamanlarda çalışmış ama şu anda çalışmayan ve yeni iş arama sürecinde olan insanlar. Burada Marx, sürekli daha genç, daha ucuz işçi arayan sermaye ile, istihdamın yaş yapısını ve işsizliğe olan etkilerini ele almıştır. Çalışma süreci o kadar sömürücüydü ki, işçiler fiziksel olarak hızlıca tükeniyorlardı ve oldukça erken bir yaşta, çalışma hayatları doğru dürüst bitmeden ıskartaya çıkarılıyorlardı.²⁵

Gizli yedek emek ordusu, Marx’ın yazdığına göre, kapitalist üretim tarafından ele geçirilir geçirilmez emek talebinin “mutlak bir şekilde düştüğü” tarımda bulunuyordu. Bu nedenle, geçimlik tarımdan kentlerdeki sanayiye işçiliğin “sürekli bir akımı” vardı: “Kentlere olan devamlı hareket, kırsalda, devamlı gizli bir artık nüfusu önceden varsayar ki bunun da kapsamı sadece dağılım kanallarının açık olduğu istisnai zamanlarda görülür. Tarım işçisinin ücretleri bu nedenle minimuma indirgenir ve o her zaman yoksulluğun bata-

²¹ Marx, *Capital*, cilt. 1, 764, 772, 781–94; Marx ve Engels, *The Communist Manifesto*, 7; Paul M. Sweezy, *The Theory of Capitalist Development* (New York: Monthly Review Press, 1970), 87–92.

²² Marx, *Capital*, cilt. 1, 792.

²³ Karl Marx, “Wage-Labour and Capital,” in *Wage-Labour and Capital/Value, Price and Profit* (New York: International Publishers, 1935), 45; Sweezy, *The Theory of Capitalist Development*, 89.

²⁴ Marx, *Capital*, cilt. 1, 763, 776–81, 929.

²⁵ Marx, *Capital*, cilt. 1, 794–95; David Harvey, *A Companion to Marx’s Capital* (London: Verso, 2010), 278, 318.

lığında tek ayak üstünde durur.”²⁶

Yedek emek ordusunun üçüncü ana şekli olan durgun nüfus, Marx’a göre, “aşırı derecede düzensiz istihdamıyla aktif yedek ordusunun bir parçasını” oluşturmuştur. Bu, bütün yarı zamanlı, serbest (ve bugün informal olarak adlandırılan) işçiliği içerir. Bu kategorideki ücretlerin “işçi sınıfının ortalama normal düzeyinin altına batmakta olduğu” söylenebilir (başka bir deyişle, emek gücünün altına). İşte burada yığının şişmesi büyük çapta sanayi ve tarım tarafından “‘fazlalık’ yapılanlarla” sonlanmıştır. Aslında, bu işçiler “[işçi] sınıfında yedek emek ordusunun diğer unsurlarından daha genel bir artışın” “nispeten daha büyük bir parçasını” temsil etmiştir.

Bu durgun yedek ordusunun en büyük kısmı, imalat adına taşeron organlar tarafından uygulanan ve sözde “ucuz işçilik” tarafından hükmedilen, başlıca kadınlar ve çocuklar olmak üzere, “metris”ten oluşan “modern domestik sanayi”de bulunması gerekirdi. Böyle taşeron işçiler, çoğu zaman bir sanayideki fabrika işinden ağır geliyordu. Meselâ, Londonderry’deki bir gömlek fabrikası 1000 işçi alıyordu fakat ayrıca kırsal kesimde buna bağlı 9000 taşeron işçi bulunuyordu. Burada “ekonominin en kanlı yanı” açığa çıkmıştı.

Marx’a göre, fakirlik “ilgili artık nüfusun en düşük tortusunu” oluşturunuyordu ve bütün işçi nüfusunun “varlığın en istikrarsız... durumu”nun en belirgin olduğu yer burasıydı. “Fakirlik, aktif emek ordusunun hastanesi ve

endüstriyel yedek ordusunun ölü ağırlığıdır” diye yazmıştır. Asıl “lumpen proletarya” ya da “serseriler, suçlular, fahişeler” vs. ötesinde, yoksulların üç kategorisi vardı. İlki, çalışablenler ve iş talebinin en çok olduğu zamanda, endüstriyel refahın her döneminde fakirlerin sayısının düşüşünü yansıtanlardı. Bu sadece refah zamanlarında işe alınan yoksul maddeler, aktif emek ordusunun bir uzantısıydı. İkinci, kapitalist sistemde yayılma dönemlerinde büyük rakamlarla sanayiye çekilen yetimleri ve fakir çocukları içerir, üçüncüsü, “cansız, kaba ve çalışamayacak durumda olanları, özellikle uyum sağlamak için yetisizliklerine, iş bölümünden kaynaklanan bir yetisizlik, dayanamayan insanları; işçinin ortalama hayat süresinin ötesinde yaşamış insanları ve madenlerin, kimyasal işçilerin, vs. tehlikeli makinelerinin büyümesiyle sayıları artan sanayi kurbanlarını, hırpalanmışları, hastaları, dulları vs.” içine alırdı. Bu tür fakirlik, kapitalizmin kendisinin bir yaradılışıydı “fakat kapital genellikle bu [sosyal maliyetleri] kendi omuzlarından, işçi sınıfına ve önemsiz burjuvaya nakletmeyi çok iyi bilir.”

Küresel yedek ordusunun bütün kapsamı, çok daha fazla işçilerin geçici olarak istihdama sürüklendiği ekonomik refah dönemlerinde çok belirgindi. Bu yabancı işçileri içerirdi. Yukarıda bahsedilen yedek ordularının bölümlerine ilaveten, Marx, zirve üretim dönemlerinde İrlandalı işçilerin İngiliz sanayisinin istihdamının içine çekildiğini belirtmiştir—öyle ki İngiliz üretiminin ilgili artık nüfusunun bir

²⁶ Marx, Capital, cilt. 1, 795–96.

²⁷ Marx, Capital, cilt. 1, 590–99, 793–77.

²⁸ Marx, Capital, cilt. 1, 797–98.

²⁹ Engels, yedek emek ordusu kavramını Marksist teoriye sokması ve işçilerin, yedek emek ordusu ya da görelî artık nüfus durumlarının gösterdiği şeyin, ekonominin bunları faaliyet döngüsünün zirve yaptığı zamanlarda içine çektiği gerçeğini netleştirmesi ile övgüyü hak eder. Bkz. Frederick Engels, The Condition of the Working Class in England (Chicago: Academy Chicago Publishers, 1984), 117–22, ve Engels on Capital (New York: International Publishers, 1937), 19.

³⁰ Karl Marx, Capital, cilt. 3 (London: Penguin, 1981), Capital, cilt. 2 (London: Penguin, 1978), 486–87 ve Capital, cilt 1, 769–70; Rosa Luxemburg, The Accumulation of Capital—An Anti-Critique ve Nikolai Bukharin, Imperialism and the Accumulation of Capital (New York: Monthly Review Press, 1972), 121.

³¹ Marx, Capital, cilt. 3, 363.

bölümünü oluşturmuşlardır. İş döngüsünün zirvesinde aktif emek ordusunun yedek ordusunun büyüklüğüne nispeten geçici azalma, ortalama değerlerinin ve kar sıkıştırmanın üstünde ücretler çekmede etkili olmuştur—fakat Marx tekrar tekrar gerçek ücretlerdeki bu tür artışların karlılıktaki krizin baş nedeni olmadığını ve hiçbir zaman da sistemin kendisine bir tehdit oluşturmadığını göstermiştir.

Bir ekonomik kriz sırasında, aktif emek ordusundaki birçok işçi kendileri, normal yedek ordusunun en üstündeki işsiz sayısını artırma yoluyla, “fazlalık” yapırlardı. Böyle dönemlerde, ilgili artık nüfusun ağırlığı, ücretleri ortalama değerlerinin aşağısına çekmeye eğilimli olurdu(şöyle ki, tarihi olarak emek değerinin belirlenmesi). Marx’ın kendisinin de söylediği gibi, “Üretimde durgunluk işçi sınıfının bir kısmını aylak eder ve böylece çalışan işçileri ücretlerde düşüşü, hatta ortalamanın altında bir düşüşü, kabul edecekleri konumlara yerleştirir.” Böylece, ekonomik kriz zamanlarında, yedek ordusunu ve aktif emek ordusunu içine alan organik bir bütün olarak işçi sınıfı, açlığa ve hastalığa dayanmayan birçok insanla korkunç konumlara yerleştirilmiştir.

Marx politik ekonomi eleştirisini tamamlayamamış ve sonuç olarak planlanan dünya ticareti üzerine olan cildini asla yazmamıştır. Yine de, birikimin genel yasasını nihayetinde dünya seviyesine uzandığını gördüğü açıktır.

Zengin ülkelerde bulunan sermayenin daha ucuz yurtdışı işçiliğinden—ve geniş artık iş havuzlarının varlığı tarafından olası hale getirilen dünyanın gelişmemiş bölümlerinde sömürünün daha yüksek düzeylerinden (ve üretimin kapitalist olmayan biçimleri) çıkar sağlayacağına inanmıştır. 1867’de (Kapital’in ilk cildinin yayımlandığı yıl) Birinci Uluslar arası Lausanne Kongresi’ndeki konuşmasında, şöyle belirtmiştir: “İngiliz işçi sınıfı tarafından sürdürülen bir çalışma gösteriyor ki işçilerine karşı çıkmak için, işverenler ya işçileri yurtdışından getiriyorlar ya da ucuz emeğin olduğu ülkelere imalatı naklediyorlar. Bu ilişkiler durumunda, eğer işçi sınıfı başarı şansıyla mücadelesine devam etmeyi arzulyorsa, ulusal organizasyonlar uluslararası olmalıdır.”

Eşit olmayan değişim gerçekliği, Marx’ın sözleriyle, “fakirlerin değişimle kazandığı yerde bile zengin ülkeler fakir olanları sömürür,” hem Ricardo hem de J.S. Mill’de bulunabilecek olan klasik ekonominin temel, bilimsel bir ilkesidir. Bu daha yüksek çıkarlar, fakir ülkelerdeki işçiliğin ucuzluğuna bağlıydı—ki bu az gelişmişliğe ve görünürde sınırsız iş tedarikine atfedilebilir (her ne kadar zorla işçilik olsa da). Marx şöyle gözlemlemiştir: “Çıkar oranı, gelişimin daha düşük derecesi adına genellikle orada[kolonilerde] daha yüksektir ve işçilik sömürüsü de köle, ırgat vs. kullanımıyla böyledir.” Bütün ticaret ilişkilerinde,

³² Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works* (New York: International Publishers, 1975), 422.

³³ Karl Marx, *Theories of Surplus Value*, (Moscow: Progress Publishers, 1971), part 3, 105–6; *Capital*, cilt. 3, 344–46; David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1951), 135–36; John Stuart Mill, *Essays on Some Unsettled Questions in Political Economy* (London: Longmans, Green, and Co., 1877), 1–46; Rosdolsky, *The Making of Marx’s ‘Capital’*, 307–12. 1970’lerde Marksizm içinde meydana gelen eşitsiz değişime dair geniş kapsamlı bir analiz/tartışma. Bkz. Arghiri Emmanuel, *Unequal Exchange* (New York: Monthly Review Press, 1972); Samir Amin, *Imperialism and Unequal Development* (New York: Monthly Review Press, 1977), 181–252. Bazı Marksist teorisyenler, artık değer düzeyinin çevrede merkezden daha yüksek olduğunu hâlâ reddeder. Bkz. Alex Callinicos, *Imperialism and Global Political Economy* (London: Polity, 2009), 179–81 ve Joseph Choonara, *Unraveling Capitalism* (London: Bookmarks Publications, 2009), 34–35. Bunun karşıtı bir görüş için: Bkz. Sweezy, *Four Lectures on Marxism*, 76–77.

³⁴ Rosa Luxemburg, *The Accumulation of Capital* (New York: Monthly Review Press, 1951), 361–65.

³⁵ Marx, *Capital*, cilt 3, 344.

zengin olan ülke, “tekeli çıkarlar”(ya da sömürge kiralari) etkisinde olanı çıkartmak için bir konumda bulunurdu çünkü “daha fakir olan ülke, aldığından daha fazla nesnelleştirilmiş işçilik verir.” Böylece, kazançların ve kayıpların eşitleştirildiği tek bir ülkeye karşı olduğu için, Marx’a göre bir ulusun diğerini “aldatması” oldukça mümkün ve aslında yaygındı. İlgili artık nüfusun büyümesi, özellikle küresel düzeyde, Marx’ın anlayışına göre, sömürü oranını artırmada o kadar güçlü bir etkiyi temsil ediyordu ki, çıkar oranının düşüşü için bir eğilime karşı ve “ve onu felç edebilecek kısımda” büyük bir “karşı ağırlık” olarak görülebilirdi.

Emperyalizm hakkında Marx’ın yedek ordusunun analizlerine yararlı eklemeler yapan bir klasik Marksist teorisyen de Rosa Luxemburg’tu. Kapital Birikimi’nde, birikimin devam etmesi için, “sermayenin kısıtlama olmaksızın dünya emeği harekete geçirebilme yetisinde olması gerektiğini” tartışmıştır. Luxemburg’a göre, Marx, gereğinden fazla “kapitalist gelişimin yüksek düzeyini içeren İngiliz konumlarından etkilenmiştir.” Tarmada gizli rezerve ithafta bulunmuş olmasına rağmen, yedek ordusunun tanımında üretimin kapitalist olmayan şekillerinden(çiftçilik gibi) artık işçilik çekmeyi ele almamıştır. Ancak, küresel birikim için artık işçiliğin bulunması gereken asıl yer burasıydı. Luxemburg, Marx’ın Kapital’inde genel yasasının tartışmasına müteakip bölümde “sözde ilkel birikimi” ele alışındaki kamulaştırmayı tartışmasının doğru olduğunu kabul etmiştir. Fakat bu tartışma temel olarak “kapitalin başlangıcı”

ile ilgiliydi ve çağdaş şekilleriyle ilgili değildi. Bu sebeple, yedek ordusu analizinin, kapitalist olmayan işçiliğin “sosyal rezervuarını” göz önünde bulundurmak için küresel bağlamda uzatılması gerekiyordu.

Küresel Emek Arbitraji

Marx, durmadan büyüyen bir pazarın, kapitalist üretim biçiminin “içsel gereksinimi” olduğunu ileri sürmüştür. Bu içsel gereksinim, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında tekeli kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. Çokuluslu şirketlerin ortaya çıkışı, bunun ilk olarak dev petrol şirketlerinde ve yirminci yüzyıl başlarında bir avuç başka firmada görülmesi, daha sonrasında ise İkinci Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda yaygın bir fenomen haline gelmesi, dünya çapında sermayenin bir noktada toplanması ve merkezileşmesinin ürünüydü; ancak dünya emeğinin ve üretiminin de dönüşümünü eşit ölçüde gerektirdi.

Aslına bakarsak, ekonomistler, özellikle de solda olanlar, büyük firmaların hangi yöntemle dünya üretimini ve çalışma koşullarını yeniden yapılandırıldığını anlamaya çalışırken 1970’lerin başında ortaya çıkan “küreselleşme”nin bugünkü konseptine neden olan, dünya ekonomisi üzerindeki artan çokuluslu şirket egemenliğiydi.³⁶ Bu, 1970’lerin başıyla birlikte gün gibi ortadaydı –sadece Hymer’in kitabında değil, Richard Barnet ve Ronald Müller’in 1974’te yayımlanan ve şunları savundukları etkileyici “Küresel Erim” kitaplarında da öyleydi: “Küresel şirketin ortaya çıkışı, oligopol kapitalizmin küreselleşmesini

³⁶ “Küreselleşme” terimi ilk olarak 1930’larda türedi. Ancak Oxford İngilizce Sözlüğü’ne göre modern ekonomik anlamında kavramın ilk kullanıldığı makale Fouad Ajami’nin makalesi idi: “Corporate Giants: Some Global Social Costs,” International Studies Quarterly 16, no. 4 (December 1972): 513. Ajami, terimi, Marx’ın “yoğunlaştırma ve merkezileştirme” kavramlarına göndermede bulunduğu bir paragrafta ortaya koymuştur -ve özellikle Paul Baran ve Paul Sweezy’nin dünya düzeyinde tekeli üretimin büyümesinin bir belirtisi olarak çokuluslu şirketlere işaret ettiği Monopoly Capital (New York: Monthly Review Press, 1966) eserlerinde. Baran ve Sweezy’nin analizlerinin Marksist temellerine dair eleştirel yaklaşımlara karşın, Ajami (şu anda Hoover Enstitüsü ve Dış İlişkiler Konseyi bünyesinde bir anaakım siyaset bilimci) Marx’ın “çokuluslu devlerin egemenliği ve piyasaların küreselleşmesi” dediği şeyi, -uluslararası

temsil eder. Bu, dünya ekonomisini, birbirleriyle pazarın geleneksel kurallarına göre rekabet etmeyen birkaç yüz ticari teşebbüsün hemen hemen tam kontrolü altına sokan bir tek noktada toplama ve uluslararasılaştırma sürecinin doruk noktasıydı.” Dahası, emeğin bu işe bulaştırılması da muazzam düzeydeydi. Oligopolistik rekabetin, nasıl şu anda dünya çapında en düşük birim emek maliyetini aramak anlamına geldiğini açıklayan Barnet ve Müller, bunun “az gelişmiş bir ülkede ihracat düzlemi haline gelen ve Avrupalı ve Japon rakipleri gibi ABD şirketleri için de faaliyet gereksinimi halini alan bir ‘seyyar’ mağaza yarattığını” ileri sürmüşlerdir.³⁷

Son yarım yüzyıl boyunca bu küresel oligopoller, üretimin bütün kısımlarını zengin/yüksek ücretli ülkelere taşımışlar, küresel düşük maliyet mevzisi arayışıyla, dünya emeğine yönelik böl ve yönet yaklaşımıyla küresel çalışma koşullarını değiştirmişlerdir. General Electric, Exxon, Chevron, Ford, General Motors, Proctor and Gamble, IBM, Hewlett Packard, United Technologies, Johnson and Johnson, Alcoa, Kraft ve Coca Cola gibi önde gelen ABD çokuluslu şirketleri, şu anda ABD’de istihdam ettiklerinden daha fazla işçiyi ülke dışında istihdam ediyorlar –hatta taşeronlar vasıtasıyla istihdam ettikleri muazzam sayıda çalışanı bu sayıya katmaksızın böyle. Nike ve Reebok gibi bazı başlıca şirketler, –yurt içinde çalışanları tamamen yönetim, ürün geliştirme, pazarla-

ma ve dağıtım faaliyetleriyle sınırlandırarak– üretim işgücünün yüzde yüzüncü üçüncü dünya ülkelerindeki taşeronlara dayandırıyorlar.³⁸ Sonuç, gelişmemiş ülkelerin nüfusunun yabancı çokuluslu şirketlerin dikte ettiği şartlarda çalışan büyük kısmının, çoğu kez rizikolu koşullar altında proleterleşmesi ol-
makta.

Bugün, dünya seviyesinde emeğe iki gerçelik yön veriyor: biri küresel emek arbitrajı veya emperyal rant sistemi. Diğeri ise aşırı sömürücü dünya sistemini mümkün kılan devasa bir küresel yedek emek ordusunun mevcudiyeti. “Emek arbitrajı”, The Economist dergisi tarafından çok basit biçimde “ülke dışındaki, özellikle de yoksul ülkelerdeki düşük ücret avantajını kullanmak” şeklinde tanımlanmıştır. Marx’ın dediği gibi, bu, o nedenle bir ülkenin diğerini, yoksul ülkedeki çok daha yüksek emek sömürüsüne bağlı olarak “kazıkladığı” eşitsiz bir değişim sürecidir.³⁹ Çin’in endüstrileşmiş Pearl nehri deltası bölgesindeki üretime dair 2005 yılında yapılan bir çalışma, kimi işçilerin durmaksızın 16 saate kadar çalışmaya zorlandıklarını ve dayatılan, işçi disiplininin bir aracı olarak rutin biçimde kullanıldığını ortaya koymuştu. Aşağı yukarı 200 milyon Çinli de yılda 100 binden fazla can alan tehlikeli koşullarda çalıştıklarını söylemişti.⁴⁰

Küresel Güney’de üretimin büyümesinin ardında, büyük oranda böylesi bir aşırı sömürülme yatıyor. ⁴¹ Bunun, ortaya çıkan bazı

oligopol eğilimi bakımından- Baran ve Sweezy’nin ortaya attığı kalkınmanın türdeş biçimleri haricinde ortaya çıkan bir şey olarak görmüştür. İronik biçimde, Ajami, makalesinde, Baran ve Sweezy’ye karşıt olarak faydalandığı diğer teorisyenlerin de -Stephen Hymer, Michael Tanzer, Bob Rowthorn ve Herbert Schiller- Marksist ve radikal ekonomi politikçi olduklarını ve ilk ikisinin Monthly Review’de makalesi yayımlanan yazarlar olduğunu fark edememiştir.

³⁷ Richard J. Barnet ve Ronald E. Müller, *Global Reach* (New York: Simon ve Schuster, 1974), 213–14, 306.

³⁸ Foster, McChesney ve Jonna, “The Internationalization of Monopoly Capital,” 5–9.

³⁹ “Moving Back to America.”

⁴⁰ Dale Wen, *China Copes with Globalization* (International Forum on Globalization, 2005), <http://ifg.org>; Martin Hart-Landsberg, “The Chinese Reform Experience,” *The Review of Radical Political Economics* 43, no. 1 (March 2011): 56–76; Minqi Li, “The Rise of the Working Class and the Future of the Chinese Revolution,” *Monthly Review* 63, no. 2 (June 2011): 40.

ekonomilerin hızlı ekonomik büyümesinin temeli olduğu gerçeği, sistemin merkezindeki sermaye ve çokuluslu şirketler için olağanüstü devasa rantlar doğurduğu (sağladığı) gerçeğini değiştirmez. Çalışma ekonomisti Charles Whalen'ın yazdığı gibi: "Üretimi dışarıya taşımadaki birincil etken, emek maliyetini düşürme arzusudur... ABD merkezli bir fabrikada saati 21 dolardan çalıştırılan bir işçinin yerine saatte 64 cent alan Çinli bir fabrika işçi koyulabilir. Şu anda üretimi dışarıya taşımanın gerçekleşmesinin başlıca sebebi bunun olabilmesidir."⁴²

Bununla birlikte, küresel emek arbitraji sisteminin, küresel tedarik zinciri aracılığıyla nasıl meydana geldiği aşırı derecede karmaşık. PC montajcısı DELL, dünya genelindeki çeşitli ülkelerde bulunan 300 farklı tedarikçiden aşağı yukarı 4500 parça satın alıyor.⁴³ Asya Kalkınma Bankası'nın 2010 yılında iPhone üretimine dair çalışmasında işaret ettiği gibi: "Bugün, imal edilmiş bir ürünün net biçimde küresel pazarın neresinde yapıldığını belirtmek neredeyse imkânsız. İnsanların iPhone'un arkasında Californiada Apple tarafından tasarlanmış, Çin'de toplanmıştır ibaresini okuyabilmesini nedeni bu." iPhone'ların arkasındaki her iki açıklama da harfiyen doğru olsa da, her ikisi de gerçek üretimin nerede gerçekleştiği sorusunu cevaplamaz. Apple, iPhone'u kendisi imal etmez. Aksine,

gerçek imalat (yani yazılım ve tasarımı hariç her şey) esasen ABD dışında gerçekleşir. iPhone parçaları ve bileşenlerinin üretimi esasen Japonya, Güney Kore, Almanya ve ABD'de bulunan sekiz şirket (Toshiba, Samsung, Infineon, Broadcom, Numonyx, Murata, Dialog Semiconductor ve Cirrus Logic) tarafından gerçekleştirilmektedir. iPhone'un başlıca parça ve bileşenleri, birleştirilmek ve ABD'ye yollanmak üzere Foxconn'un Çin'in Şenzen kentinde bulunan tesislerine gemiyle gönderilmektedir.

Apple'ın, iPhone üretimindeki muazzam, karmaşık küresel tedarik zinciri, her bileşeni ayırarak, ürünün muazzam yoğunluk ve çok düşük ücretlerle büyük oranda ortaya çıktığı yer olan Çin'de gerçekleşen son birleştirme ile en düşük birim emek maliyetini temine yöneliktir. Foxconn'un Longhu, Şenzen fabrikasında, 300-400 bin arası işçi, aylar boyunca saatlerce durmaksızın hızlı el hareketleri yapmaya zorlanan ve kendini geceleri sürekli seyirirken bulan işçilerle birlikte korkunç şartlar altında yemek yiyor, çalışıyor ve uyuyor. Foxconn işçilerine 2009 yılında Şenzen'deki en düşük aylık ücret verildi, ya da saatlik yaklaşık 83 cent aldılar. (ABD İşgücü İstatistikleri Bürosu verilerine göre 2008 yılında Çin genelinde imalat sektörü işçilerine saatlik 1.36 dolar verildi)

Nihai ürünün birleştirilmesindeki işçilerin

⁴¹ "Aşırı sömürülmüş" teriminin Marksist teoride birbiriyle yakından ilişkili, örtüşen iki anlama sahip gibi görüldüğü dikkate alınmalıdır: (1) emek gücünün tarihsel olarak belirlenmiş değerinden daha düşük kazanan işçiler; ve (2) öncelikle küresel Güney'de eşitsiz değişime aşırı sömürülmüşlüğe tabi tutulan işçiler. Bununla birlikte Amin'in çerçevesinde, iki anlam birleşmiştir. Bunun nedeni, mevcut ücret oranları ulusal bazda belirlenmişken, emek gücünün değerinin küresel olarak belirlenmiş ve hiyerarşik olarak emperyalizme bağlı biçimde düzenlenmiş olmasıdır. İşçiler, küresel Güney'de bu nedenle genellikle emek gücü değerinden düşük ücretler kazanırlar. Emperyal rantın temeli budur. Bkz. Amin, *The Law of Value and Historical Materialism*, 11, 84. John Smith ve Andy Higginbottom Marx'ı temel alan benzer bir aşırı sömürü yaklaşımı geliştirmişlerdir. Bkz. John Smith "Imperialism and the Law of Value," *Global Discourse*, 2, no. 1 (2011), <http://global-discourse.com>.

⁴² Charles J. Whalen, "Sending Jobs Offshore from the United States," *Intervention: A Journal of Economics* 2, no. 2 (2005): 35. Quoted in Smith, *The Internationalisation of Globalisation*, 94.

⁴³ William Millberg, "Shifting Sources and Uses of Profits," *Economy and Society* 37, no. 3 (August 2008): 439; Judith Banister ve George Cook, "China's Employment and Compensation Costs in Manufacturing Through 2008," U.S. Bureau of Labor Statistics, *Monthly Labor Review* (March 2011): 44.

büyük emek girdisine karşı, bu işçilere yapılan düşük ödemeler, yaptıkları işin iPhone'un toplam imalat maliyetinin sadece yüzde 3.6'sı tutması anlamına geliyor. 2009 yılında iPhone'daki toplam kâr marjı yüzde 64'tü. iPhone'lar ABD'de birleştirilseydi –Çin'in on misli olan emek maliyetleri, eşit verimlilik ve sabit bileşen maliyetlerini göz önünde bulundurarak- Apple hâlâ geniş bir kâr marjına sahip olacak, ancak oran yüzde 64'ten yüzde 50'ye düşecekti. Gerçekten de Apple, iPhone üretiminden sağladığı kâr marjının yüzde 22'sini Çinli emeğinin çok daha fazla oranda sömürülmesinden elde ediyor.⁴⁴

Çin'deki montajın aksine, ABD'deki montajdaki daha düşük kâr marjlarının hesaba katılmasıyla ABD ile Çin arasındaki ücretlerde on misli bir farkı öngörerek, Asya Kalkınma Bankası tabii ki çok ölçülü bir varsayımı benimsemiştir. ABD İşgücü İstatistikleri Bürosu'na göre 2008 yılında bütün Çinli imalat işçileri, ABD'deki benzer bir işle karşılaştırıldığında oradaki ücretin sadece yüzde 4'ünü, Avrupa Birliği'ndekinin ise yüzde 3'ünü almaktaydı.⁴⁵ Karşılaştırsak, 2008 yılında Meksika'daki imalat sektörü saat ücreti, ABD'deki seviyenin yüzde 16'sı civarındaydı.⁴⁶

Çokuluslu şirketlerin –genellikle taşeronlar vasıtasıyla çalışan- böl ve yönet eğilimine yol açan Çin'deki düşük ücret “avantajı”na karşı, Asya'nın Kamboçya, Vietnam, Bangladeş gibi bazı bölgeleri hâlâ bazı üretim sektörlerini, hafif endüstriyel tekstil üretimi

gibi sektörleri konumlandırmaları için daha düşük saat ücretlerine sahiptir- New York Times'ın Temmuz 2010'da gösterdiği şekilde, Wal-Mart ve Liz Claiborne gibi şirketler için ürünler üreten Hong Kong merkezli bir şirket olan Li&Fung, 2010 yılında Bangladeş'teki üretimini yüzde 20 arttırdı, aynı esnada en büyük tedarikçisi Çin'de yüzde 5 düşüş yaşandı. Bangladeş'teki hazır giyim işçileri ayda yaklaşık 64 dolar kazanırken, Çin'in sahil kesimindeki üretim alanlarında en düşük ücretler 117 ila 147 dolar arasındaydı.⁴⁷

Çokuluslu şirketler için bütün bunların net bir mantığı var. General Electric CEO'su Jeffrey Immelt'in belirttiği gibi, “Çin'in en başarılı stratejisi –Çin'in, küresel emek arbitrajını açık biçimde desteklemesiyle birlikte-, ülkenin deflasyonist gücünü ihraç ederken pazar büyüklüğünden faydalanması”. Bu “deflasyonist güç” tabii ki daha düşük emek bedelleriyle ilgili. O yüzden bu, artık değer oranını yükseltmek (kâr marjlarını genişletmek) için küresel bir stratejiyi temsil eder.⁴⁸

Bugün Marx'ın yedek emek ordusu analizi, doğrudan ya da dolaylı olarak (şirket çevrelerine bile) az gelişmiş ülkelerde düşük ücretli işçilerin aşırı sömürülmesinin ne kadar zaman süreceğinin saptanması için temel teşkil eder. Uluslararası Finans Kurumu Başkan Vekili Jannik Lindbaek, 1997'de “Gelişmekte olan ekonomiler: Düşük ücret avantajı ne kadar sürecek” başlıklı etkileyici bir makale sunmuştu. Lindbaek, uluslararası

⁴⁴ Yuqing Xing ve Neal Detert, How the iPhone Widens the United States Trade Deficit with the People's Republic of China, ADBI Working Paper, Asian Development Bank Institute (December 2010; paper revised May 2011); David Barboza, “After Spate of Suicides, Technology Firm in China Raises Workers' Salaries,” New York Times, June 2, 2010, <http://nytimes.com>; Foster, McChesney ve Jonna, “The Internationalization of Monopoly Capital,” 17.

⁴⁵ Banister ve Cook, “China's Employment and Compensation,” 49.

⁴⁶ U.S. Bureau of Labor Statistics, “International Comparisons of Hourly Compensation Costs in Manufacturing,” Table I, last updated March 8, 2011, <http://bls.gov>.

⁴⁷ Vikas Bajaj, “Bangladesh, With Low Pay, Moves In on China,” New York Times, July 16, 2010, <http://nytimes.com>.

⁴⁸ Immelt quoted in Millberg, “Shifting Sources and Uses of Profits,” 433. Küresel emek arbitrajının Marksizmi temel alan güçlü bir teorik analizi için: Bkz. Smith, Imperialism and the Globalisation of Production.

ücret farklılığının, zengin ülkelerdeki iplikçilik ve dokumadaki emek maliyetlerinin en düşük ücretlerin verildiği ülkelerin (Pakistan, Madagaskar, Kenya, Endonesya ve Çin) dolar bazında yetmiş katı olması, satın alma gücü paritesi (yerel hayat maliyetinin hesaba katılmasıyla) bazında ise on katı olması şeklinde çok büyük olduğuna dikkat çekmişti.

Lindbaek, küresel sermayenin bakış açısıyla temel meselenin aşırı düşük ücretlere ve görünürde sınırsız olan emek arzına bağlı olarak devasa bir üretim platformu olarak ortaya çıkan Çin olduğunu belirtmişti. Bu durumda kilit soru “Çin’in düşük ücret avantajı ne kadar sürecek” idi ve onun verdiği cevap da “Tarımsal üretim gelişip şehirlerde yeni işler yaratılırken, Çin’in muazzam yedek emek ordusu aşama aşama ortadan kalkmış olacak” şeklindeydi. Lindbaek, yirmi birinci yüzyılın ikinci on yılında başlaması beklenen çalışma yaşındaki birey sayısındaki aşağı yönelimin de aralarında bulunduğu çeşitli demografik faktörlere bakarak, Çin’deki reel ücretlerin er ya da geç asgari ücretin üstüne çıkacağına işaret etti. Ama ne zaman? ⁴⁹

Anaakım ekonomistlerde, küresel Güney’deki ücretlerin baskı altında tutulmasında artık emeğin rolüne dair analizler, öncelikle W. Arthur Lewis’in 1954’te yayımlanan ünlü “Sınırsız Emek Arzıyla Ekonomik Kalkınma” makalesinden yararlanır. Tezini, Adam Smith ve Marx (aslında öncelikle ikincisine itibar ederek) gibi klasik ekonomistlere dayandıran Lewis, üçüncü dünya ülkelerinde çok geniş, görünürde “sınırsız” olan emek arzıyla birlikte, ücretler durgun ve asgari düzeyde kalırken sermaye birikiminin yüksek oranda meydana gelebileceğini savunmuştur. Bu, çiftçileri, geçici işçileri, küçük esnafı, hizmetlileri (ev içi ve ticari amaçlı), ev kadınlarını ve büyüyen nü-

fusu içeren çok büyük yedek emek ordusunun varlığına bağlıydı. Bununla birlikte Lewis (bu konudaki orijinal makalesinde), Marx’ın kendisinin yedek emek ordusu kavramını hatalı biçimde teknoloji kaynaklı işsizlik şeklindeki dar sorunla sınırlamıştır –bu temelde, Marx’ın ampirik dayanağının hatalı olduğunu iddia etmiş- Aslında Lewis, Marx’ın yedek emek ordusu analizinin daha geniş bir çerçevesini kendisinininki olarak benimsemiştir. Bu nedenle, tarımdaki devasa gizli artık nüfus işaret etmiştir. Aynı zamanda, kapitalist olmayan kesimin çiftçilikten koparılmasının nasıl gerçekleşebileceğine işaret etmek için Marx’ın ilkel birikim kavramına başvurmuştur.

Buna rağmen Lewis, anaakım ekonomistler içerisinde en iyi, eninde sonunda bir dönüm noktası ortaya çıkacağını savunmasıyla tanınmıştır. Belli bir noktada sermaye birikimi, endüstride çalışan işçilerin gerçek ücretlerinde bir artışla sonuçlanacak biçimde (esasen kırsaldan iç göçün azalmasından kaynaklı olarak) artık emek arzını aşacaktır. Onun yazdığı şekliyle, “sınırsız emek”le birikim “süreç” ve bunun sonucu olarak reel ücretlerdeki sabitlik, “sermaye birikimi emek arzıyla aynı düzeye geldiğinde” eninde sonunda noktalıdır. ⁵⁰

Bugün, Marx’ın yedek emek ordusu teorisyle örtüşen ve aslında ondan türeyen –ama (Marx’ın yapmadığı şekilde) kapitalist kalkınmanın pürüzsüz yolunun bir parçası olarak yoksul ülkelerdeki yedek emek ordusunun eninde sonunda sınırını aşacağına dair görüşü iler süren- Lewisçi çerçeve, egemen çevre ekonomistlerinin, küresel emek arbitrajının özellikle de Çin’e bağlı olarak ne kadar sürebileceği tartışmasını ortaya atmalarındaki başlıca dayanaklıdır. Endişe, şu anda yoksul ülkelerdeki emeğin aşırı sömürsünden elde edilen

⁴⁹ Jannik Lindbaek, “Emerging Economies: How Long Will the Low-Wage Advantage Last?” October 3, 1997, <http://actrav.itcilo.org>.

⁵⁰ W. Arthur Lewis, *Selected Economic Writings* (New York: New York University Press, 1983), 316–17, 321, 348, 387–90.

dev emperyal rantların hızla ufalacağı mı ya da hatta ortadan kalkacağı mı şeklindedir. Meselâ The Economist dergisi, Çin'deki artan işçi isyanlarıyla birleşen Lewisçi bir dönüm noktasının kısa süre içinde Çin ile yapılan ticaretteki devasa artık kârlara bir son vermesinden endişe duyuyor. Dergi, Çinli işçilerin, en azından şehirdekilerin, şu anda "Taylandlı ve Filipinli emsalleri kadar pahalı olduğundan" yakınıyor. Dergi, "Artık emek, bir olgu değil, bir süreç. Ve bu süreç çoktan hareket halinde olabilir" iddiasında bulunuyor. Demografi, Çinli kırsal emeğin aile arsaları ile istikrarı ve işçilerin giderek artan örgütlülüğü gibi bir sürü faktörün tamamı, emek kısıtlmalarının beklendiğinden daha erken kullanılmaya başlanmasına neden olabilir. The Economist, en azından Çin'in ihracat mallarının fiyatlarının yüzde 12'den fazla düştüğü ve Kuzey'deki sermayenin devasa kazançlar elde ettiği 1997-2005 yılları arasındaki dönemin tekrar edilecek gibi görünmediği fikrini ifade ediyor. Ayrıca Çin'deki ücretler yükselirse ve emperyal rantlar kesintiye uğrarsa çokuluslu şirketler nereye yönelecek? "Vietnam ucuz: ülkenin kişi başına geliri Çin'ininkinin üçte birinden az. Fakat işçi havuzu Çin'ininki kadar derin değil."⁵¹

Economist Minqi Li, Monthly Review'deki yazısında 1980'lerin başından beri Çin'de 150 milyon işçinin kırsal alanlardan kentsel alanlara göç ettiğine işaret ediyor. Çin bu nedenle, gayri safi yurt içi hasılasındaki ücretlerin payında 1990-2005 yılları arasında yüzde 13'lük bir düşüş (yüzde 50'den yüzde 37'ye) deneyimledi. Şimdi, "hızlı birikimle geçen birçok yılın ardından Çin'in kırsal alanlarındaki ucuz emekten oluşan çok büyük yedek

emek ordusu tükenmeye başlıyor." Li, esas olarak, Çin'in toplam emek gücünün 2012 yılında 970 milyon ile zirve yapacağını, sonrasında 2020 yılında 30 milyon azalacağını, bu düşüşün de başlıca yaş grubu (25-54 yaş arası grup; ç.n.) çalışan nüfus arasında daha hızlı gerçekleşeceğini gösteren demografik analizlere odaklanıyor. Bu durumun, Çin'de işçilerin pazarlık gücünü geliştireceğine ve radikal dönüşüm meselesini arttıran endüstriyel ihtilafı güçlendireceğine inanıyor. Çin'in tarımsal olmayan nüfusu "2020 dolaylarında yüzde 70'lik kritik eşiği" aşarsa böylesi bir endüstriyel ihtilaf kaçınılmaz olarak tırmanacak.⁵²

Başkaları ise Çin hususunda küresel emek arbitrajının sona ermekten çok uzak olduğunu düşünüyor. Pekin üniversitesinden bir ekonomist olan Yang Yao, "kırsal bölgelerin hâlâ Çin'in emek gücünün yüzde 45'ini", makineleşmenin ilerlemesi ile birçoğu endüstri için uygun hale gelecek yüz milyonlarca kişiden oluşan dev bir yedek emek ordusunu barındırdığını savunuyor. Stephen Roach, ABD ücretlerinin yüzde 4'ü olan Çin ücretleriyle birlikte, Çin'in "imalattaki saat ücreti", Doğu Asya'nın başka herhangi bir yerinden (Japonya hariç) yüzde 15 daha az ve Meksika'nın oldukça altındayken, "başlıca sanayi ekonomileriyle arbitraj daraltmakta neredeyse hiçbir oyuğun" olmadığını gözlemlemiştir.⁵³

Küresel Yedek Emek Ordusu

Bu konuda daha sağlam bir kavrayış geliştirmek için, küresel yedek emek ordusunun mevcut tarihsel bağlamdaki görünüşüne hem deneysel, hem de kuramsal açıdan bakmak elzemdir –ve sonra da emperyalizmin tam

⁵¹ "The Next China," The Economist, July 29, 2010, <http://economist.com>.

⁵² Li, "The Rise of the Working Class and the Future of the Chinese Revolution," 40–41 ve The Rise of China and the Demise of the Capitalist World Economy (New York: Monthly Review Press, 2008), 87–92.

⁵³ Yang Yao, "No, the Lewisian Turning Point Has Not Yet Arrived," Economist.com, July 16, 2010, <http://economist.com>; Stephen Roach, "Chinese Wage Convergence Has a Long Way To Go," Economist.com, July 18, 2010, <http://economist.com>.

bir Marksist eleştirisini tatbik etmek. Böyle bir kapsamlı eleştiri olmaksızın, üretimdeki küresel yön değiştirme, küresel emek arbitrajı (Küresel emek arbitrajı, Morgan Stanley baş ekonomisti Stephen Roach tarafından ortaya atılmıştır ve uluslararası sermayenin ucuz emek avantajından yararlanabilmek için durmaksızın coğrafya değiştirmesini tanımlar; ç.n.) deendüstriyalizasyon vb. gibi konuların analizi, havada asılı kısmi gözlemden ibaretir.

ILO tarafından derlenen küresel işgücü verileri, Marx'ın aktif emek ordusu ve yedek emek ordusu arasındaki başlıca ayrımlarıyla hayli uyumlu. ILO'nun 2011 dünya işgücü görünümüne göre 1.4 milyar kişi yevmiyeli işçi –bunlardan birçoğu korunmasız istihdam edilmiş ve sadece part-time çalışıyorlar. Bunun tersine, 2009'da dünya genelinde işsiz sayılan çalışanların sayısı sadece 218 milyondur. (Kişinin işsiz olarak sınıflandırılması için, son birkaç hafta içinde aktif olarak iş araması gerekiyor). Bu anlamda, işsizler, Marx'ın bahsettiği yedek emek ordusunun “dalgalı” kısmına uygun olarak görülebilir.

Ayrıca bugün 1.7 milyar işçi “korunmasız istihdam” olarak sınıflandırılmış durumda. Bu, çalışan, fakat yevmiyeli işçi olmayanların tamamından oluşan –ya da Marx'ın terminolojisinde aktif emek ordusunun parçası olan– “ekonomik olarak aktif nüfus”tan arta kalan bir kategori. Bu kategori, iki grupta işçiyi içeriyor: “kendi hesabına çalışan işçiler” ve “ailesine katkıda bulunan işçiler”.

“Kendi hesabına çalışan işçiler” tanımı, ILO'ya göre “geçimlik ve girişimci faaliyetlerin” bir bileşimiyle iştigal eden işçileri kapsıyor. Üçüncü dünya ülkelerinde, “kendi hesabına çalışan işçiler”in tarımsal bileşeni, büyük öl-

çüde geçimlik tarımcılık yapanlardan meydana gelirken, şehirdeki bileşeni öncelikli olarak kayıtdışı sektörde, yani sokak işçilerinin muhtelif çeşitleri olarak çalışan işçilerden oluşuyor. Mike Davis, Planet of The Slums (Gecekondular Gezegeni; ç.n.) kitabında, “Küresel kayıtdışı işçi sınıfının bir milyar kişilik muazzam büyüklüğü, onu dünyadaki en hızlı büyüyen ve en emsalsiz toplumsal sınıf yapıyor” gözleminde bulunmuştu.⁵⁴

Korunmasız istihdamın ikinci kategorisi olan “ailesine katkıda bulunan işçiler” ücretsiz aile işçilerinden oluşur. Meselâ, Pakistan'da “1999/2000'den 2005/2006 yıllarına kadar istihdama dahil olan kadın işçilerin üçte ikisinden fazlası ailesine katkıda bulunan işçilerden oluşmuştur”.⁵⁵

“Korunmasız istihdam” böylece, resmi işsizlik kayıtları haricindeki çok geniş eksik istihdam havuzunun büyük bölümünü kapsıyor. Michael Yates, burumu yansıtacak biçimde şöyle yazıyor: “Dünyanın büyük kısmında açık işsizlik bir tercih değil; işsizlik ödeneğinin veya diğer sosyal refah programlarının garantisi yok. İşsizlik ölüm demek, bu nedenle insanlar bu nedenle insanlar şartların ne kadar ağır olduğuna bakmaksızın iş bulmak zorunda.”⁵⁶ Korunmasız istihdam kapsamındaki işçilerin muhtelif unsurları, Marx'ın, yedek emek ordusunun “durgun” ve “görünmez” bölümleri olarak tanımladığı şeye denk düşer.

Buna ek olarak, çalışma çağındaki birçok birey, ekonomik olarak aktif nüfusa dahil olmadığı, dolayısıyla ekonomik olarak aktif olmadığı şeklinde sınıflandırılıyor. Bu, başlıca çalışma çağı olan 25-54 yaş arasında 2011 yılında küresel çapta 538 milyon insanlık bir yekun tutuyor. Bu, -öncelikli olarak zengin ülkelerde- üniversite öğrencilerini, kapitalist

⁵⁴ Theo Sparreboom ve Michael P.F. de Gier, “Assessing Vulnerable Employment,” Employment Sector Working Paper, no. 13 (Geneva: ILO, 2008), 7; James Petras ve Henry Veltmeyer, Multinationals on Trial (Burlington, Vermont: Ashgate, 2007), 70; Mike Davis, Planet of Slums (London: Verso, 2006), 178.

⁵⁵ International Labor Organization, Key Indicators of the Labour Market (Geneva: ILO, 2009), bölüm 3-3; Sparreboom ve de Gier, “Assessing Vulnerable Employment,” 11.

⁵⁶ Michael Yates, “Work is Hell,” May 21, 2009, <http://blog.cheapmotelsandahotplate.org>.

ekonominin en dibinde meydana çıkan suç öğelerini (Marx'ın lümpen proletarya olarak adlandırdığı), sistem tarafından ötekileştirilmiş olan yığın işçiler ve bedensel engelli işçileri ve genel olarak Marx'ın işçi sınıfının dencileştirilmiş kısmı olarak - çalışma çağındaki bireylerin, neredeyse tamamen emek gücünün dışına atılan "cesareti kırılmış, tüketilmiş" ve bedensel engelli olanlarından oluşan kısmı adlandırdıklarını kapsayan çok heterojen bir gruplama. Marx, bunun en riskli varoluş durumu olduğunu savunmuştur. Resmi olarak tanımlanan "yığın işçiler", muhtemel işçilerin önemli bir kısmıdır. ILO'ya göre, yığın işçiler Botswana'nın 2006 yılı işsizlik rakamlarına dahil edilseydi, işsizlik oranı yüzde 17.5'ten 31.6 oranına yükselerek neredeyse iki katına çıkacaktı.⁵⁷

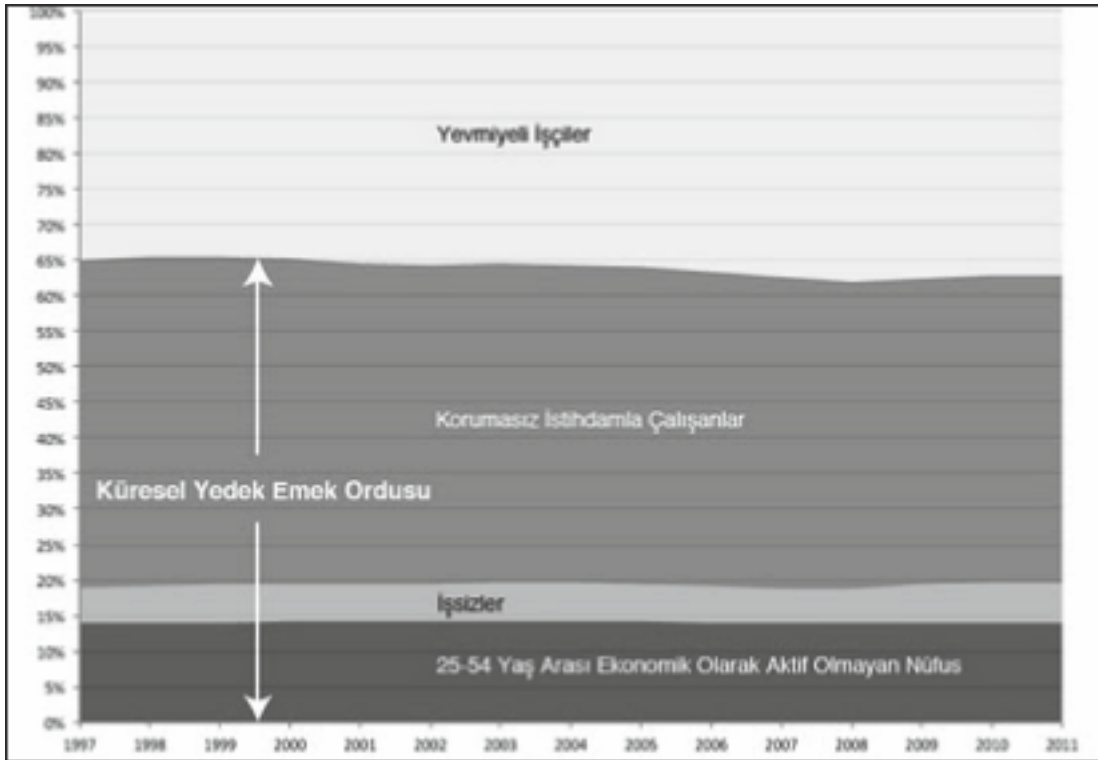
Başlıca çalışma çağındaki (25-54 yaş) işsiz, korunmasız istihdam ve ekonomik olarak aktif olmayan nüfusu alırsak ve bunları birbirine eklersek, 2011 yılında küresel yedek emek

ordusunun en büyük boyutu olarak adlandırabileceğimiz şeyi buluruz: 1.4 milyarlık aktif emek ordusu karşısında yaklaşık 2.4 milyar insan. Bu, küresel anlamda, özellikle de yoksul ülkelerde ücretlerin frenlenmesine yarayan yedek emek ordusunun, aktif emek ordusundan yüzde 70 daha fazla olan biçimde en büyük boyutunda bulunmasıdır. Gerçekten de, söz konusu yedek emek ordusunun büyük kısmı, bugün zengin ülkelerde de bunun arttığının görülebilmeye karşın, geri bırakılmış ülkelerde konumlanmış durumda. Bunu çeşitli unsurlarının yüzde bazında analizi Grafik-2'de görülebilir.

Notlar: Grafik, 25 yaşın altındaki ve 54 yaşın üzerindeki ekonomik olarak aktif olmayan nüfusu hariç tutarak toplam dünya nüfusunu (15 yaş ve üstü) içeriyor.

Kaynaklar: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), "Ekonomik Olarak Aktif Nüfus Tahminleri (5. baskı, 2009'da gözden geçirilmiş)",

Grafik-2: Küresel Emek Gücü ve Küresel Yedek Emek Ordusu

⁵⁷ ILO, Key Indicators, bölüm 1-C ve bölüm 5.

LABORSTA Internet (Cenevre: Uluslararası Çalışma Örgütü); ILO "Küresel İstihdam Eğilimleri", 2009, 2010 ve 2011 (Cenevre: Uluslararası Çalışma Örgütü)

Grafik-2’de tarif edilen çok geniş yedek emek ordusu, maksimum genişliğini yakaladığı anlamına geliyor. Şüphesiz ki bazıları, korunmasız istihdamdaki işçilerin, bunlar geleneksel olarak kapitalist olmayan üretime dâhil olmayan –pazarla hiçbir ilişkisi olmayan geçimlik işçileri de kapsayan- köylü üreticiler olduğundan pek çoğunun yedek emek ordusuna ait olmadığını iddia etme eğiliminde olacak. Bu kitlenin bütünüyle kapitalist pazar dışında olduğu tartışılabilir. Ama sistemin kendi bakış açısıyla da bu zor. ILO, bunları kayıtdışı işçilerle birlikte genel olarak “korunmasız istihdam edilmiş” olarak sınıflandırır, bunların ekonomik olarak aktif ve çalışan olduğunu, ancak yevmiyeli işçi olmadıklarını kabul eder. Sermayenin gelişimsel bakış açısından, korunmasız istihdamdakilerin tamamı potansiyel olarak yevmiyeli işçiler –kapitalist kalkınmanın yararına. Köylü üretim ile meşgul işçiler, kapitalist biçime daha derin şekilde çekilecek geleceğin proleterleri olarak görülürler.

Aslında bizim fiilen var olan göreceli fazla nüfusu anlamının bir çabası olarak küresel yedek emek ordusunun maksimum genişliği diye öngördüğümüz rakamlar, bir bakıma düşük tahmin olarak görülebilir. Marx’ın kavrayışında, yedek emek ordusu part-time çalışanları da içerirdi. Ancak veri olmaması sebebiyle, bunları küresel yedek emek ordusu hesabımıza katmamız imkânsızdır. Dahası, ekonomik olarak aktif olmayan nüfusun, yedek emek ordusu içindeki payına dair rakamlar sadece 24-54 yaş arasındaki çalışmayanları içerir, 26-32 ve 55-65 yaş arasındakilerin tamamını hariç tutar. Ama gerçekçi bir bakış açısıyla, çoğu ülkede bu yaşlardakilerin çalışmaya ihtiyaçları ve hakları vardır.

ILO verilerine ilişkin belirsizliklere karşı,

küresel yedek emek ordusunun devasa boyutuna dair hiçbir şüphe olamaz. Samir Amin’in 2003 yılında *Mothly Review*’de yayımlanan “Dünyada Yoksulluk, Yoksullaştırma ve Sermaye Birikimi” başlıklı makalesindeki analizlerini gözden geçirerek bunun saklı olan anlamları tamamen anlayabiliriz. Amin’in tezi şudur: “Zengin, geniş çaplı aile tarımını da, endüstriyel tarım şirketlerini de kapsayan modern kapitalist tarım, şu anda üçüncü dünya ülkelerindeki köylü üretime yönelik muazzam saldırıyla meşgul.” Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF tarafından ileri sürülen ana kapitalist bakışa göre kırsal (çoğunlukla köylü) üretimin kaderi, zengin ülkelerdeki modern kapitalist tarıma dönüşüme bağlı. Amin’in açıkladığı şekliyle, ideal kapitalist tasarıda “yirmi milyon yeni modern çiftçi” tarafından 3 milyar kırsal işçinin daha yeri alınacak.

Hakim görüşe göre bu işçiler, gelişmiş kapitalist ülkeler modelinde birincil olarak kent merkezlerinde endüstri tarafından içine çekilecek. Ancak Amin ve Hindistanlı ekonomist Prabhat Patnaik’in dikkati çektiği şekliyle İngiltere ve diğer Avrupa ekonomileri, bütün köylü nüfuslarını endüstrinin içine çekmek konusunda kendilerine yeterli değillerdi. Büyük sayılarda fazla nüfusları bundan ziyade Amerika kıtasındaki ülkelere ve muhtelif sömürgelere göç ettiler. İngiltere, 1820-1915 arasında ülkeden dışarıya göç eden inan sayısı 16 milyon iken, 1820 yılında 12 milyon nüfusa sahipti. Bir başka deyişle, İngiltere nüfustaki artışın yarıdan fazlası, bu dönem boyunca her yıl dışarıya göç etti. Bu dönem boyunca genel olarak Avrupa’dan “yeni dünya”ya göç toplamı 50 milyondur.

Böylesi kitlesel bir göç, ilkel kapitalist güçler için bir imkânken, bugün bu “küresel Güney” için mümkün değil. Dolayısıyla halen sistem tarafından zorla kabul ettirilen köylü nüfusunun azaltılma şekli, -eğer tamamen sonuç verseydi- kitlesel soykırıma işaret ediyor. Amin, bütün küresel Güney’de 50 yıldan beri

senelik yüzde 7'lik büyümenin, bu muazzam tarımsal nüfus fazlasının üçte birini dahi içine çekemeyeceğine dikkat çekiyor. Michael Yates şunu ekliyor: “Ekonomik büyümenin hiçbir miktarı, bugün dünyadaki milyarlarca köylüyü, daha iyi çalışma türleri şöyle dursun, geleneksel proletaryanın içine dahi çekmeyecek.”

Bu ülkelerdeki muazzam göreceli fazla nüfusun içe çekilmesi meselesi, şehir nüfusu-bakıldığında daha bir görünür hale gelir. Dünya çapında kentsel alanlarda yaşayan, küresel Güney'in devasa şehirlerinde yoğunlaşmış, giderek artan korkunç, gecekondu şartlarında birbiriyle sıkış tıktık biçimde 3 milyardan fazla insan var. Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı'nın “Gecekonduların İtirazı”nda açıkladığı gibi: “Şehirler, büyüme refahın odağı olmak yerine vasıfsız, korunmasız ve düşük ücretli kayıtdışı hizmet endüstrisinde ve ticarete çalışan fazlalık nüfusun çöplüğü haline gelmekte.”

Amin'e göre, bunların hepsi kapsamlı bir eşitsiz değişim/emperyalist rant teorisine bağlı. “Dünya ölçeğinde sermaye birikimini yöneten şartlar, eşitsiz gelişimi yeniden üretir. Geri bırakılmış ülkelerin, geri kaldıklarından değil, aşırı sömürdüklerinden öyle olduklarını açıklığa kavuşturur. Böylesi bir aşırı sömürülme ile ilişkili olan emperyalist rant sistemi, genelleştirilmiş, finansallaştırılmış ve küreselleşmiş oligopollerin sonraki kapitalizminin gelişmesiyle olgunluğa erişir ve evrenselleşir.”⁵⁸

Prabhat Patnaik, “Paranın Değeri” kitabında ve diğer çalışmalarında, yedek emek ordusuna odaklanarak yakından ilişkili bir bakış açısı geliştirmiştir. Küresel Güneydeki yoksullaştırılmış ülkeleri en iyi açıklayan şeyin, de-

vasa yedek emeğin varlığındansa düşük emek verimliliği olduğunu savunan standart ekonomik bakışı sorgulayarak işe başlar. “Hindistan ve Çin gibi hızlı büyüme ve yükselen verimliliği deneyimleyen ekonomilerde bile, yedek emek, tükenmez olma halini korumaya devam eder” görüşünü savunur. Bu böyledir, çünkü ileri teknoloji ürünlerinin üretimine doğru yön değiştirmeye ilişkin olan verimlilik artışındaki (ve emeğin yer değiştirmesindeki) yüksek oranla birlikte, “emek talebinin büyüme oranı, emek arzının büyüme oranını yeterince aşmaz” –yani yedek emek ordusunu yeterli miktarda azaltmaya ve böylece ücretleri, asgari geçim düzeyinin üzerine çekmeye yeterlidir. Verimlilik dinamiğinin ve bunun, emeğin içe çekilmesini nasıl etkilediğinin bir örneği, Çin'deki en düşük düzeydeki ücretlere karşın Foxconn'un, basit montaj işlemlerindeki işçileri çıkarma stratejisinin bir parçası olarak tesislerinde üç yıl içinde bir milyon robotu üretime katmayı planlaması gerçeğinde gözlemlenebilir. Foxconn şu anda Çin anakarasında, birçoğu iPhone ve iPadleri birleştiren bir milyon işçi istihdam ediyor.

Patnaik'in savı, ikili yedek emek ordusu modelini kullanması vasıtasıyla netleştiriliyor: “prekapitalist-sektör yedek emek ordusu” (Luxemburg'un analizinden ilhamını almış) ve “dahili yedek emek ordusu.” Esas itibarıyla, Çin ve Hindistan'da kapitalizm, ihracatını gitgide artan biçimde, emeğin tasfiye edilmesi ve büyüyen bir dahili yedek emek ordusunun yaratılması anlamına gelen yüksek verimlilik ve ileri teknoloji üretimi üzerinde temellendiriyor. Demek ki yüksek büyüme oranlarında bile prekapitalist-sektör yedek emek ordusunu, makineleşmeyle birlikte hızlanan dışarıya doğru akışı içine çekmesi imkânsızdır.⁵⁹

⁵⁸ Samir Amin, “World Poverty, Pauperization and Capital Accumulation,” Monthly Review 55, no. 5 (October 2003): 1–9, ve The Law of Worldwide Value, 14, 89, 134; Prabhat Patnaik, “The Myths of Capitalism,” MRzine, July 4, 2011, <http://mrzine.monthlyreview.org>; United Nations, World Economic and Social Survey (New York: UN, 2004), 3; Yates, “Work is Hell”; Davis, Planet of Slums, 179; United Nations Human Settlements Programme, The Challenge of the Slums (London: Earthscan, 2003), 40, 46.

⁵⁹ Prabhat Patnaik, The Value of Money (New York: Columbia University Press, 2009), 212–15; “A Perspective on the Growth Process in India and China,” International Development Economics Associates,

Ekonomik fazlanın gelişmiş kapitalist ülkelere akmasını destekleyen sınırsız büyüklükteki sömürünün doğrudan faydaları bir yana, Asya'daki ve küresel Güney'in diğer kısımlarındaki "besleyici ülkeler"den çokuluslu şirketlerce düşük maliyetli ithal malların sokulması, deflasyonu arttırıcı etkide bulunmakta. Bu durum, paranın değerini, özellikle de baskın para birimi olarak doların değerini, dolayısıyla sermaye sınıfının finansal varlıklarını koruyor. Devasa küresel emek ordusunun varlığı böylece küresel Güney'den başlayarak dünya emekçilerinin gelirlerini deflasyona uğramaya zorluyor, ancak aynı zamanda giderek artan biçimde "emek pazarı esnekliği"ne maruz kalan küresel Kuzey'deki emekçileri de etkiliyor.

Emperyalizmin-Patnaik'in uluslararası finans - kapitalin gelişmesiyle tanımladığı- günümüzdeki safhasında, "gelişmiş ülkelerdeki ücretler yükselemez, bilakis ürünlerini daha rekabet edebilir yapmak için, üçüncü dünyada geçerli olan ücret düzeyleriyle bağlantılı olarak düşüş eğilimi gösterir. Üçüncü dünyada ücret düzeyleri, büyük yedek emek ordusu varlığına bağlı olarak, tarihsel olarak belirlenmiş yaşamı sürdürme gereksinimlerini tatmin etmek için gerekenden yüksek değildir. Bu dünya sömürüsü mantığı, "emek verimliliğinin hakim düzeylerinde gelişmiş ülkelerde ücretlerin düşmesi sırasında, ücretlerin hakim düzeylerinde, üçüncü dünya ülkelerinde emek verimliliği gelişmiş ülkelerde erişilen düzeye doğru yükselir" gerçeği ile daha da ahlaksız hale gelmektedir. Bunun nedeni, faaliyetlerin gelişmiş ülkelerden üçüncü dünya ülkelerine doğru ya-

yılmasına neden olan ücret farklılıklarının varlığını hâlâ sürdürmesi. Bu ikili hareket, dünya çapında sömürü düzeyi yükselirken, toplan dünya üretimindeki ücret paylaşımının azalmakta olduğu anlamına geliyor.⁶⁰

Patnaik'in "kapitalizmin paradoksu" olarak adlandırdığı şeyin izleri, Marx'ın sermaye birikiminin genel yasasında bulunabilir: sistemin eğilimi, görece (hatta mutlak) yoksulluğu büyütürken, serveti tek noktada toplamaktır. Patnaik, şöyle kaydeder:

"Hindistan'da tam da üretimdeki büyüme oranının yüksek olduğu neoliberal reform dönemi sırasında, günde kişi başına 2400 kaloriden az gıdaya erişebilen kırsal nüfusun oranında artış olmuştur (2004 yılında bu rakam yüzde 87'dir). Bu aynı zamanda, basit yeniden üretimi dahi sürdüremeyen yüz binlerce köylünün intihar ettiği dönemdir. İşsizlik oranı yükselmiş, bununla birlikte sermaye birikiminde muazzam bir sıçrama olmuştur; örgütlü sektörlerde bile reel ücret oranı en iyi ihtimalle sabit kalmış, buna karşın emek verimliliğinde çok büyük artış olmuştur. Kısacası, kendi deneyimlerimiz kapitalist düzendeki insanoğlunun geleceğine dair Keynesyen iyimserliği yalanlar."⁶¹

Marx'ın yedek emek ordusu tartışmasında, işçi sınıfını en muhtaçlaştırılmış kesimini açıklamak için kullandığı "rizikolu" kavramı, gelişmiş kapitalist ülkelerde yeniden keşfedilmiştir, üçüncü dünyaya hapsedildiği düşünülen eskiden var olan koşullar, zengin ülkelerde tekrar ortaya çıkıyor. Bu, "prekarya" olarak isimlendirilen bir "yeni sınıf"ın ortaya çıkmasından söz edilmesine neden olmuştur

The IDEAs as Working Paper Series, Paper no. 05/2009, <http://networkideas.org>, abstract, 4; Lee Chyen Yee ve Clare Jim, "Foxconn to Rely More on Robots; Could Use 1 Million in 3 Years," Reuters, August 1, 2011, <http://reuters.com>.

⁶⁰ Prabhat Patnaik, "Notes on Contemporary Imperialism," MRzine, December 20, 2010, <http://mrzine.monthlyreview.org>; "Capitalism and Imperialism," MRzine, June 19, 2011, <http://mrzine.monthlyreview.org>; "Labour Market Flexibility," MRzine, May 9, 2011, <http://mrzine.monthlyreview.org>; ve "Contemporary Imperialism and the World's Labour Reserves," Social Scientist 35, no. 5/6 (May-June 2007): 13.

⁶¹ Prabhat Patnaik, "The Paradox of Capitalism," MRzine, October 22, 2010, <http://mrzine.monthlyreview.org>.

–gerçekte bu, işçi sınıfının muhtaçlaştırılan ve giderek büyüyen kesimi olsa da-.⁶²

Zengin ülkelerde gelişen bu prekaryanın dibinde, “misafir işçiler” denilenler vardır. Marx’ın 19. yüzyılda belirttiği gibi, zengin merkezlerdeki sermaye, ülke dışındaki düşük emek ücretinden, ya sermayenin düşük ücretlerin olduğu ülkelere taşınması, ya da düşük ücretli emeğin zengin ülkelere taşınması yoluyla istifade edebiliyor. Bununla birlikte, yoksul ülkelere gelen göçmen işçi kitleleri, zengin ülkelere, özellikle de ABD’de ücretlere gem vurulmasına yaramakta; küresel bir bakış açısıyla, Güney’den Kuzey’e göçen işçilere ilişkin en belirgin gerçeklik, küresel Güney’in nüfusu karşısında düşük kalan sayılarıdır.

Sonuçta, göçmenlerin toplam dünya nüfusundaki payı 1960’lardan bu yana kayda değer bir değişim göstermemiştir. ILO’ya göre, “1990’larda gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yönelik göçte çok az bir yükselme olmuş ve bu yükselme esasen Orta Amerika ve Karayip ülkelerinden ABD’ye gerçekleşen göçteki artışla açıklanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yönelik yetişkin nüfus göçünün oranı, gelişmekte olan ülkelerdeki yetişkin nüfusunun sadece yüzde 1’i kadardır. Dahası, uluslararası düşük vasıflı emek gücü göçünün gelişmekte olan ülkelerdeki etkisi, genellikle göz ardı edilebilir durumda olduğu için bu göçmenler daha yüksek vasıflı işçiler arasında yoğunlaşmıştır. Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere yönelik göç, büyük oranda beyin göçü anlamına gelmektedir. Bu duruma gelmiş olmasından dolayı 1990’larda sınırlanan uluslararası göç, gelişmekte olan

ülkelerin birçoğunda, emek gücünün vasıf yoğunluğundaki büyümenin engellenmesine hizmet etmiş, bilhassa gelişmiş ülkelere katıyen buna neden olmamıştır.” Tüm bunlar, sermaye uluslararası anlamda hareketli iken, emeğin öyle olmadığı konusundaki kilit noktanın açığa kavuşmasını sağlar.⁶³

Yeni emperyalizmin dayanağı, küresel Güney emekçilerinin aşırı sömürsünde ise, bu, emperyalizmin, kendi şartları da aşağı doğru çekilen küresel Kuzey’in emekçilerinin menfaatine olduğu kesinlikle söylenemeyecek bir safhasıdır –hem çokuluslu şirketlerce başlatılan korkunç küresel ücret rekabeti, hem de daha esasen kapitalist çekirdekteki aşırı birikim, artan durgunluk ve işsizlik.⁶⁴

Gerçekten de, üçlü grubu (ABD, Avrupa ve Japonya) oluşturan zengin ülkelerin hepsi, içeride oluşturdıkları ve dışarıdan çektikleri artık sermayenin tamamını özümsemekteki yetersizliklerinden kaynaklanan derinleşen durgunluk koşullarında açmaza sürüklenmiş durumda –zayıflayan yatırım ve istihdamda belirginleşen bir çelişki. Bu ekonomilerin on yıllarca yükselmesine yardımcı olan finansallaşma, şimdi kendi çelişkierince durdurulmakta; necitece itibariyle, finansal şişkinliklerin bir müddet örtbas edilmesini sağladığı üretimin kökleşmiş sorunları şimdi ortaya çıkıyor. Bu, kendisini sadece azalan büyüme oranlarında değil, aynı zamanda yükselen atıl kapasite ve işsizlik seviyelerinde de ortaya koyuyor. Bir küreselleşme, finansallaşma ve neoliberal ekonomi politikaları çağında, devlet, problemi çözmek için etkin biçimde harekete geçebilme yetisinden yoksun ve giderek artan biçimde toplumun gerisinin zararına, sadece sermayeyi kurtarmaya yönelmekte.

⁶² For example, Guy Standing, *The Precariat: The New Dangerous Class* (New York: Bloomsbury Academic, 2011). Küresel yedek emek ordusunun, kapitalist sistemin merkezindeki bugünkü rolüne dair: Bkz. Fred Magdoff ve Harry Magdoff, “Disposable Workers; Today’s Reserve Army of Labor,” *Monthly Review* 55, no. 11 (April 2004): 18–35.

⁶³ Ghose ve diğerleri, *The Global Employment Challenge*, 45–49.

⁶⁴ Gelişmiş kapitalist ülkelere istihdamı etkileyen bu iki olumsuz unsurla ilişkili olarak: Bkz. Foster, “The Stagnation of Employment.”

Bu ülkelerin, dünyanın geri kalanından çaldıkları emperyal rant, dünya sisteminin merkezindeki artık özümsemesi veya aşırı birikim sorunlarını sadece daha kötü hale getiriyor. Baran ve Sweezy, “Tekelci Sermaye” isimli eserlerinde mükemmel biçimde şunu yazmışlardı: “Yabancı yatırım, ülke içinde üretilen artık için bir çıkış noktası olmak şöyle dursun, dış ülkede üretilen artığın, yatırım yapılan ülkeye aktarılmasının en etkili yöntemidir. Bu şartlar altında, yabancı yatırımın artık özümseme sorununu çözmeye yardım etmekten ziyade, bunu ciddileştirdiği tabii ki açıktır.”⁶⁵

Yeni Emperyalizm

Gördüğümüz biçimde, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana –ve son birkaç on yıldır hızlanan biçimde– tekelci sermayenin uluslararasılaşma periyodunda imalatı görece olarak küresel Güney'e doğru kaydırmasının büyüklüğü konusunda şüphe olamaz. Söz konusu durum sıklıkla 1974 sonrası veya 1989 sonrası fenomeni olarak görülmesine rağmen, Hymer, Magdoff, Sweezy ve Amin, çokuluslu şirketlerin gelişmesiyle (tekelci sermayenin uluslararasılaşmasıyla) ilişkili sermaye birikimi ve emperyalizmdeki bu geniş hareketin genel parametrelerini daha 1970'lerde yakalamışlardır. Büyük ölçüde, dünya imalat üretiminin çekim merkezinin Güney'e doğru çıkış açıcı şekilde kayışının sonucu olarak, bir düzine kadar yeni gelişen ekonomide çeyrek yüzyıl boyunca yüzde 7 ya da daha yüksek oranda olanüstü büyüme rakamları deneyimlendi.

Bunların en önemlisi tabii ki, sadece dünyanın en kalabalık ülkesi olmayan, aynı zamanda sözde yüzde 9 veya üzerinde rakamlarla en hızlı büyüme oranlarını deneyimleyen Çin'dir. Bir ekonomideki yüzde 7'lik büyüme oranı, her on yılda bir ekonomiyi iki katı büyütür, yüzde 9'luk

oran ise sekiz yılda bir. Ancak bu, başlıca ekonomistlerin sık sık öne sürdükleri gibi düz bir süreç değildir. Çin ekonomisi 1978'den bu yana üç kez iki katı büyümeye ulaştı, ancak ücretler, ülke içindeki yüz milyonlarca kişilik yedek emek ordusuna bağlı olarak asgari geçim düzeyinde veya bunun yakınlarında kaldı. Çin, büyüklüğüne ve büyüme oranına bakılarak dünya ekonomik gücü olarak görülebilir, fakat ücretler dünyanın en düşükleri arasında yer kalmaya devam ediyor. Bu arada Hindistan'ın kişi başına düşen milli geliri Çin'in üçte biridir. Çin'in kırsal nüfusu yüzde 45-50 civarında tahmin edilirken, Hindistan'ınki yüzde 70 civarındadır.⁶⁶

Geleneksel ekonomi teorisyenleri, tüm ülkelerin aynı safhalardan geçtiklerini ve er ya da geç emek-yoğun üretimden sermaye yoğun, bilgi yoğun üretime terfi ettiklerini varsayan bir kuramsal kalkınma teorisine bel bağlarlar. Bu durum, kişi başına düşen milli geliri 5 bin ila 10 bin dolar arasında olan yerlerde ortaya çıktığı varsayılan “orta hale geçiş” denilen sonucu doğurur (Çin'de bugünkü döviz kuruna göre kişi başına düşen milli gelir 3 bin 500 dolar civarındadır). Orta hale geçişteki ülkelerde daha yüksek ücret oranları vardır ve daha fazla değer yaratacak, daha az emek-yoğun ürünlere yönelmedikçe rekabet edememeyle karşı karşıya kalırlar. Çoğu ülke geçişi sağlayamaz ve orta gelir düzeyi, bir gelişimsel tuzak olup çıkar. Bu çerçeveyi temel alan New York Üniversitesi'nden ekonomist Michael Spence, “Bir Sonraki Çakışma” kitabında Çin'in “büyümenin başlıca yardımcısı olan emek-yoğun ihracat sektörünün, rekabet edebilirliğini kaybetmekte olduğunu ve bu gerilemeye ya da ülke içine çekilmesine izin verilmesi gerektiğini ve zira eninde sonunda gerileyeceğini; yerlerini daha fazla sermaye, beşeri sermaye ve bilgi yoğun sektörlerin alacağını” öne sürer.⁶⁷

⁶⁵ Baran ve Sweezy, *Monopoly Capital*, 107–8.

⁶⁶ Michael Spence, *The Next Convergence* (New York: Farrar, Straus, ve Giroux, 2011), 19–23, 48, 53–54, 85–86, 107.

⁶⁷ Spence, *The Next Convergence*, 100–3, 194–98.

Bununla birlikte Spence'in geleneksel tezi, sadece tarımda yüz milyonlarca insandan oluşan görünmez yedek emek ordusunun var olduğu günümüz Çin'inin gerçekliğini yok sayar. Kapitalizmde, daha az emek-yoğun bir sisteme doğru ilerlemek, daha yüksek verimlilik oranları ve emeğin yerini teknolojinin alması anlamına gelir, ekonominin giderek daha büyük, yüksek değer elde eden pazarları fethederek montaj sektöründeki yedek emek ordusunu özümsemesini gerektirir. Bu gerçekleşene benzeyen durumlar sadece -yirminci yüzyıl başlarında hızla büyüyen, askerileştirilmiş emperyalist ekonomi olarak ilk ortaya çıkan Japonya bir yana-, dünya ekonomik büyüme sürecinde (bugünün derinleşen durgunluğunda değil) dış ihracat pazarlarını yüksek değer elde edecek üretim için küresel Kuzey'e doğru genişletebilen "Asya Kaplanları"ndadır (Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong). Dünya emek gücünün yüzde 40'ı civarına iş bulması gereken Çin ve Hindistan için bunun mümkün olduğunu kanıtlamak muhtemel değil -ve kentsel endüstriyel sektördeki artan sınıfa. Avrupanın sömürgeci dönemindeki aksine, büyük artık emek topluluklarının bir emniyet vanası olarak dışarıya göç etmesi mümkün değil: gidecek hiçbir yerleri yok. Bu arada, Çin'in içsel temelli sermaye birikimini yükseltme kapasitesi, günümüz kapitalist koşullarında aynı düşük ücretlilerden oluşan yedek emek ordusu ve hızla artan eşitsizlik tarafından engellenmiş durumda.

Tüm bunlar, birikim süreci tarafından kolaylıkla özümselemeyecek -özellikle, ileri teknoloji üretimine, yüksek kâr getiren üretime doğru giderek artan yönelimle birlikte- devasa yedek emek ordusuyla birleşen Çin'in görülmemiş birikim değerlerinin çelişkilerinin, belli bir noktada son haddine varmasının zorunlu olduğunu gösteriyor.

Bu arada, uluslararası tekerci sermaye, Gü-

ney'deki gelişimin yönünü kontrol altına almak için teknoloji, iletişim, finans, ordu ve yeryüzünün doğal kaynakları üzerindeki bileşik tekellesini kullanır.⁶⁸

Dünya sisteminin Kuzey ve Güney'i arasındaki çelişkiler şiddetini arttırırken, -her yerde genişleyen sınıfsal farklılıklarla- bunların kendi iç çelişkileri de aynı şekilde şiddetlenir. Küresel Kuzey'deki göreceli "deendüstriyalizasyon", şimdi büsbütün reddedilebilmek için fazlasıyla net bir eğilimdir. Nitekim, ABD gayri safi yurtiçi hasılasında imalatın payı 1950'lerdeki yüzde 28'lik orandan 2010'lardaki yüzde 12'lik orana düşmüş, buna dünya imalatındaki payındaki çarpıcı düşüş (bir bütün olarak OECD ülkeleriyle birlikte) eşlik etmiştir.⁶⁹ Yine de bunun, dünya çapında emek dengesizliği ve aşırı sömürdeki büyüme şeklindeki endişe verici buzdağının görünen ucu olduğunu kavramak önemli.

Doğrusu, insan, Nike ürünlerini pazarlaması için 1992 yılında Michael Jordan'a 20 milyon dolar -kadınların saati 15 centten günde 11 saat çalıştığı Endonezya'daki dört adet ayakkabı fabrikasındaki toplam ücretlere eşit bir tutar- veren sistemin ahlaki barbarlığını aklından çıkarmamalı.⁷⁰ bunun ardında, giderek tekelcileşen çokuluslu şirketlerin uluslararası "kaynak kullanımı" stratejileri yatıyor. Marx'ın "kapitalist birikimin genel yasası"nın işleyiş alanı şimdi tam olarak küresel ve emek her yerde savunma durumunda.

Dünya emekçilerinin karşı karşıya olduğu meydan okumaya Marx'ın 1867'de Lozan Kongresi'nde verdiği yanıt, hâlâ mümkün olan tek yanıt olarak duruyor: "İşçi sınıfı, mücadelesine başarı şansı ile devam etmek istiyorsa, ulusal örgütler uluslararası hale gelmelidir." Yeni bir Enternasyonal'in zamanıdır.⁷¹

⁶⁸ Samir Amin, *Capitalism in the Age of Globalization* (New York: Zed, 1977), 4-5.

⁶⁹ Louis Uchitelle, "Is Manufacturing Falling Off the Radar?" *New York Times*, September 11, 2011, <http://nytimes.com>.

⁷⁰ Walter LaFeber, *Michael Jordan and the New Global Capitalism* (New York: W.W. Norton, 1999), 106-7, 14-48.

⁷¹ Samir Amin, "The Democratic Fraud and the Universalist Alternative," *Monthly Review* 63, no. 5 (October 2011): 44-45, *The World We Wish to See* (New York: Monthly Review Press, 2008).

Turan Coğrafyasında Balkan Albanya'sı (Arnavutluk)

Prof. Dr.Hilmi Özden

Turan Coğrafyası; Etrüsk, Pelasg, Kimmer, İskit, Hun, Alan, Alban, Avar, Bulgar, Kuman-Kıpçak, Peçenek, Oğuz ve diğer Türk kavimlerinin kültürel ve medenî damgasını taşımaktadır. Arnavutların tarihi incelendiğinde, Turan tarihi dışında olmayıp, bizzat onunla şekillendiği görülmektedir. Bazı müellifler aksini söylese de, Balkan Albanyası, Kafkas Albanyası ile birlikte ele alınması gereken jeopolitik bir kimlik taşımaktadır. Osmanlı'dan asırlar önce Türk kavimlerin ikamet ettiği Balkanlar, Osmanlının gelişi ile Turan karakterini daha da kuvvetlendirmiştir. Fakat bu karakter, günümüzde bile aidiyet şuuru açısından gerekli kıvama gelememiştir. Bu husus da Turan Jeopolitikçilerine, tarihçilere ve dilcilere büyük görevler düşmektedir.

Anahtar Kelimeler

Balkanlar, Albanlar, Arnavutlar

Ahsen Batur, Kazanlı Türk Tarihçisi Mir-fatih Zekiyev'in "Türklerin ve Tatarların Tarihi" kitabının tanıtımında: "Yıllardır Batılı tarihçilerin ve özellikle Hint-Avrupa teorisini savunanların yazdıkları mesnetsiz şeyler beynimize öylesine perçinlendi ki, bunlara karşı ileri sürülen tezleri ıstımk dahi istemiyoruz. Batılılar, dillerini çözemedikleri, tarihlerini derinlemesine inceleyemedikleri bütün doğu Avrupa, Kafkas ve Orta Asya halklarını İranî, Pers (ve Latin,Grek-HÖ) asıllı göstererek işin içinden kolayca sıyrılmakta, ama karşı görüşe de tahammül edememektedirler. Onların asıl dertleri, bir halkın aslını ve dilini Türk'ten başka bir yere bağlamaktır"¹ demektedir.

Gerçekten Türkiye tarihçileri ve bir çok Türk kökenli tarihçi batılı meslektaşlarının etkisinde kalarak, onların söylediklerinin dışına çoğu kez çıkamamaktadırlar. Son asırda Pelasgların, Etrüsklerin, İskitlerin, Kimmerlerin Türklüklerinden Avrupalı tarihçiler bahsettikten sonra Türk Tarihçileri de yazılarında bunu ifade edebilmektedirler. Adile Ayda'nın Türk tarihinde etraflı bir şekilde bilinen ve kabul gören Hunlar için kullandığı şu cümle de bizler için son derece çarpıcıdır.

"Deguignes gibi dürüst Batılı tarihçilerin etkisi ile Hunlar Türk tarihçiler tarafından atalığa kabul edildiler"²

Fahrettin Kırzioğlu, Kafkas Albanyasını an-

¹ Zekiyev M Z., Türklerin ve Tatarların Tarihi.Çeviren.ahsen Batur. Selenge yay., İst.2006

² Ayda A.,Türkleri İlk Ataları.Ank.1987.s.44.

lattığı kitabında: “Osmanlı İmparatorluğu çağında Türkiye’nin, ilmi anlamda bir “Akademi” den mahrum bulunması, bize çok şeyler kaybettirdi. Bu yüzden, İslâm ve Osmanlı Hanedanı tarihi dışında, eski ve geniş Türk dünyasını tanıttacak öğretim ve araştırmalar ile yayınlardan yoksun kaldık; Avrupa ve Asya’daki köklü ve Osmanlı öncesi gayrimüslim Türkler : Karaim Musevi; Karamanlı ve Gagavuz Ortodoks; Anadilleri, ibadetleri Türkçe, koyun ve at heykelli kabir taşları ile bütün gelenekleri Türk/Grigoryan (beyaz) Hristiyanlar’ın, bizden kopmasına yol açacaktır.” sözleri ile İslam öncesi Türk Tarihini ihmal edişimizi vurgulaması açısından ilgi çekicidir.³

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve Türk Tarih Tetkik Cemiyeti (sonra bunlar Kurumlara dönüştürülmüştür.) çalışmaları ile Atürk bu konuda Türk Bilim adamlarının önünü açmıştır. Macit Gökberk “Tarih Bilinci” isimli makalesinde O dönemin bizi tarihimizden kopardığını ileri sürenlere karşı şu haklı ifadeleri kullanır; “Ancak, gerçek durum tam tersinedir: Türk Toplumu hiçbir zaman tarihine böylesine çok yönlü, bu denli derinlemesine ve yoğunluğuna uzanmamıştır, denilebilir. Atatürk’ün ön ayak olduğu bir tarih ilgisi bir yandan Orta Asya’nın tarihöncesi çağlarına kadar inmiş, öbür yandan tarihimizin bir kökünün de Anadolu’nun zengin kültür katlarında aranabileceği görüşünü getirmiştir. Bu tarih anlayışını desteklemek, belgelemek için de kazılar yapılmış, Türk Tarih Kurumu ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Bu Fakültenin Sümer, Asur, Hitit vb. uygarlıklarını kapsayan geniş cepheli tarih öğretim ve araştırmaları, ondan önceleri yurdumuzda görülmüş şey değildi.

Benim kuşağım (Macit Gökberk) ilkokulu Padişahlık döneminde okumuştur. Türk Tarihi olarak bize yalnız Osmanlı Tarihini öğrettilerdi. Kayıhan Oymağının Anadolu’ya gelişi, Ertuğrul Gazi, Sultan Osman: okutulan Türk Tarihinin başlangıç olayları bunlardı. Osmanlılardan önce Anadolu’da bir Türk Selçuklu Devletinin

olduğunu, çoğumuz sonraları, okul dışında öğrendik. Gerçi o sıralarda ZİYA GÖKALP Türk Tarihini Orta Asya’ya kadar genişletmişti. Ama bu anlayış okullar için henüz benimsenmemişti. Resmi görüş “Cihangirane bir devlet yarattık bir aşiretten” anlayışının içinde kalıyordu.

“Tarihin günün birinde bütün gerçeği ortaya koyacağı” yargısını kuşku ile karşılayabilmenin bir nedeni de, tarihçinin bir insan olarak içinde doğup büyüdüğü döneme, tarih ortamına bağlı olması, bu ortamın dünya görüşü değerlendirmeleri vb. ile şartlandırılmış olmasıdır. Bu da tarih biliminin üzerine bir öznellik gölgesi düşürür. Oysa bilim hep nesnel olmak ister, nesneyi olduğu gibi bilgide yansıtmaya çalışır: Bunun için de bilim adamının duygularını kişisel değerlendirmelerini işin içine karıştırmaması gerekir. Araştırmalarında salt nesnellığe ulaşmayı kendisine ilke yapan 19. yüzyılın ünlü Alman tarihçisi Ranke “kendimi ortadan kaldırıp yalnız olayları konuşturmak isterdim” diyor. Bu, belki de, insanın gölgesini atlamayı istemesi gibi bir dilek. Bununla da tarihin bir bilim olmadığını söylemek istemiyoruz. Tarih de sözü edilen öznelliği aşmak için birtakım yöntem teknikleri geliştirmiş ve geliştirecektir de. Ancak, araştırmacısının belli bir tarihsel değer bağlamı ile belirlenmiş olması, “her kuşak tarihi yeni baştan yazar” anlayışına, bir yere kadar olsun, hak kazandırmaktadır.

Nitekim üzerindeki öznellik rengini bütün atamaması yüzünden, tarih, bilim dışı amaçlar için de kullanılabilir. Bunlardan biri, misyon düşüncesi doğrultusunda tarihi işlemek, yani bir milletin tarih içinde gerçekleştireceği bir görevi olduğu inancını tarih bilimi ile desteklemektir⁴.

Bizlerde bu araştırmamızda tarih disiplinin verilere dayanarak Balkan Albanyası’na ışık tutmaya çalışacağız. Fakat araştırmamızda batılı bilim adamlarının her söylediğini olduğu gibi kabul etmek değil, tarih şuurumuzun süzgecinden geçirmeyi de ihmal etmeyeceğiz. İster Albanyalı ister Türk Bilim adamları olalım kendi tarihimizi kendimiz kaleme almadıkça, öz atalarımızı

³ Kırzioğlu F., “Ablanlar Tarihi” TTK.

⁴ Gökberk M., Tarih Bilinci. Ömer Asım Aksoy Armağanı. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ank. 1978. M. Canpolat., S Tezcan., M Ş Onaran. s.117

bile bizlere farklı gösteren, öz kardeşlikleri düşmanlıklara dönüştüren art niyetli ideolojik araştırmacılar tarihin her devrinde bulunabilecektir.

Kadim Balkan Albanyası'nın Tarihi

Albanların (Arnavutların) Türklükle olan kadim ilişkisi Osmanlı Türklerinin Balkanları fethinden asırlar öncesine uzanmaktadır. Tarihçiler genellikle Albanların (Arnavutların) kökenini İliiryalılara dayandırmaktadır.

“Çoğu etnolog ve dilbilimcinin kanısına göre, İliiryalılar, yarımada'nın güney kısmında yerleşik olan ve sınırları İtalya ve Trakya'ya kadar uzanan Helen öncesi Tyrrhenopelasgia halkının çekirdeğini oluşturmuşlardır”. Tyrrhenopelasgia ifadesi ise Tyrrhen ve Pelasg'lardan oluşmaktadır. Günümüzde bir Türk kavmi olduğu anlaşılan “Etrüsklerin kendilerine “Rasena” demelerine rağmen, Romalılar onları “Tusci” ya da “Etrusci”, Grekler de “Tyrrhenes” diye adlandırıyorlar. Bu arada Tyrrhen sözcüğü Yunanca'da Turrhnoi şeklinde yazılır ve h'nin eskiden “a” sesi verdiğini hesaba katarak Turan adı ile bir ilişki düşünebiliriz”²

Adile Ayda, “Türklerin İlk Ataları” isimli eserinde Pelasg ve Etrüsk kavimleri üzerine şunları yazmaktadır: Eski Çağa ait iki Türk veya Proto -Türk devleti olan Pelasg devleti ile Etrüsk devletidir. Her iki devlet tarih-öncesi ile tarihin başlangıcı arasında yaşamış güçlü devletlerdir. Pelasg devleti MÖ. 3000 civarında bugünkü Yunanistan'ın toprağı üzerinde kurulmuştur. Etrüsk devletine gelince, bu devleti MÖ. aşağı yukarı 1300 ile 1000 arasında İtalya'ya bir kaç dalga halinde göç eden Proto-Türkler kurmuşlardır³.

Tarih-öncesi dönemde birer geniş ve güçlü

devlet oldukları bir çok delillerden anlaşılan bu iki devleti tarihin şafağında sitelere, devletçiklere bölünmüş olarak görmekteyiz⁴. Batılı tarihçiler Pelasglara karşı niçin allerji duyarlar? Hint-Avrupa şovenizminden dolayı olsa gerek. Çünkü Pelasgların Hint-Avrupalı olmadıkları anlaşılmıştır. 1885 yılında Limni adasının bir köyünde bulunmuş bir dikili taşın üzerindeki yazıt isbat etmiştir ki, Pelasg dili Hint-Avrupalı dillerden değildir. Bu dil Hint-Avrupalı diller gibi “flexionnel”, yani bükülen değil, “agglutinant”, yani bitişken bir dildir.⁵

Bugün Batılı tarihçilerin çoğu Yunanistan'ın tarihini yazarken, Yunanistan'a Yunanlılardan 1000 yıl öce gelip yerleşmiş ve orada hâkimiyet sürmüş olan Pelasglardan söz etmezler⁶.

Homeros, İlyada adlı eserinin bir çok yerinde Pelasglardan, daima olumlu olarak söz eder. Herodot ise, meşhur eserinin hemen hemen dörtte birini Pelasglara ayırmıştır⁷. Eski Yunanlı yazarlar eserlerinde hep Pelasglarla Etrüskleri birbirleriyle karıştırmışlar, bu iki milleti kardeş millet, hâтта aynı millet saymışlardır. Alman ansiklopedistlerinden Pauly ve Wissowa'nın meşhur “Realencyclopædia der klassischen Altertums-wissenschaft” adlı eseri bu bakımdan misallerle doludur⁸.

Adile Ayda araştırmasına şu ifadelerle devam eder: “Yunanlı yazarların Pelasglarla Etrüskleri aynı millet saymakta haklı olduklarını gösteren delil de yine bir az önce sözünü ettiğim, Limni adasında bulunmuş, MÖ. VII. yüzyıla ait dikili taşdır. O dönemde Limni adası Pelasgların egemenliği altında idi. Çünkü adanın ancak M.Ö. 510 yılında Yunanlıların eline geçtiği bilinmektedir⁹. Bütün Etrüskologlara göre, Limni'de bulunan dikili taşın üzerinde-

¹ www.albanian.com Çeviri: Agron <http://www.arnavut.com/tarihi.php>

² <http://www.hermetics.org/etruskler.html>

³ Ayda A.: Türklerin İlk Ataları.ank.1987. s.202

⁴ a.g.e.s.202

⁵ a.g.e.s.203

⁶ a.g.e.s.203

⁷ a.g.e.s.203

⁸ a.g.e.s.203

⁹ a.g.e.s.204

ki yazıtın dili ile etrüşkçe arasında çok büyük benzerlik vardır. Aradaki fark bir lehçe farkı niteliğindedir¹⁰. Pelasg dilinin bir Türk veya Proto-Türk dili olduğuna ise kesin ve reddedilmez bir delil vardır: Lâtin yazarlarından Varron, eserlerinden birinde, Pelasgların kü-

Etrüşk Efsanesinde Dişi Kurt

çük dağlara Tepe dediklerini söyler. Bu bilgiyi Isaac Taylor'un "Etruscan researches" adlı eserinde bulmaktayız¹¹. Etrüşk devleti sitelere bölünmeden önce o kadar güçlü bir devletmiş ki, Fenikelilerle birleşerek, uzun zaman Yunanlılara Akdenizde nefes aldırılmamıştır. Akdeniz'in Batı kısmı bile Tirhen, yani Etrüşk denizi adını taşımaktadır. Buradaki Tirhen kelimesi Etrüşklerin yunanca adıdır ve doğru okunuşu Turhandır. Çünkü eski Yunancada Y harfi U telâffuz edilir ve okunurdu. Batılılar kelimeyi bozmuşlardır¹².

Adile Ayda, Etrüşkler hakkında söylediklerini, "1985" yılında yayınlanmış Fransızca kitabında da özetlemiştir. Bu kitabının adı "Les Etrusques etaient des Turcs. Preuves" dir. Yani: "Etrüşkler Türk idiler. Deliller"¹³.

Kitabında ortaya koyduğum delillerin yarısı Din ile, yarısı Dil ile ilgilidir. Kitapta aşağı yukarı yüz delil sıralanmıştır. Bunlardan ikisi:

Etrüşklerin Proto-Türk olduklarına kesin delillerden biri, hem Etrüşklerde, hem Eski Türklerde kurtla ilgili efsanelerin bulunmasıdır. Bu münasebetle: Roma kurdu denilen meşhur antik heykel, hiç de Roma Kurdu değildir: Bugün Romanın Konservatörler Müzesinde bulunan bu heykel Romalılar tarafından savaş ganimeti olarak bir Etrüşk şehrinde Roma'ya getirilmiştir. Heykeli yapan Etrüşk heykeltıraşın adı bile bilinmektedir¹⁴.

Eski Türklerde hem erkek kurtla, hem dişi kurtla ilgili efsaneler vardı. Aynıyle, Etrüşklerde (ve hemen bütün medeniyet ve kültür unsurlarını Etrüşklerden almış olan Lâtin Romalılarda) hem erkek kurtla, hem dişi kurtla ilgili efsaneler vardı. Romanın kuruluşu ile ilgili efsanelerden birinde Türklerin Oğuznamesindeki Gök-börü veya Bozkurd'a bile rastlanmaktadır. Yani, orduya kılavuzluk eden bir kurda...¹⁵.

Başka bir misal: Bugün Türklerin eski dini olan Şamanizme bağlı kaldıkları için, İslâmiyetten önceki bütün Türk efsanelerini muhafaza etmiş olan Yakut Türklerinin millî destanının bir yerinde şöyle bir olaydan söz edilir: Büyük yararlıklar göstermiş olan bir kahramanı mükâfatlandırmak için, bir tanrıça ona, emsin diye, çıplak sağ memesini uzatır¹⁶.

Bundan 2500 kadar yıl önce Etrüşkler bu sahneyi bir değil, bir kaç el aynasının arkasında resimlendirmişlerdir. Resimleri Alman etrüşkologu Gerhard'ın "Etrüşkische Spiegel" adlı eserinde görmek mümkündür¹⁷. "Tarihte Türk Devletleri sayılırken, Proto-Türkler ta-

¹⁰ a.g.e s.204

¹¹ a.g.e s.204

¹² a.g.e s.204

¹³ a.g.e s.204

¹⁴ a.g.e s.205

¹⁵ a.g.e s.205

¹⁶ a.g.e s.205

¹⁷ a.g.e s.206

rafından Yunanistan'da kurulmuş Pelasg Devleti de, İtalya'da kurulmuş Etrüsk devleti de sayılmalıdır. Bu, Türk tarihinin geriye doğru sınırlarını genişletecek, geçmişimizi zenginleştirecektir"¹⁸.

"Bu çerçeveden baktığımızda "İliryalılar daha geniş bir anlamda aynı zamanda Pelasgialıdır. Dahası, Yunan yazarlarca "barbar" ve "Helen olmayan" olarak adlandırılan bu akraba ırklardan İliryalılar'ın, Gegler'in yani kuzeyli Arnavutlar'ın ataları, Epirotlar'ın ise Tosklar'ın yani güneyli Arnavutlar'ın ataları olduklarına inanılmaktadır. Bu genel kanaat, Strabo'nun İliryalılar ve Epirotlar arasında sınır oluşturduğunu belirttiği Via Egnatia ya da Egitana'ya ilişkin ifadesinin pratikte bugün Gegler'i ve Tosklar'ı ayıran Shkumbini ırmağının akışına karşılık gelmesinden doğmuştur. Aynı coğrafyacı, Epirotlar'ın aynı zamanda Pelasgialı olarak adlandırıldıklarını ifade etmiştir. Bugün bile hatırası çağdaş Arnavutlarca Tanrı'ya verilen isim "Zot" olarak kalan Pelasgialı Zeus'a antik çağların en ünlü kahininin olduğu yer Dodona'da tapılmıştır. Herodot'a göre bu kutsal yerin civarına Pelasgia denilmekteydi"¹⁹.

Anadolu'dan İtalya'ya Uzanan Köprü: Etrüskler Tursakalar

Eski İtalya'da Roma tarihinin seyrini iyi takip edebilmek için, öncelikle Etrüskler denilen kavmi daha yakından tanımak icap etmektedir. Çünkü Etrüskler İtalya'ya şehir kültürünü getirdikleri gibi Roma'dan çok önce İtalya'da siyasi egemenlik kurarak, yarımada'nın kaderi üzerinde önemli bir rol oynamışlardır. Bütün bunlar bir yana, Etrüsk medeniyeti, Roma medeniyetinin de temellerini oluşturmuştur"²⁰.

Yukarıda da ifade edildiği gibi;

"Hellenler'in Tyrsenler veya Tyrrhenler, Romalılar'ın da Tuscular veya Etrusclar dediği, fakat kendilerini Rasenna adıyla anan bu kavim, İtalya'ya nereden ve ne zaman gelmişti? Daha önceki dönemlere ait kaynaklarda adları geçiyor muydu? Irkı kökenlerini tespit edebilmek için elimizde ne gibi deliller var?" Bu soruların cevabını verdikten sonra adı geçen kavmin tarihini, belgelerin ışığında, ana hatlarıyla gözler önüne sermeye çalışacağız"²¹. Bilindiği üzere, M.Ö. 13. yüzyılın ikinci yarısında, dünya tarihinin ilk Boğazlar Savaşı cereyan etmiştir. Bu savaş, Doğu ve Batı dünyalarını karşı karşıya getiren ilk büyük mücadeledir. Hemen herkesin tahmin ettiği gibi, bu savaş, Homeros'un "İlyada" adlı destanının da konusunu teşkil eden Troya savaşlarıdır"²². Arkeolojik bulgulara göre, MÖ.1240-1230 yılları arasında, Anadolu kökenli Troyalılar'la Yunanistan'dan gelen Akalar arasında cereyan eden bu mücadeleyi Akalar kazanmışlardır.

Fakat ne var ki Akalar, Troyalılar'ı mağlup etmelerine rağmen, Troya bölgesine ve dolayısıyla Boğazlara egemen olamamışlardır. Çünkü, Troya savaşlarından hemen sonra Ön Asya dünyasını altüst eden büyük bir göç hareketi başlamıştı. Ugarit ve Mısır vesikalarından öğrenildiğine göre, Ege göçleri denilen bu büyük göç hareketi, iki aşamada cereyan etmişti. Birinci aşama M.Ö.13. yüzyılın son çeyreğine (M.Ö. 1225-1200) tarihlenirken, göçlerin ikinci aşaması M.Ö. 12. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir"²³. Tamamen ekonomik nedenlerle başlayan Ege göçlerinin birinci aşamasına katılan kavimlerin adlarını, Mısır firavunu Merneptah'ın yazdırmış olduğu Karnak kitabesinden öğreniyoruz. Bu kavimler; Ekwesler"²⁴ Turşalar"²⁵ Rukkular"²⁶

¹⁸ a.g.e s.206

¹⁹ www.albanian.com Çeviri: Agron <http://www.arnavut.com/tarihi.php>

²⁰ Memiş.E.:Eski Çağda Türkler.Çizgi kitapevi.Konya.2002.s.85.

²¹ a.g.e.s.85.

²² a.g.e.s.85. Troya savaşları için bkz: E Memiş, Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi, 2.baskı, Konya 2001, s.47-53

²³ a.g.e.s.86 Ege Göçleri hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Manii, Eskiçağ Tilkiriyi Tarihi, 3.baskı, Konya 2001, s.159-168

²⁴ a.g.e.s.86 Ekwesler - Akalar Bkz: AMMansel, Ege ve Yunan Tarihi, Ankara 1971, S.87

Şerdanalar²⁷ ve Şekelesler²⁸ Firavun Merneptah, Mısır kapılarına dayanan bu kavimleri mağlup etmişti. Yukarıda adları geçen kavimlerden Ekweşler Akalarla, Turşalar da Troyalılar'la idantifiye edilmektedirler. Yani, Troya savaşlarında karşı karşıya gelen iki kavmi, birden bire Ege göçleri adı verilen muhacerat hareketinin içerisinde görmekteyiz²⁹.

Ege göçlerinin ikinci aşaması hakkında bilgi veren en önemli vesika, Firavun III. Ramses'in 8. idare yılına (M.Ö.1190) tarihlenen Medinet-Habu Zafer Kitabesidir. Söz konusu kitabede adı geçen Firavun, Egeli kavimler üzerinde mutlak bir galibiyet elde ettiğini belirtmekte, ardından da mağlup ettiği kavimlerin adlarını sıralamaktadır. Bu kavimler şunlardır: Pelesterler, Turşalar, Şerdanalar, Şekelesler, Zakkariler, Danunalar ve Vavaşlar³⁰.

Görüldüğü üzere, Troyalılar'la idantifiye edilen Turşalar, göçlerin bu ikinci aşamasına da katılmışlardır. Fakat hemen belirtelim ki, III. Ramses tarafından mağlup edilen bu kavimlerin bir kısmı, Mısır kapılarına yakın yerlere, Firavuna tâbi olmak ve vergi ödemek şartıyla yerleştirilirken, bir kısmı da yurtlarına geri dönmüşlerdir. Yurtlarına dönmek zorunda kalan kavimlerden biri de Troyalılardır, yani Turşalar'dır.

Burada hemen belirtelim ki, Ege göçleri neticesinde M.Ö. 2. Binyılın büyük devletleri arasında yer alan Hitit, Mitanni ve III. Babil (Kaslar) devletleri, tarih sahnesinden çekilmişlerdir³¹.

Troyalılar bir müddet Batı Anadolu'da otur-

duktan sonra, deniz yoluyla İtalya'ya göç etmişlerdir. Fakat bu göç, iki aşamada gerçekleşmiş gibi görünmektedir. Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre, bu göçlerin birinci aşaması M.Ö. 10. yüzyılda, ikinci aşaması ise M.Ö.8. yüzyılda cereyan etmişti. Troyalılar'ın İtalya kıyılarına ayak bastıkları bu ikinci göç hareketinin cereyan ettiği sıralarda Avrasya steplerinden gelerek Kafkaslar üzerinden Doğu Anadolu'ya giren iki Türk kavmi ile karşılaşırız. Bunlar, Kimmer ve İskit kavimleridir³². Kimmerler, Anadolu'da Frig Devletini yıkarak yaklaşık bir asır bu ülkede egemen olmuşlar, sonra da Lidyalılar tarafından ortadan kaldırılmışlardır. İskitler ya da diğer adıyla Sakalar denilen Türk kavmi ise yirmisekiz yıl Doğu Anadolu'ya hükmettikten sonra, Kimmerler'in boşalttığı Güney Rusya'ya yerleşerek orada büyük İskit İmparatorluğunu vücuda getireceklerdir. Fakat bir kısım Sakalar, Güney Rusya'ya dönmek yerine batıya doğru yürümeye devam ederek, Anadolu'yu baştan başa geçtikten sonra deniz yoluyla İtalya'ya gelmişlerdir. İşte Sakalar'ın bu grubu ile daha önceden İtalya'ya göç etmiş olan Batı Anadolu'lu Troyalı'lar, İtalya'da karışıp kaynaşarak, bizim Etrüskler ya da Tursakalar dediğimiz kavmi meydana getirmişlerdir. Bir başka deyişle, Etrüskler adı verilen kavim, Troyalılar ile Sakalar'ın birleşmesiyle oluşmuş yeni bir Türk topluluğudur. Dolayısıyla bu yeni kavmin kökeni hem Anadolu'ya hem de Orta Asya'ya dayanmaktadır. Onların Orta Asya kökenli olduğunu gösteren başka deliller de vardır. Bunlardan biri, kurt motifidir. Romulus ve Ro-

²⁵ a.g.e.s.86Tursalar =Etrüskler, Bkz: EArrer, MDOG 63, 1924, s.6; D. Pagc, Hislory and Ihe Homericclliad, LosAngetis 1959, S.106;A.M. Mansel, a.g.c, s.87.

²⁶ a.g.e.s.86 Rukkular = HİM melinlerindeki Lukkalar = Klasik [ağdaki Likyahlar, Bkz: C.L. Huxley, Adıaeans and Hillites, Oxford 1960, s.33.

²⁷ a.g.e.s.86 Şerdanalar = Sardınyaltlar, Bkz: RAS Macatisler, The Philistines, Their Hislory and Civiliza-lion, London 1914, s.24; A.M.Mansel, a.g.e., s.87

²⁸ a.g.e.s.86 Şekelesler = Sicilyaldar, Bkz: RAS, Macalister, a.g.e., s.25; A.M. Mansel, a.g.e., s.87

²⁹ a.g.e.s.86

³⁰ a.g.e.s.87

³² a.g.e.s.87İskitler hakkında bilgi edinmek için bkz: E. Memiş, İskitlerin Tarihi, Konya 1987; Kimmerler için bkz: M. Taner Tarhan,"Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", VIII. Türk Tarih Kongresi, alı 1, Ankara 1979, s.355-369.

mus kardeşleri emziren dişi kurt motifi, belli ki, Etrüsklerin Orta Asya ile irtibatlı olduklarının en önemli işaretlerinden biridir. Etrüsk kralarının asalarında yer alan kartal motifinin de Asya kökenli olduğuna şüphe yoktur. Zira çift başlı kartala tarihte ilk kez Sümerler'de rastlanmaktadır. Sümerler de Mezopotamya'ya Orta Asya'dan gelmişlerdir. Sümer çivi yazısı ile yazılmış tabletlerde "imdigud" denilen çift başlı kartal, Orta Asya Türklerinden olan Göktürkler'de ve daha sonraları Selçuklular'da da görülmektedir ki, bütün bu kavimlerin kökeni aynı yere dayanmaktadır.³³

Dolayısıyla Etrüskleri oluşturan iki toplumdan (Troyalılar + Sakalar = Etrüskler) en azından birinin (Sakalar), Orta Asya kökenli olduklarına şüphe kalmamaktadır. Etrüskler'in Türk olduklarına işaret eden bir başka delil de, kırmızı rengin, bütün Türkler'de olduğu gibi, Etrüskler'de de kutsal renk olarak kabul edilmesidir. Kabartmalar üzerindeki Etrüsk tasvirleri, bu insanların, tıpkı Türkler gibi, orta boylu, geniş omuzlu ve yuvarlak kafalı olduklarını ortaya koymaktadır³⁴. Görülüyor ki, Etrüsklerin Türk kökenli bir kavim olduğunu kabul etmemek için hiçbir neden yoktur³⁵.

Etrüsk tarihine gelince, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, M.Ö.10 ve 8. yüzyıllarda olmak üzere iki göç dalgası halinde İtalya'ya gelen Etrüskler önceleri Tiber ırmağının sağ sahili ile Arnus ırmağının sol sahili arasında kalan bölgeye yerleştiler. Buraya onların adlarına izafeten Etruria veya Toscana denilmektedir. Etrüsklerin doğrudan doğruya buraya gelmelerinde belki de buraların maden, özellikle de bakır bakımından zenginliği rol oynamış olabilir. Herhalde gemici ve muharip kiş-

ler olarak buralara gelen Etrüskler, bölgenin yerli ahalisini de kendilerine tâbi yapmışlar ve bunların efendileri olarak birlikte yaşamaya başlamışlardır³⁶. Etrüskler, o zamana kadar köy kültürünü yaşamakta olan İtalya'ya, Anadolu ve Ege kıyılarının şehir kültürünü getirmişlerdir. Çağdaş kavimlerden çok daha yüksek bir hayat standartına sahip olan Etrüskler, kısa zamanda bölgedeki diğer kavimleri egemenlikleri altına almışlardır³⁷. Etrüskler İtalya'ya sadece şehir hayatını getirmekle kalmamışlar, ziraati ve madenciligi de geliştirmişlerdir. İtalya'da bağcılığı ve zeytinciliği bunların ilerlettiği söylenmektedir. Deniz ticaretini de kısa zamanda geliştiren Etrüskler, uzun müddet Akdeniz ticaretini ellerinde tutmuşlardır³⁸.

M.Ö. 509 yılında Roma'da krallık rejimi yıkılıp Cumhuriyet dönemi başlayınca kadar iş başında kalan krallar, Etrüsk krallarıdır. Etrüskler, bu tarihten itibaren siyaset arenasından çekilmekle birlikte, etnik olarak mevcudiyetlerini yüzyıllar boyunca sürdürmüşlerdir. Özellikle Roma medeniyeti üzerindeki Etrüsk gölgesi hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır³⁹.

Türklerin İlk Ataları Pelasglar

Adile Ayda, Pelasglarla ilgili yazısında şu soruyu sorar ve cevabını araştırır: Bugünkü tarihçilerin sadece Etrüsk veya bu adın yunancası olan Tyrrhen diye adlandırdıkları tarihi milletin eski Yunan yazarlarının pek çoğunun eserlerinde Tyrrhen-Pelasg veya Pelasg-Tyrrhen olarak zikredilmektedir. Bu Pelasg adı veya milleti de nereden çıkmaktadır? ⁴⁰

Bu sorunun cevabını Almanların Eski Çağ ile ilgili en ciddi ve önemli Ansiklopedisi olan

³³ a.g.e.s.87

³⁴ a.g.e.s.87

³⁵ a.g.e.s.88

³⁶ a.g.e.s.89 Adile Ayda, Etrüskler (Tursakalar) Türk İdiler, Ankara 1992, s.61

³⁷ a.g.e.s.89

³⁸ a.g.e.s.89

³⁹ a.g.e.s.89

⁴⁰ Ayda A. : Türklerin İlk Ataları.Ank.1987. s.19

Pauly ve Wissowa'da buldum. Bu Ansiklopedide deniyor ki: "O zamanlar, büyük ölçüde, Tyrrherilerle Pelasglar birbirleriyle karıştırlırlardı"⁴¹. Başka deyimle, Eski Çağ yazarlarının çoğu Tyrrhenlerle, yani Etrüsklerle Pelasgları bir tutuyor, onları aynı millet sayıyorlarmış. Ansiklopedilere göre, Pelasglardan söz eden eski Yunanlı yazarların başlıcaları şunlardır:

Hezyod, Hekate, Herodot, Tüsidid, Hellanik, Kallimak, Strabon, Bizanslı Stefan⁴²

Fransız ve ingiliz yazarları nedense, Pelasglarla pek ilgilenmemişlerdir. İtalyanlar daha çok Pelasg diye bir kavmin tarihte bulunmadığını, bunun Yunanlıların bir uydurması olduğunu iddia etmek için Pelasglardan söz etmişlerdir; Pelasglar üzerinde ciddi eserler vermiş Alman bilim adamlarının başlıcaları ise şunlardır: ⁴³

Beloch, Fick, Treidler, Meyer, Ehrlich.

Eski Yunan tarihçilerinin ve Alman araştırmacılarının eserlerinde Pelasglar hakkında bulduğumuz bilgi ye neticeler şunlardır:

1) Pelasglar kuzeyden gelip Yunanistan'da yerleşmiş bir kavim idi.

2) Bu kavim durmadan yer değiştirdi, yani göçebe idi.

3) Pelasglar oturdukları bölgenin veya kendilerini yöneten önderin adına göre, kolayca ad değiştirirlerdi.

4) Pelasglar inşaatçı ve imarcı bir millet idi. Yunanistandaki bir çok meşhur eski kentleri onlar kurmuşlardır.

5) Pelasglar M.Ö. 3000 civarında Yunanistan'ı istilâ edip, oranın çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir.

Yukarıdaki beş noktaya tarihçiler tarafından işaret edilmeyen, fakat dilcilerin kesin bir şekilde isbat ettikleri şu gerçeği de ilâve edelim:

Etrüskçeye çok benzeyen pelasgca Hint-Avrupalı Olmayan, agglutinatif bir dil idi. ⁴⁴

Adile Ayda eserine şu sözlerle devam etmektedir:

Pelasgların Türklerde de bulunan yukarıdaki özelliklerini öğrendikten sonra, onlar hakkındaki incelemelerimi derinleştirmek lüzumunu duydum. Derinleştirdikçe de bu kavmin Proto-Türk bir kavim olduğuna yeni deliller karşıma çıktı. Meselâ, Limni adasında, Pelasglar tarafından bırakılmış, Hint-Avrupalı olmayan ve Etrüskçeye çok benzeyen yazıtların bulunmuş olması... Ve, meselâ, Lâtin bilim adamı Varron'un "Pelasgların dilinde küçük dağların adı Tepae'dir" demiş olması.⁴⁵ Pelasglar, yukarıda da belirtildiği gibi, aşağı yukarı milâddan 3000 yıl önce, Orta Asya'dan gelip, Yunanistan'ı istilâ etmişlerdir. Nasıl ve hangi yollardan geçerek? Daha sonraki dönemlerde Hunlar, Avarlar, Kumanlar, Peçenekler Balkanlara gelmek için hangi yollardan geçmişlerse, o yollardan geçerek...⁴⁶ bunu başarmışlardır.

Pelasgların, Yunanistan'a Vardar nehrinin kıyılarını takip ederek girmiş oldukları anlaşıyor. Çünkü ilk yerleştikleri bölge Tesalya'dır, yani bugün Selanik şehrinin bulunduğu havali⁴⁷. Çeşitli kaynaklara göre Pelasglar, daha sonra, şu bölgeleri işgal etmişlerdir: Beotya, Argolis, Attika ve Arkadya. Arkadyalıların Pelasg olduklarını Herodot da söyler⁴⁸. Bilindiği gibi, Yunanistan'ın hemen kuzeyinde Makedonya vardır. Makedonya'ya eski Yunanlılar

⁴¹ a.g.e.s.20. Pauly und Wissowa, "Realencyclopaedia der Altertumswissenschaft", Stuttgart 1949, Cilt VH A 2, s. 1909.

⁴² a.g.e.s.20. Bu adların imlâsı Almandaca başka, Fransızcadaca başka olduğu için bunları Türkçe okunuşlarına göre yazmağı uygun gördüm. (Adile Ayda)

⁴³ a.g.e.s.20

⁴⁴ a.g.e.s.21

⁴⁵ a.g.e.s.21. Isaac Taylor, "Etruscan researche Go., London 1874, s. 330.

⁴⁶ a.g.e.s.23 a) Rene Grousset, "L'Empire des Steppes". b) Marquart, "Über das Volkstum der Komanen",

⁴⁷ a.g.e.s.23. O Makedonya ki, orada Büyük İskender" doğacak ve Yunanlılarla savaşıp, onları esir haline getirecektir.

⁴⁸ a.g.e.s.23.

Pela(s)gonya derlermiş, yani Pelasglar ülkesi... Öyle anlaşıyor ki, Pelasgların bir kısmı Yunanistan'a girip yerleşirken, bir kısmı da Makedonya'da kalmıştır.⁴⁹

Pelasglar, Yunanistan'a gelirken elbette ki, tek bir önderin, tek bir şefin kumandası altında idiler. Bunun neticesi olarak, Yunanistan'a yerleştikten sonra da, merkezî bir idareye bağlı bulunmuş olduklarını düşünmek tabiidir. Herodot'un "Bir zamanlar Yunanistan'a Pelasgia denirdi"⁵⁰ şeklindeki ifadesi ise, Pelasgların siyasi bakımdan Yunanistan'ın tamamına, hem de uzun yüzyıllar boyunca, hâkim olmuş olduklarını göstermektedir. Bu sebeple, bir Pelasg devletinden söz edebildiğimiz gibi, bu devleti tarihteki ilk Türk devleti olarak kabul edebileceğimiz de şüphesizdir.

Bu konuda bir İtalyan bilim adamı, bakınız, ne diyor :

"Yunanlılar bu tarihî bölgelere geldiklerinde, kendine mahsus dini olan ve devlet olarak organize olmuş, başka ırktan olanlarla (Pelasglarla) karşılaşmışlardır"⁵¹.

Zira, M.Ö. 2000 civarında, Yunanistan'a yine Kuzeyden, Hellenler gelir. Hellenler, Pelasgların boş bıraktıkları yerlere yerleşirler. Bu işgalin savaşılmış olduğu zannedilmektedir.⁵² Hellenler medeniyet bakımından Pelasglardan çok etkilenmişlerdir. Atinalılar, üzerinde henüz kurban kesmeğe mahsus bir taştan başka bir şey yokken, Akropol'ün etrafına duvar ördürmek istemişler, bunun için Pelasg müteahhitlere başvurmuşlardır. Bu duvarın bir parçası halâ yerinde durmakta ve turistler tara-

findan görülebilmektedir.⁵³

Pelasg dilinden Hellenlerin diline pek çok kelime geçmiştir. Hint-Avrupalı olmayan bu kelimeleri bugünkü Batılı dilciler ne yapacaklarını bilemiyorlar. Başka çare bulamayınca, bu kelimelere uygulamak için, "pre-hellenique" (Hellen-öncesi), "medi-terranean" (Akdenizli), "asianique" (Anadolulu?), "egeen" (egeli) gibi acayip ve anlamsız sıfatlar icad etmişlerdir.⁵⁴

"Egeli" sıfatını icad eden Albert Seyeryns adlı Belçika'lı bilim adamıdır. Seyeryns, kullandığı bu anlamsız sığara rağmen, bizim görüşümüzü doğrulayan aşağıdaki satırların sahibidir: "Yunanlılar, kendilerinden daha kültürlü olan "Egelilerden bronz, kalay, kurşun, demir ve hattâ "maden" anlamındaki kelimeleri almışlardır"⁵⁵.

Albert Seyeryns bu kelimelerin, Hint-Avrupalı olmadığını söylemekten de çekinmiyor.

Ayrıca, "Egeli" sıfatından arada bir vazgeçip, Paul Kretschmer'in 1925'den önceki görüşüne katılarak, "pelasgiaue" sıfatını kullandığı da oluyor. Ve Etrüskçenin Pelasg dilinin bir lehçesi olabileceğini kabul ediyor.⁵⁶ Hammerström, Devoto, Charskin gibi dil bilginleri Yunan dilindeki Hint-Avrupalı olmayan kelimeleri etrüske kelimelerle karşılaştırmışlar ve büyük benzerlikler bulmuşlardır.⁵⁷ Hattâ, bazı saf araştırmacılar bundan Etrüsklerin Yunanlı oldukları neticesini bile çıkarmağa kalkmışlardır.⁵⁸

Yunan dilindeki Hint-Avrupalı olmayan

⁴⁹ a.g.e.s.23.

⁵⁰ a.g.e.s.23.Herodotus", translated by J. Enoch Powell, clarendon Press, Oxtord 1949, Cilt I. s. 75.

⁵¹ a.g.e.s.24.Giorgio Pasquali, "Pagine meno stravag-anti" Lansemit editöre, Firenze 1935, s. 157.

⁵² a.g.e.s.24.

⁵³ a.g.e.s.24.

⁵⁴ a.g.e.s.25.

⁵⁵ a.g.e.s.25."Grece et Proche - Orient avant Homere", Presses Universitaires de Bruxelles (ikinci baskı), 1968, s. 41, 42.

⁵⁶ a.g.e.s.25.Aynı eser, s. 43, 44.

⁵⁷ a.g.e.s.25. A.J. Charskin "Zur Deutung etrüskeheer Sprachdenkmale", a. 18.

⁵⁸ a.g.e.s.26.Pironti adlı birinin 1934'de, "Italia letteraria" (Edebî İtalya) dergisinde yayınladığı "Il de-

kelimelerin hepsi Pelasgca'dır, yani proto-türkçedir⁵⁹. Bazı etruskologlar, meselâ Jacques Heurgon⁶⁰, Etruria'nın güneyinde Etrüsklerle kaynaşmamış bir Pelasg toplumunun yaşamış olduğunu haber verirler. Bunlar elbette Yunanistan'dan veya Ege adalarından gelip, Pelasg lehçesini konuşanlarla bir arada yaşamağı tercih edenlerdir. Kırım'dan gelen Türklerin Eskişehir'de oturmayı, Rumeli'den gelenlerin Adapazarı'na yerleşmeğı tercih etmeleri gibi.. Çünkü Pelasgca ile Etrüskçe arasında bir lehçe farkı bulunmuş olduğu şüphesizdir. Fransa Fransızcası ile Kanada Fransızcası, Bavyera Almancası ile Hamburg Almancası arasındaki fark gibi.⁶¹

19. yy. Etruskologlarından Fransız Noel des Vergers:

"Gerek İtalya, gerek Yunanistan hakkında edinebildiğimiz en eski bilgiler gösteriyor ki, bu iki ülkeyi, ilk zamanlarda etkilemiş medenileştirici âmil Pelasglardır"⁶². Etrüskçe ve Pelasgca'nın Türkçe ile ilişkileri kurulabildiğı gibi, Albanca ile de ilişkilendirilmektedir. Bu da göstermektedir ki sadece Osmanlı dönemi Türkçe Albanca etkileşimi söz konusu değildir. Araştırmacılara göre hali hazırda bugünkü Arnavutçada her üç kelimedenden biri Türkçeden gelmektedir⁶³.

Eski Çağ dil ilişkisi açısından bakarsak Alban ve Pelasg dilleri üzerine şu ifadelere katılabiliriz: "Albanların İliryan-Pelasgian orijinin en somut delili Alban dili çalışması ile desteklenmiştir. Yine de, fonetik ve yapıda bazı benzer noktalara karşı, Albanyan

dili komşu milletler tarafından konuşulan dillerden tamamen ayrıdır. Bu dil özellikle Thraco-iliryan olarak isimlendirilmiş diller gurubunun sadece hayat da kalan tek temsilcisi olarak ilgi çekicidir. Bu dil grubu Balkan yarım adasının sakinlerinin ilk konuşmasını oluşturan dil grubudur. Onun analizi büyük zorluklar ortaya koyar. Erken dönem edebiyat eserlerinin yokluğu nedeniyle daha erken formlarına ve daha sonraki gelişmelerine ulaşmada kesinlik olmayabilir⁶⁴.

Alban dili zaman içinde çok fazla sayıda kelimeler tarafından istila edilmiştir. Bu kelimeler özellikle Albanyan dilinde daha genç olan eski Grek veya Latin kelimeleri idi. Fakat bazı işaretler vardır ki ilk iliryan dili, Balkan yarım adasında şimdi konuşulan dillerin gramer gelişimi üzerine bir dereceye kadar etki etmeye çabaladı⁶⁵.

Bununla birlikte bu meselede çok göze çarpıcı bir durum vardır. Albanian dili, bu zamanın insanları tarafından ilâh olarak kabullenmiş karakterlere bağlı olarak mitolojik yaratıkların kalıntıları kadar eski Yunan tanrılarının isimlerinin anlamını gerçek bir şekilde açıklamak için bazı mevcut anlamlara gücü yeter⁶⁶.

Açıklamalar; "eski Grek mitolojisinin, бүтүнünde, iliryan-pelasgian'dan ödünç alındığı" fikrini son derece onaylar. Zeus Albanya dilinde "Zot" olarak yaşar. O'nun adına dua, modern Albanyanlar arasında yaygın bir yemin şeklidir. Konuşmada akıl (bilgi) tanrıçası olarak vurgulanan Athena (latincesi Minerva) kaynağını basitçe konuşma anlamına ge-

ciframento deU'etrusco" başlıklı yazısı bilim adamları arasında tam bir tartışma fırtınası ("polemica etrusca") koparmıştır. Toskanalılar Yunanlı olmak istemiyorlardı.

⁵⁹ a.g.e.s.26.

⁶⁰ a.g.e.s.26. La vita quotidiana degli Etruschi" il saggiatore, Milano 1967, s. 46.

⁶¹ a.g.e.s.27.

⁶² a.g.e.s.27. "L'Etrurie et les Etrusques", Firmin Didot, Paris 1864, " 109 (dipnot).

⁶³ Öztuna Y. Rumelini Kaybımız.ötügen.İst.1990.s.16.

⁶⁴ <http://albanian.com/main/history/origins.html>

⁶⁵ a.g.m.

⁶⁶ a.g.m.

⁶⁷ a.g.m.

len Ablanca "Ethena" 'dan alır⁶⁸.

Suların ve denizin Tanrıçası "Thetlis" deniz anlamına gelen Ablanca "Det" den kaynaklanır. Şunu not etmek ilginç olacaktır ki; Latin veya Grekçe de "Odyseus" oluşturan "ulysses" kelimesi Ablanca dilinde "traweler" anlamındadır."Udhe" kelimesine göre "routh" ve travel" için Albanyaca da kullanım da olan hem "d" "l" ile yapılabilir. Bununla birlikte eski Grek dilinin böyle bir kolaylığa gücü yetmez. Fakat birçok durumda hatta böyle zoraki durumda bile mümkün olmayan bir şeydir⁶⁹.

İlave olarak, şu gerçeği unutmamalıyız ki, Zeus üstünlükte eşit olan, orijinal ibadet yeri Dodona olan bir pelesgian tanrısıydı. Albanian dilinin gerçek miktarının, 1/3 ünden çoğunun, tartışmasız iliryan orijinde olduğu, kalanın İli-rian- Pelesgian, eski Grek ve Latin (küçük bir Slavik karışımı), İtalyan (Venediklerin denizle kenarındaki işgalinden beri), Türk ve bazı Seltic kelimeler olduğu tahmin edilmiştir⁷⁰.

Arnavutların Menşei

Ercan Çokbankir, "Balkan Türklerinin Kökleri" isimli eserinde; "Arnavutlar İllirya (M.Ö.1200) kökenli bir kavimdir. İllirya dili uzun zaman yaşamasına rağmen, Arnavutlar kimliklerini korumuşlar fakat devlet olarak yaşatamamışlardır" demektedir. Çokbankir, bulgularına şu cümlelerle devam eder: "İlliryalıların, Geg'lerin yani kuzeyli Arnavutların ataları, Epirotlar'ın ise Tosklar'ın yani güneyli Arnavutların ataları olduklarına inanılmaktadır. Ünlü coğrafyacı Strabon, Epirotların aynı zamanda Pelasgialı olarak adlandırıldıklarını ifade etmiştir.

Arnavut kelimesi bir Güney Arnavutluk (Toksa) aşireti olan "Arbanit"lerin Hicri. 835 yılı Osmanlı kayıtlarında Arnavutluk Vilayetinin

ismi Arvanit ili olarak geçer. Arnavutlar ülkelere, kartallar ülkesi anlamına gelen Şipira derler. Bu bakımdan Şipira Arnavut bayrağında da görmekteyiz.⁷¹

Arnavutlar Orta-Güney Avrupa'da yayılmış ve İtalya'ya dahi göç vermiştir. İtalya'ya göçen Arnavutlara "Arberes" ismini vermişlerdir. Eski-den pagan olan Arnavutlar, Aziz Paul zamanında hristiyanlığı seçtiler. Yine de Arnavutların hristiyan kimliği Ortaçağ boyunca huzurlu ve kararlı bir halde değildi. Sık sık şiddet yoluyla din değiştirmeden sonra, birçok Arnavut kilise öğretisine karşı Bogomillliği kabul etmiştir. Arnavut Bogomillere resmi kilise tarafından acımasız zulümler yapıldı. Her Bogomil gibi onlarda daha sonraki yıllarda Pomak ve Boşnaklar gibi Müslümanlığı seçtiler. Müslümanlığı seçenler bize göre genellikle Albanlardır. İllirya kökenli Arnavutlar ise genelde Hristiyan olan Arnavutlardır. Hristiyan Arnavutlar içinde Osmanlı döneminde -ihtida- yoluyla İslamiyeti seçenlerde olmuştur.⁷²

Ahmet Aydınli ise, Albanlar üzerine yazdığı ifadelerde: "Arnavut unsuru ile ilgili en objektif tarihi belgeler yalnız Türk tarih, kaynaklarında mevcuttur. Albanologların Arnavud diyalektiği, filolojisi, sentaksı ile ethnolojik ve historik problemleriyle ilgili en mücerret belgeler Türkiye'de ve Türk tarih, kaynaklarında mevcuttur. Zira, Arnavutlar, her yönden hars, örf ve ethnik yapı bakımından saf-kan Türktürler. Ethnik yapısında hiç bir suretle Grek, Lâtin ve Slav halitası (karışımı) yoktur"⁷³ demektedir.

Kadim Albanların ilk yurdu bugünkü Azerbaycan yöresidir. Kadim Albanya'yı Doğu'da Hazar denizi, Güney batıda Kür ırmağı, Kuzey-batıda Kanık (Alazan) ırmağı ile Kürin, tabasaran emaretleri ve Kazikumik ile

⁶⁸ a.g.m.

⁶⁹ a.g.m.

⁷⁰ a.g.m.

⁷¹ Çokbankir Ercan.: Balkan Türklerinin Kökleri (Arnavutlar, Boşnaklar, Pomaklar). Etki Yayınları, İzmir.Nisan. 2008. s.192

⁷² a.g.e. s.193

⁷³ Aydınli Ahmet.:Batı Trakya Faciasının İçyüzü.Akın Yayınları,İst.1971 s.115-122

⁷⁴ a.g.e. s.115-122

Kaytak'tan Kafkas dağ silsilesi ayırmakta idi... Hudut bu kesimden itibaren; Darvag ırmağı ile Hazer denizine uzanmakta ve bugünkü Şirvan gazası ile Selyan, Baku, Şeki, Derbent, Tabasaran, Kurin ile Samur ve İlisu ülkesinin Cenup kısmını içine almakla idi... Başkenti ise, yüzyıllar boyu Büyük Partav şehri olmuştur. Bugünkü Azerbaycan yöresinde yapılmış olan, arkeolojik ve toponimik araştırmalar bir kül halinde kadim Alban medeniyetini 'bütün veçheleriyle meydana çıkarmıştır'⁷⁴.

Azerbaycanda yaşayan Alban ve Atropaten kabilelerinin güney Kafkasyadan gelen kavimlerin baskılarından sonra Balkanlara göçtüğü görülür. Atropatenlerin kurduğu devlet M.Ö 331 Govgamel savaşından sonra bölgeye egemen olmuştur.⁷⁵

Daha sonraları güney Kafkasyalı kavimlerin bölgeyi egemenliğine katmasıyla bölge halkı daha öncekiler gibi Karadeniz üzerinden Balkanlara inerek Arnavutluk ve Makedonya'da Azeri Albanlar yerleştikleri bölgeye de Albanya ismini vermişlerdir.

Azerbaycan kaynaklarında Albanların İskitlerle benzerliği de şu ifadelerle anlatılır: "Plutarx Albanları an casur xalg kimi tasvir edir. Strabon Albanlar haggmda -güzalliyi ve boyunun ucalığı ile farglanır-, Dionisi Perieget -dövüşkan Albanlar- Yevstrafiya -Albanlar dövüşkan xalgdır-Rufi Fest -coşkun Alban- ifadelerini işlatmışdır."

"Tarihin Babası" Herodot Pers Kralı Darius ile İskitlerin yaptığı savaştan bahseder. Neticede Karpat dağları ile Dobruca arasındaki (Scytia Minor) adı verilen bölgeye yerleşerek bu bölgeye adlarını ve büyük bir gelişme göstererek üstün bir medeniyetin eserlerini verdiklerini kaydeder⁷⁶.

Başka bir kaynaktan bu konu üzerinde şu bilgileri verir. M. Ö IV ve III. yüzyıllarda Azerbaycan'ı oluşturan iki bölgeden Arrania ve Albaniadan bahseder. Zamanla Perslerin egemenliğine giren

bu satraplıkta çok çeşitli diller konuşulmaktadır. Arnavutluk tarihini incelediğimizde M.Ö 1. yüzyılda Makedonya ve Dalmaçya kıyılarında Arnavutluk (Albania) devletinin kurulduğunu ve Azerbaycan tarihindeki Makedonya'ya göçen Albanların, Albania (Arnavutluk) devletini M.Ö I. yüzyılda kurulmasının denk gelmesi tesadüf olamaz. (Balkanlar El Kitabı. CiltI. S.2) Bu iki ayrı kaynaktaki iki devletin kurulmasının çakışması, Arnavutların kökenlerini kimler olduğunu aydınlığa çıkarmış olmalıdır. Yine bazı tarihçilere göre Albanlar 1) Indo-Katkas 2) Çeçen-İnguş 3) Sak, Saka (İskit) boylarından biridir. Tarihçiler bu üçüncü tezi kabul ederler. Albania kuruluşunda yirmi civarında dilin ve etnik topluluğun devletiydi. Tıpkı Kafkaslarda olduğu gibidir⁷⁷.

Albania ismine Strabon'un "Geographika" adlı kitabının 43. sayfasında rastlayabilirsiniz. 17 kitaptan oluşan "Geographika" adlı kitaplarının I. III. IV. VII. XI ciltlerinde bazı bölümlerinde İskitlerden bahseder. İskitlerden ve Albania isminden Geographika Kitabının 43 sayfasında, Kaukasos (Kafkas) dağlarının güneyinde bir ülke olarak rastlarsınız. Yine Azeri tarihinde Albanlar'dan şöyle bahsedilir. "Strabonun malumatma göre Albanlar daha çok Aya sitayiş etmiş ve İberiya sarhadında onların ma'badı olmuştur. Strabonun ma'lumatma göre e.a. IV-III asrlarda albanların bir hissasi Midiya-Atropatena arazi-sında da yaşayırdı."⁷⁸.

Bazı tarihçiler Albanların Kafkasyadan ayrılmadığını iddia ederler. Bize göre zamanın ünlü coğrafyacısı ve gezginini Strabon'un bu ifadeleri gerçekleri yazmış olmalıdır. Yine Elizabeth A. Zachariadou. "Sol Kol" adlı kitabında Sarı Saltuk Dede ve diğer bazı Bektaşilerin ve Albanların, Azerbaycanın Hoy şehrinden olması ile ilişki kurmak ister. Bu konuyu araştıran Avrupalı uzmanlardan Melikoff, Elizabeth. A. Zachariadou. v.b bu tezi destekler⁷⁹.

⁷⁵ Çonkbankir E. a.g.e. s.20

⁷⁶ a.g.e. s.21

⁷⁷ a.g.e. s.22

⁷⁸ a.g.e. s.23

⁷⁹ a.g.e. s.25

Strabon'un "Geographika" adlı kitabının 107. sayfasında "Trakhialara ve Troialılara ait birçok ortak isim vardır. Meselâ, Skaler denilen Thrak'larda, Skaios Irmağı, Skaî'ler suru gibi Troia'da da Skaî'ler kapısı vardır" diye bahsetmektedir. Burada Saka=iskit kelimesinin benzerliği üzerinde biraz durmak gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü Kafkasya kavimleri içinde Saka Türklerinden Skailer olarak bahsedilmektedir⁸⁰.

Traklar, Troia (Truva) medeniyetinin de kurucusudurlar. Bu bölgede yaşamışlardır. Truva savaşlarının başkomutanının ismi Türku'dur. Yine Truva'da yaşayan kabilelerden birinin adının Turgış olması ilginçtir⁸¹.

Azerbaycan Türklerinden "Firidun Ağasıoğlu'nun Azer Halkı isimli eserinde: "Etrüsk dili Türk dili unsurları içermektedir. Etrüskler Tryodan İtalyaya geldiklerinde bir çok türk dili toponimleri (yer adlarını) da beraberlerinde getirmişlerdir. Azerbaycan'ın kadim Alban bölgesinde gördüğümüz alban, rutul, sibar (subar), gibi etnonimler, ve Alba Longa (Uzun Alba), ülkesi, Albina, Tibr çayları, Artsakena boğazı, Kasper (Casperia), Qamer (Cameria), Armin, Sibaris, Tarku (Tarquini), gibi şehir adı bildiren toponimlerdir. Bu sıraya Alpen, Turan (Afrodita), Tarxan, Tin (Zeus), Uni, Herle (Koroglu), Aplu (Apollon), tartar gibi teonim ve mitik adlarda ilave etmek gerekir⁸². Demek oluyor ki; Kafkas Albanyası ile Balkan Albanyası arasındaki ilişki Etrüsk, İskit (Saka) Türklerinin Orta Asya, Kafkasya, Anadolu, İtalya ve Balkanlara göçü ile ortaya çıkmaktadır. Bu hususlar Albanların sadece Kafkaslarda ikamet etmediklerini de göstermektedir.

Alban Türklerinin bazı özellikleri

Kadim Alban Türkleri Turanî bir kavim olup, sağlam bünyeli, güzel çehreli, mütenasip yapılı, özel hayatlarında sade ve mütevazî; şahsiyet ve

karakter bakımından dürüst; süvarilikte, ok atmada mahir; umumiyetle göçebe, iyi kılıç kullanan, iyi cins at yetiştiren, kısmen de tarımla iştigâl eden ve dinî inanış yönünden Şamanist idiler; Silâhları umumiyetle yay, ok, zırh, cirit, mızrak ve kılıçtan ibaret olup, çadırlarının, kapıları umumiyetle doğuya müteveccih idi⁸³.

Alban Kelimesinin Etimolojisi

Kadim tarihlerden beri "Alban" kelimesi historikçi, kronikçi, müsteşrik ile ethnologlarla türkologlar arasında uzun uzun etüd mevzuu olmuştur. Objektif bir görüş ve kanaatimize göre; "Albanya" kelimesi Ermenice, Lâtince, Grekçe ve Almanca ile diğer Batı dillerinde "Dağlık" ve "Akılık" mânâsını ifade eden "Alp" ile "Albus" kökünden iştikak etmiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Kadim coğrafyacı Batlamyus, Hazer sahilindeki bir "Albana" şehri ile Kafkas dağlarından çıkıp ta Hazer denizine dökülen "Albanus" ırmağından bahsetmektedir. Kadim "Albana" şehri bugünkü "Derbent" şehri olabileceği gibi, Kuba kazasına bağlı "Al-pan" köyü de olabilir. Bu meyanda; "Albahüs" ırmağı ise; şimdiki "Samur-Çay"dır. Greko-Lâtince "Albi" tâbiri "Ak" mânâsına kullanılmış olması mümkün olduğu gibi; "Hür ve Serbestliği" ifade etme kastıyla kullanılmış olması da pek muhtemeldir. Keza, "Alban" ile "Albanya" tabirlerinin "Alan" Türkleriyle de her yönlü münasebetleri olması oldukça calib-i dikkattir.⁸⁴

Eski Türklerde, "Ak" tâbiri umumiyetle Aristokrat ve burjuva sınıfının pek itina ile kullandığı "asalet" sıfatının bir nev'i müteradifidir. Meselâ; "Ak-Hunlar", "Ak-Koyunlular", "Ak-Sırplar" ile "Ak-Çadırlılar" gibi... Keza; "Kara-Koyunlular", "Kara-Hazerler", "Kara-Kırgızlar" ile "Kara-Çadırlılar" gibi... Umumiyetle "Alban Türkleri" daha fazla "ak-renk" elbise giymeyi tercih ettiklerinden ve gençliklerinde açık renk saçla mâlik

⁸⁰ a.g.e. s.25

⁸¹ a.g.e. s.26

⁸² Firidun Ağasıoğlu.:Azer Halkı.Çaşıoğlu.Bakı.2000.s.150

⁸³ Aydınlı.A..a.g.e. s.115-122

⁸⁴ a.g.e. s.115-122

olduklarından “Alban” sıfatına muhatap olma ihtimali pek mümkün görülmekte ise de, “Ak”, “Parlak”, “Yükseklik”, “Dağ yığını” ile “Kahramanlık” mânâsını ifade etmekte olan öz-Türkçe “Alb” ile “Alp” köklerinden istikak etmiş olması en aklı ve en ilmi bir kanaattir. İşte bu münasebetle; “Alban” ve “Albanes” sıfatlarına muhatap olmuşlardır. Kadim Albanya’nın yanındaki “Elbrus” ile eski Medya’nın Hazer sahillerine pek yakın dağ zirvelerinden biri olan “Elburs” dahi “Parlak” ve “İşıldayan” mânâsını ifade etmektedir. Kadim Romalılar da “Ak-Şu” mânâsında “Albis”, “Albios” ve “Alba” kelimelerinin kullanılmış olduğu sarahatle görülmektedir, Lâtince de “Albus” hem “Aklık” ve hem “de “İşık” mânâsını ifade etmektedir. Ak-Şehir yerine “Alba” ve “Abli-sin”... Ak-Memleket ve “Ak-Toprak” tâbirlerinin müteradifi olarak ta “Albionn” kelimesinin kullanıldığı görülmektedir⁸⁵.

Bugünkü İtalyan’ların ve kadim Romalıların kısmen sekenesi olan Etrüksler, Orta Asya’dan Anadolu’ya ve Balkan yarım adası ile Dalmaçya ve Adriyatik havzasına göçlerinde pek çok öz-Türkçe kelimeleri de mütemekkin oldukları çevrelere ve diğer-ethnik unsurların lisanlarına, yayılmasına âmil olmuşlardır. Bugün, karşımıza bir nev’i Greko-Lâtineden istikak etmiş gibi çıkmakta olan pek çok kelime esasında kadim Türk lehçeleridir. Klâsik Batı dillerindeki “cesur – kahraman” tâbirleri de umumiyetle-“Alb” kökünden alınmadır. Kadim Greklerde “Albion” kelimesi de bu mânâda kullanılmıştır. Şu husus ta şayan-i dikkattir ki, Oğuz Han’ın babası Kara Han zamanında, yaşamış olan bir Türk kahramanının da adı Albâdır⁸⁶.

Keza; milâttan evvel; 650 yıllarında, temayüz eden ulu Türk kahramanı Tunga Alp Er, kadim Albana şehrinde ve yöresinde yaşamıştır. Bu yüce Türk lideri, Saka fatihinin Medya hükümdarı Keyakseres tarafından milâttan evvel, takriben 625 yıllarında mağlûp edilerek ifna edil-

miştir. Halen Azerbaycan’ın pek, çok yerlerinde “Al-pan” ile “Alpat” adlarının “Alpaut” şeklinde kullanılmakta olduğu görülmektedir. Orhun kitabelerinde zikredilmekte olan “Appagu” kelimesi ise, “asilzade” ile “arazi beyi” mânâlarını ifade etme kastı için kullanılmıştır⁸⁷.

Bugün Altay’lı Türkler, “Dev”, “Bahadır”, “Zorlu” ile “Yiğit” müteradifi olarak “Alp” tâbirini kullanmaktadırlar. Yakut Türkçesinde ise; “Alp” efsanevî bir kahramanın adıdır. Yine Yakut Türklerinde “hoş” “güzel” ve “lâtif” mânâsının müteradifi olarak halen “Alban” kelimesi kullanılmaktadır. Altın-Ordu Türk devletinin vergi yönetmeliğinde “Alban-Yasan” tâbirleri kullanılmış olması oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Yakut Türkleri ile Sirbiryâdaki diğer Türk boyları hâlen “Alban” kelimesini “ismi has” olarak kullanmaktadırlar. Keza bugün Doğu Türkistan’da “Alban çıkarmak” vergi toplamak mânâlarında kullanıldığı gibi, Moğolistan’ın Urânhay vilâyeti Türkleri “Alban” kelimesini doğrudan doğruya “devlet mükellefiyeti” ve “devlet vergisi” olarak ifade etmektedirler. Böylelikle bir taraftan da “devlet” ve “devlet otoritesi” mefhumunu belirtmiş olmaktadır⁸⁸.

Arnavutluk-Osmanlı İlişkilerinin Başlangıcı ve İskender Bey

Arnavutluk, Osmanlılar bölgeyi fethetmeden önce Roma, Bulgar, Sırp ve Bizans hakimiyetinde bulunmuş bir bölgedir. 1385-1912 tarihleri arasında ise Osmanlı hakimiyeti altında kalmıştır. Osmanlıların Avrupa’ya geçmesinden önce, ilk defa Güney Arnavutluk’a 1337 yılında Bizans İmparatoru III. Andronikos’un müttefiki olarak Aydınolu Umur Bey, Epir despotluğunu imparatorluğa dahil etmek üzere iki bin kişilik bir kuvvetle bölgeye gelmiştir. Umur Bey’in yardımı ile Bizans, bölgede hakimiyetini temin etmiştir⁸⁹. Bizans için önemli bir mevzu teşkil eden bu sorunun çözülmesinden, kısa bir süre

⁸⁵ a.g.e. s.115-122

⁸⁶ a.g.e. s.115-122

⁸⁷ a.g.e. s.115-122

⁸⁸ a.g.e. s.115-122

sonra daha tehlikeli bir durum ortaya çıkmıştır. 1331'de Sırp asilzadelerinin desteği ile Sırp krallığına getirilmiş olan Stephan Dušan, 1340'ta Güney Arnavutluk'u hakimiyeti altına almıştır⁸⁹. Dušan'ın bu işgal hareketin de bazı Arnavut beyleri askerleri ile ona yardımcı olmuştur. 1355'te Dušan'ın ölmesi ile Arnavutluk'taki Sırp baskısı sona ermiştir. On yıl içerisinde bütün Arnavutluk topraklarında bazı Arnavut bazıları da Sırp kökenli feodal beyler müstakil olarak faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu feodal beylerin tamamı, topraklarını küçük prenslikler haline dönüştürerek birbirleriyle mücadeleye girmişler. Gerek Dušan'ın ölümü ve gerekse Arnavut feodal beyleri arasındaki mücadeleler, Osmanlılara bölgede etkin olma fırsatı tanımıştır. İlk defa Rumeli'ye Bizans'a yardım amacıyla geçen Osmanlılar, Arnavutluk'ta da benzer bir durumla karşılaşmışlardır. Orta Arnavutluk'ta hakim bulunan Charles Thopia, Kuzey Arnavutluk'ta hakim olan Sırp II. Balsha ile olan mücadelesinde kendisine yardım etmeleri için Makedonya'da seferde bulunan, Osmanlıları davet etmiştir. Sultan I. Murad bu yardım teklifini uygun görerek bir Osmanlı kuvvetini Arnavutluk'a Thopia'ya yardım için göndermiştir⁹¹. 1385'te Viosse (Viosse) nehri üzerinde vuku bulan savaşta II. Balsha mağlup olmuştur. Arnavutluk'taki en güçlü

beyler arasında zikredilen Balsha'nın, Osmanlıların yardımı ile yenilmesi ve bu savaşta ölmesi, Arnavutluk'taki Osmanlı hakimiyeti başlangıcı olarak kabul edilmektedir⁹². Nitekim Viyose savaşından kısa bir süre sonra Arnavutluk'taki belli başlı feodal beyler; Balshalar, Thopialar, Dukakigler, Coia Zaccarialar, Musakiler, Zenebissiler, Aranitiler, Vulkaşinler ve Kastriotalar Osmanlı metbuluğunu (tabiyetini) tanımışlardır. Osmanlılar, kendilerine has fetih politikası gereğince ilk aşamada mahalli beylerin himaye edilmelerini yeterli görmüşlerdir. Osmanlıların bu himayelerine karşılık olarak mahalli beyler, oğullarını Osmanlı sarayına göndermek, ihtiyaç durumunda yardımcı kuvvet olarak Osmanlı ordusuna yardım etmek ve yıllık haraç ödemek gibi şartları yerine getirmişlerdir⁹³. Böylelikle Osmanlıların fetih politikalarının bu ilk aşamasında yani hakimiyetlerini alıştırma devresinde genel bir hakimiyet teşekkül olmuştur⁹⁴. Sultan II. Murad, Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetini daha yaygın bir hale getirmiştir. Venedik'e karşı üstünlük kuran Osmanlılar, bölgenin doğrudan kontrolünü sağlayarak tımar sistemini uygulamışlardır. Tımar sisteminin uygulaması, bölgede birtakım meselelerin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Osmanlılar, bu rejim içerisinde küçük soyluları kazanmayı başardılar ise de büyük feo-

⁸⁹ Bilgehan Pamuk, Güney Arnavutlukta Osmanlı Hakimiyeti, TÜRKLER, Cilt 9, EDİT: HC Güzel, K Çicek, S Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ank.2002, s.196-198 Donald M. Nicol, (Çev. Bilge Umar), Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453), İstanbul-1999, s. 192; Donald M. Nicol, (Gül Çağalı Güven), Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine, İstanbul-2000, s. 245.

⁹⁰ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 Georg Ostrogorsky, (Çev. Fikret Işıltan), Bizans Devleti Tarihi, Ankara-1985, s. 466, 469.

⁹¹ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 Şerif Başta, "Osmanlı İmparatorluğunun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı, XI. Türk Tarih Kongresi C. III, (5-9 Eylül 1990) Ankara-1994, s. 831, Donald Edgar Pitcher, (Çev. Bahar Tırnakçı), Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, İstanbul-1999, s 74. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. I, İstanbul-1971, s. 68; Süssheim, "Arnavutluk", s. 584; Pano, "Albania", s. 481; Bilge, "Arnavutluk", s. 384.

⁹² Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 Machiel Kiel, "Aspect of Ottoman Turkish Architecture in Albania", Fifth International Congress of Turkish Art, Akademia- Kiado-Budapest, (Ayrı basım), s. 542; İnalçık, "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", s. 110.

⁹³ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", Fatih ve İstanbul, C. I, Sayı: 2, İstanbul-1953, s. 155.

⁹⁴ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", Tarihte Güney-doğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara-1999, s. 17-18; Bozboru, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 53.

dal beylerin hücumlarını engelleyememişlerdir. Büyük feodal beyler, tımar sisteminde büyük kayıpları olmuş ve fırsatını bulur bulmaz isyan etmişlerdir⁹⁵. Nitekim Güney Arnavutluk'ta Viyosse havzasında Avlonya (Vlore), Kanina, Kermenika, Katafigo, Mokra havalisine hakim olan Araniti, tahrir sonrasında topraklarının bir kısmı başkalarına tahsis olunduğundan fakirleşmiştir. Bu duruma çözüm bulması için Edirne'ye kadar gelmişse de bir netice elde edememiştir. Bunun üzerine Osmanlılara karşı isyan bayrağı açan Araniti, kendisi gibi memnun olmayan beylerin de desteği ile harekete geçerek toprakları üzerindeki tımar tasarruf eden Anadolu sipahileri katletmiştir⁹⁶. İsyanı bastırmak için harekete geçen Arvanid Sancakbeyi Evrenosoğlu Ali Bey, Kurveleş dağında yapılan savaşta mağlup olması, isyanın boyutunu değiştirmiştir⁹⁷. Güney'in güçlü beylerinden Gepe Zenebissi, Ergirikasrı havalisinde, Thopia ise Draç havalsindeki köylüler ile ayaklanmaya katılmıştır⁹⁸. Araniti isyanının bilhassa Güney Arnavutluk'ta çok kısa sürede yayılması, Osmanlı payitahtında büyük bir kaygı uyandırmıştır. Muhtemel bir Venedik yahut Macar müdahalesinden çekinen Sultan Murad, bölgenin nazik durumunu da göz önüne almış olsa gerek, bizzat Serez'e kadar gitmiş ve maiyetindeki hemen hemen bütün kapıkullarını seferber etmiştir. Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa, uç komutanları Turahan Bey, İshak Bey ve Evrenosoğlu Ali Bey'in yaptıkları büyük bir seferle isyan bastırılabilmiştir. Bu sefer sırasında Sultan Murad bizzat Manastır'a gelerek hareketin neticesini beklemiştir. İsyan bastırılmakla beraber dağlara sığınan asilerin tamamı 1435 te Evrenosoğlu Ali Bey tarafından etkisiz hale

getirilmiştir⁹⁹. Böylece İskender Bey in isyanına kadar bölge huzur içerisinde kalmıştır.

İskender Bey Kimdir?

Aleksandre Popoviç Balkanlarda İslâm kitabında belirttiği gibi: "İskender-Beg'in imajı Türk tarihçilerinde (Bkz. H. İnalcık) İskender Beg, Eİde, IV. sayfa 144-146, Fransızca ed.) Arnavut tarihçilerinden çok farklıdır. Arnavut tarihçiler için, üstün efsanevi bir kahraman söz konusudur, millî bağımsızlık savaşını kişileştirmekte, savaşını sürdürmekte muzaffer sonuç güçlerin dengesizliği ile daha kusursuz olmaktadır. İşgalciler on kez daha üstün ve daha iyi silahlanmışlardır." (Aleksandre Popovic.: Balkanlarda İslam.Türkçesi: Komisyon. İnsan yayınları. İst.1995.s.52)

Popoviç'in ifadesinde, "İskender-Beg üzerine Arnavutça yayınları sayılamayacak kadar çoktur. (Meselâ, bkz. Ihstoria e Skenderbeug - Kryezotit, te Arberise 1405-1468, Tiran, 1967; M. Drizari, Scanderberg: his life, correspondance, orations, victories and philosophy Palo Alto 1968). Ölümünün 500. yılı, onun adına birçok kongre ve konuşmalara yer verdi. Özellikle Tiran'dakini belirtelim (Deuxieme conference des Etudes albanologique occasion du 5e centenaire de la mort de George Kostriote Skanderberg, Tiran, 12-18 Ocak 1968, 2 o, Tiran 1969-70) ve Yugoslav Arnavutları tarafından düzenlenmiş bir sempozyum, (Priştine'de 1969'da, Instituti Albanologik Prishtines, Simpeziumi per Skenderbeg)" (Popoviç.ag.e.s52.)

İskender'in büyükbabası, Yani Kastrioti, Akçahisar prensi sıfatıyla I. Kosova'ya katılmış ve I. Murâd'a yenilen hükümdarlar arasında

⁹⁵ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198Kiel, Ottoman Architecture in Albania, s. 18-19

8. Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 İnalcık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XI-II; Gegaj, L Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 51.

⁹⁶ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 Gegaj, L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 52; Süßheim, "Arnavutluk", s. 585.

⁹⁷ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198Gegaj, L Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 11; Boz-bora, Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 88.

⁹⁸ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", s. 165-166.

⁹⁹ Yılmaz öztuna.:Büyük Türkiye Tarihi Cilt.2.Ötüken yayınevi.İst.1977.s.422-425.

bulunmuştu (1389). Kastriotalar'ın prensliği, en geniş şekliyle güneyde Arzan deresine, kuzeyde Drin ırmağına, doğuda Kara Drine, batıda Adriyatik'e kadar uzanıyordu. 1423'te II. Murâd, Arnavutluk'a gelince, Kastriotalar, Venedik tâbiyetinden ayrılmışlar, eskisi gibi Türkiye tâbiyetine girmişlerdi. İskender Bey'in babası, 1423'ten 1443'e kadar 20 yıl, Türkiye'nin sâdık bir tabii olarak yaşamıştı¹⁰⁰. İskender Bey, Arnavut prenslerinden Yani Kastriota'nın küçük oğlu idi. Ağabeyleri ile beraber çocuk yaşında Osmanlılar tarafından rehin olarak alınmıştı. İskender Bey, o sıralarda birçok Arnavut'un yaptığı gibi Müslüman olmuş, prenslikten vazgeçmiş, sarayda yetiştirilmiş, sancakbeyliğine yükseltilmişti. Kastriota'nın İskender'in ağabeyleri olan çocukları ise ölmüştü¹⁰¹.

Morava meydan muharebesinde İskender Bey'in başında bulunduğu Türk birliğini bırakıp muharebe meydanından kaçması, Hunyadi'nin zaferini kolaylaştıran mühim âmillerden birini teşkil etmişti. İskender bey, Hunyadi Yanoş'un zaferleri üzerine emellerini gerçekleştirebilecek zemini bulduğunu sanmıştı. Emeli, Arnavutluk kralı olmaktı. Arnavutluk, hiçbir devirde krallık değildi. Küçük prensler ve derebeyleri arasında bölünmüş bir memleketti. Bu derebeylerinin mühim kısmı Türkiye'yi, bir kısmı da Venedik'i, hattâ Napoli krallığını metbû (tabii) tanıyordu. İskender Bey'in babası 1443'te ölünce, Osmanlılar onun topraklarını doğrudan doğruya Türkiye'ye katmışlardı¹⁰².

İskender Bey, acele Kroya (Akçahisar) kalesine gitmiş, tanzim ettiği sahte fermanı sancakbeyi Hasan Bey'e gösterip padişahın kendisine Hasan Bey'in yerine Akçahisar sancakbeyliğini verdiğini bildirmişti. Az sonra babasının 300 adamı ile, küçük Türk garnizonunu kılıçtan geçirmiş, kendisini Arnavut prensi ilân etmiş, müslüman-

lıktan dönerek tekrar hıristiyan olmuştur. Bir sancakbeyinin müslümanlıktan dönmesi çok ağır bir hâdise olduğu gibi, Batı Arnavutluk'un kilidi olan müstahkem Akçahisar'ın elden çıkması da, bu çevredeki Türk hâkimiyeti için tehlikeye teşkil edebilecek mâhiyettedir. Üstelik İskender Bey'in şahsiyeti, çekinilecek bir şahsiyetti. İhtirası sonsuzdu ve Türkler'e karşı amansız bir kin besliyordu. Tırana ile Leş (Alessio) arasında bulunan Türk sancak merkezlerinden Akçahisar kasabası, Adriyatik kıyısına 18 km. mesafede idi. İskender Bey'in Venedik ve Napoli gibi büyük devletler, hattâ Macaristan tarafından desteklenmesi de muhakkaktı. Arnavutluk'un yolsuz ve çok sarp arazisi, Arnavutlar için, fevkalâde elverişli şartlarla çete muharebesi yapmayı mümkün kılıyordu¹⁰³. İskender Bey'in isyan hareketi daha ziyade Kuzey Arnavutluk'ta cereyan etmiş olup Güney Arnavutluk'ta pek etkin olmamıştır¹⁰⁴. Osmanlı tımar sistemine dahil olmuş olan Güney Arnavutluk'taki Hıristiyan sipahiler İskender Bey'e karşı Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmiştir. Bununla birlikte isyanın ilk çıkması ile bu durumdan istifade etmek isteyen Ergirikasrı havalisinde bulunan Gin Zenebissi, 1444 ve 1454'te bölgenin hakimiyetini almak için isyan etmişse de netice elde edememiştir¹⁰⁵.

İskender bey isyanında Sultan II. Murâd bizzat Arnavutluk'a geldi. İskender'in amcasının oğlu Osmanlı sancakbeylerinden Hamza Bey, araziye bildiği için II. Murâd'a rehberlik ediyordu. Akçahisar muhasara edildi. Fakat dağlara yaslanmış olan kale düşürülemedi. Esasen İskender Bey, kalede kalmayı tehlikeli bularak dağlara çekilmişti. II. Murâd, Türk ordusunu kale muhasarası ile yıpratmak, Türk askerlik kaidelerine muhalif olduğu için ısrar etmedi ve çekildi. Fakat kaleyi aklıktan düşürmek için abluka ettirdi. Çekilmesinin sebeplerinden biri

¹⁰⁰ Öztuna Y.:a.g.e.s. 422-425.

¹⁰¹ Öztuna Y.:a.g.e.s. 422-425.

¹⁰² Öztuna Y.:a.g.e.s. 422-425.

¹⁰³ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 Bilge, "Arnavutluk", s. 384

¹⁰⁴ Pamuk.B.:a.g.m s.196-198 İnalçık, Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid. s. XV.

¹⁰⁵ Öztuna Y.:a.g.e.s. 422-425.

de, Hunyadi Yanoş'un yeni bir Haçlı ordusu ile Türkiye'ye girmek istediğini öğrenmesidir¹⁰⁶.

İskender Bey, bu suretle babasının ve büyük-babasının ele geçirebildiği en geniş sınırlara erişebilmek için, Türkler'le büyük bir mücadeleye girişti ve Avrupa tarafından Hristiyan'lığın kahramanı ilân edilip, büyük yardımlar gördü. 1450 yazında Padişah, yanına Velâhd Sultan Mehmed'i (ki 18 yaşını geçmişti) aldı ve 2. Arnavutluk sefer-i hümayûnuna çıktı. Hedef, gene İskender Bey'di. İskender Bey, Türk ordusunda uzun müddet hizmet ettiği için, Türkler'in bütün taktiklerini öğrenmişti. Bu, kendisine büyük imkânlar sağlayan bir keyfiyetti. Bu seferde de II. Murâd, Akçahisar'ı alamadı ve Edirne'ye döndü¹⁰⁷.

Fatih'in Sefer-i Hümayûnu

1. Arnavutluk Seferi (1466)

Fâtih, Karaman seferi ile aynı yılda Amavutluk'a da bir sefer açtı ve kumandasını bizzat üzerine aldı. Bu seferde Türkler'in "Akçahisar" dedikleri Kroya muhasara edilmiş, fakat son derece sarp pozisyonundan dolayı alınamamıştır. Akçahisar, İskender Bey'in merkezi idi ve 1447'de II. Murâd tarafından da düşürülemedi. Fâtih'in Arnavutluk'tan çekilmesi üzerine Balaban Bey, kalenin muhasarasına devam etmiş, fakat bir müddet sonra kale önünde daha fazla oyalanmaktan vazgeçilmiştir¹⁰⁸.

Bu seferin en mühim hâdisesi, Fâtih tarafından "Elbasan" (yahut "İlbasan") kalesinin inşâsıdır. Az zamanda bu kale, büyük bir kasaba hâline gelmiştir. Elbasan'ın yerinde, Bizanslılar devrinden kalma Valmora kasabasının harabeleri vardı. İşkombi suyu ürerinde ve Akçahisar'ın az güneyinde Arnavutluk'ta tam merkezi (Tirana'nın 30 km. güneydoğusu) böyle bir müstahkem Osmanlı mevkiinin ortaya çıkması,

Fâtih'in Arnavutluk'un fethini tamamlamak niyetini gösterir.¹⁰⁹

Sefer-i Hümayûn:

2. Arnavutluk Seferi (1466-67)

Fâtih, 1466'nın sonunda tekrar Arnavutluk'a gelmiştir. 1467 ağustosunda Akçahisar tekrar muhasara edilmişse de, düşürülemedi. Ancak bu iki Arnavutluk sefer-i hümayûnu, İskender Bey'in pozisyonunu son derecede nâzik bir hâle getirmiştir. İskender Bey, 17 ocak 1468'de yani Fâtih'in 2. Arnavutluk seferinden 4-5 ay sonra eceliyle Türklerin "Leş" dedikleri "Aïessio" da ölmüştür. 65 yaşlarında idi. Leş, Akçahisar'ın az kuzeybatısında ve Adriyatik'e çok yakındır. İskender Bey isyanı bu suretle 1443'ten 1468'in ilk günlerine kadar tam 25 yıl sürmüştür. İskender'in ölümü üzerine zevcesi, yanına oğlu Chion (Jean)'u alarak, Napoli'ye gitmiştir. Napoli krallığı, İskender'in metbûu idi.¹¹⁰

İskender'in ölümünden sonra Arnavutluk problemi durulmuştur. İskender'in bir kısım toprakları Türkler'e geçmiş, bir kısmında ise mahallî Arnavut sergerdeleri, Türkiye'ye, Venedik'e veya Napoli'ye tabî olarak yerleşmişlerdir. Bu tarihte kuzeybatıda dar bir şerit dışında bütün Arnavutluk, Osmanlı hâkimiyetindedir.¹¹¹ Halime Doğru'nun ifadesiyle Balkanlarda Fatih'i en çok uğraştıran İskender Bey olmuştur. İskender Bey; bir Hristiyan savaşçı olarak Papadan, İtalyan şehir devletlerinden ve Macar kralından yardım görmüş, Papa II, İskender Bey'e "Hristiyanlığın Kalkanı" unvanı ile hitap etmiştir¹¹². 1463'te hayatî menfaatleri haleldar olan, Bosna ve Hersek'in ilhakından ürken Venedik ile Türkiye arasında, 16 yıl sürecek büyük harb patlamıştır. Bu harbde Türkiye, büyük devletlerden Venedik, Macaristan, Almanya, Lehistan, Ara-

¹⁰⁶ Öztuna Y.:a.g.e.s. 422-425.

¹⁰⁷ Yılmaz Öztuna.:Büyük Türkiye Tarihi Cilt.3.Ötüken yayınevi.İst.1977.s.32-35

¹⁰⁸ Öztuna Y.:a.g.e.s.32

¹⁰⁹ Öztuna Y.:a.g.e.s.32

¹¹⁰ Öztuna Y.:a.g.e.s.33

¹¹¹ Halime Doğru.:Balkanlarda Osmanlı Fetihleri (1453-1683) Balkanlar El Kitabı Cilt 1.Tarih.KaraM X Vadi yayınları.Çorum/Ankara 2006.s.304

¹¹² Öztuna Y.:a.g.e.s.33

gon, Kastilya, Napoli, İran, diğer devletlerden Kıbrıs, Rodos, Papalık, Floransa, Milano, Savoie, Ferrara, Modena, Siena, Lucca, Pisa, Mantua, Trento, Burgonya, Ceneviz, Karaman, Gürcistan ile savaşa girmiş ve tek başına hepsini yenmiştir. Üstelik düşmanların tahrik ettikleri Arnavutluk, Hersek ve Boğdan'daki mühim isyanlar da bastırılmıştır. Bu büyük harbi kuvveden fiile çıkartan muharrik kuvvet, Papa olmuştur. Papa'nın siyasî faaliyetleri, İstanbul'da safha safha ve inceden inceleme tetkik ve takip edilmekteydi. Avrupada çok kuvvetli olan ve bazılarında Tuna üzerinde tımarlar tahsis edilen Türk casusluk şebekesi mensupları, bu meseleye karşı çok hassas olan İstanbul'a günü gününe haber gönderiyorlardı. Bu müşkil anlarda Fâtih Sultan Mehmed'in bütün endişesi, hem Rumelinde, hem Anadolu'da aynı zamanda çarpışmaya mecbur kalmak olmuştur. Bunu önleyebilmek için, bütün dehâsını kullanmıştır.¹¹³

Daha 1454 Nisanında Regensburg'da toplanan İmparatorluk Diyeti'nde imparator III. Friedrich ve Napoli kralı V. Alfonso'nun önayak olmalarıyla, bütün Avrupada, Hristiyan devletler arasında, Türkler'i Avrupa kıtasından söküp atmak üzere, beş sene müddetle mütareke akdi kararlaştırılmıştı. 1457'de Papa III. Calixtus (1455-1458), hem Uzun-Hasan, hem de Gürcistan Kralı ile, Osmanlılar'a karşı ittifak müzakereleri yapıyordu. Halefi II. Pius (1458-1464), bir Haçlı seferi açılması için, Mantua'da kongre topladı. Sonraki Papalar, II. Paul (1464-1471) ile IV. Sixtus (1471 -1484) da, şiddetle aynı siyâseti tâkib ettiler. Avrupa'nın en kudretli devletleri, Venedik ile Macaristan, 1463'te, Türkiye'ye karşı tam müttefikane hareket etmenin kesin lüzumuna tamamen inanmışlardı. Bosna'nın fethi, her iki devleti de tehdit ediyordu. II. Pius'un gayretiyle, Venedik ve Macaristan, resmen ittifak muahedelerini imzaladılar. Bu ittifaka, Burgonya Dukalığı gibi başka devletler de katıldı. Hattâ Türkiye'nin taksimi projesi bile kararlaştırıldı (Zinkeisen, II, 283). Bu projeye göre, Büyük Harb Müttefikler tarafından kazanıldığı takdirde, Vene-

dik: Mora, Attika, Tesalya, Epir'i, İskender Bey: Makedonya'yı, Macaristan: Sırbistan, Bosna, Eflâk, Bulgaristan'ı yani aslan payını alıyor, merkezi İstanbul olmak üzere Trakya'da da Bizans İmparatorluğu ihya ediliyordu. Yani Türkler'in Avrupadan tamamen sürülmesi kararlaştırılmıştı. Uzun-Hasan da Osmanlılar'ı Anadolu'dan Balkanlar'a atmak azminde olduğuna göre, demek ki Osmanlılar'a hayat hakkı tanınmıyordu. Bu durum, Fâtih'in ne derecelerde nâzik bir pozisyonda bulunduğunu açıklamaya fazlasıyla yeter. Zira Türkiye aleyhindeki koalisyona girmemiş, bir Çin ve Japonya imparatorlukları kalyordu¹¹⁴.

Fakat Fâtih'in dehâsı Türkiye'yi kurtardı ve iki cephenin aynı anda harekete geçmesine fırsat vermedi. Bunu önlemek için giriştiği faaliyet, Fâtih'in, Avrupa devletleri arasındaki siyasî dâva ve ihtilâfların bütün inceliklerine ne dereceye kadar nüfuz ettiğini göstermesi bakımından da mühimdir. Sultan'ın her tarafta müttefikleri müşkil vaziyete düşürmesi karşısında II. Pius, 15 Ağustos 1464'te Ancona'da kederinden öldü. Halefleri olan Papalar, ondan daha mes'ut neticeler alamadılar. Bu sıralarda Türk Hakanı, Venedik ve Macaristan ile sulh müzakerelerinde idi; hattâ bir ara Venedik'in Mora, hattâ Midilli, Macaristan'ın ise Bosna üzerindeki emellerini okşar göründü. Bu parlak ümitler karşısında gevşiyen Venedik ile Macaristan, mütarekeye yanaştılar.¹¹⁵ Fatih Sultan Mehmed Hanın büyük gayretleri ile Balkanlarda Haçlılara verilen mücadelede başarılı olmuştur. İskender bey ise İslam dininden dönmüş Haçlıların yanında Osmanlı Sarayında birlikte yetiştiği arkadaşı Fatih'in karşısında yerini almıştır.

Günümüzde, İskender bey'in Heykelleri sadece Arnavutluk'ta Kosova'da değil, Roma, Brüksel gibi Avrupa kentlerinde de bulunmaktadır (Necip P. Alpan. Bugünkü Arnavutluk. Kardeş yayınları. Ank.1975. s.27).

Avrupalılarca İskender beye gösterilen bu ilgi O'nun tarihte hristiyanlığa yaptığı hizmetler-

¹¹⁴ Öztuna Y.:a.g.e.s.33

¹¹⁵ Öztuna Y.:a.g.e.s.34

den kaynaklanmaktadır. Fatih Sultan Mehmed: “Eğer İskender bey karşıma çıkmasaydı, Venedikle komşu olacak, Papa’nın başına kavuk geçirecek ve Saint Piere Kilisesinin kubbesine Ay-yıldızı yerleştirecektim” demektedir. (Necip P. Alpan. Bugünkü Arnavutluk. Kardeş yay. Ank. 1975. s.89)

Kosova üzerine kısa bir söz

“Kosova Kanlı Ova” eserinde Osman Karatay şunları ifade etmektedir:

“Arnavutlar Osmanlı bu topraklara geldiğinde kendilerinin Sırp veya Yunanlılara bağlı, millet olma bilincinden uzak ve Türk yönetiminde gerçek manada millet haline geldiler. Osmanlı geldiğinde Arnavutların küçük bir bölgede bir yarı-devleti vardı. Çoğunluğu, diğer ulusların hakimiyeti altında idiler. Ayrıca Kosova’da Arnavutlar değil, Sırp’lar oturuyordu; Metohya’da ise sadece az sayıda çoban vardı. Bugün Kosova Arnavutların çoğunlukta olduğu bir yer ise, Slavların gelişi ile kaybettikleri eski yurtlarına zamanla geri döndüler İse, bunun için Türklere minnet duymaları lazım. Çünkü Kosova tarihinin Osmanlı dönemi; Sırp’ların şu kitabın okunduğu an bile devam

etmekte olan tarihî eğer İslâmlaşma demezseniz, bölgenin Arnavutlaşması tarihidir”¹¹⁶.

Bugün Arnavut milleti varlık âlemindeyse bunu Osmanlıya ve İslâm’a borçludur. Yoksa Bosnalı Hürlerin ve Dalmaçyalı Latinlerin ka-derini yaşayacaklar, bir kısmı Slavlaşıp bir kısmı da Helenleşerek ortadan kalkma noktasına geleceklerdi. Arnavut tarihçiler iyi biliyor ki, dinî kimliğin et-

nik kimlikten öne çıktığı, hatta dinin milliyeti belirlediği Ortaçağ’da yarısı Katolik, yarısı Ortodoks olan Arnavutlar gerçek bir millî kimliğe kavuşamayacaklardı belki de bir zaman yoğun olarak yaşadığı gibi, iki komşu tarafından asimile edileceklerdi. Ve bugün Kosova ve Batı Makedonya’da tek bir Arnavut bile kalmayacak olmayacaktı. Receb İsmaili gibi Arnavut yazarlar, Arnavutların beş yüz sene boyunca Türk yönetimine, usun süre de İslâmlaşmaya nasıl direndiklerinden gururla bahsediyor. Ama Kosova’yı adeta Türklerin Sırp’lardan alarak Arnavutlara verdiğinden hiç söz etmiyor¹¹⁷.

Türk ordularının Sırp illerinde her ileri adımında oranın halkının bir kısmı kendi boylamında kuzeye doğru göç etti. Kosova Sırp’larından da kimi topluluklar fetihle birlikte kuzeye, özellikle Hersek bölgesine göçtüler. Osmanlı 1463’te Bosna’yı, 1482’de Hersek’i ve 1499’da Karadağ’ı alınca, buralara sığınmış olan Sırp’lar daha kuzeye, Krayina, Slavonya ve Voyvodina’ya gittiler. Neticede Kosova’da Sırp’lardan boşalan yerlere Arnavutlar gelmeye başladılar. Fatih’in buraları fethinden sonra uzun süre Osmanlı yönetimine şüpheli ve düşmanca bakan ve İskender Bey’in ‘hatırasını yaşatmaya çalışan Arnavutlar, 16. yüzyılda münferiden, 17 ve 18. yüzyılda ise kitleler halinde İslâmlaşmaya başladılar. İslâmlaşma en çok Arnavutluk’un orta bölgelerinde oluyordu. Kosova’da ise İslâm’ın yayılması ilginç oldu. Buraya ta Sırp krallığı zamanından beri göç etmeye alışık olan Kuzey Arnavutluk’un, İşkodra yöresinin Katolik Arnavutları, Ortodoks Sırp’lardan çok, münferid Müslüman Arnavutlarla ve Türklerle hemhal oluyorlar, Katolik kitleden uzaklaştıkları için de eski dinlerini terketmeleri zor olmuyordu. Burada Müslümanların sayısı arttıkça yerli ve yeni gelen Katoliklerin İslâm’ı kabulleri ivmelendi¹¹⁸.

Roma’da
“Albania
Alanında”
dikilen
İskender Bey
Heykeli
(Necip P. Alpan)

¹¹⁶ Osman karatay.:Kosova Kanlı Ova.İz yayıncılık.İst.1998.s.42-43.

¹¹⁷ karatay O.a.g.e.s. 42-43.

¹¹⁸ karatay O.a.g.e.s. 42-43.

Sonuç

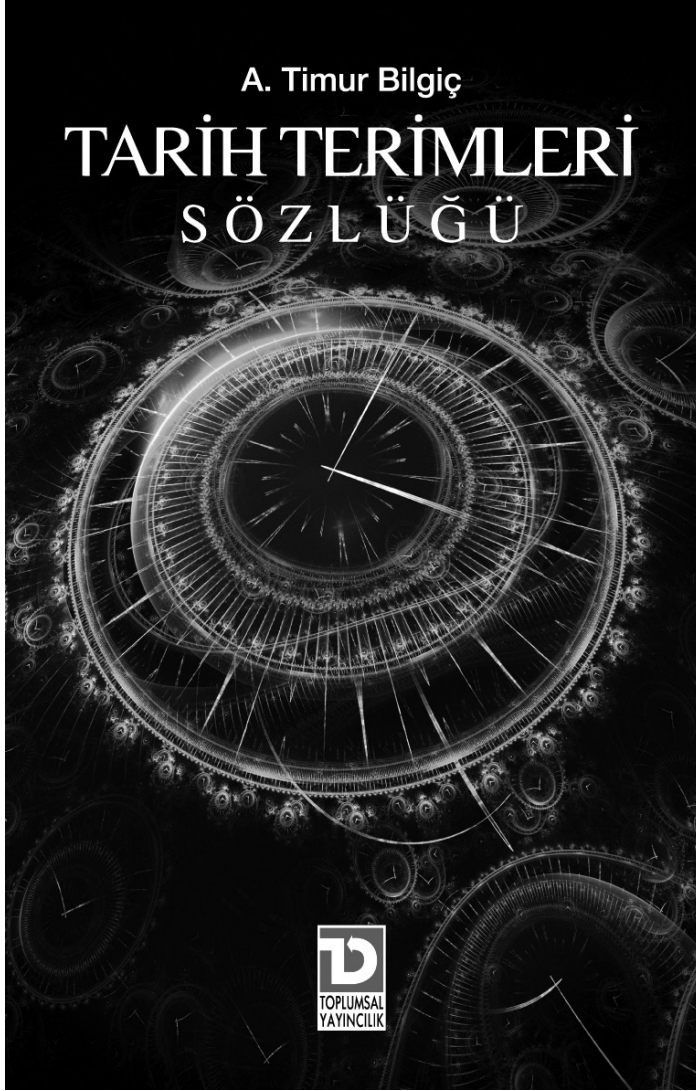
Şimdilik kısa bir şekilde özetlediğimiz Balkan Albanyası üzerine yazılacak çok şey bulunmaktadır. İskitler, Hunlar, Alanlar, Avarlar, Bulgarlar, Kuman-Kıpçaklar, Peçenekler, uzlar gibi Türk boylarının Balkanlara akın akın geldiğini düşündüğümüzde Arnavutluğun tarihi daha net anlaşılacaktır. Fakat, Türk milleti kendi soyundan gelen bir çok topluluğu “yeniden Türkleşmeye” davet edememiştir (Türkleştirmek değil).

Bunun bedelini Bulgar ve Macarlara fazlası ile ödeyen şanlı ecdadımız Osmanlı Türklerinin acı akıbeti bizlere ibret olmalıdır. Bulgaristan'ın kurucusu Asparuh'un bayrağının Oğuz Kayı damgası olduğunu gördüğümüzde bu gerçeği çok iyi anlarız. Macarlar ve Bulgarların bir dönem Turancılık faaliyetleri bizler tarafından kayda değer alınmamıştır. Slavcılık cereyanının acımasız taktikleri ile bir çok Türk boyu kendini slav farzetmiş ve Türk düşmanı kesilmiştir. Balkanlarda “Türk-Alban-Boşnak-Pomak-Torbeş” dostluğu ihsas edilmeli ve tarihten ibret alınmalıdır. Geçmiş de müslüman olmayı “Türk olmak” deyiimiyle ifade eden atalarımızın mirası bugünlere aktarılabilmelidir.

Turan boyları, geleceğe dostluk, hoşgörü, ileri görüşlülük çerçevesinde hazırlanmalıdır. Tarihte görülen İskender bey ve muhtelif Arnavut isyanları, günümüzde zaman zaman Evlad-ı Fatihan ile Arnavutlar arasında oluşturulmak istenen gerginlikler, Arnavutların kadim Türk boylarından geldiği gerçeğini değiştiremez.

İskender bey, Osmanlıya ihanet ederken, amcazadesi Hazma bey, Osmanlıya bağlı kalmıştır. Şemseddin Sami Türkçe ve Arnavutça sahalarında Osmanlı Türk aydını olarak Türklüğe hizmet etmiş, ağabeyi Arnavutçuluk yapmıştır.

Arnavutluk tarihi, mitolojisi, folkloru, geleneği, hayat tarzı ve halk inançlarının Türkiye ve Türk Dünyası ile olan bütünlüğünün ortaya konması, Türklük aidiyet şuuru açısından önemlidir. Arnavutluk ve diğer Balkan ülkelerinden çıkan tarihi eserlerin; Etrüsk, Pelasg, İskit (Saka), Hun, Avar, Bulgar, Alan, Peçenek, Kuman-Kıpçak ve Oğuz Türkleriyle olan bağlantıları Turanlı araştırmacıları beklemektedir. Bizler de zaman içinde bu hakikatleri gün ışığına çıkarmaya katkıda bulunmaya devam edeceğiz.

TARİH TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ

A. TİMUR BİLGİÇ

Tarih dilek ve temenni değil, kural ve disiplin manzumesidir. Yaşanan hiç bir şey bir daha yaşanmaz ama yaşanacak her şey yaşanmışların izlerini taşıyacaktır. O nedenle bu izleri yaşanan olayların içinden ayıklamak ve bu izleri takip ederek, geleceğimize yönelik ipuçlarına ulaşmak, insanoğlunun en önemli görevi olmalıdır. Zira izleri ve ipuçları olmayan bir geleceğin tarihini yazmak ve bu yazılan tarihi yaşamak, ölümden sonraki hayat kadar belirsiz ve ütöpiktir.

Eyleme dönüşmeyen düşüncelerin bile insanlığın tarihinin oluşmasında bir işlevi vardır. Düşüncelerinizin bu tarihsel işlevini yerine getirebilmesi için, nitelikli düşünce formatını kullanmamız gerekir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün "Maziyi bilmeyenler hali tahlil edeme, istikbale hükmedemez" direktifinden hareketle tarihe ilgi duyan okuyucularımızın nitelikli bir düşünce formatı ile tarihsel her eylemin anlamı ve şifresini çözmesine Tarih Terimleri Sözlüğü" önemli katkılarda bulunacaktır.

Çünkü terim; bilimsel ve sanatsal kavramları dile getiren, anlam yüklü sözcüklerdir. Terimler, konuşma dilindeki sözcüklerden farklı olarak, herhangi bir bilim ve sanata özgü tek ve kesin bir anlamı dile getirirler.

Terimlerin anlamını bilmek, aldatılmanın, kullanılmanın önündeki en büyük engeldir. Her dönemde egemenlerin kullandığı bilgi kirliliğinin önüne geçmek, sözcüklerin ve özellikle de terimlerin doğru olarak kavranmasıyla olasıdır.

Her şeyin gün ışığındaki kadar net ve görünür olduğu bir dünyanın umudu ve inancıyla...

Musa Kazım'ın Kutsal Savaş Hakkındaki Görüşleri Üzerine²

Dr. York Norman¹

Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu'nda I. Dünya Savaşı sırasında şeyhülislam olan Musa Kazım'ın savaşı haklı çıkarmak için yazdığı, 25 sayfadan oluşan ve "İslam'da din uğruna savaşma" adını verdiği yazısı hakkındadır. Osmanlı'nın anlaşmazlığı kutsal savaş olarak göstermek istemesi çoğu zaman İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müslüman sömürgeleri arasında kışkırtmaya neden olacak –Avrupa, Ortadoğu ve ötesindeki savaşma çabalarını da altüst edecek—bir girişim olarak nitelendirilmiştir. Buradaki çalışma Osmanlı'nın savaşı haklı çıkarma gerekçelerinin çok daha fazlasıyla yapısal olarak karmaşık olduklarını göstermektedir. Kazım'ın argümanları doğal olarak Osmanlı İmparatorluğu ötesinde ezilen müslümanlardan bahsetmektedir. Fakat aynı zamanda O, müslümanlara dinsel bir görev olarak zorunlu askerliğe katılmaları için hatırlatmada bulunmakta ve özellikle de 1877-1878 savaşının akabinde gelen Balkan kökenli mültecilere 1912-1913'deki savaşa katılmaları için çağrı yaptığı zaman yerli hedef kitlesini göz önünde bulundurdu. Hatta Kazım savaş hakkındaki bazı endişeleri de gözler önüne serdi. Savaşın yalnızca savunma amaçlı olması gerektiğini ve ne zaman ki Osmanlılar'ın ve Müslüman dünyasının mutluluk ve sağlık içinde yaşamaları güvence altına alınır da o zaman barış görüşmelerinin gerçekleşmesi gerektiğini ileri sürdü.

Anahtar Kelimeler:

Musa Kazım, Kutsal Savaş, Genel Seferberlik

Osmanlı'nın Kasım 1914'te itilaf devletlerine karşı savaş açması Jön Türk hükümeti tarafından çoğunlukla İngiltere ve Fransa'nın sömürgele-
rindeki müslüman halkı ayaklanmaya kışkırtan alaycı bir manevra olarak görüldü. 1908 Jön Türk ihtilâlinde sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli din yetkililerinden birisi olan Şey-

hülislam Musa Kazım'ın (1858/1859-1920) Osmanlı'nın neden savaşa girdiğini açıklayan yirmibeş sayfadan oluşan eserinden hareketle, kendisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savaş zamanındaki kabinede yer alan yanıltıcı bir muhafazakar olduğu veya kendisinin sözde masonlar cemiyetine üyeliğinden kaynaklanan gizli

¹Dr. York Norman Amerika'da Buffalo State College'de Yr. Doçent olarak akademik çalışmalarını sürdürmektedir.

² Makalemi tamamlamamda öncü olan kurumlara özellikle *The Council of Overseas Research Centers* ve *The Institute of Turkish Studies*'e araştırmam için gerekli olan mali desteklerinden dolayı minnet duygularımı kez daha belirtmek isterim.

bir ilerici olduğu ileri sürüldü.³ Kuşkusuz, Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin çoğu Pan-Osmanlılık ya da pan Turancı devlet anlayışını benimseyen açık bir şekilde laik eğilimleri var iken, Musa Kazım'ın kutsal savaş konusundaki makalesinin önceden yazılanlardan çok daha fazla olarak, Osmanlı'nın savaşa gitme motivasyonları ve seferberlik taktiklerini açıkladığı görüşünü ileri sürmekteyim.

Musa Kazım'a göre Osmanlı'nın savaş açması tam olarak savunma amaçlıydı. Avusturya-Macar veliaht prensi Franz Ferdinand'ın Sırp hükümeti ile bağları olan Bosnalı Sırp terörist Gavrilo Princip tarafından suikaste kurban gitmesi Avrupada savaşın başlamasına neden oldu. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu ve müslüman dünyasını içine çekmekle tehdit etti. İngiltere, Rusya ve Fransa'nın Sırp'lar'a arka olmaları söylendiğine göre Hz. Muhammed'in ardılları, Mekte ve Medine'nin koruyucuları ve aynı zamanda İslam halifesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmayı düşünerek Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ilgili çatışmayı başlattı:

“Bu devletlerin amacı müslüman halifeliğini ortadan kaldırmak ve bütün müslüman dünyasını bozmaktır... Sonuç olarak, [bu tehlikeli konum] dinimizi, memleketimizi, muazzam İslam halifeliği ve tüm kardeşlerimizi korumak için bizleri savaş ilan etmeye zorluyor. Dinî buyruk ve müslüman topluluğun rahatı savaşın çıkmasını gerektirdi.”⁴

Elbette Musa Kazım'ın savaş ilan edilmesindeki başlıca nedenlerinden birisi İngiltere, Fransa ve Rusya'nın sömürgelerinde esaret altında bulunan ve sayıları yüz milyonları bulan müslümanları kurtarmaktı.⁵ Özellikle Afganlılar'ın,

İranlılar'ın ve Faslılar'ın ayaklanmaları gerektiği noktasında ısrar etti: “O devletlere karşı savaşa girişilmesi konusunda sözü edilen milletler bir dakika bile kaybetmemelidir...Eğer şimdi görevlerini yerine getirmiyorlarsa bu eşsiz fırsatı kaybedecekler ve tiranlık tarafından yıkılacaklardır... Aynı zamanda Tanrı'nın siddetli cezası ile karşı karşıya geleceklerdir.”⁶ Normal şartlar altında bu milletlerin üzerlerine düşeni yapamayacakları çünkü “güçsüz bir devletin savaş açmasının yasak olduğu” hakkında aynı fikirdeydi. Her nasılsa Osmanlı ve İttifak devletlerinin bu ulusları desteklemeleri başarılı olma olasılığını tamamen değiştirdi ve gereğinden fazlasıyla savaşmalarını zorunlu kıldı.⁷ (21-22).

Maddi yaşam üzerine odaklanmış, rahat ve bireyci tarzı kınayan anahtar konumunda birçok Kuran yorumları ile birlikte müslümanların sömürgelere karşı ayaklanmaları konusunda uyardı. Tanrı'nın yönünü izleyenlerin mal ve mülklerini yadsımaları ve savaş çıkmasından bir kazanç sağlamayı beklememeleri gerektiğini belirtti.⁸ Çıkarlarını korumayı ve “evlerinde oturmayı” seçerek savaştan kaçanları kötüledi: “Bu geçici kısacık hayattan mutlu musunuz ve bunun ölümsüzlükle eş olduğunu mu düşünüyorsunuz?”⁹

Burada Musa Kazım, Mısır, Hindistan, Fas ve Afganistan'da İngilizlerle ve Fransızlarla olan ilişkilerinden ufak derecede bile yararlanmayan müslüman seçkinlerinin dik başlılığının üstesinden gelme konusunda kararlıydı. Kazım amacını yalnızca işbirliği peşinde koşanları kapsayacak şekilde belirlemedi; aynı zamanda savaş yorgunu vatan hainlerini yerlerinden etmek için daha “vatansever” öğeleri güçlendirdi: “Bağımsızlık-

³ Aykut Kansu, *Politics in Post-Revolutionary Turkey, 1908-1913* (Leiden: Brill, 2000), ss. 176, 240, 367. Yakın zamanlarda bu görüş, Ferhat Koca'nın eseri tarafından yeniden gözden geçirildi. Bakınız: Ferhat Koca, *Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin Hayatı ve Fetvaları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), ss. 9-110, ve Ferhat Koca, *Külliyat: Dini ve İçtimai Makaleler: Şeyhülislam Musa Kazım Efendi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), ss. 13-58.

⁴ Musa Kazım, *İslam'da Cihad* (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası), 1914, s.20.

⁵ *Ibid.*, s. 17.

⁶ *Ibid.*, ss. 21-22.

⁷ *Ibid.*, ss. 21-22.

⁸ *Ibid.*, ss. 11-12.

⁹ *Ibid.*, ss. 13-14.

larını, yüceliklerini ve onurlarını korumak için savaş ilan etmeyi geri çeviren milletler azarlanmaya layıktır.”¹⁰ (14.)

Bununla birlikte İslam dünyasının esenliği ve Osmanlı'nın bu topluluğun koruyucusu olarak eşsiz rolü için Musa Kazım kutsal savaş kavramının tarihsel önemi hususunu altını çizerek vurguladı. Hz. Muhammed'in yirmi sekiz defa savaştığına işaret ederek şunları başardığını söyledi: “

Bölgeyi, sadakatsizlik pisliği ve afetten temizleyerek Hz. Peygamber milyonlarca kişiyi İslam adına kurtardı ve dünyada seçkin ve eşsiz bir uygarlık kurdu. İlk dört halife [Raşidin] ve daha sonra müslüman hükümdar ve sultanlar gerektiğinde kutsal savaştan kaçınmadılar ve böylece İslam'ı fazlasıyla genişlettiler... Bununla beraber geçmiş iki, üç yüzyıl boyunca islami fazlasıyla boşa harcamak için yerleştirilen kötü ahlak kuralları büyük bir keder kaynağıdır. Müslümanlar başıboş, yoksul, yozlaşmış ve alçak bir hale geldiler. Sonuç olarak müslüman toprakların çoğunluğu birer birer düşmanların payına düştü ki bu durum da çoğu müslüman hükümetlerin çöküşüne yol açtı. İçlerinden sadece Osmanlı İmparatorluğu bağımsızlığını koruyabildi. Kendisini ve yüz milyonlarca müslümanı İslam düşmanı olan Rusya'ya, İngiltere'ye ve Fransa'ya karşı savunmak için İmparatorluk tarafından savaş başlatılması gerekliydi.”¹¹

Musa Kazım İngiltere'yi ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir komploya giriştikleri hakkında suçlama yapmaya devam eder. Jön Türkler'in anayasal ve yenilikçi yönetimi yeniden kurmak için İngiltere ile birlikte çalışmayı denediklerini bildirdi. Şubat 1908'de Jön Türkler ilk defa iktidarı elde ettiklerinde “İngiliz taraftarı” Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa (5 Ağustos 1908-14 Şubat 1909) başkanlığında yeni bir bakanlar kurulu kurduklarını ileri sürdü. Musa Kazım İngilizler'in Kamil Paşa'yı kendi amaçları doğrultusunda kullandıklarını meselâ onu Os-

manlı Devleti'ni merkezsizleştirilmiş bir duruma getirmek için cesaretlendirdiklerini (Kamil Paşa bu amacı daha sonra Balkanlar'da 120.000 öğretmen ve askeri kovarak başarmıştır.)deme-ye getirdi. Bu tür eylemler imparatorluğun her tarafındaki gayri müslimleri sözde ayaklanmaya davet etti: “ Ayrıca her türlü kötümser söylentiler çıkardılar. Ülkenin içinde ve dışındaki propagandacılar suçlamalara başladılar... Dört yıl boyunca devam eden kötülük ve kıskırtmaların sonucu insanlarımız birbirlerinden nefret ettiler. Böylece ülkemizin savunulmasına zarar verdiler.” Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Balkan savaşı (8 Ekim 1912-30 Mayıs 1913) boyunca kesin yenilgisi ve Güneydoğu Avrupada geriye kalan varlığının neredeyse hepsinin devamlı olarak kaybedilmesi ile sonuçlanacak bir şekilde, Musa Kazım İngiltere'nin, Balkan milletlerini geniş bir ittifak içerisinde Babıali'ye karşı dikkatli bir biçimde organize ettiği suçlamasında bile bulundu. İnsan trajedisi uçsuz bucaksızdı: “Balkanlar'da müslüman kanı akarsular gibi aktı. Yüz binlerce masum, ezilen müslümanların, faziletli müslüman hanımların, çocukların ve bebeklerin haykırıları en yüksek göklere ulaştı.”¹²

Bu suçlamaların derin ve ideolojik bir mesajı vardı. Mustafa Aksakal ve Şükrü Hanioglu yakın zamanda işaret ettikleri gibi Kamil Paşa, Enver Paşa'nın en acı rakibi idi. Önde gelen Jön Türk olan Enver Paşa, Kamil Paşa'nın yönettiği hükümete 23 Ocak 1913'te silah zoruyla saldırarak kanlı bir baskın yaptı, Kamil Paşa'yı görevden aldı. Enver Paşa Kamil Paşa'nın gayrimüslimlerin ihtiyaçlarını karşılayan pan-Osmanlı politikaları ve İngiltere ve Fransa ile liberal uzlaşmayı savunan politikalara şiddetle karşı koydu. Enver Paşa çabucak Kamil Paşa'yı yeni Osmanlılığı destekleyen Tanzimat liderlerinden önceki geçmişle ilişkilendirdi. Mustafa Reşit Paşa, Ali Paşa ve Midhat Paşa Tanzimat siyasetçilerinin önde gelenlerindendi. Tıpkı Kamil Paşa gibi geniş kapsamlı eğitimleri ve İngiltere ile bağlantıları

¹⁰ *İbid.*, ss. 14.

¹¹ *İbid.*, ss. 15-16.

¹² *İbid.*, ss. 18-20.

vardı. Çoğunlukla benzer liberal ve uzlaştırmacı siyasetler yoluyla Londra ile uzlaşmayı ümit ettiler.¹³ Musa Kazım'ın suçlamaları Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile anlaşmaya vararak en iyi bir biçimde hizmet edileceği şeklindeki Enver Paşa'nın argümanını destekledi. Almanya Kayser Wilhelm (1888-1918)'in yönetimi altında Osmanlılarla hatta Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ile yakın ilişkiler geliştirmeye çalışmıştı. II. Abdülhamid Pan-İslam birliğini savunan tanınmış bir sultandı. Bu mesajı özellikle Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (1877-1878) sonra Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan gelen müslüman muhacirler arasında yankı buldu. Hemen son zamanlardaki I. Balkan Savaşı'ndan gelen müslüman muhacirler pan-İslam mesajını fazlasıyla kabul ettiler. Bu duruma kanıt, Musa Kazım'ın tıpkı daha önce Abdülhamid'in yaptığı gibi mültecilerle hemen hemen aynı tarzda bağlantı kurmaya çalışmasıydı.

Kazım, Balkan ve Rus müslüman göçmenlerinin intikam arzularını kutsal kitaba ilişkin iki yorumsal ifade ile galeyana getirmeye çalıştı. İlk olarak, savaşın evlerini düşman saldırılarından dolayı kaybeden müslümanlara evlerine yeniden kavuşmalarına olanak tanıyacağını ileri sürdü. Muhammed'in ilk göçü sırasındaki ciddi durumun, 19. yüzyılın sonu ve erken 20.yüzyıl sırasındaki müslüman mültecilerin çektiği sıkıntılarla aynı olduğuna işaret etti. Bu karşılaştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun erken İslam devletine benzer bir şekilde hareket edeceğini önermekteydi.¹⁴ İkinci olarak ele geçirilen ana yurtlarından kaçabilmek için son derece zayıf olan kadınları, çocukları ve yaşlıları kurtarmak için Kazım kutsal savaşın bir şekilde haklı olduğunu gösterdi.¹⁵ Bu açıklama savaş yardımsever bir hareket olarak övdü. Artı, Musa Kazım'ın

Osmanlılar'ın Muhammed gibi kendilerini islamsal toplumun koruyucuları olarak değerlendirdikleri şeklindeki argümanı başlı başına en önemli derecede bir hayrattı.

Musa Kazım'ın savaş açmayı özgürleşme olarak görmesi ile ilgili tezi, geç 19. ve erken 20. yüzyıllardaki mültecilerle ilgili çalışmalarla özellikle müslümanların gayri-müslim yönetim altında yaşamalarına izin verilip verilmeyeceği hakkındaki tartışmalar—ilginç zıtlıklar gösterir. 1878'de Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilen ve 1908 topraklarına katılan Bosna'nın durumu ile ilgili düşünceler farklıydı. Başlangıçtaki ilk işgalden kaçan Boşnak mülteci Hilmi ibn Hüseyin Taşlıcalı, herkesi özellikle zayıf ve yaşlıları kapsayacak şekilde Bosnalılar'ın müslümanların müslüman yönetimi altında kalması ilkesinden hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniden yerleşme seçeneklerinin olmadığını tartıştı. Böylelikle Taşlıcalı sadece güçlü kuvvetlilerin kaçması için çağrıda bulunan Musa Kazım'dan farklı düşünmektedir. Diğerleri örneğin Habsburglar'ın idaresi altında resmi olarak çalışan müslüman Boşnak Tevfik Azapagic ve Muhammed Raşid Rida müslümanların gayri-müslim yönetim altında aynen kalabileceklerini ileri sürdü. Musa Kazım ve daha önceki yazarlar arasındaki farklılıklar belki kısmen farklı siyasal koşullar ve kısmen de her bir yazarın kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri ile açıklanabilir. Kazım I. Dünya Savaşı'nın eşiğinde olan Osmanlı Devleti'ni temsil etti. Azapagic 1885 yılında Bosnalı müslümanlarla Habsburg yetkilileri arasında verimli, işbirlikçi bir ilişkiye ulaşmaya çabalamaktaydı. Raşid Rida ise İngilizler'in işgal ettiği Mısır ve 1909'da Habsburg topraklarına katılan Bosna arasında benzerlikler çizmekteydi.¹⁶

¹³ Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War* (Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2008), ss. 11, 59, 79; M. Şükrü Hanioğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire* (Princeton; Oxford, Princeton University Press, 2008), ss. 124, 153, 156, 162-163.

¹⁴ Kazım, s. 9.

¹⁵ *Ibid.*, s. 13.

¹⁶ Fikret Karčić, *The Bosniaks and the Challenges of Modernity: Late Ottoman and Hapsburg Times* (Sarajevo: El-Kalem, 1999), ss. 109-118.

Bununla birlikte Musa Kazım Osmanlılar'ın kendilerini seferber edebilmek için de çaba gösterdi. Şunları önerdi: "Savaş başlatmak için tüm güçlü kuvvetli erkeklerin savaşa alınması gerekir. Şüphesiz bu konuda her ulus zorunlu askerliği uygulamak durumundadır."¹⁷ Kendisi aynı zamanda düşmanların gözünü korkutabilecek kadar müslümanların kendilerini savaşa hazırlanmaları konusunda Kur'an'ın izin verdiği şeklinde yorumlar yaptı.

"Gözdağı verme" teriminin önerdiği gibi Musa Kazım'ın düşmanla uzlaşmak için argümanlarını geliştirmesine olanak tanıdı. Daha sonra şu ayrıntılara girmiştir: "Savaş için hazırlanmak gerekiyor. Fakat eğer düşman barış istiyorsa onu da göz önünde bulundurmalısınız."¹⁸ Kendisi aynı zamanda Osmanlılar'ın tarafsız güçlere savaş ilan etmek konusunda haklı olmadığını ve başka bir ülkeyi işgal etmeleri durumunda kadın, çocuk ve yaşlılara saldırılmaması gerektiğini ileri sürdü. Bundan dolayı "önlemler, önşartlar, manevi ilkeler ve yasal sorularla" sınırlanan savunucu amaçlı bir savaş olarak

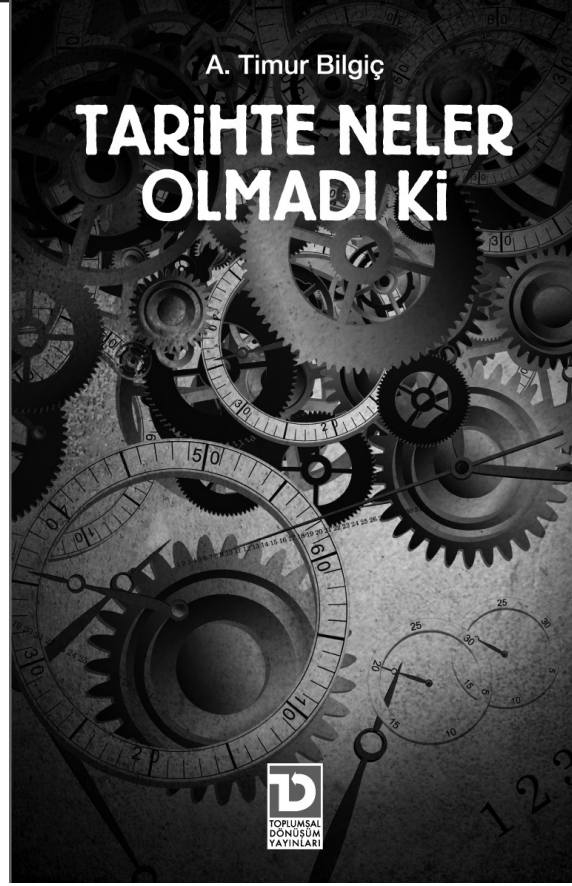
Osmanlı'nın 1914'te savaş açmasını tartıştı.¹⁹

Kısaca, Musa Kazım'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun kutsal savaş açması ile ilgili argümanı gerçekten çok işlevseldi. Kafasında savaşı sömürge karşıtı olarak canlandırdı ve sömürgelerdeki müslümanların derebeylerine karşı ayaklanmaları için çağrıda bulundu. Özellikle de İngilizleri kınadı. Bununla birlikte Musa Kazım Osmanlı İmparatorluğu ve ötesindeki diğer anahtar gruplara seslendi. Balkanlar ve Rusya'dan yakın zamanlarda gelen mültecileri savaşa katılmaları için çağrıda bulunarak onları harekete geçirmeye çabaladı (mülteciler Osmanlı İmparatorluğu'nda kuvvetli yerli bir gruptu. 1870'den beri çoğunlukla çatışmaları yenilemekte ve hatta liberal olmayan hükümetleri desteklemekteydiler). Musa Kazım bu nüfusu harekete seferber etmeyi göz önünde tutarak –aslında öc alma ve tam bir zafer beklentilerini de köreltmek istediği halde—kutsal savaş hakkındaki makalesini yayınladı. Belki de Osmanlı Devleti'nin henüz karşı karşıya gelmeye başladığı uzun ve tehlikeli görevi sezmişti.

¹⁷ Kazım, s. 14.

¹⁸ *İbid.*, s. 11.

¹⁹ *İbid.*, s. 7.

TARİHTE NELER OLMADI Kİ
A. TİMUR BİLGİÇ

Tarih yaşandıkça yazılır. Yaşanmamış ve yaşanmayacak tarihler yazmak sadece film senaristlerinin işidir. Bu filmlerde seyredenle oynayan hep aynı kişidir.

Tarih ne elle ne de dille yazılır. Tarih sadece ve sadece yürekle yazılır. Geçmişin tarihini tarihçiler, geleceğin tarihini ise kahramanlar yazar. Zaten onlar geleceğimizden bize el uzattıkları için kahramandırlar.

...

Tarih, toplumların belleğidir. Belleğini yitirmiş bir toplum, büyümemiş, olgunlaşmamış ve yaşlanmamıştır.

Eğer her başarı olanakların, birikimlerin, gereksinmelerin ve emeğin ürünüyse, en önemli birikim deneyimlerdir, yaşanmışlardır ve bu yaşanmışlıklardan çıkarılan derslerdir.

...

İnsanlığın ilk alet yapımıyla başlayan ve günümüze dek uzanan bir sürecin kesintisiz öyküsüdür bu kitap. Bizim için, bu öyküden çıkarılacak çok dersler, çok bilgiler var. Bu derslere, bilgilere dayanarak yapılacak çok şeyler var.

Sadece olayları bilmek yetmez kuşkusuz olayların neden ve sonuçlarıyla değerlendirmesinin yapılması, yorumlanması, eleştirilmesi ve tartışılması da gerekir.

Bu kitapta sadece olaylar var. Gerisi okuyucularımıza kalmıştır.

Güzel, çirkin geçmişten güzel geleceklere...

Talat Paşanın İttihad ve Terakkinin Son Kongresindeki Konuşması

Dr. Yusuf Gedikli

Talat Paşa (1874 - 1921), İttihad ve Terakkinin önde gelen şahsiyetlerinden olup 1908'deki İkinci Meşrutiyetten itibaren Osmanlı devletinin kaderine hükmedenlerden biridir.

Aşağıda vereceğimiz uzun konuşması İttihat ve Terakki fırkasının (cemiyetinin) 1 Kasım 1918'de toplanan son kongresinde genel başkan sıfatıyla yapılmıştır. Konuşmada Talat Paşanın samimi ifadeleri dikkati çekmektedir.

Konuşmada Birinci Dünya harbi öncesinde ve harp esnasında vuku bulan hadiseler özetlenmektedir. Bilhassa Osmanlının bi-taraf kalıp ber-taraf olmamak için nasıl canla başla müttefik aradığı, fakat talihin garip cilvesi olarak yıkılışının da müttefiklerinin kendisini harbe sürüklemesinden meydana geldiği, Almanlarla yapılan ittifaktan sonra Almanya ve Avusturyanın Türkleri savaşa sokmak için ne kadar baskı yaptığı açık seçik görülmektedir. Yine Rusyanın öbür iki müttefiki olan İngiltere ve Fransadan ne kadar ayrı baş çektiği, Osmanlıyı yemek için nasıl akbaba gibi beklediği dikkati celbetmektedir.

Kısaca Talat Paşanın beyanatı yakın tarihimizin bazı hususlarına ışık tutmaktadır. Mesela Bulgaristan ve Romanya görüşmeleri Türk kamuoyunda pek bilinmemektedir.

Bu vesileyle şunu belirtelim ki Tıbralgarp, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal savaşlarıyla ilgili o zamanki basınımda çok önemli haberler, yazılar, hatıralar yer almaktadır. Ne yazık ki bunlar günümüz araştırmacılarının eserlerinde yeteri ölçüde kullanılmamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Talat Paşa, İttihad ve Terakki, Almanlarla ittifak,

İttihad ve Terakkinin Son Kongresinde Merhum Tal'at Paşanın Beyanat ve İzahatı

Harb-i Umuminin gerek suret-i hudusu [oluşma sureti] ve gerek tarz-ı cereyanı mu'asır tarihimizin en girift bir faslını teşkil etmektedir. Bugün artık büyük harb ateşinin intifaya [sönmeye] yaklaştığı ve yalnız şu-rada burada bıraktığı şerarelerin söndürül-

mesiyle uğraşıldığı için, tarihin bu faslında faaliyet sarfedenler veyahud onların şahid-i ef'ali [fi'illerinin şahidi] olanlar, hatıralarını tesbit ile meşgul olmaktadır. Bu maksadla her milletden siyasi ve askerî pek çok zevat, Harb-i Umumi tarihinin bir cebhesini tenvir edebilecek hatırat ve ma'lumatı toplayıp neş-

Böyle hatıraların tarih için kıymetli bir

vesika olduğuna şübhe edilemez. Vakı'a elbet- de bunlardan bir çoğu, hele bizzat alakadar ve mesulü olanlar tarafından yazılanlar, bütün bütün bi-tarafane değildir. Fakat ne kadar tarafgirane olursa olsun, istikbalin nazar-ı tenkidi onlar arasında doğruları tefrik edebilecekdir. Liman Fon Sanders'in¹ sütunlarımızda intişar eden hatıraları buna misal teşkil eder. Sırf Almanlık nokta-yı nazarıyla kaleme alınmış olan bu müdafaa-name, burada bir çok muhikk intikadları [haklı tenkidleri] da'vet etdi. Bu tenkid ve tashihler yarın tarih için hakikati takdire hadim [hizmet eden] birer vesika olacaktır.

Bugün de kar'ilerimize diğer mühimm bir hatıra-name takdim ediyoruz. İttihad ve Terakki cem'iyetinin hitam-ı harbi ta'kid eden son kongresini reis-i umumi sıfatıyla sadr-ı esbak [sabık sadr-ı azam] Tal'at Paşa küşad etmiş [açmış], Alman ittifakına ve Harb-i Umumiye sebep ve suret-i duhûlümüzle, harb esnasında tahaddüs eden mesail-i mühimme hakkında mufasssal izahat vermiş idi. Sadaretten henüz isti'fa etmiş olan Tal'at Paşa bu izahatdan sonra İttihad ve Terakki cem'iyeti re's-i idaresinden de [idarî reisliğinden de] arkadaşlarıyla beraber isti'fa eylediğini söyleyerek, cem'iyetin mukadderatını kongreye terk ve tevdi' eylemişti.

Tarihen mühimm bir kıymeti haiz olan bu beyanatı o zaman kongrede hazır bulunan bir zatın notlarından bil-iktibas bu günden i'tibaren neşre başlıyoruz.

Alman ittifakının amilleri

1334 [1918] senesi teşrin-i evvelinde [ekiminde] idi. Umumi Harbin iki tarafını teşkil eden İ'tilaf ve İttifak zümreleri, senelerden

beri devam eden ve artık bir "yıpranma mücadelesi" hükmüne giren muharebenin nihayetine vasil olmuşlardı. Balkanlarda Bulgar cebhesinin siyasi ve askerî sebebler altında birdenbire inhilali [çöküşü] ile İttifak zümresinin harb cebhesi delinmiş oldu.

Harbi açan ve idare eden Radoslavofun² mevki'-i iktidardan sukutiyle Malinofun kabine teşkil etdiği günden beri, Bulgaristanın istikameti değişmiş olduğu zaten görülmüyor değildi. Fakat uzun bir harbin büsbütün tükenmek bilmez müşkülatıyla başları dönmüş olan Berlin ve İstanbul hükümetleri bunu vaktiyle keşf ve idrak edemediler. Yahud etdiler de çare bulamadıkları için tecahül eylediler [bilmez göründüler]. Nihayet Bulgar hükümeti müttefiklerinden ayrılarak galib düşmandan sulh istedi.

Bundan sonra baş döndürücü bir sür'atle ta'kid eden vuku'at ma'lumdur. Bulgarlar müzakerata girişdiler ve her şartı kabul ederek herçi-bâd-âbâd [her ne olursa olsun] bir mütareke yaptılar. Burada kırılan cebheyi ta'mir ederek şark müttefikinden cüda düşen Almanya ve Avusturya da Amerika reis-i cumhuruna müraca'atla sulh talebinde bulundu. Büsbütün yalnız bir halde kalmış olan Türkiye, Suriye ve Irakdan Asya-yı Suğra hududlarına kadar yürümüş orduların cunubundan Bulgar sulhu ile serbest kalamayan Makedonya ordusunun şimal tazyiki altında idi.³ Bu ümitsiz vaz'iyete yegâne şu'le, Vilson piresipleri idi.

Bulgar inhilalinin başlarında Berlinden avdet eden ve Kafkas meselesini halletmiş olduğu için müftehir bulunan Tal'at Paşanın riyasetindeki harb kabinesi, hemen isti'fasını verdi. Kabine teşkiline memur olan Tevfik

¹ Liman von Sanders (1855-1929), Alman generalidir. 1913'te Alman askerî heyetinin başkanı sıfatıyla İstanbul'a geldi. Anılarını *Türkiyede Beş Yıl* adıyla yayınladı.

² Vasil Radoslavov (1854 - 1929), Bulgar siyaset adamıdır. 10 Ağustos 1913'teki Bükreş anlaşmasından sonra başbakan oldu. İttifak devletleri taraftarıydı. Dobruca meselesinden dolayı İttifakla ihtilafa düşünce Haziran 1918'de yerini Malinova bıraktı.

³ Bu cümlede muhtemelen bir dizgi hatası mevcuttur.

Paşa hazretleri bir müddet müzakeratdan sonra muvaffak olamayarak i'tizar [özür] eylediklerinden, İzzet Paşa hazretlerinin riyasetleri altında bir kabine teşekkül etdi ve Mondros mütarekesine müntehi olan [varan] siyasi faaliyet yol aldı.

Son İttihad ve Terakki kongresi

İşde bu keşmekeş devrinde idi ki İttihad ve Terakki cem'iyeti vilayetden ale'l-acele alınan murahhaslık intihabnameleri ile merkezde mevcut müessesat ve erkânından bil-istifade bir kongre akdetmiş idi. Kongre teşrin-i saninin [kasımın] ilk günlerinde in'ikad ederek [toplanarak] dört beş celsede müzakeratını ikmal etmiş ve cem'iyetin faaliyetini ta'tile ve Teceddüd fırkası namıyla sinesinde teşekkül eden heyeti, varis olarak kabule karar vermişdi.

Kongrenin ilk küşadında reis-i umumi sıfatıyla Tal'at Paşa riyaset ederek celseyi açmışdı. Tal'at Paşa uzun bir nutuk irad ederek harbin sebeplerini ve harb esnasında tahaddüs eden meseleleri mevzu-i bahs etdikden sonra isti'fasını tebliğ ederek mevki'-i riyaseti terk etdi. Riyasete kısa bir münakaşadan sonra yine Tal'at Paşanın teklifiyle İsmâ'il Canbolat bey intihab olundu.

Kongrenin diğer müzakeratını ve neticelerini burada mevzu'-i bahs edecek değilim. Yalnız Tal'at Paşanın ilk beyanatını mümkün olduğu kadar aslına sadık kalmaya çalışarak nakl ve hikâye edeceğim.

Kongrenin ilk küşadı [açılışı]⁴

Kongre açıldığı dakikada Kırmızı Konağın⁵ büyük salonu mırıltılar içinde idi. Gerek salonda, gerek yandaki odalarda hararetli hususi münakaşaların bakıyesi uçuşuyordu.

Tal'at Paşa pek tanınmış olan simasında derin bir yorgunluk nişanesiyle riyaset sandalyesine oturdu. Etrafı umumi bir sükûn kapladı. Herkes mühimm dakikanın geldiğini hissetmiş idi.

Meclisin küşadını tebliğ ile önündeki çingırağı çalar çalmaz Midhat Şükrü bey, kâtiblerin ta'yinini talep etdi. Tal'at Paşa biraz lakayd bir tavırla bir kaç isim söyledi. Sonra kararlı bir sesle söze başladı. Saatlerce süren uzun beyanatını hep böyle sakin, heyecansız bir sesle devam ettirdi.

Tal'at Paşanın beyanâtı

Tal'at Paşanın bu beyanâtı evvela Meşrutiyet tarihinin harici siyaset noktasından bir hulasesiyle başlıyor, Alman ittifakı fikrini kökleştiren amilleri sırasıyla gösterdikden sonra Umumi Harbin i'lanı dakikasındaki siyasi vaz'iyeti anlatıyordu. Meşrutiyetin i'lanından Balkan muharebesinin hitamına [sonuna] kadar olan devrede evvela İngiliz siyasetine karşı gösterilen hararetli temayülü, sonra yavaş yavaş iki tarafın emelleri arasında gitdikçe tebellür eden [billurlaşan] fırkaların uyandırdığı tereddüdlere pek kısa bir halde hatırlatıldıktan sonra, Tal'at Paşa asıl Balkan muharebesini ta'kid eden devre geçdi.

"Bilirsiniz ki"⁶ dedi, "Balkan muharebesi sonlarına doğru iş başına geçen Mahmud Şevket Paşa merhum[un] kabinesi zamanında, sadr-ı esbak merhum Hakkı Paşa fevk'al-ade memuriyetle Londraya gönderilmişdi. Hakkı Paşanın vazifesi İngiltere ile Türkiye arasında ihtilafı mucib olan bütün meseleler üzerinde umumi, kat'i bir anlaşma yapmak, İngiliz - Türk münasebatına ve bu suretle bütün Türkiye mukadderatına tesir eden anlaşamamazlıkları kökünden kaldırmakdı. İngiltere ile

⁴ Kongre 1 Kasım cuma günü toplanmış, 5 Kasım günü kapanmıştır (Bunu o zamanki gazetelere bakarak kontrol ettik).

⁵ Kırmızı Konak veya Pembe Konak, İttihad ve Terakki umum merkezinin bulunduğu bina idi. Mütarekede İngiliz işgal kuvvetleri kumandanlığı idi. 7 Mayıs 1924'te muhalif İstanbul basınına karşı Cumhuriyeti savunmak için Atatürk tarafından Yunus Nadi Abaloğlu'na kurdurulan *Cumhuriyet* gazetesine tahsis edildi. Halen (7 Mayıs 2003) Cumhuriyet gazetesidir.

⁶ Talat Paşanın beyanâtı buradan itibaren başlamaktadır.

böyle umumi hatlar üzerinde esaslı bir i'tilaf [uyuşma] akdedilince, aynı teşebbüsât Fıransız kabinesi nezdinde de icra olunacaktı.

Rusyanın bir notası

Tam böyle bir zamanda Rusya, Bab-ı Ali'ye pek şiddetli bir nota verdi. Balkan muharebesinden henüz çıkmış idik. Türkiye'nin za'fı, hatta ihtizarı [can çekişdiği] iddi'aları bütün Avrupayı doldurmuşdu. Rusya da bu fırsattan istifade ederek Berlin mu'ahedesinin [anlaşmasının] Vilâyat-ı Şarkıyeye aid olan maddelerinin tatbikini musırrane [ısrarla] talep ediyordu. Berlin mu'ahedesinin hemen her maddesine bir kaç defa hançer vurulmuş, hatta bunlardan bir çoğu Rusyanın müzaheretleriyle yapılmış iken, iler tutar yeri kalmayan bu mu'ahede, za'if zamanımızda yine bize karşı bir tecavüz vesilesi olabilmekten kurtulamamış idi.

Rusyanın bu na-hengâm mutalebatı [vaktisiz talepleri] üzerine Bab-ı Ali bittabi' ve bi-hakkın telaşa düşdü. Bir taraftan İstanbul'daki düvel-i muazzama [büyük devletler] sefirleriyle görüşerek meseleyi müzakere etmekle beraber, Hakkı Paşaya da Londrada Vilâyat-ı Şarkıye ıslahatı hakkında bir i'tilaf akdi için ta'limat verdi.

Vilâyat-ı Şarkıye müfettişlikleri meselesi

Berlin mu'ahedesi mucibince Vilâyat-ı Şarkıyede Türk hakimiyetinin bekası İngiltere tarafından temin edilmişti. Hakkı Paşa bu esasdan hareket ederek, Vilâyat-ı Şarkıyede İngiliz ıslahat müfettişleri istihdamını Londra kabinesiyle kararlaştırmağa muvaffak oldu. Hatta bu hizmete ta'yin edilecek İngiliz memurlarından bir ikisinin isimleri bile ta'ayyün etmiş gibi idi. Bu i'tilaf sayesinde Rus notasının suya düşeceğini anlayan Petersburg kabinesi, derhal Londrada nüfuz icrasına koyuldu ve ma'at-teessüf bunda muvaffak oldu. İngiltere yavaş yavaş bütün muvafakatlarını geri aldı ve Vilâyat-ı Şarkıye ıslahat müfettişlik-

leri purojesi Petersburgdan esen kuvvetli bir kasırganın önünden Taymis sularına düşüp batdı.

Bab-ı Ali bu suretle İngiliz i'tilafından kat'i suretde ümid kesmek ıztırasında [mecburiyetinde] kaldığı zamanda, Alman siyaseti bilakis hükümet-i Osmanıyeye müfid olmağa çalışıyordu. Rus notası vesilesiyle fikirlerine müraca'at edilen ecnebi sefirler arasında yalnız Alman sefiri, hiç olmazsa ma'nen Türk da'vasına müzaharet [destek] göstermiş, bize kat'-ı münasebete [münasebet kesmeye], harbe sebep olmamak şartıyla mukavemet tavsiye ederek, siyasi fa'aliyetimizi teşci' eylemiş idi. Diğer bütün süfera [sefirler] Rus metalibine [taleblerine] boyun eğmek lüzumunda müttetik idiler.

Londra müzakeratının akametine rağmen hükümet Rusyayı müzakereye sevk edebilecek tedbirleri ittihaz etdi [aldı] ve Almanyanın ma'nevi müzahareti sayesinde Vilâyat-ı Şarkıye meselesini acil bir ihtilaf vesilesi olmakdan çıkarak, umumi ıslahat meseleleri arasına idhal etmek çaresini buldu.

İşte bu suretle Bab-ı Alinin siyasetinde İngilizden ziyade Almanyaya müteveccih bir istikamet-i kavi, kuvvet bulmuş oldu.

İlk Alman ittifak teşebbüsü

Vilâyat-ı Şarkıye meselesinin müzakeresi esnasında Alman sefaretleriyle icra edilen mükâlemeler arasında tarafımızdan, gayri resmi bir suretde ittifak için istimzac [yoklama] vaki' olmuşdu. Balkanlar muvazenesinin aleyhimize bozulduğundan beri ittifaksız, müzaheretsiz yaşamak imkânı olmadığına kana'at hasıl edilerek, her hangi bir ittifakı taharri [aramak] için zaten karar verilmişti. Lâkin Berlin kabinesi istimzacımızdan [yoklamamızdan] haberdar olunca buradaki sefaret kadar hararetle bulunmadı ve bize "Henüz bir ittifakdan bahs olacak suretde Türkiye'de müesses bir kudret tezahür etmiş değildir. Böyle bir ittifak ihtimalden uzak olmamakla beraber, ancak münasib zamanda düşünüle-

bilir” yolunda kaçamaklı bir cevap verdi.

Zaten bütün ittifak teşebbüsleri bu mülahaza önünde akim kalıyordu. Biz kavi olmadığımız için müttefik arıyorduk. Halbuki ittifakına talib olduğumuz devletler kuvvetli müttefik istiyorlardı.

İttifakın akdi

1914 senesi yazında Alman sefaretı bize bu mesele hakkında yeni bir tebliğde bulundu. Vaktiyle tarafımızdan vaki’ olan teşebbüsü hatırlatarak, Berlin kabinesinin şimdi bu yolda bir ittifak müzakeresini mümkün addetmekte olduğunu bildirdi.

Aradan geçen müddet zarfında Bab-ı Ali’nin siyasetinde yeni bir tahavvül [değişiklik] vuku’ a gelmemişdi. Binaenaleyh [bundan dolayı] bu yolda bir tekliften memnun olmak için hiç bir sebep görmedik ve ma’al-memnuniye [memnuniyetle] ittifak müzakeresine giriştik. Başlıca esaslar üzerinde kolaylıkla i’tilaf edilerek bir ittifak purojesi takarrür eyledi ve tarafeynden parafe edildi.

İşte bunu müte’akib Saraybosna cinayeti ve Avusturya - Sırbistan ihtilafı tahaddüs eyledi [meydana geldi].⁷ O zaman anladık ki evvelce teklifimize karşı müstağni davranan Almanyanın şimdi böyle kendiliğinden ittifaka talib görünmesi, harbin zaruri bir suretde yaklaştığını hissetmesinden ileri gelmiştir. Ma’ahaza [böyleyken] bunu da tabi’i gördük. Çünkü bulunduğumuz za’if ve ihtiyac halinde, bir devlet-i mu’azzamanın bizden göreceği bir istifade olmaksızın, ittifakımızı kabul ve bize müzaheret etmesi bittabi’ mümkün olamazdı.

Vuku’at sür’atle tevali [devam] etdi. Avusturya - Sırb ihtilafı heman umumi bir Avrupa meselesi şeklini aldı ve Sırbistana i’lan edilen harb Rusyayı ve müttefiklerini sürükleyerek umumi harb patladığı zaman, biz elimizdeki

ittifakname ile ortadaki hengâmenin karşısında kalmış bulunuyorduk.

Harbin i’lanı dakikasından itibaren Bab-ı Ali iki muharib tarafın başlıca siyasi mümessilleri karşısında gayet nazik bir mevki’de kalmışdı. Alman ve Avusturya sefirleri heman her gün ellerinde daha yeni imzalanmış ittifak mu’ahedesı olduğu halde hariciye nezaretine geliyorlar, bize:

“Harbe ne vakit gireceksiniz? İmzanızın hükmü ne vakit görülecek? İttifak mu’ahedesı ne olacak?” diye soruyorlardı. Buna karşı mesele İtalyanın da ta’ahhüdünü ifa etmediğinden yahud Belçika teminat mu’ahedesinin bizzat Almanlar tarafından kâğıd paçavrası telakki edildiğinden bahsetmek mümkündü. Fakat böyle bir hareket, nakz-ı ahd [ahde vefasızlık] demek olacaktı. Bu kadar zaman aradığımız ittifakı bulduğumuz dakikada bozmakla, artık dost ve düşman kimse tarafından i’timad edilmemek vaz’iyetinde kalacaktık.

Bunun için cevabımızı başka bir şekle ifrağ etmek [sokmak], harbin pek aşikâr olan mehalikinden [tehlikelerinden] kendimizi korumakla beraber, ahdimize riayetkâr görünmek mecburiyetinde idik.

Bulgaristanın vaz’iyeti meselesi

Alman ve Avusturya sefirlerinin metalibelerine mukabil bulduğumuz cevap şu idi:

“Türkiye ta’ahhüdüne sadıkdır ve daima onlara riayet etmek ister. Bugünkü Umumi Harbde Almanların karşısında Ruslar vardır ki, asırlardan beri Türk imparatorluğunun inkırazını [tükenmesini] esas siyaset olarak kabul etmişlerdir. Türkiye harbe müdahale etmeği yalnız bir ta’ahhüd meselesi değil, bizzat mübrim [zorlayıcı] bir vazife addeder. Şu kadar ki Rusyaya bir çok revabıtlı [rabitalarla] bağlı bulunan Bulgaristanın vaz’iyeti ta’ayyün

⁷ Sabık sadrazam veyahut beyanatı zapteden kişi, burada bilerek veya bilmeyerek olayları karıştırıyor. Saraybosna cinayeti ittifak görüşmelerinden ve imzasından önce, 28 Haziran 1914’te olmuştu. İttifak görüşmeleri ise 22 Temmuzda başlamış, ittifak 2 Ağustosta imza edilmiştir. Görüşmeler sürerken 28 Temmuzda Avusturya - Macaristan Sırbistana, 1 Ağustosta ise Almanya Rusyaya harp ilan etmişti.

etmedikçe, Türkiyenin harbe girmesi kimseye bir faidesi olmadan, kendisini ağır surette ızrar etmek [zarara uğratmak] demek olacaktır. Balkan harbinden sonra Bulgaristanla teessüs eden hudud, bütün ta'dil ve tashihlere rağmen İstanbulu büsbütün ta'arruzdan masun bulunduracak bir şekle sokulamamıştır.

Türkiye harbe girdiği gün Bulgaristan diğer tarafın lehine muharebeye teşebbüs edecek olursa, Türk payitahtı müdhiş bir istila tehlikesi altında kalacak ve Almanya - Avusturya İstanbulu istiladan ve Türkiyeyi izmihlalden [yok olmakdan] kurtaramayacaktır. İkinci Balkan muharebesinden beri Rus siyasetinden uzaklaşmış görünen, Umumi Harbin ilk müsebbibi ve Rusyanın başlıca mahmisi [himaye ettiği] olan Sırbistana karşı derin ve -mahfi bir gayz ve adavet perverde eden [gizli bir hınç ve düşmanlık besleyen] Bulgaristan, İttifak zümresi lehine harbe girerse, o vakit Türkiye de bütün kuvvetiyle İttifak cebhesinde mevki tutacaktır.

Oldukça mahirane terki edilmiş olan bu cevablar, Alman ve Avusturya sefirlerinin metalibini susturmamakla beraber, vaz'iyeti koruyordu. Bab-ı Ali bu suretle vakit kazanmağa, harbin cereyanını ta'kibe muhtelif siyaset tahavvüllerini tedkike imkân buluyordu.

İtilaf devletlerinin teklifleri

Harbe duhulümüzden [girişimizden] evvel İtilaf devletlerinin bize bi-taraf kalmak için pek çok, pek arzuya şayan tekliflerde bulundukları şayi'ası bir çok def'alar tekrar edilmiştir. Hakikat şudur ki harbin i'lanından Karadeniz vak'asına kadar geçen müddet

zarfında doğrudan doğruya Rusya tarafından hiç bir teklife maruz kalmadık. İngiltere ve Fıransa sefirleri bir çok def'alar muhtelif vesilelerle bi-taraflığı suret-i kat'iyyede muhafaza tavsiyesinde bulundular. Bab-ı Alinin Almanya'ya temayülünü gösteren vak'alar karşısında kaldıkları zamanlarda bile İngiliz ve Fransız mümessillerinin bize edebildikleri yegâne va'd, harbe girmedığımız halde İngiltere ve Fıransanın tamamiyet-i mülkiyemizi temin ve Rusyadan da aynı teminatı almağı der'uhde edeceklerinden ibaret kalmıştı.⁸ Bundan başka türlü bir va'd ve ta'ahhüd kat'iyyen mesbuk [geçmiş] ve vaki' değildir.

Tamamiyet-i mülkiye ta'ahhüdü Paris mu'ahedesinden beri Avuranın lisanında ve mu'ahedatta daima tekerrür ettiği halde, hiç bir vakit fiilen tahakkuk etdirilememiş bir ta'ahhüddür.⁹ Bunun için Bab-ı Ali bittabi' böyle bir va'd ile icra edilen teklife ciddi bir nazarla bakamıyordu. Bugün va'd, ta'ahhüd hatta imza edilen bir tamamiyet-i mülkiye teminat mu'ahedesinin, yarın harbin hitamından sonra Rus ihtirasları muvacehesinde hükümsüz kalmayacağını kim temin edebilirdi? Vilâyat-ı Şarkıye meselesinde Rus arzusu karşısında bizi feda eden İngilterenin böyle bir ihtirasa karşı bizi müdafa'a edeceğine ihtimal verilebilir mi idi?

Halbuki başka bir ihtirasa karşı müdafa'a şöyle dursun, daha harbin akab-ı i'lanında [i'lanı sonrasında] İngiltere, İngiliz destgâhlarında i'mal edilmiş olan Osman-ı Evvel ve Reşadiye direnotlarımızı müsadere etmekle¹⁰, bizi Adalar denizinde mesela Yunan filosuna tefevvuk [üstün gelme] imkânından mahrum etmiş olu-

⁸ Dikkat edilirse Rusyanın tamamiyet-i mülkiye taahhüdünde bulunmadığı görülüyor. İngiltere ve Fıransanın Rusyadan böyle bir talepte bulundukları, lâkin Rusların buna muarız olduğu harpten sonra açıklanan vesikalardan anlaşılmıştır (Bak. *Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşenin Anıları*, haz. İsmail Arar, İstanbul 1986, 201. s.). Bu da Rusyanın habis niyetini açığa çıkarıyor. O zamanki meclis reisi Halil Menteşe hatıralarında (201. s.) İtilaf devletlerinin Osmanlıya ayrı ayrı teminat vermekten kaçındıklarını ve Rusyanın böyle bir teminata karşı olduğunu yazar.

⁹ Talat Paşanın bu hükmü de doğrudur. Tamamiyet-i mülkiye 1856 Paris anlaşmasında kabul edilmiş, lâkin hep Osmanlının aleyhine işlemiştir. Mesela 1897'de Yunanistan yenilince büyük devletler bu anlaşmayı uygulamış, lâkin bunun haricinde hiç bir zaman uygulamamışlardır.

yordu. Bütün purotestolarımıza rağmen bu iki kıymetdar diretnotun elden kaçırılması, gerek efkâr-ı umumiyede ve gerek Bab-ı Alide pek acı bir tesir husule getirmişdi. Bu hadisede verilen teminatın -tahtında tesettür-i amal ve ledünniyatın [altında emellerin saklandığını ve gizliliğin] bir alametini hissediyorduk.

Bi-terafliğimiz etrafında

Ma'a-hazâ [böyleyken] İtilaf devletleri -hususiyile Boğazlar meselesinden dolayı- bi-terafliğimizi temin edebilmeye çok ehemmiyet veriyorlardı. Ezcümle Goben ve Bireslav zırhlılarının Almanyadan satın alınması meselesinde ve keza kapitulasyonların lağvını ilan ettiğimiz zamanlarda¹¹ yalnız purotesto ile iktifa ederek, yine daima bi-teraflik halinde bulunmalarından başka ma'na çıkmazdı.¹² Tabi'i zorlu bir düşmanın karşısında neticesi meşkûk [şüpheli] büyük bir mücadeleye girmiş olan İtilaf devletleri, en küçük bir kuvvetin bile aleyhlerinde hareketinden endişe ediyorlardı. Bunun için bizi harbe sokmaktan mümkün olduğu kadar geri durmak arzusunda idiler.

Bizim düşüncemiz kabil olduğu kadar vakit kazanmak, harbin alacağı şekle, Balkanlarda tahaddüs edecek vaz'iyete nazaran siyasi olarak imkân dairesinde her türlü menafi'i [menfa'atleri] temin ve istihsal eylemek ve ancak ondan sonra muharebeye duhûl hakkında bir karar vermekdi. İlk harb vekayi'i Alman muzafferiyeti hakkında çok ümid veriyordu. Hatta Birinci Marn muharebesinden sonra bile burada başlıca askerî mütehassıslar, Almanların mağlub olmayacağını muhakkak addetmekden geri durmuyorlardı.

İtilaf devletleri Bab-ı Alinin siyasetinden çok kuşkulanıyordular. Alman heyet-i islahiye-i askeriyesi, bütün İtilaf mehafil-i si-

yasiyesini pırelendiriyordu. Goben ve Bireslavın Yavuz ve Midilli isimleri altında Osmanlı donanmasına ilhak edildiği resmen ilan olunduktan sonra bile, amiral Suşon ile Alman mürettebatının sefinelerde [gemilerde] bekasına bihakkın i'tiraz ediyorlardı. Bab-ı Ali pek çok def'a İtilaf süferasının [sefirlerinin] müşkül sualleri karşısında kalmışdır. Bununla beraber İtilaf diplomatları bu i'tirazları son hadde kadar götürmeyerek, daima bizi bi-terafliğa irca' ve ikna' gayretini güdüyorlardı.

Bulgaristanla müzakere

Almanya ve Avusturya sefirleri bizim mütemadiyen Bulgaristanın vaz'iyetini ileriye sürerek, müttefiklik vazifesini ifada ta'allülümüzden [kaçınmamızdan] kurtulmak için bir tecrübe yapmak istediler. Bize Sofyada bir müzakere icrası teklifinde bulundular. Böyle bir teklifi şeklen reddetmek bittabi' mümkün değildi. O sırada Bulgaristanda Radoslavof kabinesi mevki'-i iktidarda bulunuyor ve hariciye nezaretini de şahsen mu'arefemiz [tanışımız] olan Gınadyef işgal ediyordu.

Meclis-i vükelada [bakanlar kurulunda] uzun uzadıya müzakereden sonra benimle Halil [Menteşe] beyin Sofyaya azimetimiz takarrür eyledi. Sofyada gerek başvekil Radoslavof ve gerek hariciye nazırı Gınadyef ile icra ettiğimiz müzakeratda şunu anladık ki, vaz'iyetin anahtarı Sofyada değil, Bükreşdedir. İkinci Balkan muharebesinde Sırlardan çok fenalık görmüş ve zafer semeratını [semerelerini] elinden kaçırmış olan Bulgaristan, Sırbistan aleyhine hareket etmeye müheyya [hazır] idi. Hatta Yunanistanın Sırlar lehinde müdahalesi ihtimali bile Sofya kabinesini korkutmuyordu. Avusturya ve Alman siyasetine fazlaca meyletmiş olan o zamanki Bulgar

¹⁰ İngiltere bu gemilere 2 Ağustos 1914 günü el koymuştur (Fahri Belen, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul 1973, 198. s.).

¹¹ Kapitulasyonlar bugünkü tarihle 8 Eylül 1914 günü, 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere kaldırılmıştı.

¹² Cümleinin son kısmında bir dizgi hatası olduğu anlaşılıyor.

hükümeti, yalnız Romanyanın arkadan bir darbe vurması endişesi ile kımıldayamıyordu. Romanyadan gelecek darbenin Rus orduları tarafından kolayca teyid [kuvvetlendirilme] ve takviye edilebilmesi ihtimali o kadar ağır bir tehlike idi ki, Bulgaristanı buna karşı temin etmedikçe harbe sokmak imkânı olmayacağını biz de teslim etdik. Binaenaleyh İstanbulla bil-muhabere, Sofyadan Bükreşe müteveccihen hareket eyledik.

Bükreşde müzakerat¹³

O zaman Romanyada Biratyanu¹⁴ kabinesi serkârda [iş başında] bulunuyordu. Almanyanın Bükreş sefaretini bilahare hariciye nazırı olan Fon Gülman, Avusturya sefirliğini de yine muahheren [sonradan] hariciye nezaretine geçen Kont Çernin işgal ediyordu. Kendileriyle müzakere ettikten sonra Bulgar sefiri Radele de ayrıca görüştük ve aramızda bir purogram yaparak, her birimiz ayrı ayrı kiralı, başvekili, hariciye nazırını, başlıca fırka rüesasını [reislerini] ziyarete başladık. Her akşam sefaretlerden birinde görüşerek, o gün yaptığımız işleri birbirimize hikâye ediyor ve ertesi günü yapılacak işleri kararlaştırıyorduk.

Bir çok müzakeratdan sonra nihayet Romanya hükümeti bize bir Bulgar-Sırb muhaseme-i muhtemelesinde [muhtemel hasımlığında] Romanyanın kat'iyen bi-taraf kalacağını va'd etti. Bu va'dden haberdar edilen Sofya kabinesi, sefirine yeniden ta'limat vererek tahrirî [yazılı] bir teminat taleb eylemesini emretti.

14. Müzakerat akim kalıyor

Uzun mesa'i sarfından sonra Bükreş kabinesinden alınan şifahi va'adin Sofya hükümetince gayr-i kâfi addedilmesi pişmiş aşı soğuk

su tesirini gösterdi. Tahrirî [yazılı] teminat için müraca'at ettiğimiz zaman mösyö Biratyanu bundan imtina' etdi. Bize dedi ki:

'Romanya hükümeti hal-i hazırda cereyan etmekde olan muharebede kat'iyen bi-taraf kalmayı hem muhariblere, hem de bütün aleme karşı ta'ahhüd eylemiştir. Sırbistan da bugün muharib zümrelerden birine mensubdur. Eğer bugün Sırbistana karşı muharebe ettiği takdirde Bulgaristana karşı da bi-taraf kalacağımızı tahriren ta'ahhüd edersek, bu hareket muharib zümrelerden biri lehine hareket için hal-i hazırda bi-taraf bir hükümeti teşvik ve tahrik demek olur. Bu da bi-taraflığa mugayir [aykırı] ta'ahhüdât-ı mevcudemizi muhıll [bozma] olur. Binaenaleyh Romanya hükümeti şeref ve haysiyeti tehlikede bırakacak böyle bir kâğıdın altına vaz'-ı imza edemez. Fakat size şifahen suret-i kat'iyede ta'ahhüd ederim ki, Bulgaristan harbe girecek olursa Romanya hareket etmeyecektir.'

Mösyö Biratyanunun bu sözleri karşısında yapacak bir şey kalmıyordu. Sofya hükümeti tahrirî teminat talebinde ısrar eylediği cihetle daha fazla bir şey elde etmek imkânı olmadığına kana'at getirdik ve Bükreşden avdet ettik.¹⁵

Mübhem vaz'iyetin devamı

Bükreş seyahatimizin gaye ve neticeleri[nin] İtilaf diplomatlarınca ne dereceye kadar ma'lum olduğunu bilemem. Ma'a-haza [bununla birlikte] seyahatden avdetimizden sonra da vaz'iyet yine aynı mübhem gidişi ta'kib ediyordu. Almanya ve Avusturya her vesileden bil-istifade bizi harbe sokmak için çalışıyor ve ittifak mu'ahdesine riayete da'vet ediyordu. İngiltere ve Fransa da her fırsatta bizim bi-taraflığımızı temine gayret ediyordu.¹⁶ Bab-ı Ali bu iki zıdd tazyikin karşısında idare-i maslahat gayretinde

¹³ Türk kamuoyunda Sofya ve bilhassa Bükreş müzakereleri pek bilinmemektedir.

¹⁴ İon İonel Bratianu (1864 - 1927), Romen siyaset adamı. 1914'te başbakan oldu. 1916'da İtilaf devletleri tarafında savaşa girdi. İttifak kuvvetlerine yenilince Almanların dikte ettiği barış şartlarını kabul etmemek için istifa etti. Sonra yine başbakan oldu.

¹⁵ Bulgaristanla ittifak 6 Eylül 1915'te Radoslavovla Sofya sefirimiz Fethi (Okyar) bey arasında imzalanmıştır.

idi. Fakat Alman heyet-i askeriyesine inzimam eden [eklenen] teşkilat-ı bahriyenin vücudu ve İstanbulda Alman nüfuzunun gitdikçe tevsi'ini gösteren muhtelif alaim [alametler], vaz'iyeti günden güne daha müşkül bir hale sokuyordu.

Karadeniz vak'ası

Ahval bu merkezde iken ma'lum olan Karadeniz vak'ası zuhur etdi. Ta'lim vesilesiyle Karadenize çıkmış olan amiral Suşon, Rus filosuna ve müteakıben Rus limanlarına ta'arruz etdi.¹⁷

O günden bugüne kadar heman her tarafda benim vak'adan kab'l-zuhur [vak'anın zuhuru-rundan önce] haberdar olduğum zannedilmiştir. Ben de harb esnasında bu zannı tekzib ve tashihe lüzum görmedim. Bugün artık harb bitmiştir. Ben de mevki'-i iktidarda değilim. Bina-

enaleyh şimdi serbestçe hakikati söyleyebilirim. Sizi namusumla temin ederim ki ben de vak'ayı herkes gibi vuku'undan sonra haber aldım ve evelden hiç bir muvafakatim yokdu.

Hadisenin vuku'u Bab-ı Alide hakiki bir karışalık tevliid etdi. Başda sadr-ı azam Sa'id Halim Paşa¹⁸ olduğu halde bir çok nüzzar [nazırlar] böyle bir hadiseden şiddetle müteessirdiler. Hatta nazırlardan Çürüksulu Mahmud Paşa¹⁹, Süleyman el-Bustanî²⁰, Oskan Efendiler²¹ derhal isti'fa etdiler. Maliye nazırı Cavid bey de bütün gayretlerimize rağmen isti'fasında ısrar eyledi.²² Sa'id Halim Paşa bile yalnız meseleyi müzakereye düşürmek ve müzakeratı tedvir ve idare eylemek maksadıyla mevki'ini muhafazaya razı olabildi ve heman müzakerata başlandı.

¹⁶ Rusyanın Osmanlıyı harpten uzak tutmak için çaba göstermediği, aksine adeta memnun olduğu dikkati çekiyor.

¹⁷ Karadeniz vak'ası 29 Ekim günü meydana gelmiştir. O gün kurban bayramının arifesiydi. Türk donanması önce Sivastopolu, bir gün sonra, yani 30 Ekimde Odesayı bombalamıştı. Yavuz ve Midilli sayesinde Karadenizdeki Rus donanması hareketsiz kalmıştı. Çanakkale harbinde Rusların Karadeniz sahiline çıkarma yapmamaları, biraz da bu gemilerle takviye edilen Türk donanmasının gücündendi.

¹⁸ Mehmed Sa'id Halim Paşa (Kahire 1863 - Roma 1921). Kavalalı Mehmed Ali Paşanın torunudur. Mahmud Şevket Paşa hükümetinde hariciye nazırı ve onun öldürülmesinden sonra sadrazam oldu (Haziran 1913). Hariciye nazırlığı da 1915'e kadar uhdesinde idi. 1917'de sadrazamlıktan ayrıldı. Savaşa girmeye karşıydı. Mütarekeden sonra Maltaya sürüldü. 2 yıl orada kaldıktan sonra Türkiye'ye gelemediği için Romada ikamet etti; burada 6 Aralık 1921 günü bir Ermeni komitacısı tarafından şehit edildi. İkinci Mahmud türbesinin haziresine gömüldü. *Buhranlarımız* isimli bir kitabı vardır.

¹⁹ Nizamiye mirlivası (tuğgeneral) Çürüksulu Mahmud Paşanın bahriye nazırlığı 14 Temmuz 1913 - 6 Mart 1914 arasındadır. Yerine Cemal Paşa bahriye nazırı olmuştur. Çürüksulu Mahmud Paşa (1865 - 1930) ayan azası, mütarekede istihzarat-ı sulhiyye (barış hazırlıkları) komisyonu üyesiydi. Atatürk'ün *Nutkunda* adı geçer.

²⁰ Süleyman el-Bustanî (Şuf - Lübnan 1856 - Nev York 1925). Maruniliğe mensup Arap asıllı Osmanlı siyaset adamıdır. 1893'te Chicago'da açılan sergide Türk pavyonunun sergi komiserliğini yaptı, *Şikago Sergisi* isimli Türkçe bir gazete çıkardı. Gazetenin idaresini Ubeydullah Efendiye bırakıp İstanbul'a döndü. 1908'de İttihad ve Terakkiden Beyrut mebusu seçildi. 1910'da Ayan meclisi üyeliği, 1913'te Said Halim Paşa kabinesinde ticaret ve ziraat nazırlığı yaptı. Dış siyaset hususunda İttihadçılarla uyuşmadığı için istifa etti. İsviçreye yerleşti. Osmanlı tarihi üzerine tarafsız görüşlerini açıkladığı bir eseri vardır. Osmanlıda Türkçenin tek resmi dil olmasını savunmuştu. Arap aleminde *İlyada* tercümesiyle tanınmıştır. Tarihle ilgili eserleri vardır (*Büyük Larousse*, "Bustani", 4. c, 2037. s.).

²¹ Oskan Efendi veya Oskan Mardikyan (Erzincan 1867 - Kahire 7 Temmuz 1947). Düyun-i Umumiye ve maliye müfettişliği yaptıktan sonra Mahmud Şevket Paşa (1913) ve Said Halim Paşa hükümetlerinde (1914 - 1917) posta telgraf nazırlığı yaptı. 1918'de Bağdada gitti. Irak hükümetinde çeşitli kamu vazifelerinde bulundu. Daha sonra Kahireye yerleşti. Telif ve tercüme eserleri vardır (*Yaşamları ve Yapıtları ile Osmanlılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Bankası y., İstanbul 1999, 2. c, 77. s. Bu ansiklopedi gayri müslim azınlıklara fazla yer vermekle karakterizedir). *Büyük Larousse* ise Oskan Efendinin doğum yerini Erzurum, ölüm yerini İstanbul, ölüm tarihini 1922 olarak gösterir ki bu üç bilginin üçü de yanlıştır ("Oskan Efendi" maddesi, 14. c, 8920. s.).

Bayram günü²³ Karadenizde birdenbire patlayan topların tarakaları gerek Bab-ı Alide ve gerek sefarethaneler mehafilinde büyük bir telaş tevliid etmişdi. Yalnız siyasi mahfillerde değil, Alman muzafferiyetlerini o kadar hararetle alkışlayan efkâr-ı umumiyede bile bu haber top gibi patladı ve büyük bir heyecan uyandırdı. Dört nazırın isti'fası, kabinenin de bu heyecan ve sarsıntıya iştirak ettiğini ihsas ediyordu.

Vak'ayı bayram günü mu'ayedede [bayramlaşma] esnasında haber almışdık. Mu'ayedeyi müte'akıb heman meclis-i vükela toplanarak meseleyi müzakere etdi.²⁴ Evvelce bahsettiğim isti'falar bu müzakerede verildi. Nihayet aynı zamanda hariciye nezaretini de işgal eden sadr-ı azam paşa, İtilaf devletleri süferasıyla ve bilhassa Rusya sefiriyle müzakerata memur edildi.

Siyasi teşebbüsler ve müzakereler

Karadeniz vak'ası haberi üzerine Rusya sefareti Bab-ı Aliyi derhal ve kemal-i şiddetle purotesto etdi.²⁵

İngiltere ve Fıransa sefirleri de müte'akıben Rusyanın purotestosuna iştirak ile beraber, meseleyi muslihane [sulhçu] bir suretde halletmek için tavassuta amade olduklarını bildirdiler.

Bab-ı Alide icra edilen müzakerat neticesinde, gerek Rusyanın uyuşmak için dermiyan ettiği [öne sürdüğü] şerait, gerek İngilte-

re ve Fıransanın Rusya ile aramızda tavassut için ileriye sürdükleri şartlar[ın], heman aynı olduğu anlaşıldı. İtilaf devletleri Karadeniz vak'asının tarziyesi [özü] olarak Alman heyet-i ıslahiye-i askeriyesi ile Goben ve Bireslavin²⁶ silahlarından tecridini, hükümet-i seniyenin bi-tarafılığı suret-i sariha ve kat'iyyede tekrar i'lan etmekle beraber, Almanya ile her türlü gizli münasebetden suret-i kat'iyyede vazgeçmesini talep ediyorlardı.²⁷ Hulasaten İtilaf devletlerinin mutalebatı [talepleri] Almanya ve Avusturya ile mevcut ittifakın fesihine müncerr olacak demekdi. Bab-ı Alinin aylardan beri idare ettiği vaz'iyet, artık idare edilemeyecek bir hale gelmişdi. Sarahaten iki taraftan birini tutmak, mevki'imizi kat'iyyen ta'yin eylemek mecburiyetinde idik.

Hariciye nezaretinin icra ettiği müzakerat bu neticeye gelip dayanınca, mesele meclis-i vükelanın kararına kalıyordu. Vükela arasında mesele uzun uzadıya konuşuldu.

Tal'at Paşa ne fikirde?

Ben esasen böyle bir vak'anın zuhuru-nu kat'iyyen arzu etmiyordum. Fakat harbe girmemek için değil. Artık harbe girmeyi zaruri görüyordum. Çünkü senelerce gayret-den sonra akdedebildiğimiz bir ittifaka sadık kalmayacak olursak, bundan sonra yeni bir ittifak akdetmek için kimseden i'timad talep edemeyecekdik. İtilaf devletleri bizim herhalde Alman hayırhahı olduğumuzu görüyorlar

²² Cavid Bey (Selanik 1875 - Ankara 1926), istifasından bir müddet sonra tekrar hükümette yer almıştır.

²³ O yıl kurban bayramı 30 Ekime tesadüf etmişti. Demek ki Osmanlı devleti 30 Ekim 1914'ten 30 Ekim 1918'e kadar tamı tamına dört yıl, fiili savaş halinde bulunmuştur.

²⁴ Hükümet toplantısı 2 Kasım 1914 günü yapılmıştır.

²⁵ Rusyanın İngiltere ve Fıransaya göre daha sert tepki gösterdiği görülüyor. Özetle Rusyanın, öteki iki müttefikinden hep ayrı baş çektiği, Osmanlıya karşı İngiltere ve Fıransadan daha farklı, savaş taraftarı ve sert bir siyaset izlediği anlaşılıyor.

²⁶ Bu gemiler 10 Ağustos 1914'te Türkiye'ye girişi yapmışlardı. Halil Menteşenin (age, 190. s.) ve Fahri Belen'in dediği gibi (age, 198. s.) Karadenizde bu gemiler sayesinde üstünlük sağlanmış, Rusların Anadolu veya Tırakya kıyılarına bir çıkarma yapmasına mani olunmuştur.

²⁷ İsmet İnönünün "büyük devletlerle dostluk, onlarla gerdeğe girmek gibidir" mealindeki sözünün doğruluğu pek iyi anlaşılıyor. Zayıf Osmanlı, ittifak imzaladığı kuvvetli Alman gemilerini ve subaylarını nasıl iade edecekti? İttifak olmasa dahi bunu yapamazdı. İnönü Birinci Dünya savaşındaki hadiselerden ibret alarak İkinci Dünya savaşının dışında kalmayı başarmakla doğru ve isabetli davranmıştır.

idi. Onların i'timadını kazanmak, onlardan müzaheret görmek mümkün değildi. Zaten bize de ma'nasız bir tamamîyet-i mülkiye va'adinden başka teminat vermekten ictinab ediyorlardı. Harbin sonuna kadar hareketsiz durduğumuz takdirde, Almanya ve Avusturya da en ziyade muhtac oldukları zamanda ta'ahhüdâtına sadık kalmayan bir müttefikden, bihakkın ve bittabi' teba'üd edeceklerdi [uzaklaşacaklardı]. Bu halde harbin sonunda Türkiye hiç bir yardımsız, müzaharetsiz, herkesin emniyetinden [güveninden] mahrum, umumun ihtirasatına ma'ruz ve kendini müdafa'aya gayr-i muktedir bir vaz'iyette kalacak idi.

Bir hükümet adamı sıfatıyla memleketimi böyle bir vaz'iyete sokmağı elbetde tasvib edemezdim. Bunun için Almanya ve Avusturya lehine harbe girmek reyinde idim. Yalnız bunu mümkün olduğu kadar tehir etmeyi ve en müsa'id zamanda harbe karışmağı arzu ediyordum.

Karadeniz hadisesinin vuku'u zaruri gördüğüm neticeyi tesri' ve te'cil ediyordu. Cavid ve Rahmi [Arslan]²⁸ beyler gibi en güvendiğim adamların bile muhalefeti, Alman muzaferriyetine adem-i emniyetlerinden [inanmamalarından] ve bir de müsa'id zamanın hulûl etmediği fikrinde olmalarından ileri geliyordu. Halbuki bütün mehafil-i askeriye Almanların muzaferriyetini şübhesiz addediyordu. Zamanın müsa'id olup olmaması meselesi ise, o kadar büyük bir ehemmiyeti haiz addedilemezdi.

Herhalde harbi gayr-i kabil-i ictinab [kaçınılmaz] addediyor ve madem ki bir defa ok yaydan çıkmıştır, artık zaruri olan harbi kabul etmek fikrinde bulunuyordum. İsti'fa eden arkadaşlarımla hareketine iştirak etmeyişim, Karadeniz vak'asından haberdar olduğum hakkındaki şayi'aları tekzibden ic-

tinabım [çekinmem], hep bu fıkirden ileri geliyordu.

Şark hududlarında Rus tedarikati

Müzakeratin devamı esnasında Erzurum ve havalisinden gelen haberler, Rusyanın Kafkasya hududlarında zaten harbden beri icra edegeldiği tahşidatı [askerî yığınağı] son günlerde pek ziyade takviye ettiğini bildiriyordu. Bu tahşidat ve bittabi' buna mukabil alınan emniyet tertibatı, iki ordu arasında pek gergin ve silah patlamağa pek müsa'id bir vaz'iyet ihdas etmiş idi.

Bir kere iş bu dereceye geldikten sonra artık ric'at imkânını göremiyordum. Almanya ve Avusturya ile mevcut ta'ahhüdâtı fesh ve ibtal etmeden harbden kurtulmak mümkün değildi. O ta'ahhüdlere ortadan kaldırdığımız halde ise elimizde hiç bir şey kalmıyordu.

Binaenaleyh açıktan açığa emr-i vaki'i kabul ile harbe iştirak etmek fikrinde bulundum ve meclis-i vükelada bu fikir ekseriyet kazandığı cihetle, İ'tilaf devletlerinin talepleri redd olundu. Bu suretle harb başlamış oldu.²⁹

Vekayi'-i ve netayic-i harbiye

[harbin vak'aları ve neticeleri]

Bir kere muharebe başladıktan sonra artık sonuna kadar tecellüd etmek [direnmek] zaruri idi ve [öyle] oldu. Burada vekayi'-i harbiye ve neticesi hakkında uzun uzadıya tafsilat vermeye lüzum görmem. Bunlar umumiyetle ma'lumdur. Neticeleri de meydandadır. Bu neticeyi tevlid eden saikler tarih muhakeme edeceklerdir.

Ben yalnız burada harb esnasında en ziyade aleyhimize puropaganda yapılmasına sebep olan ve haric ve dahilde su'-i tesir [kötü tesir] icra eden meseleler, ezcümle Ermeni tehciri, harb su'-i isti'malleri, harb ticareti meseleleri hakkında bir kaç söz söylemek isterim.

²⁸ Rahmi Arslan (Selanik 1874 - İstanbul 1947). İttihatçıların İzmir milletvekili ve İzmir valisi. İngilizlerce Maltaya sürüldü. Dönüşünden sonra ticaretle uğraştı.

²⁹ Kasımda Rusya, 5 Kasımda İngiltere ve Fransa, Osmanlıya; 11 Kasımda Osmanlı bu üç devlete harp ilan etmiştir.

Ermeni tehciri

Ermenilerin, bazı menatik-ı sahiliyede [sahil mıntıklarında] Rumların, Suriyenin bazı aksamında Arabların tehciri meselesi dahilde ve bilhassa haricde, harb kabinelerine en çok söz getirmiş olan meselelerden biridir.

En evvel söylemek lazımgelir ki bu tehcir ve taktik [öldürme] rivayetleri son derecede mübalağa edilmiştir. Türkleri hiç tanımayan, daha doğrusu pek fena tanıyan Avrupa ve Amerika efkâr-ı umumiyesinde mezalim sözlerinin ne kadar ağır tesirler bırakacağını takdir eden Ermeni ve Rum neşriyatı, biri on yaparak dünyayı gürültüye boğmuştur.

Bununla vuku'atı inkâr etmek istemiyorum. Yalnız hakikati söylemek, fazla mübalağaları ortadan kaldırmak arzusundayım.

Şu mübalağatdan sarf-ı nazar olunursa, herhalde böyle bir hayli tehcir vuku'atı olmuştur. Fakat Bab-ı Ali bunların hiç birinde evvelden verilmiş bir karar üzerine hareket eylemiş değildir. Vuku'a gelen hadisatin mesuliyeti her şeyden evvel, onlara sebep olan, gayr-i kabil-i tahammül hareketleri ika' eden [yapan] unsurlara aiddir. Şübhesiz bundan bütün Ermeniler, bütün Rumlar mesul değildir. Fakat devletin hayat ve mematı kararını verecek bir büyük harb esnasında ordularının serbesti-yi hareketini ihlal eden, arkadan isyanlar çıkararak memleketin selametini, ordunun emniyetini tehlikeye düşüren hareketlere müsamaha edilememek tabi'i zaruri idi.

Erzurum havalisinde ordularımızın harekâtını işkâl [müşkül] eden Ermeni çeteleleri, bütün Ermeni köylerinde mu'avenet [yardım] ve himaye buluyorlardı. Başları sıkıştığı zaman gönderdikleri bir haber üzerine köylüler kiliselerde mahfuz silahları yakalayarak imdadlarına koşuyorlardı. Ordunun arkasında böyle mütemadiyen hatt-ı ric'atimizi [çekiliş hattımızı] kesecek ve cebhe gerisi hizmetini [hizmetlerini] ihlal edecek tehlikelerin bekasına göz yumamazdık. Ordulardan gelen ma'lumat, vilayetlerden mütemadiyen vuku' bulan iş'arat [yazılar], nihayet bu mesele hak-

kında kat'i bir tedbir ittihazı [alınması] mecburiyetini tevliid eyledi.

İşte tehcir meseleleri her şeyden evvel böyle bir zaruret-i harbiye neticesinde ittihaz edilmiş tedabirden tevellüd eylemiştir.

Demek istemiyorum ki her yerde tehcir muntazam bir şekilde ve yalnız zaruretin icbar ettiği derecede yapılmıştır. Bir çok yerlerde çokdan beri teraküm etmiş [birikmiş] olan adavetler [düşmanlıklar] bu vesile ile infilak ederek, kat'iyyen arzu etmediğimiz su'-i isti'mallere sebep olmuştur. Bir çok memurlar haddinden ziyade zulm ve şiddet gösterdiler. Bir çok yerlerde bi-gayr-i hakkın [haksız yere] bir takım ma'sumlar da kurban oldular. Bunu i'tiraf ederim.

Mezalim mesullerinin tecziyesi**[cezalandırılması] meselesi**

Kezalik i'tiraf ederim ki, hükümetin vazifesi bu gibi mezalimin, su'-i isti'malin önüne geçmek, men' etmek, mümkün olamadığı takdirde ba'is [sebeb] ve amillerini bulmak, onları cezalandırmakdı. Nitekim bazı yerlerde nehb ve garetler [çapul ve talanlar], yağmalar yapıldığı, hususi adavetlere tab'an [uyularak] hareket edildiği anlaşılnca, hükümet fa'il ve müsebbiblerini tevkif, muhakeme, tecziye de etmiştir.

Fakat yalnız münferid ve mu'ayyen hadiselerde yapılabilen bu vazifenin daha umumi bir surette de icrası lazımdı. Tehcir mu'ameleleri yapılan yerlerin cümlesinde amik [derin] ve ciddi tahkikat yapmak, su'-i isti'mal görülen her meselenin bütün alakadarlarını arayıp bulmak ve cümlesini ağır surette cezalandırmak iktiza ederdi.

Fakat görüyorduk ki o zaman pek çok adamı yakalamak, büyük bir mücadeleye girişmek lazım gelecekti. İş yalnız şahsi menfa'at veyahud şahsi gazez ve adavet saikasıyla su'-i isti'mal yapılmasına münhasır kalmıyordu. Böyle olanlar nisbeten mahduddu ve onları cezalandırmak da kolaydı. Nasıl ki muttali olabildiklerimizi tecziye etdik. Fakat bun-

dan başka hiç bir menfa'at veya adavet kaydına tabi' olmaksızın sırf memlekete hizmet zu'muyla [sanısıyla] hareket ederek kanun ve adalete muhalif mezalimi irtikab etmiş [işlemiş] olanlar vardı. Bunlar havsalarlarının darlığı, muhakemelerinin mahdudiyeti, ta'assub hissiyatının hakimiyeti altında iyi zannederek, fena hareket etmişlerdi. Bunlar hem çoklukdular, hem de arkalarında kendileri gibi hisseden bir kitle-i efkâra malikdiler.

Harb esnasında, memleketin en ziyade ittifak ve ittifaka muhtac olduğu bir devirde idik. Mümkün olsa taşlardan adam yaradıp cebheye göndermek isterken, böyle bir çok adamları ifna [imha] etmek, memleketin iki muhalif fikir cereyanı arasında bir mücadele açmak, ne dereceye kadar muvafık olabilirdi? Bunu hiç bir suretle muvafık bulmadım ve mesuliyeti der-uhde ederek, bu türlü tahkikatı harbin hitamından sonraya bıraktım.

Rum ve Arab tehcirleri sözleri daha ziyade puropaganda vasıtası addedilecek kadar hakikatden ba'iddir [uzaktır]. Düşman tahtelbahirleri [denizaltıları] Marmaraya girdiği ve sahil köylerinden imdad gördüğü zamanlar, mahdud bir iki mevki'de bazı Rum köylerinin boşadılması yahud Suriyede muhakeme edilip cezalandırılan bazı ihtilalcilere mensub mahdud kimselerin mıntika haricine çıkarılması, alelade bir idare-i örfiye meselesinden ibaretdir. Yalnız puropaganda fikri bunları da ileriye sürmeye sebep olmuştur.

Harb su'-i isti'malleri

Muharebe uzadıkça levazım ve vesait-i nakliye umurunda [işlerinde], mu'amelat-i ticariyede, i'âşe işlerinde türlü türlü su'-i isti'mallere meydan ve imkân açıldığı da bugün inkârı gayr-i kabil vuku'at cümlesindendir. Bu gibi vekayi'in men'i ve müsebbiblerinin cezalandırılması, şübhesiz hükümetin vazifesi icabı idi. Bu vazife bihakkın ifa edilememiştir.

Bu vazifenin adem-i ifasından [ifa edilememesinden] mesul olanlar meydandadır. Onlar biziz. Bunun mesuliyetini kabule amadeyiz.

Bu vazifedeki müsamahamızın sebebi de diğerlerinin aynıdır. Bu nev' su'-i isti'maller büyük bir revac almıştı. Bir çok memurlar, bir çok askerler, bir çok tüccar işin içine girmişti. Mesele dal budak salıvermişti. Bunları hep birden muhakeme altına alıp cezalandırmak, harb esnasında muhtac olduğumuz bir çok kollardan bizi mahrum edecek, şiddetle lazım olan ittihadı ihlal eyleyecekti. Binaenaleyh münferid hadiselerden ma'adasında, bunların da tahkik ve tecziyesini harbin hitamına ta'lik eyledik [uzatdık]. Bizi hükümet mevki'inde istihlaf edenler elbetde bunları nazar-ı dikkate alacaklardır."

Talat Paşa gözleri nim [yarı] dumanlı bir halde, önünde sükûn ve heyecan içinde bu uzun beyanatı dinleyen kongre heyetini süzdü ve uzunca bir tevakkufdan [duraklamadan] sonra yeniden kuvvet almış gibi tekrar söze başladı:

Harbin hitamı [sonu]

"Nihayet ma'lumunuz olduğu üzere Bulgar cebhesinin inhilaliyle müttefiklerimizle ittisalizimiz [irtibatımız] bozulduğu ve Suriyede ordularımız münhezim olduğu için muharebe mağlubiyetle hitam buldu. Yalnız bizim için değil, bütün İttifak zümresi için gaib olan muharebeyi, hiç olmazsa Amerika reis-i cumhurunun sulh için vaz' ettiği [koyduğu] pirenşipler dairesinde hitama erdirmek için müştereken mösyö Vilsona müraca'at ettik.

Bu müraca'atla beraber harbi idare etmiş ve Avrupa ve Amerikada harbdan mesul addedilmekde bulunmuş olan kabinenin bekası[nın] caiz olmayacağını da düşündük. Bunun için kabinenin isti'fasını zat-ı hazret-i padişahiye [padişah hazretlerinin zatına] arz eyledik.

Siyasetimiz mağlub oldu. Binaenaleyh bizim için artık mevki'-i iktidarı her ne şekilde olursa olsun muhafaza etmek mümkün olmaz. Bu cihetle hükümet mevki'inden isti'fa ettiğimiz gibi, bugün burada da merkez-i umumi heyetiyle beraber cem'iyetin re's-i kârından [reisliğinden] isti'fa ve cem'iyeti

sahib-i hakiki ve meşru'u olan kongre heyeti-
ne terk ve tevdi' ediyoruz."

Bu son sözleri söyledikten sonra Tal'at

Paşa yerinden kalkdı ve riyaset mevki'ini boş
bırakarak a'zaya mahsus sandalyelerden biri-
ne geçti.

Türkiye Dışındaki Ülkelerde Avşar Varlığı

Adnan Menderes Kaya

Avşarlar, Türklerin Oğuz şubesine mensup büyük ve güçlü bir Türkmen topluluğudur. Avşarlar, hem İslam öncesi Türk-Oğuz tarihinde, hem de İslamî devir Türk tarihinde önemli roller üstlenerek, adını günümüze kadar yaşatmış ender boylardan biridir. Avşarların Türkistan'dan Anadolu ve Balkanlara uzanan bölgede yayıldıkları, siyasi ve kültürel alanda izler bıraktıkları ve halen anılan bölgelerde varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Avşarlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye dışında Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Kafkasya, Gürcistan, Afganistan, Hindistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Balkanlar'da yaşamaktadırlar. Bu ülkelerdeki Avşar varlığını konu edinen çok az sayıda eser vardır. Ciddi çalışmaları bir yana bırakılırsa, Avşarlar hakkında yapılan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek zordur. Bu çalışmanın amacı, bahsi geçen ülkelerdeki Avşar oymak ve obalarını belirlemek, nüfus ve etkinliklerini tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler

Avşar, Aşiret, Göç

Giriş

Avşarlar, Türklerin Oğuz şubesine mensup büyük ve güçlü bir Türkmen topluluğudur. Avşarlar, hem İslam öncesi Türk-Oğuz tarihinde hem de İslamî devir Türk tarihinde önemli roller oynamak suretiyle adını günümüze kadar yaşatmış ender boylardan biridir. Avşarların Türkistan'dan Anadolu ve Balkanlara uzanan bölgede yayıldıkları, siyasi ve kültürel alanda izler bıraktıkları ve halen anılan bölgelerde yaşamlarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Avşarlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye dışında Kıbrıs, Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Kafkasya, Gürcistan, Afganistan, Hindistan, Türkmenistan,

Özbekistan ve Balkanlar'da yaşamışlardır. Bu çalışmanın amacı, bahsi geçen ülkelerdeki Avşar oymak ve obalarını belirlemek, nüfus ve etkinliklerini tespit etmektir. Avşarların anılan ülkelerin bazılarında hatırı sayılır bir nüfusu bulunmaktadır. Türkiye'de yaşayan Avşarlar hakkında henüz yeterli olmasa da birtakım önemli çalışmalar yapılmıştır ve yapılmaktadır. Ancak bu ülkelerdeki Avşar varlığını konu edinen çok az sayıda eser vardır. Kıymeti haiz bu çalışmaları bir yana bırakırsak Avşarlar hakkında yapılan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek zordur. Bu çalışma bir nevi Avşarlar hakkındaki bilgileri derleyip toplamaktır.

Avşarlar, Türkistan'dan Balkanlara uzanan sahada yayılmışlar, bölgedeki devletlerin ve toplulukların siyasi ve kültürel hayatında önemli izler bırakmışlardır. Avşarların yaşadığı yerler, bu çalışmada adı geçen ülkeler ile sınırlı değildir¹. Yapılacak çalışmalar muhtemelen yeni bilgileri ortaya çıkaracaktır. Elbette ki bu çalışma yeterli değildir ve eksiklikleri çoktur. Ama ümit ediyorum ki ileride yapılacak önemli çalışmalara vesile olacaktır. Tespit edebildiğim kadarıyla Avşarların bulunduğu ülkeler ve bu ülkelerdeki Avşarlara ait bilgiler aşağıda belirtilmiştir².

Kıbrıs

Kıbrıs'ta yaşayan Avşar Türkmenleri, adanın 1571 yılında fethiyle buraya yerleştirilen obalar ile 18. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin sürgün ettiği obalardan oluşmaktadır. Kıbrıs'ın fethi üzerine buraya Karaman sahasından özellikle Konya, Niğde, Aksaray, Karaman ve İç-El havalisinden iskân yapılmıştır³. Kıbrıs Türklüğünün lideri ve KKTC kurucu cumhurbaşkanı olan rahmetli Rauf Denktaş, Karamanlı soyundandı. 18. Yüz-

yıldan itibaren ise sürgün vasıtasıyla birçok Türkmen topluluğu adaya gönderilmiştir ki bunlar genellikle İç-El Yörükleri idi⁴. Adaya iskân edilen Türkmenler arasında Avşarlar da bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin, 17. Yüzyıl sonunda başlatıp 18. Yüzyıl boyunca sürdürdüğü iskân siyasetinde Kıbrıs adası sürgün olarak kullanılan belli başlı bölgeler arasındaydı. Bu dönemde Avşarların bir kısmı adaya gönderilmiştir. Kıbrıs'a sürülen obalar arasında Kara Hacı, Köseli, Sindel, Solaklı, Cerid, Horzum ve Delili aşiretleri⁵ dikkat çeker. Ayrıca Torun Avşarından Kefoğlu sülalesi⁶, Hoballı, Sarılı ve Aydınlı oymakları⁷, Tecirli, Sülü Beğli (diğer adı Şeyhli), Karalı ve Güzelbeyli cemaatleri⁸ de Kıbrıs'a gönderilen diğer obalardır. Türk dünyasının lideri rahmetli Alparslan Türkeş'in ataları Kayseri - Pınarbaşı'ndan Kıbrıs'a sürülen Avşarlardan olup Deliler obasındandı. Kıbrıs davasının ünlü ismi Fazıl Küçük, eski başbakan ve şimdiki Cumhurbaşkanı Derviş Eroğlu da Kayseri-Sarız kökenlidir. Kayseri'de bu şahsiyetlerle akraba olduklarını bilen Avşar köylerine ve şahıslara rastlamak mümkündür.

¹ İnternet ortamında bazı Arap ülkelerinden (Kuveyt, Ürdün, Cezayir gibi) Avşar olduğunu söyleyen ve bizimle irtibat kuranlar çıkmaktadır (www.avsarobasi.com sitesi üzerinden). Bu ülkelerde geçmişte Avşarların yaşamış olacağına ilişkin bilgilerimiz mevcut olsa da (Mesela Trablusgarp'ta Karamanlı hanedanı kurulmuştur) bu ülkelerdeki Avşarların günümüzdeki durumları hakkında şimdilik elimizde bir bilgi yoktur.

² Burada adı geçen oymak ve obaların Avşar boyuna mensubiyetleri hakkında farklı kaynaklardan yararlanılmıştır. Bir kaynakta Avşar olarak kaydedilmiş bir obanın diğer bir kaynakta Avşar olduğuna ilişkin bir bilgi verilmemiş olabilmektedir. Yerimiz müsait olmadığı için her oymak ve obanın kaynakçasını ayrıca belirtmedim. Yusuf Halaçoğlu'nun TTK yayınları arasında çıkan 6 ciltlik "Anadolu'da Aşiret, Cemaat, Oymaklar" adlı eseri temel kaynak olarak kullanılmıştır.

³ Cengiz Orhonlu; "Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570-1580), Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971, s.94. Yusuf Halaçoğlu; "Kıbrıs'ın Alınmasından Sonra Ada'ya Yapılan İskânlar ve Kıbrıs Türklerinin Menşei", Rauf Denktaş'a Armağan, Ankara 2000, s. 208-219..

⁴ Cengiz Orhonlu; Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.112. Yusuf Halaçoğlu; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK Yayınları, Ankara 1991, s.141

⁵ A. Refik Altınay; Anadolu'da Türk Aşiretleri, Enderun Yayınları, İstanbul 1989, 2. Baskı s.26, 148, 151. Cengiz Orhonlu, Aşiretlerin İskânı, s.112. Yusuf Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti, s.55, 84, 112, 113, 141

⁶ Kef Oğulları ile ilgili bilgileri veren Sayın Ali Kefoğlu ile Nizamettin Keveke teşekkür ederim.

⁷ Özcan Tatar; XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkiyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750), Fırat Üniv. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005, s.102, 115, 134

⁸ Cevdet Türkay; Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, Tercüman, İstanbul 1979, s.37, 80, 137, 139, 331, 410, 411, 688, 701, 717

Yapılan bir çalışmada ise Kıbrıs'ta yaşayan Köröğlu ve Bentoğlu kabilelerinin Avşar olduğu, Köröğlu oymağının Bolu'dan getirilerek adaya iskân edildiği ve Girne Türklerinin atası olduğu belirtilmektedir. İngiliz hâkimiyeti devrinde 1883 yılında Kavanin Meclisi'ne Lefkoşa milletvekili olarak giren ve Kıbrıs Türk toplumunun ilk seçilmiş lideri olan Köröğlüzade Hüseyin Ataullah Efendi Köröğlu Avşarındandır.⁹

Kıbrıs Türk halkının oymak teşkilatı hakkında bugüne kadar ciddi bir çalışma yapılmadığı için bölgedeki Avşar obalarını takip etmemiz zorlaşmaktadır. Eskiden yerleşenlerde boy şuuru kalmamıştır. Son gidenler ise halen aşiret isimlerini hatırlıyorlar.

Afşarlar, tespit edebildiğim kadarıyla şu köylerde yaşamaktadır: Lefkoşa il merkezi ile Akıncılar, Değirmenlik, Demirhan, Küçük Kaymaklı, Ortaköy ve Türkeli köyleri; Girne il merkezi ile Ağırdağ, Arapköy, Çatalköy, Dağyolu (Fota), Lapta, Ozanköy (Kazafana), Pınarbaşı (Kırını) ve Tepebaşı köyleri; Güzelyurt il merkezi ile Gaziveran, Bademli ve Bağlıköy köyleri; Gazi Magosa ilinin Sinde (İnönü), Aslanköy, Tuzla ve Vadili köyleri; İskele ilinin Ergazi ve Pamuklu köyleri.

Suriye

Bu ülkede 13. Yüzyıl sonlarına doğru Avşarların gelip yerleştiğini biliyoruz. Moğolların Köseadağ Savaşında (1243) Selçukluları yenip 1277'lerde Anadolu'nun önemli bir kısmına hâkim olmaları üzerine Moğollar tarafından katliama tabi tutulan Türkmenler, Anadolu'dan Suriye'ye (Gazze'den Antakya ve Diyarbakır'a kadar uzanan saha ile Suriye sahillerine) 40.000 çadır nüfusla göç ederek

Memluklere sığınmıştı. Burada Boz-Ok ve Üç-Ok teşkilatını sürdüren bu Türkmenlerin etkinlik ve sayı bakımından başında Bayat, Beğdili ve Afşarlar vardı. Suriye'de (Güney ve Güneydoğu Anadolu dâhil) yaşayan Avşarlar şunlardı: Kutbeği-Oğulları (Halep), Gündüz-Oğulları (Amik), Köpek-Oğulları (Antep), Sakalsız-Oğulları (Köpek ailesinden gelen grup Halep'in batısındaydı) ve İnallılar¹⁰. Bu devirde Afşarlar, siyasi olayların yanında kültürel ve ekonomik izler de bırakmışlardı. Nitekim o dönemlerde Halep şehrinde Türkmen Pazarında Avşar Mescidi bulunurken Yaruklu Türkmenlerinden olan İzzeddin Avşar'ın yaptırdığı medrese de Avşariye Medresesi adını taşıyordu¹¹. 16. Yüzyılda ise Avşarlar bölgede Köpekli, Gündüzlü, Beylikli, İnallı ve müstakil Avşar oymağı olarak temsil ediliyordu¹².

Suriye'deki Avşarlar (Osmanlı devrinde Halep Avşarları diye tanınır) ileride Anadolu ve İran'da önemli faaliyetlerde bulunan Avşarların temelini oluşturur. Misal olarak Anadolu'daki Sis Afşarları, Dulkadir Afşarları (İmanlı Avşarı), Yeni-İl Afşarları, Boz-Ulus Afşarları, son iskâna tabi tutulan Avşarlar (genel olarak Receboğulları diye bilinir), İran'daki Afşarlar ile İran tahtına oturan Nadir Şah hep Suriye Avşarlarındandır.

17. yüzyıl sonlarından itibaren Suriye toprakları bir taraftan aşiretlerin cezalandırılmak amacıyla sürüldüğü, bir taraftan da Arap aşiretlerine karşı güvenlik unsuru olarak yerleştirildiği bir yerd. Bölgeye (Halep, Rakka, Hama, Humus, Azez, Bab, Carablus, Maaretü'n-Numan, Mümbiç, Lazkiye, Golan vs.) iskânı emredilen önemli boylardan biri Avşarlardı. Yapılan incelemelere göre Suriye topraklarında iskâna tabi olan oymak ve

⁹ Nazım Beratlı; Kıbrıslı Türklerin Kökenleri Ve Kıbrıs'ta Bektaşilik, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2008, s.31-32, 63

¹⁰ Faruk Sümer; "Ramazan Oğullarına Dair Yeni Bilgiler", TDAD, Sayı 33, Aralık 1984, s.1; Faruk Sümer; "Avşarlar", TDAD, Şubat 1988, Sayı 62, s.123; Kazım Y. Kopruman; Mısır Memlukleri Tarihi, Kültür Bak., Ankara 1989, s.180. İnallılar ve İnaloğulları, bu eserlerde Avşar olarak belirtilmemiştir ancak son yapılan araştırmalarda Avşar oldukları tespit edilmiştir. Bakınız: Yusuf Halaçoğlu; Anadolu'da Aşiret, Cemaat, Oymaklar, Cilt III, TTK, Ankara 2009, s.1121-1124.

¹² Osman Turan; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1994, s.510

obalar şunlardır: Avşar oymağı ve bu oymağa tabi Bab-ı Altun/Yabaltun, Ceceli, Dokuzlu ve Silsüpür, Recepli Avşarı ile Recepli Avşarına tabi olan İmam Fakih, Kara Şeyhli, Süleymanlı, Sarı Sindli, Hovadlı/Hodalı, Akça Ali, Saruhanlı, Hedilli, Burkalemlı, Sarı Fakihli, Taşlı Uşağı, Kara Budaklı, Yeni Tekeli, Sofular (Mahmutoğlu), Tohmadan, Perakende-i Maraş ve Recep Safi Uşakları. Ayrıca Alakürk, Ayuhanlı, Azizli, Bahrili Avşarı, Balabanlı, Cerid, Cumdanlı, Çakallı, Çoğun, Çöpü, Durabeyli, Genceli Avşarı, Gördengöre, Hacılı, İbrahim Kethüda, İlbeyli, İmamkulu, İnallı, İzol, Kabağılı Dokuzu, Kara Avşarlı, Kara Çeçeli, Kara Sakallı, Kavakçı, Kılıçlı, Kırıklı, Koyunoğlu, Köçekli, Köpekli, Köseli, Kucur Avşarı, Küşne, Musabeyli, Musacalı (Evşili, Kaçarlı, Hacı Fakılı, Caberli, İncili, Çilli, Tanburacılı obaları), Sarılı, Süphanlı, Şarklı, Şerefli, Taifi Avşarı, Tatarlı, Tecirli Avşarı ve Yadıgarlı cemaatleri de anılan bölgelere iskân edilmiştir¹³.

Cevdet Türkay, bu obalara ek olarak yörede iskân olan şu obaların da adını vermektedir: Alibeyli, Baytimurlu, Bazlamaçlı, Bedirli, Beğdenizli, Bekdik, Bektanlı, Bozbeyli, Cüneytli, Çavuşlu, Çiğdemli, Çimeli, Çoban Oğlu, Demirci/Karlılı, Demran, Develiler, Dodurlu, Dönüklü, Ekber Avşarı, Fakılı/Caber'den, Faydalı Avşarı, Gökçe Afşarı, Gölegir, Gündüzlü, Hacı Ahmetli, Hacı Bayramlı, Hacı İvazlı, Hacı Mustafalı, Hacı Yusufu, Halidli, Haydar Kethüda, Herikli, Hilalli, Hoballı Avşarı, Hüseyin Hacılı, Hüseyin Kethüda, Hüveydi, İsalı, İsmaili, Kabaklı, Kaçar İsalı, Kara Bulaklı, Kara Ça-

kal, Kara Gündüzlü, Kara Hacılı, Kara Hasanlı, Kara İsalı, Kara Mürselli, Karalı Avşarı, Kargılı Karamanlı, Kargılı, Karışdıran, Karpuz, Kazıklı, Keçibeyli, Keçili, Kesten, Kırgıllı, Kızıllı, Kozanlı, Kurdlu, Kürt Mihmatlı, Kütüklü Avşarı, Mazılı, Melik Ahmet, Mısırlı, Mocan, Musalı, Musanlı, Nasreddinli, Okçulu, Sadıklı, Salmanlı Avşarı, Sarı İsalı, Sarı Mehmetli, Sarıcalı, Savcılı, Sendil, Senirli, Sofulu, Solaklı, Sülü Beğli/Şeyhli, Şuayıplı, Taşlı, Tatarlı, Taygı/Tabgı Avşarı, Tobracılı Avşarı, Torun, Uzun Osmanlı, Yağlı Ceridi, Yahyalı, Yağmurlu, Zekeriyalı¹⁴. Kızılı cemaatinin Nablus'ta yerleştiği kaydedilmiştir ki Nablus günümüzde Filistin topraklarındadır.

Günümüzde Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Halep'te Avşarlar da bulunmaktadır. Deliler Avşarı, halen Halep'te varlığını sürdürüyor. Tokuz sülalesi ise Dokuz Avşarı obasının bakiyesi olmalıdır. Halep il merkezinde yaşayan bir başka topluluk ise Kabak Abdallardır. Aksüt'ün verdiği bilgiye göre Şam il merkezinde de bir kısım kolları bulunan Kabak Abdal topluluğu, Alevi olup Türkiye'de de mensupları bulunmaktadır. Kabak Abdal türbesinin bulunduğu Malatya-Kuluncak ilçesi Alvar köyü topluluğun merkezidir¹⁵. Kabak Abdalların Avşar boyuna mensup oldukları anlaşılıyor. 1642 yılı tahririnde Halep yöresinde yaşayan Beylikli Avşarının yöneticisi Kabak Abdal oğlu Hasan Çelebi idi. Beylikli Avşarının 1667 yılında Kabak Abdal Uşağı, 1673 yılında ise Kabak Abdal Oğlu adıyla bir obası kaydedilmiştir¹⁶.

Bugün Sacur suyunun Fırat'a döküldüğü yere kadar uzayan ovaya halen Afşar Bucağı

¹³ İlhan Şahin; "XVI. Asırda Halep Türkmenleri", İstanbul Ün., Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, İstanbul 1982, s.694. (Bu eserde de İnallılar, Avşar olarak geçmez). Müstakil Avşar oymağı için bakınız: Enver Çakar; XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Fırat Ün., Elazığ 2003, s.200.

¹⁴ Cengiz Orhonlu; Osmanlı İmparatorluğunda aşiretlerin iskânı ve Yusuf Halaçoğlu; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda aşiretlerin muhtelif sayfaları. Murat Çelikdemir; Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı, Fırat Ün., SBE Doktora Tezi, Elazığ 2001, s.122-177. Obaların Avşar boyuna mensubiyetleri hakkında Yusuf Halaçoğlu'nun Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar adlı eserine bakılabilir.

¹⁵ Cevdet Türkay; Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler kitabının ilgili başlıklarına bakınız. Obaların Avşar boyuna mensubiyetleri hakkında Yusuf Halaçoğlu'nun Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar adlı eserine bakılabilir.

¹⁶ Hamza Aksüt; Aleviler, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2012, s.75-77

denmektedir ki bu ovanın büyük bir kısmı sınırlarımızın dışında Suriye’de kalmıştır¹⁷. Yörede Avşar oymakları olan Kara Şeyhli, Emiruşakları (Birelli), Musabeyli ve Elbeyliler de bulunmaktadır. Kara Şeyhlilerin ana kitlesi Antep ve Kayseri civarındadır. Emiruşakları, Kayseri yöresinde yaşayan bir obadır. Musabeyliler, Kiliş’in Musabeyli ilçesini ile çevredeki bazı köyleri kurmuştur. Elbeyliler ise Antep, Kilis ve Sivas yöresinde yaşayan kalabalık bir Avşar topluluğudur.

Ziya Gökalp, Carablus civarındaki Türk toplulukları hakkında bilgi verirken “Carablus etrafında iki Türkmen aşireti vardır. Biri İlbeği, diğeri Beğdili. Bunların her ikisi de Türkmendirler. Bunlardan başka Türkmen yoktur. İlbeyliler, Beğdililerden daha evvel burada imişler. Süleyman Şahla beraber gelen Türkmenlerden olduklarını iddia ediyorlar. Bazı ihtiyarların rivayetlerine göre evvelce beyleri yokmuş, bey geldikten sonra İlbeği demişler” demektedir¹⁸. Elbeyliler Gavurelli, Perenli/Çördüklü, Tırıklı, Taflı, Şahveli, Ferizli ve Karataşlı obalarına ayrılmakta olup Suriye’de Carablus ilinde Sipahiler, Arapazı, Kadılar, Eşekçi, Memili, Çörtenhöyük, Babıleylim, Ziyaret, Tayşkapı, Kocalı, Zilif, Sandı, Kalkım, Sekizler, Haliloğlu, Kersenli, Ayaşa, Sinsile, Alçı ve Tilaşa köylerinde yaşamaktadır¹⁹. Ayrıca Suriye’de Halep’in kuzeydoğusunda İlbeyli adında bir nahiye bulunmaktadır.

Önceden tamamı Carablus kazasına bağlı olan Elbeyli köyleri, Baas yönetimi tarafından siyasi nedenlerden dolayı ikiye bölünerek bir kısmı Bab kazasına bağlanmıştır. Böylece Elbeyliler, hem Carablus hem de Bab kazasında azınlık haline getirilmiştir. Daha önceki yıllarda Elbeylilerin istediği kişi milletvekili seçilirken şimdi Elbeylilerin oyları bölündü-

ğü için bu güçlerini yitirmişlerdir. Böylece Elbeyliler Suriye yönetimi tarafından siyasi bir güç olarak etkisiz hale getirilmişlerdir.

Halep’in Bab ilçesinde Çobanbey, Doyuran, Halil Oğlu, Mazıcı, Sekizler ve Kocalı köyleri, Carablus ilçesinde Avşariye, Balaban ve Taflı köyleri, Mümbiç ilçesinde Avşariye ve Büyük Araphasan köylerinin adları Avşar oba adlarıdır.

Suriye’de Bayır ve Bucak Türklerine ait yer adları arasında Karamanlı, Aşağı Karamanlı, Yukarı Karamanlı köyleri bulunmaktadır ki bu köy adlarının Karamanlı aşiretinden kalmış olması muhtemeldir. Lazkiye Türkmenlerinin de Karamanlı aşiretinden geldiği söylenmektedir.

Torun ve Kara Şeyhli obaları da halen Suriye’de bulunmaktadır. Golan tepelerinde 17 Avşar köyü vardı, ancak bu köyler 1967 yılında başlayan İsrail işgali sebebiyle Suriye’nin diğer bölgelerine taşınmıştır. Bu köylerden olan bazı Avşarlar, kendilerinin Torun Avşarı olduklarını beyan etmektedir. Humus ve Hama il merkezlerinde Torun ve Kundakçı obaları yaşamaktadır. Şam il merkezinde Kabak Abdalların yanı sıra Sarıcalı ve Zengi obaları da yaşamaktadır. Sarıcalılar, bir Avşar obasıdır. Zengiler ise muhtemelen Musul Atabeyliğini kuran Zengi soyunun bakiyesidir.

Irak

Irak en eski çağlardan beri insanlığın ilgisini çeken bir bölgedir. Burada Afşarlar, büyük Türk göçü esnasında 11. Yüzyıl sonlarında görülmüşler, ardından İmadeddin Zengi önderliğinde Musul Atabeyliği’ni (Zengiler) kurarak bölgede bir güç oluşturmuşlardı²⁰. Selahaddin Eyyubi gibi bir şahsiyet yetiştirerek kendilerinden sonra da bölgenin Haçlıla-

¹⁷ Enver Çakar; 17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri, Fırat Ün. Yayınları, Elazığ 2006, s.193, 194

¹⁸ Necdet Sevinç; ”Gaziantep’te Yer Adları Ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ekim 1983

¹⁹ Ziya Gökalp; Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992, s.91, 92

²⁰ Ali Rıza Yalman (Yalkın); Cenupta Türkmen Oymakları, Cilt I, Hazırlayan Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977, s.8, 20-22

ra karşı ayakta kalmasını sağlayan Zengiler, daha sonra Mardin merkez olmak üzere kurulan Artuklu Beyliği bünyesinde de faaliyet göstermişlerdir²¹. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Orta Anadolu'da Zengi adını taşıyan köylerin olması bu Avşarların bir hatırası olsa gerek.

Bu Avşarların bölgede günümüze ulaşan izler bırakmış olmaları gerekir. Nitekim günümüzde Bağdat'ta fasih Arapçayla okunan ve çeşnisi segâh olan "Afşar" adlı bir makam vardır²². Ayrıca Kerkük hoyratları arasında Avşar makamıyla benzerliği bulunan bir makamdan da bahsedilir²³.

Türkay'ın kaydettiğine göre Osmanlı devrinde Musul yöresinde Çakallı, Gökçe Oba, Deynli/Dinli, Dokuzlu, Kabaklı; Süleymaniye ve Bağdad yöresinde İsmaili; Kerkük havalisinde Ahmetli ve Kara Hasanlı; Ane kazasında ise Süleyman Kethüda ve Sülü cemaatleri iskân olmuştur²⁴.

Avşarlar günümüzde Irak'ta Türkmen nüfus içerisinde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru bir çizgi üzerinde Telafer'den Mendeli'ye kadar uzanan sahada yerleşmişlerdir. Özellikle Telafer'de yoğunlurlar. Telafer'deki Avşar obaları şunlardır: Halaybegler (Telafer'in en kalabalık ve etkili aşiretlerinden birisidir), Himmetli (Kayseri kökenlidir), Haydarlı (Karakoyunlu aşiretlerindendir. Bağdat, Kerkük, Altunköprü ve Erbil'de

de kolları var), Azamlı (Himmetli aşireti ile akrabadır), Kara Muhammedli (Karakoyunlu aşiretlerindendir), Hoşhabar (Telafer'in en büyük aşiretlerindendir. Selbi aşireti ile akraba olup Maraş kökenlidir. Telafer siyasetinin önde gelen isimlerinden Şii din adamı Taki Mevla, bu aşirettendir), Selbi (Maraş kökenlidir. Çolaklı aşireti ile akrabadır. Musul ve Bağdat'ta kolları var), Hayyo (Maraş kökenlidir. Çolaklı aşireti ile akrabadır), Çolaklı (Telafer'in büyük aşiretlerindendir. Kaplanlı ve Hayyo aşiretleri ile amca çocuğudur. Maraş kökenlidir), Kaplanlı (Irak'ın en eski aşiretlerindendir. Bu aşirete ait, Bağdat'ta adlarını taşıyan bir çarşı ve cami bulunmaktadır), Karaca ve Demirciler (Dakuk, Kerkük, Tuzhurmatu, Tazehurmatu ve Musul'da kolları var)²⁵.

Ayrıca Irak'ın başka yörelerinde yaşayan Delo (Avşar olduğu beyan edilen bu oba Deliler olmalı. Hanekın ve Nefithane'de), Gökçeli (Musul ve Kerkük'te), Halidi (Musul, Kerkük, Bağdat, Demoni, Kızlarbat ve Kerkük'e bağlı Yahyava bölgesinde), Avcılar (Bağdat, Musul, Kerkük, Tuzhurmatu, Yengice ve Biravcılı'da) ve Balabanlı aşiretlerinin de adı geçmektedir²⁶.

Başka bir çalışmada ise Azizli (Altunköprü), Cambaz (Kerkük), Çavuşlu (Erbil, Kerkük), Hürmüzlü (Kerkük), Karabaşlı (Telafer), Kara Sakallı (Kerkük, Tuzhurmatu), Ka-

²¹ Fuat Köprülü; "Avşar", İslam Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul 1979, s.29; Yılmaz Öztuna; Büyük Türkiye Tarihi, Cilt II, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983, s.105

²² Fuat Köprülü; "Artukoğulları", İslam Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul 1978, s.617

²³ Mahir Nakip; Kerkük Türk Halk Musikisinin Tasnif Ve Tahlili, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991, s.14

²⁴ Ata Terzibaşı; Kerkük Hoyratları Ve Manileri, Ötüken yayınları, İstanbul 1975, s.155

²⁵ Cevdet Türkay; Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s. 70, 79, 88-89, 160, 282, 286, 382, 584, 585

²⁶ http://www.antigazete.com/telafer-asiretleri_haberi_4039.html. Halaybegler, Himmetli, Haydarlı, Kara Muhammedli, Hoşhabar ve Karaca aşiretleri Avşar olarak belirtilmiş, diğer aşiretlerin ise Avşar aşiretleri ile akrabalıkları vurgulanmıştır. Diğer taraftan Demircili, Haydarlı, Himmetli ve Çolaklı aşiretleri Osmanlı vesikalarında Avşar olarak kayıtlıdır. Bu konuda bakınız: Yusuf Halaçoğlu; Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Cilt II, s.559, 617-620; Cilt III, s.1022-1024, 1056

²⁷ Sadun Köprülü'nün araştırması hakkında <http://www.edebiyatciturk.com/sadun-koprulu/turkmen-aile-oymaklari-boylari-kollari.html>. Bu aşiretlerin Avşar boyuna mensubiyetleri için bakınız: Yusuf Halaçoğlu; Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Cilt I, s.168-175, 224, 225; Cilt II, s.613-615, 902-906; Cilt III, s. 977-979

zancı (Kerkük), Kocalı (Telafer), Mahmudlu (Kerkük), Maksutlu (Tuzhurmatu), Maruflu (Tuzhurmatı), Musalı (Tuzhurmatı), Paşaoğlu (Kerkük), Recepli (Telafer), Sarılı (Musul, Erbil, Kerkük), Sığırlı (Kerkük), Terzili (Erbil, Kerkük, Yengice, Tuzhurmatu), Yakuplu (Telafer, Kerkük) gibi²⁷ Avşar oba adı taşıyan gruplardan bahsedilmektedir.

Avşar boyuna mensup olan Herikli aşiretinin²⁸ bir bölümünün geçmişte Musul eyaletinde yaşadığı belirtiliyor²⁹. Günümüzde Kürtçe konuşan ve Kürt olarak bilinen Herikliler (Herki), halen Kuzey Irak'ta bulunuyor ve sınırlarımıza yakın mahallerde yaşıyor.

İran

Bu ülkede Avşarlar çok erken tarihlerde ortaya çıkmışlardır. Avşarlar, liderleri Şumla başkanlığında daha 12. asırda İran'ın Huzistan eyaletinde bir beylik kurmuşlardır³⁰. Avşarların 14. Yüzyılda Doğu Anadolu ile İran-Azerbaycan bölgesinde ortaya çıkan Kara-Koyunlu ve özellikle Ak-Koyunlu devletlerinde faaliyette bulunduklarını biliyoruz³¹. 15. Asır sonlarına doğru Anadolu'dan İran'a bazı Avşar obaları göç ederek İran'daki Avşar nüfusunu ve etkinliğini artırmıştı. Avşarlar, Safevi devletinin kurulması üzerine bu devletin hizmetine girdiler. Bu dönemde Anadolu'dan İran'a yeni Avşar oymakları gelmiştir. İran'daki büyük Avşar varlığını işte Anadolu'dan gelen bu Avşar oymakları meydana getirmiştir³². Burada siyasi tarihi bir kenara bırakarak

İran'daki Avşar nüfusuna bir bakalım.

Safevi hükümdarı Şah Abbas devrinde (1587-1628) Avşarlar Alplı, Araşlı, Çoban-Oğlu, Eberli, Gündüzlü, İmanlı, Kör-Oğlu ve Usalı adlı oymaklara ayrılmıştı³³. Evliya Çelebi, İran Azerbaycan'ında bulunan Avşarlardan bahsederek Erdebil hâkimi Ebu'l-Feth Han ile bir Avşar sultanından söz eder. Avşarlardan bir bölüğün Demavend yaylasına çıktıklarını ve Rey hâkimine vergi verdiklerini anlatır. Tebriz civarında Avşar-kent adlı bir yer olduğunu ve Tebriz halkından bir kısmının Avşarlardan oluştuğunu söyler³⁴.

Nadir Şah'ın ortaya çıktığı dönemde ise (18. Yüzyılın ilk yarısı) İran'da Avşar oymağının kolları şunlardı: Araşlı, Eberli, Gündüzlü, İmanlı, Kasımlı (İmanlı'nın kolu), Kırklı (Eberlü ya da Araşlı'dan), Köse Ahmetli (Gündüzlü'den), Kutulu (Eberli'nin obası), Mahmutlu (Araşlı'nın kolu)³⁵. Bu dönemde Alplı, Usalı, Çoban-Oğlu ve Kör-Oğlu oymaklarının adına rastlanmıyor. Bu husus onların ya isim değiştirdiklerini ya da diğer Avşar obaları arasına karıştıklarını gösteriyor. Gerçekten de Usalılar, sonraki devirlerde Kasımlı ve Araşlı Avşarlarının arasında görülmektedir. Bunun yanında Horasan'a giden Gündüzlüler isim değiştirerek Köse Ahmetli adını almışlardır. Eberlüler de Kırklı diye anılıyorlar. Ayrıca Avşar oymaklarından Kasımlı, Kutulu ve Mahmutlu adlı yeni obalar oluştuğunu görüyoruz. Bu yeni oba oluşumları günümüze kadar devam etmiştir. İran kay-

²⁷ Suphi Saatçi; Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul 1996, s.294-300

²⁸ Yusuf Halaçoğlu; "Tahrir Defterlerine Göre 16. Yy'ın İlk Yarısında Sis Sancağı", İÜEFTD, Sayı 32 Mart, İstanbul 1979, s.851

²⁹ Cevdet Türkay; Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s.417

³⁰ Fuat Köprülü; "Avşar", s.29. Faruk Sümer, "Avşar", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt IV, İstanbul 1991, s.160. Faruk Sümer, Oğuzlar, TDAV, İstanbul 1992, s.201

³¹ Fuat Köprülü; "Avşar", s.30-1. Faruk Sümer; Oğuzlar, s.149. Faruk Sümer; Karakoyunlular, TTK, İstanbul 1982, s.31

³² Faruk Sümer; Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, TTK, Ankara 1992.

³³ Faruk Sümer; Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesi, s.190; Fahrettin Kırzioğlu, "Avşarlı İle Dulcardırlı Türkmenlerinin Köroğlu Oymakları", TK Yıl 6 Sayı 66 Nisan 1968 s.361-62; Faruk Sümer; Oğuzlar, s.220-222.

³⁴ Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Cilt 1-2, Üçdal Yayınları, İstanbul 1985, s.578

³⁵ Faruk Sümer; "Avşarlar", s.132-133.

naklarında İmanlıların bazen İnanlı ve İnallı şeklinde kaydedilmiştir. Urmiye yöresinde İmanlı'nın bir kısım kollarına Abdülmelikî adı verilmekteydi. Karamanlı, Civanşir, Ahmetli ve Gökçeliler de Safevi devletinde rol oynayan diğer oymaklardır.

Son tetkiklere nazaran Safevi devletinde önemli rol oynayan Ustacılı oymağı ile bu devletin siyasi tarihinde yer alan Muslu, İnallı, Kavurgalı, Balabanlı, Çiçekli ve Silsü-pür oymakları da Avşar boyuna mensuptur³⁶. Şah İsmail devletini kurmak için Erzincan havalisine geldiğinde onu ilk karşılayanlar, Ustacılarıdır. Ustacılı oymağı Çavuşlu, Şeyhli, Kengerli, Şerefli, Kerempa, Koçulu, Sofulu, Mahi Fakihli, Karasarlı, Kıcılı, Kızıllı, Damlı ve Gözü Büyüklü obalarına ayrılmaktaydı³⁷.

1727 yılında Erdebil'de Karacalı, Ustacılı, Kurdulu, Alibeyli, Keçili, Kılıçlı, Köseli, Çavuşlu, Kızıllı obaları; Hoy'da Ayazlı, Ustacılı, Küresinli, Halilli, Mahmutlu, Okçu, Sofulu obaları; Makü'de Kargılı, Köseli obaları; Meragada Halilli, Köse, Alibeyli, Çavdarlı, Kızıllı, Sarıca, Baytemür, Kara Hızırlı, Kırklı, Ali Dervişli, Köpekli, Okçu, Süleymanlı, Terkeş obaları, Tebriz'de Baranlı, Karacalı, Araşlı obaları; Urmiye'de Alibeyli, Araşlı, Cunkerli, Genceli, Güngülü, Haydarlı, İmanlı, Kalaman İmanlı, Kara Hasanlı, Karahanlı, Karalı İmanlı, Kızıl Hacı, Saidli, Gökçeli, Karamanlı, Kılıçlı, Kırklı, Mahmutlu, Musalı, Sarucalı, Yorganlı, Abdülmelik, Kasımlı, Köpekli, Terzili, Gündüzlü obaları yaşamaktadır. Ayrıca Karadağ Şahsevenleri arasında Karahanlı, Hoca Alili, Koca Beyli, Hacı Hocalı, Geyikli, Arallı, Yurtçu, İsa Beyli, Dursun Hocalı, Şatırlı; Sebelan (Mugan) Şahsevenleri arasında

Kara Kasımlı, Tekle, Kuzatlı, Yurtçu, Polatlı ve Şeyhli; Mişkin Şahsevenleri arasında Koca Beyli, Hacı Hocalı, Zergerli, Karamanbeyli ve İnallı obaları bulunduğu gibi Meraga bölgesinde yaşayan Şahsevenlere "İnallı Şahsevenleri" adı verilmekteydi³⁸. Zencan bölgesi Şahsevenleri ise Afşar Şahsevenler olarak geçmektedir.

Şahsevenler hakkında yapılan bir araştırmada Şahseven Eli oymaklarının listesi ve kökenleri irdelenmiştir. Mişkin'de Ayvatlı, Demircili, Hüseyinhacı, İnallı, Kalfalı, Kocabeyli, Kurtlar, İsalı, Caferli, Saruhanbeyli Erdebil'de ise Arallı, Yurtçu gibi oymakların adları verilmektedir³⁹. Araştırmada Yunsur Paşa'nın altı oğlundan türeyen ve birbirleriyle akraba olan Saruhanbeyli, Bendalibeyli, Kocabeyli, Polatlı/Fuladlı, Demircili, Nevruzalibeyli kabilelerinden bahsedilir. Saruhanbeyli'nin Acırlı, Millikalfalı, Balabeyli, Beydili, Hozmunlu ve Zargar; Bendalibeyli'nin Alibabalı, Beybağlı ve Halafalı; Kocabeyli'nin Muratlı, Udulu ve Kalfalı; Polatlı'nın Yurtçu, Şeyhli, Abubeyli, Kuzatlı, Dursunhocalı, Takle ve Yekali; Demircili'nin İnallı, Hacıkocalı ve Araplı; Nevruzalibeyli'nin Geyikli ve Piravatlı kollarına ayrıldığı görülüyor. Diğer taraftan Karakasımlı obası Saruhanbeyli'den, Kurtlar ve Karacalı obaları Demircili'den, İsalı/İsabeyli obası ise Kocabeyli'den inmiştir. Ayrıca Sarvanlar (1716'da Avşar olarak kaydedilmiş), Kurtbeyli (Halep Avşarı Kutbeyli olup alt kolları Kuzatlı, Talışmikailli, Kalfalı, Muganlı, Udulu, Muratlı, Zargar) ve İnallı (alt kolları Piravatlı, Kalaş, Körabbas, Geyikli, Yurtçu, Dursunhocalı) oymaklarından bahsedilmek-

³⁶ Yusuf Halaçoğlu; Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar eserinin ilgili başlıklarına bakınız.

³⁷ Faruk Sümer; Safevi Devletinin kuruluş ve Gelişmesi, s.18, 162. Bu obalar arasında Avşar olmayanlar da vardır.

³⁸ Ali Sinan Bilgili; "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. s.25, 26, 28, 31-33, 36, 37, 40-42. Ali Sinan Bilgili'nin eserinde bazı oymaklar Avşar olarak kayıtlı değildir. Ancak başka kaynaklarda bu oymakların Avşar oldukları belirtilmiş olduğu için isimlerini buraya almakta bir mahzur görmedim.

³⁹ Richard Tapper; İran Sınır Boylarında Göçebeler, çeviren F.Dilek Özdemir, İmge yayınları, Ankara 2004, s.576, 578.

tedir⁴⁰. Şahseven Eli'nin lider oymağı olan Saruhanbeyliler Avşardır. Koca Beyliler de Ata Han Saruhanbeyli'nin kardeşi Koca Bey'in neslidir⁴¹. Bütün bu bilgilerden anlaşıldığına göre Şahseven Eli, aralarında başka boya mensup kabileler olmasına rağmen ezici çoklukla Avşarlardan oluşmaktadır.

Şahsevenler arasında görülen ve Avşar boyuna mensup olan Arallı taifesinin⁴² bir kısmına Türkmenistan'da bir kısmına ise Türkiye'de Tunceli civarında (Arelli) rastlanmaktadır⁴³. Günümüzde Doğu Türkistan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan ve Afganistan'da Aral adında bir hayli yer adına rastlanmaktadır.

Tahmini 1727 yılı kayıtlarında Avşarların yaşadığı 150 köylük bir bölge, Avşar livası şeklinde idari olarak teşkilatlandırılmıştır. Avşarların bu livada çoğunlukla Sayınkala'da yaşadıkları görülmektedir⁴⁴. Burası günümüzde merkezi Tebriz olan İran Azerbaycanının 14 idari bölgesinden birisidir ve resmi adı Afşar Sayınkala'dır.

19. yüzyıl başlarında İran'da bulunduğu sıralarda bu ülkedeki Türk oymakları ile ilgili bir liste hazırlayan A. Dupre, birçok bölgede Afşarlardan bahsederek nüfuslarını da bildirmiştir. Ancak Urmiye hariç alt oba isimleri verilmemiştir. Bu bilgilere bakacak olursak, bilhassa Urmiye yöresinde oturan Afşarlar, Kasımlı ve Araşlı

adlarıyla iki kola ayrılmakta ve Karaçlı (Karacalı ya da Karaklı?), İmamlı, Davutlu, Haydarlı, Yorganlı, Usallu, Kılıçlı, Ganibeyli, Hasansalı, Kileli, Yeberla (Eberli? Belki de günümüzdeki Yeherli), Tutmaklı, Adaklı, Kuhgiluyeli, Kara Hasanlı, Alibeyli, Terzili ve Şahburanlı adlı obalara bölünmektedir. Nüfusları ise 25.000'dir (sayılara kadın ve çocuklar dâhil değildir). İran'ın diğer sahalarına gelince Hamse, Kazvin, Hemedan, Rey, Şuşter, Kirman, Horasan, Fars, Mazenderan bölgelerinde 63.000 nüfusları vardır ki toplam 88.000'dir. Bu sayı ile Afşarlar, İran'da bulunan Türk oymaklarının başında geliyor⁴⁵. Ayrıca bu listede İsfahan'da 4-5.000 nüfuslu İnallı; Gilan ve Mazenderan civarında 5-6.000 nüfuslu Abdü'l-Meliki; Horasan'ın Kelat yöresinde Celayir (nüfusu verilmemiş); Kum, Save ve Azerbaycan civarında 8.000 nüfuslu Halaç obalarından da bilgi alıyoruz⁴⁶. Günümüzde Hemedan ile Kum arasında Halaçların yaşadığı 46 köylük bölgeye Halaçistan denilmektedir. Bölgenin merkezi Destçerd şehridir. Halaçların bir kısmı Fars bölgesine göç ederek Kaşkaylar arasına karışmış ve erimiştir⁴⁷. Osmanlı arşiv kayıtlarından Halaçların Oğuzların Avşar boyuna mensup oldukları anlaşılmaktadır⁴⁸.

Aynı yüzyılın ortalarında İran'daki Türklerle ilgili diğer bir liste de Lady Shell'e aittir.

⁴⁰ Richard Tapper; İran Sınır Boylarında Göçebeler, s.109, 111, 568, 587, 590, 593, 598. Oymakların alt kollarının dağılımı konusunda bir netlik yoktur. Sözelimi Kurtbeyli Avşarının obaları olan Muratlı, Udulu ve Kalfalı, Kocabeyli'nin obaları olarak, İnallı'nın alt kolu olan Piravatlı Nevruzalibeyli'nin, Yurtçu Polatlı'nın obası olarak, İnallı ise Demircili'nin bir alt kolu olarak geçmektedir. Bu bize oymakların birbirleriyle akraba olduğunu gösteriyor. Aralarında az da olsa başka boydan gruplar bulunmaktadır (mesela Acırlı ve Beydili, Saruhanbeylilerin arasındadır). Ancak bu topluluğun genel manada Avşar olduğu gerçeğini değiştirmez.

⁴¹ Enver Çingizoğlu/Aydın Avşar; Avşarlar, Şuşa Neşriyat, Bakı 2008, s.225

⁴² Enver Uzun; "İran Avşarları", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.654, 655

⁴³ Her ne kadar topluluğun adı, Arelli, Arilli, Areyiz gibi farklı telaffuz edilse de aslı Arallı'dır ve Aral Gölü civarından gelmiş bir oymaktır.

⁴⁴ Osman Özgüdenli; "Osmanlı İranı I: Batı İran Ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi Ve İdari Taksimat", Ankara Üniversitesi, DTCE, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, Sayı 34, s.92

⁴⁵ Faruk Sümer; Oğuzlar, s.354-55

⁴⁶ Faruk Sümer; Oğuzlar, s.356, 357, 360

⁴⁷ Gerhard Doerfer; "Halaçça Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili", Çeviren Semih Tezcan, Belleten, Cilt XXXIV, Sayı 133, s.18, 19; Mehmet Ölmez; "Halaçlar ve Halaçça", Çağdaş Türk Dili, Sayı 84, Şubat 1995, s.15

⁴⁸ Yusuf Halaçoğlu; Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Cilt III, s.973-975

Buna göre, herhangi bir boy adı zikretmeden kaydettiği Afşarlar Urmiye'de 7.000 ev, Mazenderan'da 100 ev, Tahran-Kazvin arasında 900 çadır, Hams'e'de 200 ev ve Kirman'da 1.500 ev nüfusa sahiptir. Ayrıca Mahmutlular Meraga'da 2.500 ev; İmamlılar Mazenderan'da 50 ev; Usanlılar Mazenderan'da 50 ev, Har ve Demavent'te (Tahran civarı) 1.000 çadır ve ev; Halaçlar Tahran şehrinde ve Hemedan'da (nüfusu verilmemiş); Afşar Şahsevenleri Hams'e'de 2.500 çadır; Kurd Beyli Hams'e'de 1.500 ev; Kaçar-Afşarlar Fars'ta 100 ev; İnanlılar Darab ve Fesa'da (Fars'ta) 4.800 çadır ve ev; Celayirliler Kelat-ı Nadiri'de 1.500 ev nüfusa sahipti⁴⁹.

Fuat Köprülü'nün aktardığına göre Afşar-Uşağı ve 5.000 aileden oluşan İnanlılar, Fars'ta Hamseliler arasındadır. İnanlılara Erdebil, Mişkin, Save ve Kazvin'de rastlanır. Begeşliler, Mamasani'de, Gündüzlülerden küçük bir grup Huzistan'ın Şuşter ve Dizful kentlerinde yaşar. Usanlılar ise Hazar Denizinin güneyindeki topraklardadır. Kirman'da 5.000 çadırlık bir Afşar kabilesi vardır. Save, Kazvin ve Zerend'de göçebe Afşarlara tesadüf olunur. Ayrıca Ahmet Kesrevi'nin Kırklı, Babalı, Celayir, Köse Ahmetli, Gündüzlü, İnanlı, Araşlı, Alplı, İmirli ve Begeşli; Basil Nikitin'in Şamlı, Usalı, Kasımlı, İmanlı (İnanlı/İnallı), Araşlı, Gündüzlü, Begeşli, Kuhgilulu; O. Mann'ın ise Kasımlı, Araşlı, Köse Ahmetli, Kutulu, Tekeli, İnanlı, Begeşli, Kırklı, İmirli ve Gündüzlü Avşarlarından söz ettiğini; Mirat El-Buldan El-Nasiri'de Avşar Şahsevenleri ile Zencan civarında Bedirli, Körhasanlı ve Tevhidli obalarından bahsedildiğini yazar⁵⁰.

Halid Lazıboğlu, Avşarların Kırklı, Şamlı ve

Tekeli oymaklarının varlığından bahsederek toplu olarak Kazvin – Hemedan arasında bulunan Afşar kasabasında bulunduklarını ve kasabayı çevreleyen yüzün üzerinde Afşar köyü olduğunu belirtir. Ayrıca Kirman bölgesinde Berdisir, Nermasir, Bem ve Barzi Dağları'nda da yaşayan Afşarların bir bölümünün Horasan'da Bocnurd ile Kuçan'ın güneyinde ve Sebzevar – Nişabur arasında bulunduklarını, İran'daki Ağaç-Eri topluluğu arasında da Avşarlara rastlandığını, Ağaç-Eri'lerden Cakiler ve Ahmetlilerin Avşar olup Şiraz vilayetinde yaşadıklarını söyler⁵¹. 20. Yüzyıl başlarında Kuh-Giluy'e'de yaşayan Ağaç-Eriler Beğdili, Tilki ve Avşar adlı üç oymağa ayrılıyordu ki⁵² burada bahsi geçen Afşarlar bunlar olmalıdır. Bu Avşarlar, Lurlar arasındadır ve Lurca konuşmaktadır.

Ahmet Caferoğlu, İran Avşarlarının Haydar Muhammet Şahlı, Seyf-Kulu Evladı, Cihan-Kulu Şah, Molla Taharlu, Sultan Alili, Mirikitli, Ata Uşağı, Pir Muratlı, Celalili, Halaç, Eşraflı, Mircanlı, Kasımlı, Kamerbazlı ve Gamzeli oymaklarına ayrıldıklarını yazmıştır⁵³. Günümüzde Bicar'ın batı ve kuzey kesimlerinde yaşayan Gelbağiler, Şeref Han'ın kaydettiğine göre aslen Ustaclı oymağından inmektedir⁵⁴. Avşar boyuna mensup oldukları Osmanlı vesikaları ile ortaya çıkan aşiretlerden İzollar Horasan civarında, Haydaranlar ise Makü vilayeti çevresinde yaşamaktadır⁵⁵. Cerid Avşarının⁵⁶ bir kolu olan Silsüpür cemaati de Horasan yöresinde varlığını sürdürmektedir. Herikli (Herki) cemaatinin bir bölümü Urmiye gölünün güneyinde sınırlarımıza yakın yerlerde görülmektedir. Bir parçası Van ilimizde yaşayan Küresinliler ise Hoy

⁴⁹ Faruk Sümer; Oğuzlar, s.361-363.

⁵⁰ Fuat Köprülü; "Avşar", s.35

⁵¹ Halid Lazıboğlu; "İran'da Ne Kadar Türk Vardır, Nerelerde Otururlar", TK, Mayıs – Ağustos 1980, Sayı 211-14, s.200.

⁵² Faruk Sümer; "Ağaç-Eriler", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul 1988, s.461.

⁵³ Ahmet Caferoğlu; Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988, s.65

⁵⁴ Şeref Han; Şerefname, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.360-366.

⁵⁵ İzol ve Haydaran aşiretlerinin Avşar boyuna mensubiyetleri hakkında bakınız: Yusuf Halaçoğlu; Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Cilt III, s.1022, 1154

⁵⁶ Cerid aşiretinin Avşar boyuna mensup olduğu tespit edilmiştir. Yusuf Halaçoğlu; Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, Cilt II, s.471-473

vilayetindedir. Bir araştırmada Küresinlilerin bir kısmı kendilerini Avşar olarak tanıtmışlardır⁵⁷. Küresinlilerin diğer adının Körhasanlı olduğu söylenir ki Körhasanlılar, yukarıda da bahsi geçtiği gibi bir Avşar obasıdır.

Yakın zamanda Avşarlar hakkında Azerbaycan’da yayınlanmış bir araştırmada ise Avşarların Alplı, Araşlı, Mahmutlu, Kara Hasanlı, Adaklı, Babalı, Begeşli, İmanlı, Kasımlı, Abdülmelik, Usalı, Kırklı, Sarılı, Köse Ahmetli, Kutlu, Gündüzlü, Emirli, Zayirli, Gözü Büyüklü, Köpekli, Kuhgiluyeli (Kehkehli), Sarı Şeyhli, Saruhanbeyli, Saidli, Araplı, Yorganlı, Harmandalı, İnallı, İnanlı oymaklarına ayrıldığı kaydedilmektedir. Ayrıca geçmişte müstakil oymaklar olan Celayir, Ustacı ve Tekelilerin Avşarlar arasında yer aldığı, bunlardan Ustacı’nın günümüzde Temişli, Çavuşlu, Asayışlı, Köşkoğlu, Sofulu, Fethoğlu, Tokmaklı, Hacıfakihli, Kengerli, Kerempa, Yegânli, Şerefli, Şeyhler gibi obalara ayrıldığı belirtilmektedir⁵⁸.

Yapılan bu araştırmada Avşarların özellikle Zencan başta olmak üzere burayı çevreleyen Kazvin, Ebher, Takistan, Tikap, Bicar, Sayinkala, Save, Korve gibi yerlerdeki oymak ve obalarının adları verilmektedir. Konumuz açısından büyük önem arz eden bu listeyi buraya alıyorum: Abbaslı, Adnalı, Ağabeyli, Ağacanlı, Ağaçıklı, Ağcalı, Ağuzlu, Ahmet Hanlı, Ahmetli, Akrepli, Alıçlı, Almalı, Alvarlı, Armutlu, Aslanlı, Ataklı, Avşar Muhammed, Avşarlı, Azerli, Azizli, Badamlı, Baharlı, Balıklı, Baratlı, Bedirli, Beğişli, Behramlı, Bendeli, Beyamlı, Beyanlı, Bey Muhammedli, Bozkuşlu, Caferli, Cenkli, Cıgılı, Cihanlı, Cumalı, Çabuklu, Çayırılı, Çıbıklı, Çımıklı, Çiçekli, Çirikli, Çöplü, Dabanlı, Dadlı, Davut Beyli, Davutlu, Dedeli, Develi, Direkli,

Doğanlı, Duraklı, Ebucanlı, Emirli, Fahri-
li, Fakılı, Ganili, Genceli, Gevherli, Gilekli,
Gözeli, Guvanlı, Gülabili, Gümüşlü, Hadılı,
Hakverdili, Halefli, Halifeli, Hamamlı, Ham-
zalı, Hasanlı, Hasarlı, Haslı, Haşimli, Hay-
darlı, Hefişli, Hendekli, Hocalı, Horasanlı,
İğdeli, İmamı, İnanlı (Rahatlı, Şülkeli, Ka-
racalı, Konkurlu, Ağsaçlı, Şahverenli, Çarıklı
obalarına ayrılır), İsabeyli, İyeli, Kadirli, Ka-
kalı, Kamçalı, Kamışlı, Kamlı, Kankanlı, Kara
Muhammedli, Kara Musanlı, Karacalı, Kara-
develi, Karadolaklı, Karagözlü, Karahtılı, Ka-
rakoyunlu, Karaoğlanlı, Karatuşlu, Karuğlu,
Kaveli, Kazımlı, Keçelalılı, Keremli, Kerim-
beyli, Kıçlı, Kırklı, Kolukısalı, Kozlu, Kör Ha-
sanlı, Kulallı, Kurtbeyli, Kürdlü, Küşkanlı, La-
leli, Mahmutlu, Mamalı, Mansurlu, Mededli,
Mehdili, Mehrli, Melikli, Mirili, Mirzahanlı,
Mollalı, Muganlı, Muhammedli, Muhammed
Şahlı, Muharremli, Muhtarlı, Mukimli, Mu-
ratbeyli, Muratlı, Murtuzlu, Musalı, Mustafa-
lı, Müslümlü, Nadirli, Nağılı, Nahtalı, Nakip-
li, Nasırlı, Nazarlı, Nebili, Necimli, Nematlı,
Nevruzlu, Ocaklı, Paşalı, Penahlı, Perçemli,
Pervizli, Petekli, Pirili, Pirimli, Radlı, Rahim-
li, Rahmanlı, Ramazanlı, Recepli, Refili, Re-
sullu, Reşidli, Rızalı, Rüstemli, Saadli, Sadık-
lı, Safili, Salmanlı, Sarıcalı, Sohbetli, Sultan
Ahmetli, Şahverdili, Şatıranlı, Şekerli, Şerefli,
Şihli, Şir Ali Beyli, Şirli, Şücalı, Tağılı, Tahirli,
Tandırılı, Tarlı, Teğtemşili, Tekeli, Teymurlu,
Tohidli, Tozlu, Usanlı, Ustacı, Velicanlı, Ver-
manlı, Yakuplu, Yarahmetli, Yarılı, Yarpızlı,
Yaverli, Yeherli, Yekinli, Yektalı, Yelekli, Zafe-
ranlı, Zamanlı, Zareli, Zeynelli, Zinetli, Zul-
kadr⁵⁹.

Ayrıca Kirman bölgesinde yaşayan Avşar-
ların bir kısmının Bıçakçı Avşar diye tanındığı,
Fars bölgesinde yaşayan Kaşkay Türklerinin Bul-

⁵⁷ Mehmet Fuat Levendoğlu; Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler’in Sosyo-Kültürel Yapısı), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.94, 96.

⁵⁸ Enver Çingizoğlu/ Aydın Avşar; Avşarlar, s.56-234, 237, 238, 251. Celayir ve Tekeliler için bu bilgi doğ-
ru olabilir ama Ustacı’nın esasen bir Avşar oymağı olduğu, sonradan müstakil ele dönüştüğü Osmanlı
vesikaları ile ortaya çıkmıştır.

⁵⁹ Enver Çingizoğlu/ Aydın Avşar; Avşarlar, s.53-56.

verdi, Kirmani, Kırklı, İmirli, Kasımlı, Arıklı, Babati, Kutlu, Kutulu obalarının da Avşar olduğu belirtilmektedir⁶⁰. Kaşkaylar arasında bulunan Kocabeyli, İmanlı, Behmenli, Tayyipli, Cambazlı, Araplı, Dokuzlu, Davutlu, Caferli, İslamlı, Muslu obaları da Avşardır.

Günümüzde ise İran'ın hemen her tarafında dağınık bir halde bulunan Afşarlar, genel olarak Urmiye (yoğun Afşar nüfusu barındıran bu yer, İran'da Avşarların şehri diye tanınır), Hamse (Zencan), Hemedan, Kirman-Şah'ta ve bunlar arasındaki Esed-abat mıntıkasında; Huzistan, Fars, Kirman, Horasan vilayetleri ile Tahran'da kısmen yarı göçebe, kısmen de yerleşik durumda yaşamaktadırlar. Bilgisine başvurduğumuz ve İran Avşarı olan kişiler, İran'daki Avşar nüfusunun 3-5 milyon civarında olduğunu söylemektedir.

İran Avşarları, gerek I. Dünya Savaşı gerekse II. Dünya Savaşı sırasında İran sahasında adından sıkça bahsettirmiştir⁶¹. İran Afşarları ziraat, hayvancılık ve halıcılık ile geçinmektedirler. Şia mezhebine mensup olan İran Afşarları arasında birçok kumandanlar ve devlet adamları yanında yazarlar ve sanatkârlar da yetişmiştir (Şah Abbas'ın kitapçısı şair-yazar Sadıki Bey Afşar ile 18. Yüzyılın tanınmış şairi Terzi gibi). İran'da musiki alanında Afşari adını taşıyan bir makam vardır ki Avşarların hatırasıdır⁶². İran Avşarlarının alt obaları ayrı bir inceleme konusu olacak kadar geniştir.

Azerbaycan

Esasen Azerbaycan'ın güney bölümü İran devletinin sınırları içinde olduğundan İran ile

Azerbaycan konusunu birlikte incelemek icap eder. Ancak Azerbaycan bağımsız olduğu halde Güney Azerbaycan'ın İran egemenliğinde olması sebebiyle devlet olarak ayrı incelemek durumunda kaldık.

Günümüzde Afşarlar, Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinde yoğun olarak bulunurlar. Şuşa ilinin Ağcabedi ilçesinde toplu haldedirler. Burada Afşar adlı birkaç köy vardır. Bunun yanında Afşarlara Bakü de dâhil birçok yerde rastlanır. Ayrıca başkent Bakü'nün de bulunduğu yarımada Apşeron adını taşır ki bu, Avşar-an yani Avşarlar demektir⁶³. Azerbaycan'ın Kuba şehrinde Usalı, Ustaclı, Halilli ve Araşlı obaları bulunmaktadır⁶⁴. Araşlılar, Azerbaycan'da önemli bir nüfus ve etkiye sahiptiler. Nitekim Azerbaycan'da Şirvan iline bağlı Araş (Ereş) adlı bir kasaba olduğu gibi⁶⁵ Karabağ'ın Arazbar kazasında Arşa adında bir saha bulunmaktadır ki Araşlıların evvelce burada yaşadıkları ve adlarını buradan aldıkları söylenmektedir. Karabağ'ın Ağcabedi bölgesinde bir yer adı Araşlı adını taşır⁶⁶. Cebrail ilinde de önemli bir Avşar grubu yaşamaktadır.

Azerbaycan yöresinde 16. Yüzyıl sonlarından 20. Yüzyıl başlarına kadar geçen sürede faaliyette bulundukları görülen birçok oba vardır. Bunlar Alişarlı, Alpogut, Avşarlı, Bahşayışlı, Civanşir (Behmenli, Dedeli, Demirli, Göçerli, Kara Burunlu, İbadi, Karibend, Keçegözlü, Köymehmed, Mafruzlu, Molla Fazıllı, Namı, Sabir, Sarıcalı, Seyid Ahmedli, Seyid Mahmudlu, Seyid Mehmedli, Sofulu, Şeyh Babalı, Yağlavend ve Tamatlı adında obaları vardır), Çiğdemli, Davutlu, Deliler, Demircili, Eğlenli, Eyyüplü, Gazili, Gölegir, Halaç, Halifeli, Halilli, Hocalı, Kadılı, Ka-

⁶⁰ Enver Çingizoğlu/ Aydın Avşar; Avşarlar, s.46

⁶¹ Sadık Sarısan, "I.Dünya Savaşında İran Avşarları ve Türkiye", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s.440-452; http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=60&Itemid=41 (Oğuz Afşarlı; "Milli Hükümet ve Zencan Feodalleri")

⁶² Fuat Köprülü; "Avşar", s.35

⁶³ Hüseyin Baykara; Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Azerbaycan Halk Yay, İstanbul 1975, s.17

⁶⁴ Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler; Başbakanlık Arşivleri Yayını, Ankara 1992, s.24

⁶⁵ Fahrettin Kırzioğlu; Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1520-66), TTK, Ankara 1993, s.17. 1578'de Özdemir Oğlu Osman Paşa Tarafından Fethedilip Bir Osmanlı Toprağı Haline Getirilmişti. Şamaku Eyaletinin 15 Sancağından Biriside Araş (Kırzioğlu'nda Ereş) Sancağı İdi. (s.305)

⁶⁶ Enver Çingizoğlu/ Aydın Avşar; Avşarlar, s.56-57

layıcı, Kamerli, Kapanlı, Kara Kasım, Kara Musalı, Kara Yakuplu, Karamanlı, Karasarlı, Karasu, Kargılı, Kavurgalı, Keçerili, Kengerli, Kılıçlı, Kızıl Hacı, Kozanlı, Mahmutlu, Maksutlu, Mikaili, Mustafalı, Oğulşallı, Okçulu, Öksüzlü, Paşalı, Salmanlı, Sarı Hacı, Sarılı, Sıraçlı ve Sofulu oymaklarıdır. Bu oymakların Gence, Karabağ, Berda, Bayat, Aras boyu, Mugan, Karasu, Nahçıvan gibi yörelerde yaşadıkları tespit edilmiştir⁶⁷. Ayrıca R. Ayvazova, G. A. Delili, G. Geybullayev gibi Azerbaycanlı bilim adamları, Azerbaycan sahasında Allı, Arallı, Beykişili, Emirli, Güneşli ve İrli adında Avşar oymaklarının adlarını bildirmektedir⁶⁸.

Karaman aşiretinin bir bölümü eskiden beri Azerbaycan bölgesinde yaşamaktadır⁶⁹. Ayrıca Karamanoğullarının yıkılması üzerine Karamandan birçok Avşar kabilesi Azerbaycan'a (Şirvan civarı) gitmiştir⁷⁰. Evliya Çelebi, Şirvan vilayetinin Şaboran şehrinde Avşar Han adlı bir camiden bahsetmiştir⁷¹. Osmanlılar tarafından sürgün edilen Karamanlı Afşarlar da Azerbaycan'da bulunmaktadır⁷². Karamanlılar, 1593 yılında Gence vilayetinde yaşıyorlardı ve Rüstembeyli, Karamanlı, Halifeli adlı obalara ayrılıyor⁷³.

Bunun yanında Karabağ Hanlığı'nı kurmuş olan Civanşirler de bir Afşar obasıdır⁷⁴ ve halen Azerbaycan'da bulunuyorlar. Osmanlı arşiv

belgelerinde Civanşirlerin Karabağ'daki varlıklarının İslam öncesi dönemlere kadar uzandığı belirtilmektedir⁷⁵. Cevanşirler, Hülagu Han'ın Türkistan'dan getirdiği ve Azerbaycan'a yerleştirdiği, Timur'un ise Anadolu'dan Karabağ'a naklettiği Afşarlar ile birleşmişlerdir. Onlar burada Otuz-İkili adlı topluluğun bünyesinde bulunuyorlardı⁷⁶.

19. Yüzyıl başlarında İran'daki Türk oymakları hakkında bir araştırma yapan A. Dupre, Ustacalıların Azerbaycan'da 3.000 kişi, cesur bir oymak olduğunu söylediği Cevanşirlerin Şuşa yöresinde 6-8.000 kişilik nüfusla yaşadıklarını belirtmiştir. Hazırladığı listeye Cevanşirlerin en önemli boyu olan Sarıcalı obasını da kaydeden Dupre, bu obanın nüfusunu 4-5.000 kişi olarak vermiştir⁷⁷. Karabağ Hanlığı'nı kuran Ali Bey (Penah Han), Cevanşir'in Sarıcalı obasından idi. Ünlü Azeri şair Kasım Bey Zakir de Sarıcalı'dandı. Zeki Velidi Togan ise Civanşirlerin sayısını 12.000 hane olarak vermektedir⁷⁸. Civanşir Avşarları Behmenli, Dedeli, Demirli, Göçerli, Kara Burunlu, İbadi, Karıbend, Keçegözlü, Köymehmed, Mafruzlu, Molla Fazıllı, Namalı, Sabir, Sarıcalı, Seyid Ahmedli, Seyid Mahmudlu, Seyid Mehmedli, Sofulu, Şeyh Babalı, Yağlavend ve Tamatlı obalarına ayrılmaktadır⁷⁹.

Azerbaycan'dan Anadolu'ya gelmiş Afşar

⁶⁷ Ali Sinan Bilgili; "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", s.26, 28-31, 33-35, 37-39, 41. Burada adı geçen bazı obaların Avşar olduğu hakkında Yusuf Halaçoğlu'nun Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar adlı eserine müracaat edilebilir.

⁶⁸ Enver Uzun; "İran Avşarları", s.652-57

⁶⁹ Abdulhaluk Çay; Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 1994, s.91

⁷⁰ Tahsin Ünal; "Yunus Emre'nin Sosyal ve Kültürel Çevresi", Türk Kültürü, Sayı 286, Şubat 1987, s.99

⁷¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Cilt 1-2, s.617

⁷² Karaman sürgünü olduğunu söyleyen ve ünlü şair Osman Servelli'nin oğlu olan sayın Prof. Dr. Refik Kurbanov, aslen Karamanlı Sarıvelilerden olduğunu söylemiştir.

⁷³ Ali Sinan Bilgili; "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", s.34

⁷⁴ Fahrettin Kırzioğlu; "Aran (Gence-Karabağ)'da Yiğirmidörtlü ile Otuzikilü Adlı Ulusların Oymakları ve Kür-Aras Kürtlerinin Menşei", VI. TT Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961, Ankara 1967, s.408. Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler; s.19

⁷⁵ Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler; s.19.

⁷⁶ Kırzioğlu, "Aran / Gence - Karabağ'da Yiğirmidörtlü İle Otuzikilü Adlı Ulusların Oymakları Ve Kür-Aras Kürtlerinin Menşei", s.408, 409

⁷⁷ Faruk Sümer; Oğuzlar, s.359

⁷⁸ Zeki Velidi Togan; "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul 1979, s.93

⁷⁹ Ali Sinan Bilgili; "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", s.27, 28, 30, 35

obalarının varlığını biliyoruz. Bunlardan Civanşirler, Genceli ve Akdamlı Avşarlarını sayabiliriz. 1750'li yıllarda Arranda (Karabağ) yaşayan Avşarlardan bir bölük göç ederek Anadolu'ya gelmiş ve Osmaniyede yerleşmişlerdir⁸⁰.

Babalılar, Azerbaycan'ın ünlü sülalelerinden Aşur Beylerin obasıdır. Nadir Şah devrinin ünlü emirlerinden olan Aşur Han, Tebriz hâkimi ve Azerbaycan serdari idi⁸¹. Babalı oymağından olan Aşur Bey Avşar, Bakü'yü aldıktan sonra Bakü civarında, özellikle şimdiki Zabrat, Kışla, Sabuncu kentlerinde Avşarları yerleştirmiştir. Ayrıca Bakü'de Afşaran adında bir yerleşim vardır⁸². Aşur Bey Avşar'ın torunları halen Bakü'de oturmaktadırlar ve Aşurbeyliler adıyla tanınmaktadırlar. Ünlü Azerbaycan tarihçisi merhum Sara Aşurbeyli bu aileden idi.

Ermenistan

Ermenistan, gerçekte Azerbaycan'ın bir parçası olup 1828 Türkmen-Çay Anlaşması ile Ruslar tarafından Türk topraklarından koparılan Revan bölgesi üzerinde kurulmuştur. Bu yüzden Ermenistan'daki Türkler "Revan Türkleri" adıyla anılmaktadır. Geçmişte Revan'ın hemen her yerinde bulunan Türkler, birçok oymaklara ayrılmıştır ki bunlardan biri Avşarlı oymağı idi⁸³.

Revan bölgesinde 1591 yılında Avşar adlı bir oymağın yanında Ahmetli, Alibeyli, Deliler, Demircili, Genceli, Gökçeli, Kara Hacı, Karacalı, Kızıllı, Köşeler, Musa Hacı, Mustafa, Terkeş ve Tur Alili adlı oymaklar da yaşamaktaydı. 1727 yılı kayıtlarına göre ise Revan bölgesinde Alişar, Karacalı, Kara Hacı, Ke-

çili, Pirli ve Taşanlı obaları bulunuyordu. Ayrıca yörede Civanşirlerin Behmenli, Dedeli, Göçerli, İbadi, Kara Burunlu, Karıbend, Keçegözlü, Köymehmed, Mafruzlu, Sabir, Seyid Ahmedli, Sofulu, Yağlavend, Tamatlı ve Şeyh Babalı obaları da yaşamaktaydı⁸⁴.

Ermenistan'ın Vedi-Basar bölgesinde (İğdır'ın Aralık ilçesi karşısındadır) bir köy Avşar adını taşıyor⁸⁵. Ünlü gezgin Evliya Çelebi de Vedi-Basar'daki bu köyden bahsetmiş ve Avşarların yaşadığını belirtmiştir⁸⁶. Vedi-Basar, 1950'li yıllara kadar Avşarların yoğun olarak yaşadığı bir yerdi. Karabekir Paşa'nın Kurtuluş Savaşı esnasında Ermenistan ile yaptığı savaşlarda bölge halkı Türk kuvvetleri yanında mücadele etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Stalin'in emri ile buradaki Türkler Azerbaycan'a sürülmüştür. Sürgün Avşarların bir kısmı Karabağ'da Avşarların oturduğu bölgeye yerleşmiştir. Ama çoğu sürgüne karşı gelerek yerlerini terk etmemiş ve Ermenistan'da kalmıştır. Türklerden boşalan yerlere Yakın Doğu'dan (özellikle Suriye'den) gelen Ermeniler yerleştirilmiştir. Son Karabağ savaşında ise maalesef bölgedeki bütün Türkler yurtlarından edilmiştir. Ünlü Azerbaycan tiyatro oyuncusu Muhtar Avşarov Ermenistan Avşarlarındandır. Yine Nahçıvan ile Karabağ arasındaki bölgede (Türk toprakları olmasına rağmen zorla Ermenilere verilen yerlerdir) bir köyün adı Avşarlıdır.

Ermenistan'ın Azerbaycan sınırına yakın yerlerinde Avşarlar yaşamaktaydı. Baskılar sebebiyle Ermenistan'dan süreç içinde göç ederek nüfusu azalan, en son Karabağ olaylarından sonra Ermenistan'ı tamamen terk eden bu Avşarlar, İmirli Avşarı olduklarını

⁸⁰ 7 Mayıs 2000 tarihinde Ankara'da yapılan, sunuculuğunu Prof. Erol Mutlu'nun yaptığı Anadolu Türk Kültür Tarihi Ve Azerbaycan konulu söyleşide konuşmacılardan Doç. Asker Kartarı'nın ifadeleri. Kartarı, bu Afşarlar ile sürekli görüşüğünü de vurguluyor.

⁸¹ Enver Çingizoğlu/Aydın Avşar; Avşarlar, s.88-89. Babalı obasının adı kimi eserlerde Papalı ve Paplı şeklinde de kaydedilmiştir.

⁸² Sara Aşurbeyli; Bakı Şehrinin Tarihi, Avrasiya Press, Bakı 2006, S.19, 158, 240

⁸³ Fahrettin Kırzioğlu; "İravan/Revan Türkleri", Türk Kültürü Dergisi, Sayı 11, Eylül 1963, Ankara, s.32

⁸⁴ Ali Sinan Bilgili; "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", s.25-27, 30, 32, 35, 38, 39. Burada adı geçen bazı obaların Avşar olduğu hakkında Yusuf Halaçoğlu'nun Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar adlı eserine müracaat edilebilir.

beyan ederlerdi⁸⁷. Günümüzde Karabağ meselesi sebebiyle Ermenistan'da Türk nüfus kalmamıştır.

Burada bahsedilmesi gereken bir başka grup ise İslam öncesi devirlerde Kafkasya'ya gelip yerleşen ve Hristiyanlığı benimsedikleri için zamanla Ermenileşen Avşarlardır.

Saka Türklerinden indiği anlaşılan Arşaklar/Arşaklar (Part/Pars)⁸⁸, MÖ. 249'da İran'da devlet kurmuşlar, Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmişlerdi. Arşaklar, III. Tridad zamanında (MS.305-310) Parthlı Aziz Greguvar Lusavoriç'in çabalarıyla Hristiyanlığı benimsediler⁸⁹. MS. 429 yılında Arşakların yıkılmasıyla bölgede 16 beylik kurulmuştur ki bu beyliklerden biri Van-Urmiye havalisinde kurulan ve Avşar olduğu söylenen Ardzeruni (av kartalı hanedanı) beyliğidir⁹⁰. Arşaklar ve Ardzerunilerin Ermeni ol-

duğu iddiası gerçek dışıdır. Çünkü dönemin yazarlarından Ermeni asıllı Horenli Moses, Ardzerunilerin Hayk'ın soyundan geldiği iddiasının yanlış olduğunu söyler⁹¹. Arşaklar, Ermeni kaynaklarında Arşaguniler şeklinde geçer. Arşakların Kafkasya'da asıl merkezlerinin Karabağ olduğu anlaşıyor. Gregoryen Hristiyan olan Arşaklar, günümüzde Ermeni kilisesi olarak bilinen Eçmiadzin kilisesinin kurucularıdır⁹². Hagop Şahbaz, Doğu Torosların doruklarında yaşayan Avşarların kendilerini Arşagunilerin torunları olarak gösterdiklerini söylemekte; Episkopos Yegişe Çilingiryan da temasta bulunduğu Avşarların, Arşagunilerin 'kılıç' ve 'tacını' koruduklarına dair söylentiyi aktarmaktadır⁹³.

Hristiyanlığın Gregoryen mezhebine inanan bu Türkler (ve bunlar arasında bulunan Avşarlar), özellikle Aran (Karabağ) civarında

⁸⁵ Fahrettin Kırzioğlu; "İravan/Revan Türkleri", s.33

⁸⁶ Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Cilt 1-2, s.598

⁸⁷ Erciyes Ün. Türkçe Okutmanlığı yapmış ve kendisi de Karşı olan Sayın Mahmut Sarıkaya'nın verdiği bilgidir.

⁸⁸ Zeki Velidi Togan; Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s.47. Lev Gumilev; Hazar Çevresinde Bin Yıl, Çeviren D. Ahsen Batur, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2000, s.77. D. Ahsen Batur; Kürdoloji Yalanları, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s.265-268. Ahsen Batur, "Parth" şeklinde kaydedilen kelimenin sonundaki "th" sesinin "s" sesine karşılık geldiğini, Pars olması gereken kelimenin yanlışlıkla Türkçeye Part olarak çevrildiğini söyler. Nitekim Hindistan'da Partların bakiyesi olan topluluk Parsiler olarak anılıyor.

⁸⁹ Fahrettin Kırzioğlu; Anı Şehri Tarihi, Ankara 1982, s.5; Fahrettin Kırzioğlu; Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1968, s.54,75.

⁹⁰ Fahrettin Kırzioğlu; Kür-Aras-Aran Kürtleri, 6. Türk Tarih Kongresi Bildirilerinden Ayrı Basım, 1966, s.385. Fahrettin Kırzioğlu; Dede Korkut Oğuz Nameleri, İstanbul 1952, s.9, 49 (Kırzioğlu, Ardzeruniler ile Dede Korkut'ta geçen Avşar Beg bağlantısını izah eder); Muharrem Ergin; Dede Korkut Kitabı, Cilt I, TDK, Ankara 1989, s.39-40'da şu bilgileri verir: "Bayburtlu Osman'ın III. Murat devrinde yazdığı Tevarih-i Cedid-i Mir'at-ı Cihan adlı eserinin "Bayundur Han" bölümünde, Dede Korkut kitabı ile yakından ilgili ve şahıs adları harekeli olan bir kısım vardır. Bayburtlu Osman'ın Bahrü'l-Ensab adlı bir kitaptan aldığı ve eski bir Dede Korkut Oğuznamesine dayandığı anlaşılan bu bilgilerde Taş-Oğuz beyleri arasında Avşar Beg adı geçmektedir."

⁹¹ Esat Uras; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.33. Ermenilerin kökenleri hakkında değişik iddialar vardır. Kamuran Gürün, Ermeni Dosyası adlı eserinde (İstanbul 1988, s.36) "M.Ö. IV. Yüzyıldan itibaren Ermenistan denilen coğrafi bölgede bugün Ermeni diye adlandırdığımız, ama kökenlerinin ne olduğunu tam olarak bilmediğimiz bir topluluk yaşamaktadır... Bölgedeki derebeylerin hangisinin Ermeni asıllı olduğu, hangisinin başka asıllardan olduğu da bilinmemektedir... Dolayısıyla Ermeni tarihi diye okuduğumuz bazı kitapları, ne oldukları kesinlikle belli olmayan bazı feodal beyliklerin tarihi şeklinde kabul etmek çok yanlış bir davranış olmayacaktır" demektedir.

⁹² Mehmet Özmenli; Kars Şüregel'de Yerleşen Topluluklar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, 13 (1), s.81, 82. Arşakların dini hayatları için bakınız: Mehmet Özmenli; "Doğu Anadolu'da Hristiyanlık", Karadeniz Araştırmaları, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008, s.43-50

⁹³ Hagop Sahbaz; "Kızılbaş Kürtler" (hazırlayan Sako Zulalyan) <http://balabanasiireti.tr.gg/Hagop-Sahbaz-ve--g-Kizilba%26%23351%3B-K.ue.rtlr-g-.htm>

yaşamışlar, Aranyan Ermenileri olarak tanınmışlardır. Aranyan Ermenileri, 1721-30 yıllarında yaşanan Rus istilasında din birliğinden dolayı Ruslara yardım etmiştir. 250 kişilik bir çete ile savaşa katılan Papas Avşar, bunlardan biriydi. Bu Hristiyanlar Avan, Saruhan, Kaplan, Bayındır, Dilençi, Karagöz, Sarı gibi Türkçe adlar taşıyorlardı⁹⁴. Günümüzde Ermenistan'da, Avrupa ve ABD Ermenileri arasında soyadı Avsharyan/Avşaryan (Avşaroğlu) olan bir nüfus vardır. Burada konumuzu desteklemesi bakımından birkaç bilgiyi daha eklemem gerekiyor. 1915 senesinde Kayseri'de, Ermeni ileri gelenlerinin toplu halde çektirdikleri resimler arasında "Hagop Avsharian" (Agop Avşaroğlu) adlı birisi bulunmaktadır⁹⁵. Bu grubun 1021 yılında Bizans ile anlaşarak yaşadıkları Van yöresini Sivas havalisi ile değişen Ardzer-Uni prensliğinden indiğini söyleyebiliriz. Ayrıca 19. Yüzyılda Kayseri'nin Talas ilçesinde yaşayan Rumlar arasında "Avşar Ayan oğlu Vasil" adında bir kişinin bulunduğunu görüyoruz⁹⁶.

Avşarların gamalı haç şeklindeki damgayı da çoğunlukla kullandıkları biliniyor⁹⁷. Gerçekte Türklerdeki "çarkıfelek" damgası olan bu motif, henüz Hristiyanlığın ortaya çıkmasından yüzlerce yıl önce Türklerden kalma kaya üstü resimlerde görülmektedir. Kars'ta Ermenilere ait Ani Kalesi'nin bir burcu üzerinde Avşarlardan kaldığı anlaşılan gamalı haç damgası vardır. Halen yöre halkı bu motifin Avşarlara ait olduğunu bilir ve söyler.

Çerkes Özerk Cumhuriyetleri

Anadolu'nun Türkleşmesi esnasında Afşarlardan bir bölük, 1200'lerde Adıyaman ve civarına gelerek özellikle Besni ilçesi ve çev-

resine gelip yerleşmiştir. Ardından bu Afşar grubu, 1350 yılında Akkoyunluların Kafkasya ve İran'dan Fırat ve havzasına gelmesiyle aralarında bulunan Avşarların da Besni ve Keysun Ovasına yerleşmesiyle nüfusunu ve etkinliğini artırmıştı. Daha sonra bölgedeki mücadelelerden yılan bu Avşarların bir bölümü baskılardan kaçarak önce Bafra'ya oradan da gemilerle Kafkasya'ya gitmişlerdir. Zaten bunların bir kısmı Ak-Koyunlular ile birlikte Kafkasya'dan gelmişlerdi⁹⁸. Evliya Çelebi bu olaydan bahsederek şöyle diyor "Besni kavmi, eman ile vire verüp cümle enval, erzakları ile Karadeniz kenarından Bafra'dan gemilere binüp, Karadeniz'in karşı şimal canibinde ıssız dağlara çekildiler"⁹⁹. Bu grup, halen "Besni" adıyla Kafkasya'da varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Evliya Çelebi, Kafkas Besnilerinin "asıllarının Arap padişahı topraklarından geldiğine" ilişkin bir köken efsanesi anlattıklarından da bahseder. Buradaki Arap padişah, etnik olarak Arap'ı değil Besnilerin geldiği Anadolu coğrafyasını ve burada hüküm süren Müslüman Türk devletini temsil etmektedir.

Kabardeylerin batısında ve onlara komşu yaşayan Besni'ler, Büyük ve Küçük Laba vadileriyle Urup (Varpa) havzasında yerleşiktir. Bunlar, Kuban Ovası ile Çegen, Fars ve Psefir vadilerine de yayılmışlardır. Bu bölgelerde Besni, Besnibay gibi köy ve kasaba adları ile ırmak ve çay adları mevcuttur. Kabartay prensi Beslan'a tabi oldukları için Çerkesler arasında Besleney olarak da tanınan Besni'ler, Kafkas kabilelerinin en asili ve fiziki olarak en güzeli kabul edilir.

19. yüzyıl sonlarında yaşanan Türk-Rus savaşları sonrasında yüz binlerce Kafkasyalı Rus zulmünden kaçarak Osmanlı'ya sığınmış

⁹⁴ Fahrettin Kırzioğlu; Albanlar Tarihi Üzerine (XI. TTK Bildiriler Kitabından Ayrışım), Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği, Ankara 1994, s.60-1

⁹⁵ <http://www.1915club.com/media.php?id=790>

⁹⁶ E.Ü. KAYTAM arşivinde bulunan 184 nolu vergi kayıt defteri (1875 tarihli)

⁹⁷ Orhan Cezmi Tuncer; Anadolu Kümbetleri-1 (Selçuklu Dönemi), Ankara 1986, s.20, 43.

⁹⁸ Bütün Yönleriyle Besni; (Redaktör Halit Ertuğrul), Besni 1987, s.13, 29, 30. Eserde Besni yöresinde yaşayan Hüveydi aşiretinin Avşar olduğu kaydedilmiştir.

⁹⁹ Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Cilt 9-10, sh.48.

ve bu göçmenler Anadolu'nun muhtelif yerlerinde iskân edilmişlerdir. Bu göçler esnasında Besnilerin az sayıda da olsa Anadolu'ya geldiğini ve bazı köylerde yerleştiğini biliyoruz.

Diğer taraftan Cevdet Türkay, Bucaklı oymağının Kuban nehri boylarında iskân edildiğini belirtmektedir¹⁰⁰.

Burada önemli gördüğüm bir konuyu okuyucuyla paylaşmak isterim. Çerkez, Avşarlar arasında eskiden beri sıklıkla kullanılan ve “cesur, gözü pek, kavgacı” anlamına gelen bir erkek adı ve lakabıdır¹⁰¹. Çerkez adının Çerkez topluluğu ile bir ilgisi yoktur. Çünkü Osmanlı-Rus savaşları sonrası yaşanan ve Avşarların Çerkezlerle doğrudan muhatap olmasına sebep olan Kafkas göçleri öncesinde de Avşarlar arasında Çerkez adı kullanılmaktaydı. Mesela Osmanlı Devleti'nin 1690 yılında Avusturya'ya yaptığı sefere Avşarlar Recep-Oğlu, Çerkez-Oğlu, Bahri-Oğlu, Kara Gündüz-Oğlu, Hacı İvaz-Oğlu gibi oba ve sülalelere mensup beyler idaresinde katılmışlardır¹⁰². 1761 ve 1771 yıllarında Osmanlı devlet ricali ile Avşar beyleri arasında yapılan görüşmelere katılanlar arasında Taslakoğlu Çerkez ve Abdullah bin Çerkez adları dikkat çekmektedir¹⁰³. Yine 1856 yılında Avşarların başında Arap Hasanlı oymağından Çerkez Bey vardı¹⁰⁴. Kaşgarlı Mahmut'un kaydettiğine göre “çer” savaşta karşılıklı duran saflar, “çerik” asker, ordu, “çerkeşmek” ise saf haline gelmek,

sıralanmak, dizilmek anlamındaydı¹⁰⁵. Avşarlar arasındaki anlamına baktığımızda Çerkez adının, Türkçe çerkeşten geldiği anlaşıyor.

Gürcistan

Tarihte Gürcistan ve komşu yerlerde Avşarların izine rastlanmaktadır. M.Ö. 500'lü yıllarda Artvin-Hopa ilçesiyle yakınındaki ırmağın adı M.Ö. 500'de kitabını yazan Skylax, M.S. 79'da ölen Plinius ve M.S. 131'de bölgeyi gezen Arrianos tarafından Apsaros diye kaydedilmiştir. Kırzioğlu, bu kelimenin Avşar olduğu inancındadır. O'na göre Avşar kelimesi eski Türkçe'de “f,v” sesleri olmadığı için Apsar/Abşar şeklinde söyleniyordu. Yunanca'da (ç,ç,ş) sesleri olmadığından dolayı kelime Apsar'a dönüşmüştür. “os” ise Yunanca'da tekil ekidir. Böylece Apsaros kelimesi gerçekte Avşar kelimesinden başka bir şey değildir¹⁰⁶. Eskiçağ kaynaklarını inceleyen Telloğlu, Apsarus ırmağının çevresindeki bölgenin Asyalı kabilelerin yaşadığı bir yer olarak kaydedildiğini belirtmektedir¹⁰⁷. Nitekim Apsaros civarında Karkın'et, Azgur (Yazgur), Kalarç'et (Kalaç), Paçan'k (Peçenek) gibi Türk boylarına ait yer adlarının bulunması¹⁰⁸ çok önemlidir. Esasen Kırzioğlu'nun iddiasını destekleyen önemli bir bilgi vardır. Kafkas dilleri esas alınarak Karadeniz bölgesindeki yer isimlerini inceleyen bir çalışmada Rize sahiline eskiden Apsarus (Apsar) ve Apsarunte

¹⁰⁰ Cevdet Türkay; Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s.221

¹⁰¹ Hala Avşarlar arasında adı ya da lakabı Çerkez olan çok sayıda kişi vardır. Rahmetli dedemin lakabı da Deli Çerkez idi.

¹⁰² A. Refik Altınay; Anadolu'da Türk Aşiretleri, s.82.

¹⁰³ Mustafa Keskin; “Kayseri Yöresindeki Aşiretlerin İskânı Hakkında”, KAYTAM I, Kayseri 1997, s.200. Muhammet Karakaş; 18. Yy'ın 2. Yarısında Kayseri, Erciyes Ün. Yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri 1998, s.143-146

¹⁰⁴ Faruk Sümer; Oğuzlar, s.218

¹⁰⁵ Kaşgarlı Mahmut; Divan-ı Lügati't-Türk, Cilt I, çeviren Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara 1992, s.179, 323, 442

¹⁰⁶ Fahrettin Kırzioğlu; “Kars-Anı'da Manuçahr Camisi Ve Minaresi”, TDTD, Sayı 4, Nisan 1987, s.16; Fahrettin Kırzioğlu; Kıpçaklar, TTK, Ankara 1992, s.205. Anadolu'daki yer adlarının kökenini eski Anadolu halklarının dillerine bağlamaya çalışan Bilge Umar, kelimenin kökenini tespit edemediğini söylemiştir (Bilge Umar; Karadeniz Kappadokiası, İnkılap yayınevi, İstanbul 2000, s.150).

¹⁰⁷ İbrahim Telloğlu; Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Serander Yayınları, Trabzon 2004, s.37, 38.

¹⁰⁸ Fahrettin Kırzioğlu; Kıpçaklar, s.203-09

(Apsar yurdu) denildiği, Apsar kelimesinin Abhazca'da Avşar demek olduğu belirtilmiştir¹⁰⁹. Böylece eski çağlarda Avşarlardan bir grubun diğer bazı Türk zümreleriyle birlikte ana yurtlarından ayrılarak Gürcistan ve buraya komşu Artvin havalisine gelerek yerleştikleri anlaşıyor.

Bölgede Cevanşirlerin varlığına rastlanıyor. Esasen Albanya (Arran/Karabağ) kralları olan Cevanşirler, Gürcistan'a da hâkim olmuşlardır. Müslüman-Arap orduları Gürcistan'ı fethetdiklerinde (642 yılı) tahtta Prens Cevanşir vardı¹¹⁰. Hazar Kağanlığı'nın Kafkaslara akınlar yaptığını, bu akınlar sırasında Hazar hakanının, 718 senesini takiben Gürcü Kralı Cevanşir'in hemşiresi Suzan ile evlenmeye talip olduğunu ancak muvafakat cevabı alamayınca savaş çıktığını öğreniyoruz. Civanşir, bu saldırılara karşılık vermiş ancak yenilerek esir düşmüş ve 7 yıl esaret altında kalmıştır¹¹¹.

Civanşirlerin özellikle Karabağ yöresinde yaşadıkları, Gürcistan'da da yakın zamanlara kadar varlıklarını sürdürdükleri görülüyor. 1728 yılında Civanşir Pehlivanlı adını taşıyan bir oba, Tiflis'in Baydar nahiyesinde yaşamaktaydı. Ayrıca Tiflis'in Demircihasanlı kasabasında Karamanlılardan bir bölük bulunuyordu¹¹². Cevdet Türkay, Osmanlı devrinde Ahıska yöresinde Alibeyli, İsmaili, Kara Sakallı, Köçekli ve Tecirli oymaklarının varlığını haber vermektedir¹¹³. Ahıska, Türkiye'nin Kars ve Ardahan illerine komşu Gürcü topraklarıdır.

Gürcistan'da Türklerin çoğunlukla ya-

şadıkları yer, ülkenin güneydoğusunda yer alan (Ermenistan, Azerbaycan ve Dağıstan ile sınır) Borçalı bölgesidir. Borçalı bölgesine güneyden Azerbaycan'ın Karabağ yöresinden Karapapaklar gelip yerleşmiştir. Borçalı'ya yerleşen Avşarlar işte bu grupla birlikte gelmişlerdir ve Karayazı (Marneuli) ilinde çoğunlukla yerleşmişlerdir. 20. Yüzyıl ortalarına kadar Tiflis nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkler teşkil ediyordu. Hatta merkezdeki Şeytanabazar (Şeytan Pazarı) mahallesi tamamen Türk idi¹¹⁴. Osmanlı Devleti zamanında 1584 yılında kurulan Loru (Borçalı) Beylerbeyiliğinin Loru Sancağının 4 nahiyesinden biri Gölegiren idi¹¹⁵. Azerbaycan Türkmenlerinden olan ve Anadolu'da Danişmendli topluluğu arasında yer alan Gölegiren aşiretinin beyi 18. Yüzyıl başlarında Avşar oğlu Abdurrahman idi¹¹⁶. Borçalı'nın vilayetlerinden biri Sarvan adını taşır ki Sarvan, Şahseven Avşarlarının kollarından biridir. Ayrıca Borçalı'da Caferli, Deller, Genceli, İmir, Kasımlı, Kırıklı, Kızıl Hacı, Mahmutlu, Sarı Mehmetli, Sıraçlı, Tecir gibi Avşar oba adı taşıyan köyler bulunmaktadır. Bu bilgiler bize Avşarlardan önemli bir nüfusun bölgede yerleştiğini gösteriyor.

Afganistan

Afganistan'da M.S 50 yılından 18. asrın ortalarına kadar Türk hâkimiyetini ve Türk devletlerini görüyoruz. Bunlar sırasıyla Saka (İskit), Kuşan, Akhun, Gazneliler, Selçuklular, Harezmşahlar, Timur ve Babür imparatorludur. Afganistan'a yerleşen ilk Türk boyu-

¹⁰⁹ B.Ömer Büyüka'nın Kafkas Kaynaklarına Göre İlk Yaratışlar, İlk İnsanlık adlı eserinden nakleden İbrahim Tellioglu; Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, s.37.

¹¹⁰ Cemal Anadol; Hazar Yükselirken, Orkun Yayınları, İstanbul 1992, s.66.

¹¹¹ M. İ. Artamonov; Hazar Tarihi, (Ruşadan çeviren D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.329

¹¹² Ali Sinan Bilgili; "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", s.28, 29

¹¹³ Cevdet Türkay; Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, s. 88-89, 171, 221, 415, 477, 601. Burada adı geçen bazı obaların Avşar olduğu hakkında Yusuf Halaçoğlu'nun Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar adlı eserine müracaat edilebilir.

¹¹⁴ Saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mezahir Avşar'ın verdiği bilgi.

¹¹⁵ Fahrettin Kırzioğlu; Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, s.353.

¹¹⁶ A. Refik Altınay; Anadolu'da Türk Aşiretleri, s.131

nun Halaçlar olduğu ve bunların 480 yılında Akhunlarla bu bölgeye geldiği bilinmektedir¹¹⁷. Uzun süre bölgede varlığını sürdüren Halaçlar, Gazneli Devleti'nin egemenliği altına girmiş ve Gazneli ordusunda önemli bir yer edinmişlerdir¹¹⁸. Gaznelilerin Hindistan fetihlerinde büyük yararlılıklar göstermişler ve onlardan bazıları çeşitli iktalar elde ederek Hindistan'da yerleşmişlerdir. Halaçlar, Gaznelilerden sonra Afganistan'da kurulan Gurlu ve Harzemşah devletlerinde önemlerini korudular. Ancak Moğol istilas sırasında bir kısmı İran, Azerbaycan ve Anadolu'ya bir kısmı ise Hindistan'a göç etmiştir¹¹⁹. Afganistan'da kalan Halaçlar ise zamanla benliklerini kaybetmiştir¹²⁰. İran ve Anadolu sahasındaki Halaçların Avşarlara mensup bir topluluk olarak kaydedilmesi, tarihi Halaç topluluğunun Avşar kökenli olduğunu göstermektedir.

18. asrın ortalarında Nadir Şah Afşar'ın ordusunda komutanlık yapmış olan Ahmet Şah Dürrani önderliğinde Afganistan devleti kuruldu. Bu dönemde hâkimiyet Türklerden Peştunlar'a geçmiş ve ülkenin ismi "Afganistan" olarak kabul edilmiştir. Daha önce ülkede her bölgenin ayrı ayrı ismi bulunmaktaydı. Bugün bu bölgeler Afganistan'ın başlıca eyaletleri durumundadır (Kabil, Kandahar, Herat, Hazarecat, Sistan, Nuristan, Vahan, Bedehşan ve Türkistan).

Afganistan'da Afşar varlığına gelince, Safevi hükümdarı I. Abbas (1587-1628), tahta çıktktan sonra Türkmen boyları arasındaki rekabet ve devletteki etkinlikleri yüzünden bunları denetim altında tutabilmek için Türkmen beylerinin çoğunu öldürterek Türkmenleri toplu bulundukları yurtlarından sürüp İran içinde

dağıtmıştı. Afşarların bir bölümü (Gündüzlü, Araşlı, Eberli) ise Horasan taraflarına gönderilmişti. Bu gruptan bazıları Kuzey Afganistan'daki Andhoy şehrinde iskân edilmişti. Ayrıca 1738 yılında Nadir Şah Afşar'ın ele geçirdiği Kabil'den ayrılırken burada ihtiyat askeri olarak bıraktığı Kızılbaşlar arasında Afşarlar bulunmaktaydı. Afganistan'daki Afşar varlığı işte bu grupların torunlarından oluşur¹²¹. 1813 yılında Hindistan'da bulunan İngiliz komiserliği tarafından bölgedeki aşiretlerin nüfus ve etkinlikleri, hangi şehirde kimin hâkim olduğunun araştırılması için Türkistan'a gönderilen Mir İzzetullah, Andhoy şehrinde Rahmetullah Han Afşar ve Halefi Yulduz Han'ın hâkim olduğunu bildirmişti ki¹²² bunlar, I. Abbas'ın Andhoy'a gönderdiği Avşarların torunlarıdır.

Afganistan'daki bir diğer Avşar topluluğu ise Civanşirlerdir. Nadir Şah'ın ölümünden sonra bir bölümü Afganistan'a giden aşiret, günümüzde Meşhed, Koçan, Serahs ve Kelat bölgelerinde dağınık halde yaşamaktadırlar¹²³.

Afganistan çeşitli etnik grupları barındıran bir ülkedir. Bu etnik grupları uzun yıllar bir arada yaşadığı için birbiriyle karışmış, iç içe geçmiştir. Bu sebeple Afganistan Türklerinin bir kısmı dillerini kaybederek Darice (Farsça) ve Peştunca konuşmaya başlamışlardır. Günümüzde Türkçe aleyhine durum sürmektedir. Afganistan Türkleri ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmalarda ülkede yaşayan Türk gruplarının isimleri ve nüfusları birbirinden farklı yansıtılmaktadır. Bu ülkede yaşayan Avşarların nüfusları da tahmini- dir. Afganistan Avşarları üzerinde yapılan dil araştırmalarında onların "Türki" adını verdikleri dillerini unuttukları, 30 yaşın al-

¹¹⁷ Mehmet Saray; Dünden Bugüne Afganistan, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1981, s.21, 22

¹¹⁸ Erdoğan Merçil; Gazneliler Devleti Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.5, 9

¹¹⁹ Enver Konukçu; "Halaç", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul 1997, s.229

¹²⁰ Afganistan'da yaşayan Gılzay/Galçailerin Halaçların bakiyesi olduğu iddiası vardır.

¹²¹ Fuat Köprülü; "Avşar", s.34

¹²² Zeki Velidi Togan; Bugünkü Türk-İli Türkistan Ve Yakın Tarihi, Enderun yayınları, İstanbul 1981, s.206

¹²³ Tufan Gündüz; XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.94

tındaki Avşarların Avşar'ca bilmedikleri ifade edilmektedir¹²⁴. Tacik kültürünün yoğun etkisi altında kalan Kızılbaş Avşarların bir bölümü Farsça konuşmaktadır. Ancak dillerini kaybetmiş olsalar bile Türk olduklarının bilincindedirler¹²⁵.

Necip Abdülhamitoğlu, Afganistan'da yaklaşık yarım milyon nüfusa sahip Kızılbaşların, Şii olup Avşar boyuna mensup olduklarını söyler¹²⁶. A. M. Abbasov ve Yavuz Selim de Afganistan'da Şii olan tek Türk boyunun Avşar Türklerinden gelen Kızılbaşlar olduğunu ve nüfuslarının 400.000 civarında tahmin edildiğini belirtirler¹²⁷.

Recep Albayrak da yaptığı araştırmada Avşarlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Buna göre Avşarlar, Kızılbaş olarak da adlandırılmaktadır. Afganistan devletinin kurucusu olan Ahmet Şah Dürrani, bir kısım Avşarı başkent yaptığı Kandahar'a getirerek yerleştirmiştir. Oğlu Timur Şah ise Afşarlara yakın durduğu için Peştunlar tarafından sevilmemiş, bunu üzerine Timur Şah başkenti Kandahar'dan Kabil'e taşımıştır. Bu esnada Kandahar'dan 24.000 Afşar'ı Kabil'e aktarmıştır. Halen Kabil merkezde Afşar Mıntıkası denilen yerde (Afşar Bala, Afşar Nanchi) 100.000 Afşar yaşamaktadır. %40'ı Türkçe konuşmakta, %60'ı ise Hazaralaşmıştır. Buranın 2 km. ötesinde de Afşar-ı Silo adında bir yer daha vardır. Bura halkının ise %50'si Tacik, %30'u Özbek ve Peştun, %20'si Hazara'dır ki bu Hazaraların Avşar olması gerekir. Kandahar'da kalan Afşarlar ise halen Tophane semtinde oturmaktadır ve maalesef Türkçeyi unutmuş-

lardır. Afganistan'da toplamda 450.000 nüfusu olan ve nüfus cüzdanlarında "Türk" yazan Avşarların ülke genelinde yaşadıkları yerler ise şu şekildedir. Kabil 100.000, Kale-i Niyaz Bek (Kabil'e 3 km. mesafede) 5.000, Kale-i Murad Bek (Kabil'e 3 km. mesafede) 5.000, Mezar-ı Şerif 10.000, Herat 40.000, Kandahar 6.000, Celalabad 1.000¹²⁸.

Kabil ve Herat arasında bulunan Nahakçi ve Tepe (Avşardepe) köyleri de Avşardır. Afganistan Afşarları, yerleşik hayatı seçmiş, ticaret ve sanat faaliyetleri ile uğraşmaktadırlar ve bütün geleneklerini muhafaza etmektedirler¹²⁹. Büyük çoğunluğu Kabil'de yaşayan Avşarların bir kısmı ise Bamıyan, Mezar-ı Şerif, Taş Korgan, Gerat, Gazı, Karabağ, Çahar-Dehi, Ağca, Şibirgan, Gorband ve Dara-yı Suf'ta yaşamaktadırlar¹³⁰. Hazaracat bölgesindeki Foladi Vadisi'nde de küçük bir Kızılbaş topluluğu bulunmaktadır¹³¹. Avşarların bir bölümünün Afganistan'da ilk önce Kandahar eyaletinde yerleştikleri, sonradan diğer bölgelere dağıldıkları söylenmektedir. Kandahar, ülkenin güneyinde Pakistan sınırında bulunmaktadır.

Hindistan

Hindistan'daki Avşar varlığı pek araştırılmış bir konu değildir. Hâlbuki Doğu İran ve Afganistan ile sıkı ilişkileri olan, üstelik Türklerin uzun süre hâkimiyeti altında kalmış bir coğrafyada en azından İran-Afganistan kaynaklı bir Avşar nüfusunun var olabileceği dikkate alınmalıdır¹³². Belki günümüzde bunlar asimile olmuş olabilirler, ama hiç olmazsa on-

¹²⁴ L. Ligeti; "Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine", VIII. Türk Dil Kurultayı-Bildiriler 1957, Ankara 1960, s.57. Fuat Bozkurt; "Kabil Avşar Ağzı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1978, s.206

¹²⁵ A. M. Abbasov; "Afganistan Afşarları Üzerine Notlar", (Çeviren H. Eren), Türk Dili, S.387, Mart 1984; Yavuz Selim; Afganistan ve Dostum, ATO Yayınları, Ankara 2004, s.34

¹²⁶ Necip Abdülhamidoğlu; "Afganistan Türkleri", TK, Sayı 229, Yıl XX, Mayıs 1982

¹²⁷ A. M. Abbasov; "Afganistan Afşarları Üzerine Notlar"; Yavuz Selim; Afganistan ve Dostum, s.34.

¹²⁸ Recep Albayrak; Afganistan Türkleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2002

¹²⁹ Kıyamuddin Rai; "Afganistan Türkleri", Doğu Türkistan Dergisi, Ağustos 1990, Sayı 22

¹³⁰ Serdar Atdaev; "Türkmenistan, Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinde Avşarlar", Milli Folklor, Cilt 5, Yıl 10, Sayı 38, 1998, s.56

¹³¹ Yavuz Selim; Afganistan ve Dostum, s.34.

¹³² Fuat Köprülü, İslam Ansiklopedisine yazdığı Avşar maddesinde Avşarlar hakkında kıymetli bilgiler

ların bu coğrafyadaki izlerini ortaya çıkarmak bizim için bir borçtur. Hindistan'dan kastettiğimiz yer, geniş anlamda Keşmir, Pakistan ve Bangladeş'i de içine alan Hint coğrafyasıdır.

Hindistan'da varlığını gördüğümüz ilk Avşarlar, Halaçlardır. Akhunlar ile Afganistan'a gelen Halaçların bir kısmı Gaznelilerin Hint seferleri ile bir kısmı Moğol istilas sırasında Hindistan'a gelmişlerdi. Halaçlar, Hind coğrafyasında 3 ayrı devlet kurmuşlardı. Nepal ve Bhutan devletlerini de içine alan Aşağı Ganj ve Brahmaputra nehirleri civarı ile Bengal ve Bihar bölgelerinde Leknevti Halaçları (1202-1227); Sind ve Ganj nehri boyları ile Pencap, Malva, Gucarat, Dekken ve Güney Hindistan'da Delhi Halaçları (1290-1320); Malva ve çevresinde Malva Halaçları (1436-1531)¹³³. Halaçlar, asimile olup günümüze ulaşamamışlardır.

Babür hükümdarı Ekber Şah zamanında (1556-1605) İran ve Türkistan coğrafyasından Hindistan'a Türk göçü yaşanmıştır. Bu göçlerle birlikte Avşarlardan bazı gruplar yöreye gelerek Babürlülerin hizmetine girmiştir. Sözgelimi Ekber Şah'ın Keşmir'deki bahçelerinin yöneticisi olarak Mh. Kuli Afşar adlı birinden bahsedilmektedir (Hindistan'da ağaçları aşılama geleneğini başlatan kişidir)¹³⁴. Aslen Azerbaycandan gelmiş olan Karamanlı aşiretinden Zülfikar Han'ın oğlu Esed Han, Babür hükümdarı Evrengzib Alemgir'in (1658-1707)

veziri idi. Esed Han'ın oğlu Zülfikar Han da Cihandar Şah'ın (1712-1713) vezirliğini yapmıştı¹³⁵.

Nadir Şah Afşar'ın 1737-39 yıllarında Hindistan'a sefer düzenleyerek Babür Devleti'ni himayesi altına aldığını, Keşmir ve Tibet sınırından Sind ırmağına kadar olan bütün Hint topraklarını ülkesine kattığını biliyoruz¹³⁶. Bu bölgenin önemli bir kısmı günümüzde Pakistan sınırları içindedir. Nadir Şah, 1739 yılı sonlarında Hive hanına gönderdiği mektupta "İran'dan Aden ve Basra'ya kadar olan yerler; Cihanabad, Ekberabad ve Delhi'ye kadar Hindistan İmparatorluğu; Bengal'a kadar olan topraklar; Keşmir, Sind, Kabil, Kandahar, Belh, Bedehşan, Kunduz, Buhara, Semerkand ve Fergana eyaletini kendime tabi kıldım" demektedir¹³⁷. Nadir Şah, Cevanşir Avşarından Emir Han Yağlavend'i Keşmir hâkimi yapmıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Emir Han, Keşmir'i 26 yıl bağımsız idare etmiştir (1747-1773). Ancak Afganistan devleti sultanı Timur Han'a yenilerek boyun eğmiştir¹³⁸. Günümüzde Keşmir'de özellikle Muzaffarabad şehri ve çevresinde (Azad Keşmir) yöre halkının Türk bölgesi dediği köylerde Türkler yaşamaktadır. Bölge Türkleri adlarının sonunda Türk unvanını kullanmaktadır.

Nadir Şah'ın ölümünden sonra Afganistan'da bir devlet kuran Ahmet Şah Dürrani, Hin-

verir. Fakat bir yerde [XIX. asır başında meşhur bir şark seyyahı (Zeynel Abidin Şirvani), Avşarların muhtelif oymaklara ayrılmış büyük bir Türkmen şubesi olduğunu ve Anadolu'dakilerin Sünni olup, 30.000 hane kadar bulunduğunu söyledikten sonra Azerbaycan, Fars, Irak, Kirman, Horasan, Huzistan, Irak-ı Arap havalisinde, Şia-i İmamiye mezhebine mensup 200.000 çadır halkı, "Tabaristan, Zabulistan, Kabil, Keşmir, Hindistan ve Turan'da 100.000 çadır halkı" Avşar bulunduğunu kaydediyorsa da bunun mübalağalı bulunduğu ve tırnak içine aldığımız kısmın da tamamıyla uydurma olduğu meydandadır] şeklinde bir izahatta bulunur. Ancak tırnak içindeki bölgelerde (Tabaristan, Zabulistan, Kabil, Keşmir, Hindistan ve Turan'da) Avşar varlığına ilişkin bilgilerin ortaya çıkmasından sonra seyyahın verdiği bilgilerin abartılı olduğu söylenebilirse de tamamen uydurma olmadığı anlaşılmaktadır.

¹³³ Enver Konukçu; "Halaciler", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul 1997, s.227, 228

¹³⁴ H.Hilal Çağlayan; Ekber Şah Döneminde Hindistan (1542-1605), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s.178. Bu kişinin Keşmir valisi Muhammed Kuli Han olması muhtemeldir.

¹³⁵ Yusuf Hikmet Bayur; Hindistan Tarihi, Cilt II, TTK yayınları, Ankara 1987, s.318, 331, 332

¹³⁶ Yusuf Hikmet Bayur; Hindistan Tarihi, Cilt III, s.1-33

¹³⁷ Mehmet Alpargu, Bilal Çelik; "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi Ve Sonuçları", Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c: 29, Prof. Dr. Reşat GENÇ Özel Sayı-I, Temmuz 2009, s.519

¹³⁸ E.Ç.Ferecov; "Cavanşir Eli", Soy Dergisi, Bakı 2004, s.31

distan üzerine doğru genişleme siyaseti izlemiştir. Ahmet Şah'ın ordusunda Kızılbaşlara büyük yer verdiği biliniyor¹³⁹. Ahmet Şah gibi oğlunun da Kızılbaş diye anılan Avşarlara yakın durduğundan yukarıda bahsetmiştik. Bu Kızılbaş Avşarlardan bazılarının Hint coğrafyasında yerleştiği tahmin edilebilir. Nitekim Pakistan'da az da olsa Kızılbaşlar yaşamaktadır. Afganistan'daki tek Kızılbaş topluluğunun Avşarlar olduğu dikkate alınırsa bu Kızılbaşların en azından bir bölümünün Avşar soyundan geldiği söylenebilir. Ayrıca Dekken bölgesinde bir Avşar varlığı göze çarpmaktadır.

Halaçların hâkimiyetinden uzun süre sonra Bengal ve Bihar çevresinde Avşar hâkimiyetine tekrar rastlanmaktadır. Ekber Şah zamanında İran-Afganistan sahasından yapılan göçlerle başlayan Nadir Şah'ın fetihleri sonrası devam ederek oluşan Hindistan'daki Avşar varlığının esas merkezi Dekken'in Kandeş bölgesidir. Bengal civarında görülen Avşarlar, bu civardan gelmişlerdir. Yörede görülen Avşarların ilki 1727-39 yılları arasında Bengal valiliği yapan Şücaüddin Muhammed Han idi¹⁴⁰. Dekken'in Burhanpur kenti doğumlu olan Şücaüddin Muhammed Han'dan sonra yerine oğlu Serefraz Han (1739-1740) geçti. Ancak başarısız bir yönetici olan Serefraz Han, Aliverdi Han tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bengal, Bihar ve Orissa bölgelerinin valisi olan Aliverdi Han da (Mirza Muhammed Ali), Dekken doğumlu olup Avşar boyuna mensuptu. Onun dönemine Bengal tarihinde Avşar Hanedanlığı denilmektedir¹⁴¹. Aliverdi Han¹⁴², vali olarak

atandığı Bengal ve Bihar bölgelerinde bağımsız bir idare kurmuş, Orissa bölgesini de ele geçirmişti. Hâkimiyeti 1740-1756 yılları arasındadır. Ölümünden sonra yerine torunu (kızının oğlu) Siracüddeve geçmiş ancak bu kişi bir yıl sonra iktidardan düşerek egemenlik başka bir hanedana geçmiştir¹⁴³. Bengal, Bangladeş devleti ile Hindistan'ın Batı Bengal eyaletini içine alan bölgedir. Hindistan'ın Assam eyaleti de geçmişte Bengal bölgesi içinde gösterilmiştir. Bengal'in kuzeybatısında Bihar, güneybatısında Orissa yer alır ki her ikisi de Hindistan'ın eyaletidir. Görüldüğü gibi Avşarların bölgedeki valiliği 30 yıl sürmüştür. Avşarların bölgedeki merkezleri Batı Bengal'de bulunan Mürşidabad şehri idi. Bölge Avşarlarının İran ve Afganistan'dakiler gibi Kızılbaş oldukları anlaşıyor. Bu devirde Bengal ve Bihar'da bir Avşar varlığının oluştuğu söylenebilir. Avşarlar, ilerleyen zamanlarda etkinliklerini devam ettirmişlerdir. Sözelimi Bihar'ın Patna şehrinde doğan asker, yazar ve işadamı Muhammed Deen, Avşar idi¹⁴⁴. Günümüzde özellikle Bihar ve çevresinde adı ya da soyadı Avşar olan şahıslara rastlanmaktadır.

Türkmenistan

Afganistan'daki Türklerle aynı boy teşkilatına sahip olan Türkmenistan Türkleri arasında da Avşarların bulunması gerekir. Esasen Şah İsmail, Şah Abbas ve Nadir Şah devirlerinde Horasan bölgesine iskân edilen Avşarların bir kısmının sonradan çizilen sınırlar dolayısıyla Türkmenistan'da kaldığını

¹³⁹ Yusuf Hikmet Bayur; Hindistan Tarihi, Cilt III, s.99-115

¹⁴⁰ John R. McLane; Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal, Cambridge University Press, 1993, p.42; G. R. Gleig; Life of Warren Hastings, By G. B. Malleson, London 1894, p.19; http://www.banglapedia.org/httpdocs/HT/T_0245.HTM; <http://www.royalark.net/India4/murshid2.htm>

¹⁴¹ http://en.wikipedia.org/wiki/Alivardi_Khan; http://en.wikipedia.org/wiki/Nawab_of_Bengal; http://www.banglapedia.org/httpdocs/HT/A_0197.HTM; <http://www.royalark.net/India4/murshid3.htm>; <http://www.royalark.net/India4/murshid4.htm>; <http://murshidabad.net/history/history-topic-alivardi-khan.htm>;

¹⁴² Gerçekte adı Allahverdi'dir. Ancak yabancı eserlerde adı, Alahverdi/Aliverdi şekline dönüşmüştür.

¹⁴³ Yusuf Hikmet Bayur; Hindistan Tarihi, Cilt III, s.37-44. İlginçtir, Bayur'un eserinde Şücaüddin Muhammed Han, Serefraz Han ve Aliverdi Han'ın Avşar olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur.

¹⁴⁴ <http://www.indianmuslims.info/book/export/html/12>

biliyoruz. Nitekim Türkmenistan'daki Türk-
lere ait boy tasniflerinde hem Avşar adına
hem de Avşar obalarından bazılarının adları-
na rastlamaktayız. 18. Yüzyıl tarihçilerinden
olup Türkmenistan'daki tarihi olayları kaleme
alan Muhammed Kazım, Avşarların Köse
Ahmetli ve Kırklı adında iki kola ayrıldıkla-
rını yazmaktaydı¹⁴⁵. Bu ayrımın Horasan'daki
Avşarlara ait olduğunu eldeki bilgilerimizden
anlamaktayız. Anlaşıldığı kadarıyla Türkmen
boyları arasında bulunan Kırık adlı obalar,
Nadir Şah Afşar'ın mensup olduğu Kırklı/
Kırklı obasının bakiyeleridir. Dolayısıyla
Horasan'a yerleştirilen Avşarların bir kısmı
günümüzde Türkmenistan'da varlığını sür-
dürmektedir.

Ataniyazov'un Türkmenistan'ın boy dağılımı
üzerine yapmış olduğu çalışmada Avşarlardan
bahsedilmektedir. Avşarlar, Türkmenistan'da
"Avşar" adıyla Ersarı, Göklen, Esgi ve Mür-
çeli boyları arasında görülmektedir. Ayrıca
Gızılbat'ta bir derenin adı Avşar, Kerki dolay-
larında bir obanın adı da Ovşarlıktır¹⁴⁶. Burada
dikkati çeken Mürçeli boyudur. Çünkü Mürçeli
boyunun 2 uruğundan biri Avşar adını taşır.
Avşar uruğunun alt obaları ise Dabaşı, Köpek,
Begmammet, Lecin, Boyakçı, Arbab, Hıvalı,
Garadali, Capbak, Boklı ve Geçili'dir. Bunun
yanında diğer boylar arasında da bir hayli Av-
şar oba adı taşıyan gruplar vardır ki şunlardır:
Arabacı boyu arasında Kızıl ve Deliler; Bayat
boyu arasında Köpek; Garkın boyu arasında
Arıklar ve Bekiş; Göklen boyu arasında Deli,
Kızıl, Köse, Gırık, Gökçe, Ovşar (Avşar), Er-
kekli, Kekeç ve Köpekler; Yemreli boyu ara-
sında Sarılar, Cüneytli, Köseler, Kekeçler ve
Köpek; Mukrı boyu arasında Köpek; Olam
boyu arasında Kızıl, Köse, Dokuz ve Toklu;
Hatap boyu arasında Köseler ve Gırık; Mü-

cevür boyu arasında İslamlı, Ereş (Araşlı) ve
İsahacılı; Karadaşlı boyu arasında Cüneytli ve
Kızıl; Pamuk boyu arasında Keçeler; Anevli
boyu arasında Sarılar; Düyeci boyu arasında
Sarıca; Hıdırili boyu arasında Köseler; Şıh
boyu arasında İslamlı; Nohurlu boyu arasın-
da Köse; Alili boyu arasında Sarıca, Deli, Ge-
çili, Demirci ve Gasımlı; Sarık boyu arasında
Kocalı, Kızıl, Sarıca, Deli ve Şatır; Sakar boyu
arasında Deli, Kızıllı ve Gökçe; Çarçöv Salır-
ları arasında Kıracılı, Tırkiş (Terkeş), Obalı,
Köpekli ve Deliler; Teke boyu arasında Gök-
çe, Deli ve Erkek; Yomut boyu arasında Kızıl,
Arık, Cüneytli, Arallı, Köpekçi, Köseler, Gök-
çe, Deliler ve Gırık; Ersarı boyu arasında Ge-
çili, Köpekli, Gökçeler, İslamlı, Deliler, Eşekli,
Arallı, Çunker, Çolaklı, Kızıllı, Arık, İlyaslı,
Sarılı, Sarıca, Kırıklı ve Köseler¹⁴⁷.

Özbekistan

Avşarlar, Özbekistan'da Hazarasp ilinde
yaşamaktadırlar¹⁴⁸. Hazarasp iline bağlı Av-
şar adlı bir köy vardır. 1992 yılında Bursa'da
karşılaştığım ve bu köyden olan bir Özbek
öğrenci, Avşar adını yabancı zannettikleri
için bu ismin değiştirilmesini arzuladıkları-
nı ve bu amaçla yetkili mercilere başvurmayı
düşündüklerini anlatmıştı. Bizim ülkemizde
de birçok eski Türk hatıraları taşıyan köy ad-
larının bilinçsizce değiştirildiğini söyleyerek,
memleketine döndüğünde köylülerine ismin
nereden geldiğini anlatmasını ve bu ismi mu-
hafaza etmelerini uyarmıştım. Umarım de-
ğiştirilmemiştir.

Özbekistan'daki bir diğer Avşar grubu
Kırklılardır. Nadir Şah'ın mensup olduğu Kırk-
lı oymağından bazı bölüklerin Özbekistan'ın
Karakalpakistan bölgesine gittiği anlaşıyor.
Çünkü burada Kırık-Karaklı adıyla bir aşiret

¹⁴⁵ Serdar Atdaev; "Türkmenistan, Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinde Avşarlar", s.56

¹⁴⁶ Soltanşa Ataniyazov; "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", Bilig Dergisi, Sayı 10, 1999, s.7

¹⁴⁷ Soltanşa Ataniyazov; "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", s.16-28. Burada adı geçen bazı obaların Avşar olduğu hakkında Yusuf Halaçoğlu'nun Aşiretler, Cemaatler, Oy-
maklar adlı eserine müracaat edilebilir.

¹⁴⁸ Serdar Atdaev; "Türkmenistan, Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinde Avşarlar", s.56

yaşamaktaydı¹⁴⁹. Karakalpak Kitaylarının 12 uruğundan biri de Kırık'tır¹⁵⁰. 18. Yüzyılda yaşamış olan Türkmenistanlı tarihçi Muhammed Kazım, Avşarların Köse Ahmetli ve Karaklı (Kırıklı) diye ikiye ayrıldığını yazmıştır. İranlı tarihçi Mehdi Han Esterabadi de "Karaklı topluluğu Türkmen-Avşar'dır" demektedir¹⁵¹. Bu da gösteriyor ki bölgedeki Kırıklı ve Karaklı topluluğu, Kırıklı Avşarının bakiyesidir.

Diğer taraftan Kazakistan'ın Kiçi Cüz topluluğu içinde (Sirderya'nın güneyi, Aral Gölü çevresi ve Hazar çukurluğu civarı ki burası Karakalpak bölgesine sınırdır) Kara Sakal adında bir oymak bulunmaktadır. Bu oymağın alt kolları arasında Avşarlar arasında da görülen Çungara ve Çavdar obaları vardır¹⁵². Osmanlı coğrafyasında görülen Kara Sakal topluluğu, Avşar'dır¹⁵³.

Balkanlar

Balkanlara yerleştirilen Türkler arasında da önemli miktarda Afşar bulunmaktadır. Bunlar, Karaman-Oğulları'nın yıkılması ile oraya göçürülen Karamanlılar ile Osmanlı hâkimiyeti devrinde gerek iskân gerek sürgün yoluyla Balkanlara gönderilen Avşar obalarının bakiyeleridir. Bunlar arasında son iskâna tabi olan Avşarlardan da bir miktar bulunuyor. Bursa'da yapmış olduğum çalışmalarda Balkan göçmenlerinin büyük bir kısmı aslen Karamanlı olduklarını ve bununla övündüklerini söylemişlerdi. Hatta az sayıda olsa da Avşar olduklarını aile geleneği olarak hatırlayanlar da vardı¹⁵⁴.

Çoğunluğu Bulgaristan ve Yunanistan'da

olmak üzere Balkan ülkelerinde yaşayan Türklerin boy dağılımı hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Osmanlı kayıtlarında bölgeye gönderilen Türkler Naldöken, Tanrıdağı (Karagöz), Selanik, Ofçabolı, Vize, Konyalar, Kocacık gibi isimlerle anılmaktadır ki¹⁵⁵ bu adlandırmalara bakarak boy tasnifi yapmak mümkün değildir. Fakat Evlad-ı Fatihan hakkında tutulan kayıtlarda az da olsa bazı oymak ve obaların adları yazılmıştır. Diğer taraftan Cevdet Türkay'ın araştırmasından yola çıkarak Türk oymak ve obalarının yerleşim yerleri hakkında bir netice elde etmekteyiz. Bu bilgilerden hareketle Avşarların yerleştikleri yerler ülkeler bazında aşağıda verilmiştir (parantez içindekiler yerleşim yerleridir):

Bulgaristan

Akyazılı (Silistre, Ahyolu), Ali Güranlı (Rumeli genel), Ayazlı (Razgrad), Aydın-ı (Tatarpazarı, Zağra-i Eskihsar), Azizli (Varna), Bahrili (Akça Kızanlık), Bahşayışlı (Razgrad), Balabanlı (Yeni Zağra, Karınabad, Razgrad, Filibe), Baş Karalı (Tatarpazarı), Beylikli (Tırnova), Cihanşahlı (Zağra), Çavuşlu (Şumnu), Çilli (Divaneorman), Çulhalı (Şumnu), Davutlu (Filibe, Eğridere), Demirci (Varna), Dokuzlu/Bışanlı (Rumeli genel), Germiyanlı (Silistre), Gölegir/Köleli (Zağra, Yenice Zağra, Akça Kızanlık), Habilli (Filibe, Tatarpazarı), Hacı Bedirli (Sofya), Haydarlı (Niğbolu, Razgrad), Herikli (Rumeli genel), Hocalı (Kırcalı), İbrahimli (Uzuncaabat), İlyaslı (Osmanpazarı), İncili (Rumeli genel), Kalaycı (Razgrad), Kara Hasanlı (Niğbolu, Razgrad, Kozluca), Kara Kasım (Tatarpaza-

¹⁴⁹ L. N. Nezina/A. V. Superanskaya; Türk Onomastikası – Bütün Türk Halkları, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s.321, 350

¹⁵⁰ Şenel Çalışkan; Karakalpakların Etnografik Tarihi, Pamukkale Ün., SBE Halk Bilimi Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2001, s.23

¹⁵¹ Serdar Atdaev; "Türkmenistan, Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinde Avşarlar", s.56

¹⁵² Zeki Velidi Togan; Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, s.40

¹⁵³ Yusuf Halaçoğlu; Anadolu'da Aşiret, Cemaat, Oymaklar, Cilt III, s.1243.

¹⁵⁴ Memiş Kurtuluş (1941 Şumnu-Ortaköy doğumlu), Ahmet Yılmaz Kurtuluş (1974 Tokat-Turhal doğumlu), Recep Ferhatoğlu (1963 Gümölcine-Yassıköy doğumlu)

¹⁵⁵ M. Tayyip Gökbilgin; Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul 1957, s.9-12, 55-82

rı), Kara Mürselli (Tatarpazarı), Kara Yakuplu (Razgrad, Balçık), Karalı (Silistre), Karamanlı (Rumeli genel), Karlıoğlu/Demirci (Filibe, Razgrad, Tatarpazarı), Keçili (Razgrad), Kesten (Şumnu), Kızıllı (Razgrad), Koyunlu (Çirmen), Köpekli (Prevadi), Köse Ahmetli (Razgrad), Köseli (Filibe, Razgrad), Kurdcu (Filibe), Küçükülü (Rumeli genel), Kürdenküre (Zağra), Küşne (Rumeli genel), Kütüklü (Razgrad, Uzuncaabat), Mahmutlu (Filibe), Mansurlu (Razgrad), Musacalı (Uzuncaabat), Musalı (Tırnova), Muslu (Akça Kızanlık), Mürsel Fakih (Çırpan), Nadirli (Aydos), Nasreddinli (Varna), Oğuzhanlı (Filibe), Okçular (Çirmen, Filibe, Akça Kızanlık, Razgrad, Tırnova), Oruç Gazili (Prevadi), Oruçlu (Tatarpazarı, Yeni Zağra), Öksüzülü (Hasköy), Paşalı (Razgrad), Pusatlı (Çirmen), Sadıklı (Osmanpazarı), Sait (Tatarpazarı), Salmanlı (Kırcalı, Çirmen), Sarı Kürklü (Varna, Tırnova), Sarıklı (Filibe), Sarıveli (Ruskasrı), Saruhanbeyli (Filibe, Tatarpazarı), Saruhanlı (Sultanyeri, Akça Kızanlık, Yenice-i Kızılağaç), Sofular (Tatarpazarı, Akça Kızanlık, Şumnu), Solaklı (Şumnu), Söbüceler (Osmanpazarı), Sungurlu (Karinabad), Sülü Beğli (Aydos), Şükürlü (Filibe), Taşkın (Şumnu), Terzili (Yanbolu, Karinabad), Tur Ali Hacı (Razgrad), Umurlu (Şumnu), Yahyalı (Kırcalı, Filibe), Yağmur lu (Tatarpazarı), Yenibeğli (Filibe, Yenice-i Kızılağaç)¹⁵⁶.

Yunanistan

Evlad-ı Fatihan hakkında tutulan kayıtlarda özellikle Selanik yöresinde birçok obanın yerleştiği görülüyor. Avşar oba adı taşıyanlar şunlardır: Çiğdemli, Çepelli, Bedirli, Hacı Bayramlı, Köleli, Şuayıplı, Sarıcalı, Osmanlı, Avanlı, Sığırılı, Davutlu, Adalı, Çulhalı, Bahşayışlı, Demirli, Sofulu¹⁵⁷.

Cevdet Türkay ise şu cemaatlerin adlarını kaydetmiştir: Ada (Gümülcine, Yenice-i Karasu), Ali Güranlı (Rumeli genel), Azizli (Dimetoka), Balabanlı (Yenişehir, Drama), Canbazlı (Dimetoka), Cihanşahlı (Serez, Yenice-i Karasu), Çakallı (Gümülcine), Çavuşlu (Toyran), Çulhalı (Dimetoka), Davutlu (Avrethisarı, Yenice-i Karasu), Dedeli (Toyran, Cumapazarı), Develiler (Horpeşte), Dokuzlu/Bişanlı (Rumeli genel), Göçerli (Yenişehir), Gökçeoba (Toyran), Gölegir/Köleli (Serez, Yenice-i Karasu, Dimetoka, Yenişehir), Halaçlı (Dimetoka), Hamzaca (Monopolya), Haydarlı (Eğribucak, Cumapazarı), Herikli (Rumeli genel), Hocalı (Timurhisar), İbrahimli (Gümülcine), İmanlı (Timurhisar), İncili (Rumeli genel), İsalı (Gümülcine, Selanik), İslamlı (Serfice), Kalaycı (Dimetoka), Kara Hasanlı (Selanik), Kara Mürselli (Toyran), Karalı (Tırhala), Karamanlı (Rumeli genel), Karlıoğlu/Demirci (Dimetoka, Gümülcine), Kaya Beyli (Toyran), Keçili (Yenice-i Karasu, Çarşamba), Kızıllı (Çağlayık, Gümülcine, Dimetoka, Kavalı, Selanik), Köpekli (Meğri), Köseli (Florine, Gümülcine), Kurdcu (Yenice-i Karasu), Kutluca (Misistre), Küçükülü (Rumeli genel), Kürdenküre (Serez, Yenice-i Karasu), Küşne (Rumeli genel), Kütüklü (Dimetoka), Mahmutlu (Dimetoka, Timurhisar), Maksutlu (Selanik), Melekli (Gümülcine), Musa Fakihli (Yenice-i Karasu), Musanlı (Yenice-i Karasu, Gümülcine), Okçular (Yenice-i Karasu, Serfice), Osmanlı (Gümülcine), Öksüzülü (Dimetoka), Ömerli (Yenişehir, Timurhisar), Paşalı (Selanik, Yenişehir, Dimetoka), Salmanlı (Selanik), Saruhanlı (Gümülcine, Serfice), Sindelli (Eğribucak, Cumapazarı, Gümülcine, Ferecik), Sofular (Gümülcine, Dimetoka, Dedeagaç), Söylemezli (Gümülcine), Sungurlu (Toyran), Şehitli (Ferecik), Taşlıoğlu (Gü-

¹⁵⁶ Oymakların yerleşim yerleri için Cevdet Türkay'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler adlı eserinin ilgili başlıklarına bakınız. Bu ve sonraki dipnotlarla gösterilen oymak ve obaların Avşar boyuna mensubiyetleri hakkında Yusuf Halaçoğlu'nun Anadolu'da Aşiret, Cemaat, Oymaklar adlı eserine müracaat edilebilir. Halaçoğlu'nun eserinde yer almayan bazı toplulukların Avşarlığı konusunda yukarıda yeri geldiğinde bilgi verilmiştir.

¹⁵⁷ M. Tayyip Gökbilgin; Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, s.263, 264

mülcine), Timurlu (Dimetoka), Tur Ali Hacı (Grebene, Toyran), Umurlu (Alasonya), Yahyalı (Ezdin)¹⁵⁸.

Ayrıca Balkan ülkelerinden Makedonya'da Ustrumca'da Çilli ve Göçerli, İştîp'te Köpekli, Radovişte'de Köseli ve Sarı Kürklü; Romanya'da Babadağı'nda Karamanlı, Hamzaca ve Karalı; Ukrayna'da Kili ve Akkerman yöresinde Cihanşahlı, Civanşir, Deliler, Gölegir/Köleli, Kürdenküre, Kürt Mihmatlı ve Salmanlı cemaatleri yerleşmiştir¹⁵⁹. Balkanlardaki diğer Türk kültür coğrafyasında da Avşarların olduğu tahmin ediliyor. Çünkü Balkanlara iskân edilen Türklerin önemli bir kısmı Avşarlardan meydana gelmiştir. Osmanlı arşiv belgelerine göre Balkanlarda Türkler konusunda Yusuf Halaçoğlu hocamızın yapmakta olduğu araştırma yayınlandığında Balkanlardaki Avşar varlığı daha detaylı ortaya çıkacaktır.

Sonuç

Avşarlar, sadece nüfus ve etkinlikleri bakımından değil aynı zamanda yayıldıkları coğrafya açısından da Türklüğün önemli boylarından biridir. Türklük bilinci kuvvetli olan Avşarlar, yaşadıkları bütün coğrafyalarda (çeşitli sebeplerle boy adını ve şuurunu kaybeden kısımları bir yana bırakılırsa) boy şuurunu unutmayıp Avşar adını halen kullanmaktadırlar. Avşarların başka ülkelerdeki nüfus ve etkinlikleri henüz tam anlamıyla ortaya çıkarılmış değildir. Özellikle bu çalışmada tespit edildiği gibi Hindistan (özellikle Bengal) sahasındaki faaliyetleri Avşarların siyasi etkinlikleri bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Avşar boyu hakkında yapılacak detaylı çalışmalar ve bu ülkelerdeki Avşarların birbirleriyle irtibata geçmeleri, Avşarlar temelinde bu ülkelerdeki Türklüğün ortaya çıkarılması bakımından önem arz etmektedir. Görüldüğü gibi Avşarlar, günümüzde sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil, dünya Türklüğünün de Türklük dokusunu meydana getirerek varlıklarını sürdürmektedir.

¹⁵⁸ Oymakların yerleşim yerleri için Cevdet Türkay'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler adlı eserinin ilgili başlıklarına bakınız.

¹⁵⁹ Oymakların yerleşim yerleri için Cevdet Türkay'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler adlı eserinin ilgili başlıklarına bakınız.

Kaynakça

- Abbasov, A. M.; "Afganistan Afşarları Üzerine Notlar", (Çeviren H. Eren), Türk Dili, S.387, Mart 1984
- Abdülhamidoğlu, Necip; "Afganistan Türkleri", Türk Kültürü, Sayı 229, Yıl XX, Mayıs 1982
- Aksüt, Hamza; Aleviler, Yurt Kitap-Yayın, Ankara 2012
- Albayrak, Recep; Afganistan Türkleri, Berikan Yayınevi, Ankara 2002
- Alpargu, Mehmet/Çelik, Bilal; "Nadir Şah'ın Batı Türkistan Seferi Ve Sonuçları", Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, c: 29, Prof. Dr. Reşat GENÇ Özel Sayı-I, Temmuz 2009
- Altınay, A. Refik; Anadolu'da Türk Aşiretleri, Enderun Yayınları, İstanbul 1989
- Anadol, Cemal; Hazar Yükselirken, Orkun Yayınları, İstanbul 1992
- Artamonov, M. İ.; Hazar Tarihi, (Ruşçadan çeviren D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004
- Aşurbeyli, Sara; Bakı Şehrinin Tarihi, Avrasiya Press, Bakı 2006
- Ataniyazov, Soltanşa; "Türkmen Boylarının Geçmişi, Yayılışı, Bugünkü Durumu ve Geleceği", Bilig Dergisi, Sayı 10, 1999
- Atdaev, Serdar; "Türkmenistan, Yakın ve Ortadoğu Ülkelerinde Avşarlar", Milli Folklor, Cilt 5, Yıl 10, Sayı 38, 1998
- Batur, D. Ahsen; Kürdoloji Yalanları, Selenge Yayınları, İstanbul 2011
- Baykara, Hüseyin; Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi, Azerbaycan Halk Yayınları, İstanbul 1975
- Bayur, Yusuf Hikmet; Hindistan Tarihi, Cilt II-III, TTK yayınları, Ankara 1987
- Beratlı, Nazım; Kıbrıslı Türklerin Kökenleri Ve Kıbrıs'ta Bektaşilik, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2008
- Bilgili, Ali Sinan; "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- Bozkurt, Fuat; "Kabil Avşar Ağzı", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Ankara 1978
- Bütün Yönleriyle Besni; (Redaktör Halit Er-tuğrul), Besni 1987
- Caferoğlu, Ahmet; Türk Kavimleri, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988
- Çağlayan, H. Hilal; Ekber Şah Döneminde Hindistan (1542-1605), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Genel Türk Tarihi) Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005
- Çakar, Enver; 17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri, Fırat Ün. Yayınları, Elazığ 2006
- Çakar, Enver; XVI. Yüzyılda Haleb Sancağı (1516-1566), Fırat Ün., Elazığ 2003
- Çalışkan, Şenel; Karakalpakların Etnografik Tarihi, Pamukkale Ün., SBE Halk Bilimi Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2001
- Çay, Abdulhaluk; Her Yönüyle Kürt Dosyası, Turan Kültür Vakfı, İstanbul 1994
- Çelikdemir, Murat; Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskanı, Fırat Ün., SBE Tarih Doktora Tezi, Elazığ 2001
- Çingizoğlu, Enver/Avşar, Aydın; Avşarlar, Şuşa Neşriyat, Bakı 2008
- Doerfer, Gerhard; "Halaçça Orta İran'da Arkaik Bir Türk Dili", Çeviren Semih Tezcan, Belleten, Cilt XXXIV, Sayı 133
- Ergin, Muharrem; Dede Korkut Kitabı, Cilt I, TDK yayınları, Ankara 1989
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Cilt 1-2, 9-10, Üçdal Yayınları, İstanbul 1985
- Ferecov, E.Ç.; "Cavanşir Eli", Soy Dergisi, Bakı 2004
- Gleig, G. R.; Life of Warren Hastings, By G. B. Malleson, London 1894
- Gökalp, Ziya; Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Sosyal Yayınları, İstanbul 1992
- Gökbilgin, M. Tayyip; Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan, İstanbul 1957
- Gumilev, Lev; Hazar Çevresinde Bin Yıl, Çeviren D. Ahsen Batur, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 2000
- Gündüz, Tufan; XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmendli Türkmenleri, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005
- Halaçoğlu, Yusuf; "Kıbrıs'ın Alınmasından Sonra Adı'ya Yapılan İskânlar ve Kıbrıs Türk-

rinin Menşei”, Rauf Denктаş’a Armağan, Ankara 2000

Halaçoğlu, Yusuf; “Tahrir Defterlerine Göre 16. Yy’ın İlk Yarısında Sis Sancağı”, İÜEFTD, Sayı 32 Mart, İstanbul 1979

Halaçoğlu, Yusuf; Anadolu’da Aşiret, Cemat, Oymaklar, Cilt I-VI, TTK yayınları, Ankara 2009

Halaçoğlu, Yusuf; XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK Yayınları, Ankara 1991

<http://balabanasireti.tr.gg/Hagop-Sahbaz-ve-g-Kizilba%26%23351%3B-K.ue.rtlar-g-.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/Alivardi_Khan;

http://en.wikipedia.org/wiki/Nawab_of_Bengal;

[http://murshidabad.net/history/history-topic-alivardi-khan.htm;](http://murshidabad.net/history/history-topic-alivardi-khan.htm)

<http://www.1915club.com/media.php?id=790>

[http://www.antigazete.com/telafer-asiretleri_haberi_4039.html.](http://www.antigazete.com/telafer-asiretleri_haberi_4039.html)

[http://www.banglapedia.org/httpdocs/HT/A_0197.HTM;](http://www.banglapedia.org/httpdocs/HT/A_0197.HTM)

[http://www.banglapedia.org/httpdocs/HT/T_0245.HTM;](http://www.banglapedia.org/httpdocs/HT/T_0245.HTM)

[http://www.edebiyatciturk.com/sadun-kop-rulu/turkmen-aile-oymaklari-boylari-kollari.html.](http://www.edebiyatciturk.com/sadun-kop-rulu/turkmen-aile-oymaklari-boylari-kollari.html)

http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=60&Itemid=41

<http://www.indianmuslims.info/book/export/html/12>

<http://www.royalark.net/India4/murshid2.htm>

[http://www.royalark.net/India4/murshid3.htm;](http://www.royalark.net/India4/murshid3.htm)

[http://www.royalark.net/India4/murshid4.htm;](http://www.royalark.net/India4/murshid4.htm)

Karakaş, Muhammet; 18. Yy’ın 2. Yarısında Kayseri, Erciyes Ün. Yayınlanmamış doktora tezi, Kayseri 1998

Kaşgarlı Mahmut; Divan-ı Lügati’t-Türk, Cilt I, çeviren Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara

1992

Keskin, Mustafa; “Kayseri Yöresindeki Aşiretlerin İskânı Hakkında”, KAYTAM I, Kayseri 1997

Kırzioğlu, Fahrettin; “Aran (Gence-Karabağ)’da Yiğirmidörtlü ile Otuzikilü Adlı Ulusların Oymakları ve Kür-Aras Kürtlerinin Menşei”, VI. TT Kongresi, Ankara 20-26 Ekim 1961, Ankara 1967

Kırzioğlu, Fahrettin; “Avşarlı İle Dulkadırlı Türkmenlerinin Köroğlu Oymakları”, Türk Kültürü, Yıl 6, Sayı 66, Nisan 1968

Kırzioğlu, Fahrettin; “İravan/Revan Türkleri”, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 11, Ankara Eylül 1963

Kırzioğlu, Fahrettin; “Kars-Anı’da Manuçahr Camisi Ve Minaresi”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 4, Nisan 1987

Kırzioğlu, Fahrettin; Albanlar Tarihi Üzerine (XI. TTK Bildiriler Kitabından Ayrıbasım), Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği, Ankara 1994

Kırzioğlu, Fahrettin; Anı Şehri Tarihi, Ankara 1982

Kırzioğlu, Fahrettin; Dede Korkut Oğuz Nameleri, İstanbul 1952

Kırzioğlu, Fahrettin; Kıpçaklar, TTK yayınları, Ankara 1992

Kırzioğlu, Fahrettin; Kür-Aras-Aran Kürtleri, 6. Türk Tarih Kongresi Bildirilerinden Ayrı Basım, 1966

Kırzioğlu, Fahrettin; Kürtlerin Türklüğü, Ankara 1968

Kırzioğlu, Fahrettin; Osmanlıların Kafkas El-lerini Fethi (1520-66), TTK, Ankara 1993

Konukçu, Enver; “Halaciler”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul 1997

Konukçu, Enver; “Halaç”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 15, İstanbul 1997

Koprıman, Kazım Y.; Mısır Memlukleri Tarihi, Kültür Bak., Ankara 1989

Köprülü, Fuat; “Artukoğulları”, İslam Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul 1978

Köprülü, Fuat; “Avşar”, İslam Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul 1979

Lazıboğlu, Halid; “İranda Ne Kadar Türk

Vardır, Nerelerde Oturlurlar”, Türk Kültürü, Mayıs – Ağustos 1980, Sayı 211-14

Levendoglu, Mehmet Fuat; Küresinliler Örneğinde Kültürel Kimlik (Küresinliler’in Sosyo-Kültürel Yapısı), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji (Sosyal Antropoloji) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006

Ligeti, L.; “Afganistan Avşarlarının Dili Üzerine”, VIII. Türk Dil Kurultayı-Bildiriler 1957, Ankara 1960

McLane, John R.; Land and Local Kingship in Eighteenth-Century Bengal, Cambridge University Press, 1993

Mehmet; “Doğu Anadolu’da Hristiyanlık”, Karadeniz Araştırmaları, Cilt 5, Sayı 17, Bahar 2008

Merçil, Erdoğan; Gazneliler Devleti Tarihi, TTK Yayınları, Ankara 1989

Nakip, Mahir; Kerkük Türk Halk Musikisinin Tasnif Ve Tahlili, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991

Nezina, L. N./ Superanskaya, A. V.; Türk Onomastikası – Bütün Türk Halkları, Selenge Yayınları, İstanbul 2009

Orhonlu, Cengiz; “Osmanlı Türklerinin Kıbrıs Adasına Yerleşmesi (1570–1580), Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14–19 Nisan 1969), Türk Heyeti Tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971

Orhonlu, Cengiz; Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987

Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Hanlıkları Arasındaki Münasebetler; Başbakanlık Arşivleri Yayını, Ankara 1992

Ölmez, Mehmet; “Halaçlar ve Halaçça”, Çağdaş Türk Dili, Sayı 84, Şubat 1995

Özgüdenli, Osman; “Osmanlı İranı I: Batı İran Ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrir Kayıtları: Coğrafi Ve İdari Taksimat”, Ankara Üniversitesi, DTCE, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt 22, Sayı 34

Özmenli, Mehmet Saray; Dünden Bugüne

Afganistan, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1981

Özmenli, Mehmet; Kars Şüregel’de Yerleşen Topluluklar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2009, 13 (1)

Öztuna, Yılmaz; Büyük Türkiye Tarihi, Cilt II, Ötüken Yayınları, İstanbul 1983

Rai, Kıyamuddin; “Afganistan Türkleri”, Doğu Türkistan Dergisi, Ağustos 1990, Sayı 22

Saatçi, Suphi; Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı, İstanbul 1996

Sarısaman, Sadık; “I.Dünya Savaşında İran Avşarları ve Türkiye”, Türkler Ansiklopedisi, Cilt 13, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002

Selim, Yavuz; Afganistan ve Dostum, ATO Yayınları, Ankara 2004

Sevinç, Necdet; “Gaziantep’te Yer Adları Ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri, Türk Oymakları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Ekim 1983

Sümer, Faruk, “Avşar”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt IV, İstanbul 1991

Sümer, Faruk, Oğuzlar, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992

Sümer, Faruk; “Ağaç-Eriler”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt I, İstanbul 1988

Sümer, Faruk; “Avşarlar”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 1988, Sayı 62

Sümer, Faruk; “Ramazan Oğullarına Dair Yeni Bilgiler”, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Sayı 33, Aralık 1984

Sümer, Faruk; Karakoyunlular, TTK yayınları, İstanbul 1982

Sümer, Faruk; Safevi Devletinin Kuruluş ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, TTK yayınları, Ankara 1992

Şahin, İlhan; “XVI. Asırda Halep Türkmenleri”, İstanbul Ün. Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 12, İstanbul 1982

Şeref Han; Şerefname, Ant Yayınları, İstanbul 1971

Tapper, Richard; İran Sınır Boylarında Göçebeler, çeviren F.Dilek Özdemir, İmge yayınları, Ankara 2004

Tatar, Özcan; XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova’da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve

- Aşiret İskânı (1691-1750), Fırat Üniv. SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2005
- Tellioğlu, İbrahim; Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler, Serander Yayınları, Trabzon 2004
- Terzibaşı, Ata; Kerkük Hoyratları Ve Manileri, Ötüken yayınları, İstanbul 1975
- Togan, Zeki Velidi; "Azerbaycan", İslam Ansiklopedisi, Cilt II, İstanbul 1979
- Togan, Zeki Velidi; Bugünkü Türk-İli Türkistan Ve Yakın Tarihi, Enderun yayınları, İstanbul 1981
- Togan, Zeki Velidi; Umumi Türk Tarihine Giriş, Enderun Yayınları, İstanbul 1981
- Tuncer, Orhan Cezmi; Anadolu Kümbetleri-1 (Selçuklu Dönemi), Ankara 1986
- Turan, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi yayınları, İstanbul 1994
- Türkay, Cevdet; Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul 2001
- Umar, Bilge; Karadeniz Kappadokiası, İnkılap yayınevi, İstanbul 2000
- Uras, Esat; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Me-selesi, Belge Yayınları, İstanbul 1987
- Uzun, Enver; "İran Aşarları", Türkler Ansiklopedisi, Cilt 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002
- Ünal, Tahsin; "Yunus Emre'nin Sosyal ve Kültürel Çevresi", Türk Kültürü, Sayı 286, Şubat 1987
- Yalman (Yalkın), Ali Rıza; Cenupta Türkmen Oymakları, Cilt I, Hazırlayan Sabahat Emir, Kültür Bakanlığı, Ankara 1977

Pehlevi Rejimi Döneminde Güney Azerbaycan'da Folklor Derleme ve Yayım Faaliyetleriyle Varlık Dergisini Rolü

Meryem Sabri*

Şah rejimi döneminde Güney Azerbaycan'da sözlü halk sanatı eserlerini toplama ve yayınlama çalışmaları oldukça zordu. Bu dönemde İran okullarında eğitim yalnız Farsça yapılmaktaydı. Pehlevi rejimi döneminde Azerbaycan folkloruna dair sadece on kadar kitap yayınlanmıştır. Bu kitapların ekseriyeti de Farsça idi. Ancak Tahran'da Azerbaycan dilinde yayınlanan "Varlık" dergisi bir istisna olarak, Azerbaycan folklorunun İrandaki tetkiki konusunda önemli role sahiptir. Dergi, sınırlı imkânlar içinde özellikle Nevruz ve Nevruz bayramı ile ilgili yayımladığı makalelerle, Nevruzla ilgili tarihi, etnografik ve teorik-felsefi bütün yönlerini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler

Pehlevi rejimi, "Varlık" dergisi, Folklor

Şah rejimi döneminde Güney Azerbaycan'da sözlü halk sanatı eserlerini toplama ve yayınlama alanında durum son derece ağırdı. Bu dönemde İran okullarında eğitim yalnız Farsça yapılmaktaydı. Hatta topluma açık yerlerde Azerbaycan dilinde konuşmak olmazdı. Pehlevilerin hakimiyette olduğu dönem boyunca Azerbaycan folkloruna dair yalnız 10 kadar kitap yayınlanmıştır. Bu kitapların ekseriyeti de Farsça idi. Makaleye bu sorunlar yansımıştır.

Tahran'da Azerbaycan dilinde yayınlanan "Varlık" dergisinde Nevruz Bayramı ile ilgili birkaç makale yayınlanmıştır. Yapılan araştırmalar söz konusu makalelerin Nevruz'un neredeyse tüm yönlerini-tarihi, etnografik ve teorik-felsefi yönlerini kapsadığını göstermektedir.

Bu makaleler bir birini tamamlayarak okurda Nevruz'la ilgili ayrıntılı tasavvur oluşturmakla birlikte, söz konusu bayramın araştırılması açısından da son derece değerlidir.

*Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Folklor Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

Tahran'da Azerbaycan dilinde yayınlanan "Varlık" dergisi, Azerbaycan folklorunun İran'da tebliği ve tetkiki konusunda önemli role sahiptir. Bu makalede derginin folklor alanındaki faaliyeti lirik janrlar üzere yayınlanmış eserlere göre araştırılmaktadır. Burada Cevat Heyet, Muhammed Ferzane, Mirhidayet Hisari ve Babek Danşur gibi görkemli folklor bilimcilerin makaleleri incelenmiştir.

Pehlevi Rejimi Döneminde Güney Azerbaycan'da Folklorun Toplanma ve Yayınlanma Durumu

Bilindiği gibi 1828 yılında Azerbaycan'ın Rusya ile İran arasında paylaşılmasından sonra Kuzey ve Güney Azerbaycan her alanda tam olarak farklı bir gelişim yolu katetmiştir. Bu dönemlerde Güney Azerbaycan halkının hakları, hükümet tarafından daima ayaklar altına alındığından, halkın sabır kasesi taşmış ve peş peşe milli-bağımsızlık hareketleri yaşanmıştır. Şöyle ki, 1906-1911 yıllarında Meşruta Devrimi, 1920 yılında Hıyabani Harekatı, 1945 yılında 21 Azer Harekatı ve son olarak ise 1978-1979 yıllarında İslam Devrimi yaşanmıştır.

Ülkeyi İran'da yaşayan halkların hapishanesine dönüştüren ve İngiliz-Amerikan emperyalistlerin el öğrencisi olan Rza han ve onun oğlu, bir gün İngiliz emperyalistlerin stratejik çıkarlarını korumakla "tek temerküz hükümeti" ve bir gün Amerikan emperyalistlerinin talimatı ile "ak devrim" adı altında ağır despotizm ortamında, halkları ana dillerinden, etnik-psikolojik varlıklarından, gelenek-görenek ve inançlarından ayırmaya, onları tek tip giyinmeye, tek tip konuşmaya, tek tüp düşünmeye ve kendi tarihi-milli köklerinden uzaklaşarak, sömürgecilerin getirdikleri "ar-mağanlara" alıştırma çalışıyorlardı.

Azerbaycan dilinin, edebiyatının, basınının ve kısaca-Azerbaycan milli-kültürel varlığının yasaklandığı yıllarda, bu milli varlığın en geniş ve kitlesel alanı sayılan halk sanatı ürünlerinin toplanma, araştırma ve yayını bir tarafa, anadil, halk varlığı, halk edebiyatı ve

halk inançları gibi kelimeleri dile getirmek bile affedilmez suç kabul edilmekteydi.

Halka yalnız ana dilinde okuma ve yazmayı değil, hatta konuşmayı bile yasaklayan, milli kültürünü yansıtmaya çalışan Pehlevi rejimi ve onun ırkçı-faşist temsilcileri, hiçbir durumda ve hiçbir zaman halkın milli-manevi duygu ve düşüncelerinden süzüp gelen, onların tarihi-milli kahramanlıklarını, kültürel-bedii varlıklarını ve manevi dünyalarını kendisinde yaşatan halk edebiyatının toplanması ve yayınlanmasına fırsat vermek istemezlerdi. (Ferzane 1996: 37)

Güney Azerbaycan'da hüküm sürmüş Pehlevi rejimini makalesinde tam şekilde canlandırmayı başaran görkemli alim M. E. Ferzane, dönemin zorluklarını ve yasaklarını ortaya koymaya çalışarak kaydetmektedir ki, Azerbaycan dilinde hiçbir şekilde kitap ve basının yayınına imkan vermemek, yeri geldikte de bu dilde yayınlanan kitapları ortadan kaldırmak veya toplayıp yakmak, ırkçı uydurmalarla el atmakla Azerbaycan diline hakaret etmek, bu dili burada yaşayan halkın ana ve etnik dili gibi değil de, tam tersi sonradan gelme "göçebelerin ve çobanların" dili gibi kaleme vererek birtakım "alim" ve "araştırmacı" adı taşıyan kimselerin kalemi ile yazılan bazı kitaplarda Azerbaycan'a uydurma tarih düzenlemek ve Azerbaycan dilini kuralsız bir lehçe olarak isimlendirerek, utanıp sıkılmadan bu işi yarım yüzyıl (Pehlevi rejiminin kuruluşundan itibaren İran İslam Devriminin galip geldiği güne kadar) devam ettirmeye, halk aleyhine yapılan açık bir asimilasyondan başka nasıl bir isim vermek mümkündür? (Ferzane 1996: 38)

Daha sonra M. E. Ferzane makalesinde, bu asimilasyon politikası ile ilgili Azerbaycan'da hükümet tarafında yürütülen işlerden sayısız örnekler getirmenin mümkün olduğundan bahsederek kaydetmektedir ki, konu ile ilgili bir örnek olarak yıllarca Azerbaycan'da eğitim müdürü görevinde bulunmuş Doktor Muhsini tarafından, Tebriz'de Azerbaycan dilinde tiyatronun yasaklandığından bahseden "Tarihi-Ferheng Azerbaycan'da" kitabından örnek sunuyoruz:

“Aşırı nasyonalist ruh haliyle 1332-1334 yıllarında Azerbaycan eğitim müdürlüğü tarafından yayınlanmış bu iki ciltlik eserin birinci cildinde Doktor Ahmet Muhsini’nin Azerbaycan eğitimine yaptığı “hizmetlerden” bahsederken aşağıdaki sözleri kaydedilmiştir:

“Doktor Muhsini ahlaki gösteriler alanına da dikkat yetirmekteydi. O tiyatro ve oyuncular için özel kurul oluşturmuştu. Özellikle gösterilerin Farsça olmasına önem veriyordu. Çünkü söz konusu tarihe kadar gösterilerin ekseriyeti Türkçe yerel lehçeler ile yapılırdı.”

Bu sözlerin devamı olarak kitabın ikinci cildinde Azerbaycan’da tiyatronun durumundan bahsederken Doktor Muhsini’nin bu “büyük” hizmetine rağmen, gösterilerin gelişmesine değil, tam tersi gerilemesine işaret edilmektedir:

“Bu sıralar (yeni gösterilerin Doktor Muhsini tarafından yasaklanıp Farsça yapıldığı zaman) gösteriler zorunlu olarak Farsça yapılıyordu. Bu işin zorluğu, oyuncuların Farsçayı iyi konuşamamasında idi ve bu yüzden de başarılı olamıyorlardı.”

Bu sözlerden sonra Azerbaycan tiyatrosunun ünlü oyuncularından sayılan Mirze Bağır Hacızade’nin hatırasını anmamız yerinde olurdu. Bu hatıralar günümüze kadar hala toplanarak yayınlanmamış ve ezberlerde muhafaza edilmektedir.

Hacızade şöyle diyordu:

“1307 yılında Tebriz’de sahne tekrar kurulduktan sonra biz bir takım gösterileri sahneledik. Biz bu sahnelerde komedi gösterileri ile birlikte dram eserlerini de oynuyorduk. Gösteriler son derece ilgi ile karşılanıyor ve bunlardan bazıları aylarca devam ediyordu. Bir gün sahnede hatırladığım kadarıyla Hüseyin Cavid’in “Şeyh Senan” eserini temrin ediyorduk. Temrin sırasında oyuncuların dışında hiç kimsenin salona girmesine izin verilmiyordu. Fakat o gün gözünde gözlük ve eli asalı bir adam salonda oturmuştu. Biz yönetmenden bu şahsın kim olduğunu sorduğumuzda o şöyle dedi:

“Bu bey eğitim müdürlüğü teftiş şubesinin müdürüdür. Gösteriyi denetlemeye gelmişler.

O sıralar gösteriler denetlenmezdi”. Bu yüzden de biz şaşırдық. Temrin bittikten sonra Gulamhüseynhan bey maarif (teftiş müdürü böyle isimlendiriliyormuş) hiçbir söz söylemeden kalkıp gitti.

Bu olaydan birkaç gün sonra bir gün tüm oyuncuların Hazret Ecel eğitim müdürünün huzuruna varmaları gerektiği haber verildi.

Biz hep birlikte belirlenmiş günde eğitim müdürlüğüne gittik. Hazret Ecel görüş saatini bizzat kendisi tayin etmesine rağmen, bizi bir saat bekletti ve sonra da aynı Ağaye Gulamhüseynhan maarifin talimatıyla “teşrif” gerçekleşti. Bir süre de müdüriyette ayakta bekledikten sonra “Hazret Ecel” daha doğru ifade ile umursamaz bir şekilde müdürlüğümüzün arkasından kalkıp ileri geldi ve bizleri tek tek baştan ayağa süzdükten sonra, “beyler, sizleri neden çağırdığımı biliyor musunuz? Hemen şunu söyleyeyim ki bu günden itibaren Türkçe tiyatro yasaktır. Eğer tiyatro yapmak isterseniz, mutlaka Farsça olması gerekir...”, dedi. (Ferzane 1996: 39-40)

Alırza Sarrafi, “İran Türklerinin Dili ve Folkloru” başlıklı makalesinde, İran’da konuşulan dillerin çeşitliliği, İran Türklerinin coğrafi olarak yerleşmesi, halk edebiyatı hazinesi ve folklorunun toplanıp yayınlanmasındaki zorluklar gibi sorunlardan bahsetmiştir. Yazar, İran Türklerinin çok zengin bir folklor hazinesine sahip olduğundan bahsederek, ortaçağdan başlayarak 20. yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan Türkçesinde kaleme alınmış halk edebiyatı kaynaklarının ekseriyetinin İran Türklerine ait olduğunu kaydetmektedir. Makalede aynı şekilde folklorun toplanıp yayınlanmasındaki zorluklardan bahsedilmiştir. Bunlardan bazıılarını aşağıda sunmak isterdik:

1. Farslaşma süreci devam etmekteydi. Bir köyün dili Türkçeden Farsçaya dönüşürken, yalnız dil değil aynı zamanda buna bağlı olan halk edebiyatı da mahvolur. Bildiğimiz gibi, dilini değiştiren halk, edebiyatını yeni sahip olduğu dile çeviremez. Öyleyse Türkçe “Atalar sözü” ve “Bayatılar” Farsçaya çevrilerek yaşamamakta, yerini sadece Farsça “darb-ı mesel”

ve “Dübeytiler” almakta, böylece uzun asırlar bize yadigar kalan halk edebiyatımız tamamen ortadan kalkmaktadır.

2. Radyo ve televizyonda Türkçe bir cümle bile konuşulmamakta, yerel radyo-televizyonlarda yalnız mahalli haberler Türkçe takdim edilmektedir. Burada konuşulan dili ise Türkçe isimlendirmek doğru olmaz. Daha çok yeni Fars kelimeleri ile dolu bir Türkçedir.

3. Anadili, edebiyatı ve folkloru ile ilgilenen Türkler, sınırlamalarla karşılaşmakta, kendileri geçmişte “komünist” günümüzde ise “Türkçü” adı ile damgalanmaktadır.

4. Türkçeyi öğreten hiçbir resmi kurumun kurulmasına elverişli ortam bulunmuyor ve genel olarak devletin resmi görevi Farsçayı İran’da yaymaktır.

5. İran’da yalnız Türkçe değil hatta Farsça için de halk edebiyatı üzerinde hiçbir akademik araştırma yapılmamıştır.

6. İran’da Türkçe kitapların yayınlanmasından sorumlu hiçbir kurum bulunmamaktadır. Kitapların yayını maliyeleştiren ve yayınlayanların ekseriyeti kitapların yazarlarıdır.

7. İran’da uzun bir süre, yani İslam Devrimine kadar (1978 yılının sonuna kadar) genelde Türkçe kitap yayınlamak yasaktı. O sıralarda var olan az sayıda kitap, devlet adamlarının gözünden uzak basılıp yayılırdı.

53 yıl Pehlevi döneminde folklorumuza ait yalnız 26 kitap yayınlanmıştır. Bunların da yalnız sekiz tanesi Türkçe, geride kalanları ise Farsçadır. (yahut genel olarak Farsçadır) (Sarrafı 1999: 67-68)

Makalelerden de görüldüğü gibi İran’da uzun süre hüküm sürmüş Pehlevi yönetimi, Azerbaycanlıları Farslaştırma politikası sonucunda, halkı milli-manevi gelişimden mahrum bırakarak, kültürel hayatın tüm alanlarında gelişim yollarını kapatma siyaseti izlemiştir. Bu politika sonucunda Azerbaycan halkı uzun süre dil, edebiyat, kültür, tiyatro ve diğer alanlarda büyük sıkıntılar ve yasaklarla yüzleşerek, önemli mahrumiyetlere maruz kalmıştır. İşte böyle bir dönemde halkın sesi-

ne ses veren “Varlık” dergisinin yayınlanması, büyük okur kitlesinin ilgisine neden olmuştur. Bu yüzen de derginin faaliyete geçtiği net sosyo-politik ortam, edebi-kültürel muhit, kapsamlı şekilde araştırılmadan, “Varlık”ın büyük tarihi önemini, genel olarak Azerbaycan ve Güney Azerbaycan medeniyeti tarihindeki konumunu, olduğu gibi değerlendirmek imkansızdır. (Memmedova 2000: 14)

Pehlevi rejimine karşı yapılan devrim hareketinin nedenleri farklı şekillerde açıklanmaktadır. Fakat devrimin başlamasının temel nedenini, hiç şüphesiz 1925-1979 yılları arasında Pehlevi şahlık rejiminin izlediği politikada, özellikle 1947-1978 yıllarında İran’da hakim olmuş ideolojide aramak gerekir. Milliyetçilik, monarşi ve Farsçılığa dayanan Pehlevizm ideolojisine göre şahın şahsiyeti ilahileştirilmekte, monarşi sistemi “müstesna toplum” gibi kaleme verilir, ülkede yaşayan farklı millet ve halkların, sınıf ve tabakaların varlığı inkar edilir, Fars olmayan halkların mevcut sisteme karşı yönelttikleri milli bağımsızlık talepleri önlenirdi. (Memmedova 2000: 15-16)

Pehlevi rejimi dönemindeki zor durumdan, derginin kurucusu Cevat Heyet de bahsetmiştir. Doktor Cevat Heyet, “Varlık” dergisinin 20 yaşı münasebetiyle kaleme aldığı makalesinde şöyle diyor:

““Varlık”ın yayını İran İslam Devrimi’nin galibiyeti, şah rejiminin yıkılması ve sonunda yeni anayasamızın İran’daki tüm halklara anadilde basın ve yayın hakkını vermesi sayesinde mümkün olmuştur. Çünkü şah rejiminde Farsçadan başka dilde, o cümleden Türkçe gazete ve dergi yayınlamak hiçbir şekilde mümkün değildi.” (Heyet 1998: 3)

Güney Azerbaycan tarihinden birçok araştırmacı ve tarihçi bahsetmiştir. Onlar söz konusu dönemi tam şekilde analiz ederek, çeşitli araştırmalar ortaya koymuşlar. Dönemin Güney Azerbaycan’ı ile ilgili daha kapsamlı bilgi elde etmek için bu makalelerden bazılarını gözden geçirmek isterdik. Bu makalelerden biri de S. Z. Bayramzade’ye

aittir. Yazarın bildirdiğine göre Pehlevi şahlık rejimi zamanında (1925-1979) özellikle 1947-1978 yıllarında İran'da hakim ideolojinin temelini milliyetçilik, monarşi, İslam ve antikomünizm oluşturmuştur. 60'lı yıllardan itibaren gittikçe artan ve ifrata varacak kadar katılaştırılan bu ideolojiye göre şahın şahsiyeti ilahileştirilir, monarşi rejimi "müstesna toplum" gibi kaleme verilir, ülkede yaşayan farklı millet ve halkların, sınıf ve tabakaların, sınıfsal çatışmaların mevcutluğu inkar edilir, Fars olmayan halkların mevcut sisteme karşı yönelttikleri milli özgürlük talepleri önlenirdi. (Bayramzade 1991: 46-67)

Şunu da kaydetmemiz gerekir ki İran'ın hakim çevreleri ve onların ideologları, Farslaştırma politikasını gerçekleştirirken, halkın büyük çoğunluğunun cahil olduğu ülkede, kısa sürede Fars dili temelinde genel zorunlu eğitimin hayata geçirileceğini ve eğitim-öğretim sürecinde milliyetinden, sınıfsal mensubiyetinden asılı olmayarak kolayca Fars ırkçılığı ruhunda yeni neslin eğitileceğini zannediyorlardı. Onlara göre bu yeni nesil, mevcut monarşi sisteminin "sağlamlaştırılması ve ebedileştirilmesi" işine hizmet edecektir. (Bayramzade 1991: 46-47)

Daha önce de bahsettiğimiz gibi İran'ın hakim çevrelerinin talimatı ile kültürün, bilim, edebiyat ve sanat gibi alanları da Fars ırkçılığı ruhunda yeni neslin eğitimi ve hazırlanması işine hizmet ediyordu. Kültürün bu alanlarında Fars olmayan halklara (en fazla Azerbaycanlılara) kendi anadillerinde aydın ve demokratik, hatta mürteci muhtevalı eserler bile ortaya koymaya fırsat verilmiyordu. (Bayramzade 1991: 47)

S. Z. Bayramzade, dönemin eğitim işleri ile ilgili de bilgi vermiş, ortaokul ve yükseköğretim kurumlarının durumunu araştırmış, zorluklardan bahsetmiştir. Bayramzade'nin kaydettiğine göre, çoğunluğu köylerde yaşayan cahil halk arasında Farsçayı yaymak ve asimilasyon politikasını hayata geçirmek, son derece zor işti. Genel olarak 1947-1978 yıl-

larında Azerbaycan'da orta ve özellikle yüksek öğretim çok yavaş geliyordu. Denebilir ki söz konusu yıllarda Azerbaycan'ın yegane yüksek öğretim kurumu ve bilim merkezi Tebriz Üniversitesi idi ve şaha göre bu kurum, İran milliyetçiliğinin "güvenli desteğine" dönüşmeli idi. (Bayramzade 1991: 48-55)

İran devriminden sonraki durum ise Ş. E. Tağıyeva tarafından araştırılmıştır. Tağıyeva bu araştırmanın sonucunda, "1978-1979 yıllarındaki İran devriminden sonra Güney Azerbaycan'da milli haklar uğrunda mücadele" başlıklı makalesini kaleme almıştır. Devrimden sonra farklı millet ve milli gruplar-Kürtler, Azerbaycanlılar, Araplar, Türkmenler ve diğerleri, 1979 yılının baharından itibaren İslam rehberliği karşısında milli taleplerini seslendirmekle birlikte, İran devleti dahilinde milli özerklik uğrunda mücadeleye başladılar. Güney Azerbaycan'da defalarca farklı karakterli hareketler yaşandı. İran'da milli uyanış ve milli hakların talebi meselesi gelişerek en keskin sosyal soruna dönüştü. Bu konuyla ilgili kapsamlı olarak bahseden yazarın kaydettiğine göre, 1978-1979 yılı devrimine büyük umutlarla katılmış olan İran'daki azınlık halklar, milli-demokratik haklar uğrunda mücadeleyi devam ettirmişler ve bu harekatta Azerbaycanlıların mücadelesi kendine özgü yönleri ile diğerlerinden ayrılmıştır. (Tağıyeva 1991: 143-175)

Böylece özetleyerek denebilir ki Pehlevi rejiminin temelini monarşi ve büyük devletçilik oluşturmaktaydı. Politik-hukuki alanda temel olarak şahla millet arasındaki ilişki, komutanla kendisine tabi olanlar arasındaki ilişkilerin tam benzerlik prensibi ilan edilmiştir. "Allah, şah, vatan", ahlak kuralları gibi İranlılara okulda ve orduda tebliğ ediliyordu. Söz konusu dönemin milliyetçilik ideasının temel karakteri şunlardı: Fars müstesnalığı ve paniranizm, kadim Farsların dev imparatorluğu üzerine şimdiki vatan hasreti, antiarap, antitürk temayüller. Tüm bunlar şahın politik çizgisine hizmet ediyordu.

“Varlık” dergisinde “Azerbaycan Rza Şahın Diktatörlüğü Döneminde” başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. (Varlık 1979: 27-32) Bu yazıda yazarın ismi belirtilmemiş, yalnız metnin sonuna parantez içinde ““Geçmiş geleceğin yolunun çırağıdır” kitabından bir bölüm” cümlesi eklenmiştir. Bu yazıda Rza şah döneminde Azerbaycan’da politik-sosyal ve kültür-egitim alanında var olmuş durumla ilgili ilginç gerçekler bulunmaktadır. Kanaatimizce Farsça yayınlanmış söz konusu yazının kısa muhtevasını burada takdim etmek yerinde olur.

Makalenin başında kaydedildiğine göre, Meşruta Devrimi döneminde bağımsızlık carcularının mevzisine dönüşen Azerbaycan, irticain söz konusu devrimin sonuçlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasından sonra, aynı zamanda onun intikam almak için saldırı objesine de dönüştü. Doğrudur, bu zaman da irtica temsilcileri yeri geldiğinde sözde Azerbaycan’ı “İran’ın gözü, çırağı, başı” olarak isimlendiriyorlardı. Bağımsızlık uğrunda en iyi oğullarını kurban vermiş, büyük fedakarlık göstermiş Azerbaycan halkından intikam almayı hedef olarak belirlemişlerdi. İrticai kuvvetlerin başında ise Rza şah bizzat kendisi duruyordu. Onun Azerbaycan’a vali olarak gönderdiği Mustofi adlı menfur bir milliyetçi, halkı açıkça tenkit ve tahkir etmekten bile çekinmiyordu. Bir defasında şöyle söylemişti:

“Azerbaycanlılar Türk’türler. Yonca yiyip meşruta almışlar. Şimdi de saman yiyorlar ki İran’ı abat etsinler.” (Varlık 1979: 27) Daha sonra yazar şunları kaydetmektedir:

“Şimdi ise merkezi hükümetin aziz Azerbaycan’a karşı davranışı ile ilgili örnekler takdim edelim:

Yirmi yıl önce Azerbaycan’a gelmiş insanlar, şimdi kendilerine bir kez daha zahmet vererek, birkaç günlüğüne Azerbaycan’a gelseler, bizim söylediklerimizi onaylayacaklar. Nitekim yakın zamana kadar İran’ın gözü ve çırağı olan Azerbaycan, şimdi uzak düşmüş bir harabelikten başka bir şey değildir. Ver-

gi ağırlığının daha fazla bizim omzumuzda düşmesine rağmen, Azerbaycan şehirlerinin abatlığına ve halkın yaşam kalitesine son derece az dikkat yetirilmekteydi. Ticaretin tekelleştirilmesi, İran’ın diğer eyaletleri ile mukayesede Azerbaycan’a daha fazla ziyan verdi. Biz herkesten daha fazla buğday ekmekteyiz, fakat kendimiz arpa ekmeği yiyoruz. 1319 (1950) yılının yazında tahılın bir halvarının fiyatı pazarda 350-400 riyal arasında olduğu halde, Azerbaycan valisi Mustofi, yerli halkın ihtiyacına önem vermeden, mızrak gücüne halkı tahıllarını halvarı 140 riyale kendisine satmaya zorlayarak tüm satın alınan tahılı merkeze göndermişti. Kışın tahıl kıtlığı yüzünden halk açlıkla yüzleşti. Sonunda Rza şahın kendine mahsus ve birkaç yıllık kalmış ve çürümüş tahılını, Gorgan’dan Astara aracılığıyla Azerbaycan’a getirdiler ve halvarı 600 riyalden halka sattılar. Fakat bu tahıl o kadar çürüyüp bozulmuştu ki, pişirilen ekmeği yedikten sonra binlerce insan hastalandı. Bu tahıl o kadar kalitesiz ve zararlı idi ki, Tebriz’deki askeri birlik bunları yem olarak kendi atları için almayı bile reddetti. Askeri birliğin komutanından “atların bu tahılı yemediği” konusunda açıklama aldıktan sonra Tebriz valisi Mustofi bey, çok sayıda insanın huzurunda şöyle söylemişti:

“Önemli değil, mademki ordunun atları yemiyor, veririz Tebriz eşekleri yer”

Acaba Azerbaycan İran’ın sömürgesi idi veya Türkçe konuştuğuna göre sosyal hukuklarından mahrum mu olmuştu?

Tebriz’de halkın sayımına da Abdullah Mustofi başkanlık yapmaktaydı. O Tebriz’deki sayımını (serşomari) da “herşomari” (eşek sayma) olarak isimlendirmekteydi. (Varlık 1979: 30)

Güya bu yolla o “milli vahdet” duygusunu oluşturmak istiyormuş. Bu “alicenap” “milli vahdet” taraftarı Daryus’un dilini yayma işinde o kadar çalışkan idi ki, hatta evlatları ve fat etmiş, sinesi dağlanmış, Farsça bilmeyen ihtiyar kadınlara ve erkeklere de acılarını ve

dertlerini ana dillerinde açıklamaya izin vermiyordu.

Sultanzade Tebrizi'nin makalesine cevap yazarken kendisi bizzat bu cinayetlerini itiraf etmişti. Cevap makalesinde Abdullah Mustofi şöyle diyor:

“Evet... ben dini ve cenaze törenlerinde növh e okuyanların Türkçe okumalarına hiçbir zaman izin vermiyordum. Ben konuşmalarımda, siz ki Daryus ve Kambiz'in gerçek evlatlarısınız, neden Efrasiyab'ın ve Cengiz'in dilinde konuşuyorsunuz, diyordum. Ve bu açıklamalarımda milli vahdet oluşturmaktan, Türkperestliği ve bazı kimselerin yabancıların yanında Türk azınlığı meselesinden bahsetmesini engellemekten başka bir amacım olmamıştır. Böyle durumlar ise aynı zamanda Azerbaycan halkına karşı en büyük hakarettir... Makale yazarı ise Azerbaycan'ın hayırsız evlatları olan bir avuç Tebriz tekercisinin düşüncelerini kaleme almıştır. Onlar durumdan ve hatta gerçek tarihten tam habersiz insanlardır. Makale yazarı bana saldırmakla bir avuç Tebriz tekercisinin şahsına yönelttikleri ithamları yeniden dillendirmeye çalışmaktadır. Onlar tekerciliği ticaret kabul ederek, bu amaçla dutu beş gün buzdolabında tutuyor, salatalığa kuyruk yağı sürmekle beş-altı gün muhafaza etmektedirler.” (Varlıg 1979: 30-31)

Tebriz halkından temiz vicdanı ile tanınan Sultanzade Tebrizi, Mustofi'ye cevap makalesinde inkar edilemez deliller ve belgelere dayanarak valinin yazdıklarının uydurma olduğunu ortaya koyarak yazmaktaydı:

“...Mustofi bey, sizin hakaretimiz davranışınız, acı diliniz Tebriz halkında o kadar nefret yaratmıştır ki, Fars dilinde bunları ifade etmek o kadar da kolay değildir...”

Sizin dutu buzdolabında tutmak, salatalığa kuyruk yağı sürmek vs. gibi sözlerinizden hiçbir şey anlamadım. Çünkü Tebriz'de hala tut satma geleneği yoktur. Tebriz'de genel olarak ihsan için düşünülen ve fakirlerin parasız olarak yararlandıkları çok sayıda dutluk vardır. Salatalığa kuyruk sürme geleneğinden de

habersiz olduğuma göre bu konuda bir söz söyleyemem. Sizin kendi vilayetinizde salatalığa kuyruk veya kuyruğa salatalık sürmüş olabilirler. (Varlıg 1979: 31)

Vali Mustofi'nin dışında Tebriz'de kültür müdürleri de Farsça'nın yayılmasında ve özellikle “milli vahdetin yaranmasında” çok çaba harcıyorlardı. Azerbaycan eyaletinin kültür müdürü Muhsini, “kim Türkçe konuşsa eşek kamçısı ile onun başına vurun ve onu ahıra bağlayın...” diyordu.

Muhsini'den sonra yerine atanmış olan Zövgi ise ilk ve ortaokullarda, ana dilinde konuşmaya cesaret eden her bir Türk çocuğunun ceza parası atması için özel ceza kutuları koydurmuştu. Zövgi'nin döneminde çalışmış öğretmenlerden birinin hatırladığına göre, bir gün birinci sınıfta ders yapan Mirza Kanber isimli bir öğretmen, dersinde her zaman ki gibi diyormuş: “Ab”, yani “su”, “nan” yani “ekmek”, “baba nan dad” yani “baba ekmek verdi”. Bu sırada Tahrandan gelmiş bir uzman ve okul müdürü ile birlikte Zövgi sınıfa girer. Mirza Kanber'in öğretim metodu ile tanıştıktan sonra Zövgi okul müdüründen sorar: “Neden sizin öğretmen sınıfta Türkçe konuşuyor?” Okul müdürü, çocuklar Farsça kelimelerin anlamlarını bilmiyorlar ve bu yüzden de öğretmen Türkçe bunların anlamlarını açıklıyor, şeklinde cevap verir.

Zövgi der: “Bu doğru değildir. Sözlerin anlamını anlatmak için, o kelimelerin ifade ettiği eşyaları çocuklara göstermek lazımdır” Diğer bir ifadeyle, öğretmen “nan” kelimesinin anlamını çocuklara anlatmak için bir parça ekmek göstermelidir. Horuz'un ötüşünü açıklamak için horoz sesi çıkarmalıdır. Şüphesiz bunlara inanmak zordur. Fakat malesef tüm bunlar Pehlevi döneminde hüküm süren acı gerçeklerdir...” (Varlıg 1979: 31-32)

Yukarıdaki bilgilerden görüldüğü gibi Pehlevi rejimi döneminde Güney Azerbaycan'da folklor toplamakla uğraşan araştırmacı ve toplayıcılar, son derece büyük zorluklarla karşılaşmışlar. Bu dönemdeki rejimin yasakları, halka kendi

folklorunu ulaştırma yolunda görülen işleri engellemekteydi. Fakat tüm bunlara rağmen, bu yolun fedaileri büyük çabayla çalışıyorlardı.

Nevruz bayramı “Varlık”

Dergisinin Sayfalarında

Son otuz yılda İran’da Azerbaycan kültürünün tebliğinde “Varlık” dergisinin çok büyük rolü olmuştur. Dergide Azerbaycan kültürünün tüm alanları o cümleden folklorla ilgili de çok sayıda makale yayınlanmıştır. Bu makalede biz “Varlık” dergisinde Nevruz Bayramı ile ilgili yayınlanmış makalelerle ilgili bilgi vereceyiz.

Her yıl Nevruz Bayramı arifesinde “Varlık” dergisi farklı şairlerin Nevruz’la ilgili şiirlerini yayınlamakla birlikte, alimlerin söz konusu bayramın tarihi ve mahiyeti konusundaki makalelerini de takdim etmektedir. Bu gibi makalelerden biri de derginin kurucusu ve editörü Doktor Cevat Heyet’e aittir. Söz konusu makale, yazar tarafından 20-22 Mart günlerinde Ankara’da düzenlenen “Uluslar arası Nevruz Sempozyumu”nda tebliğ olarak sunulmuş, daha sonra 1994 (h.ş. 1373) yılında ise “Varlık” dergisinde yayınlanmıştır. (Heyet, 1373/1994: 3-10) 1998 yılında ise yazar söz konusu makalenin tekrar gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş varyantını “Varlık” dergisinde yeniden yayınlattır. (Heyet 1998: 5-12)

Makalede Doktor Cevat Heyet, hem çağdaş İran alimlerinin Nevruz’la ilgili yaptıkları araştırmalardan, hem de ortaçağda Nevruz’la ilgili bilgi veren yazarların eserlerinden yararlanarak, bayramın tarihi konusunda son derece ilginç gerçekler ve bilgiler takdim etmiştir. Fakat artık erken ortaçağda Nevruz’un sistemi, halkın hafızasında karıştırılmıştır. Bu yüzden de konu ile ilgili ortaçağda kaleme alınmış bilgiler de epey karmaşıktır. Hatta XI. yüzyıl yazarları Ebu Reyhan el-Biruni, Nizamülmülk ve Ömer Hayyam gibi büyük alimlerin topladığı bilgiler de son derece dağınık ve karmaşık durumdadır. Bu yüzden de söz konusu dağınık bilgileri anlamak için, ilk önce daha eski kaynaklar temelinde

Nevruz’un sistemini canlandırmaya çalışan Kamil Hüseyinoğlu’nun konu ile ilgili yazdıklarını sathi olarak gözden geçirmemiz iyi olurdu.

K. Hüseyinoğlu’nun araştırmalarına göre Zerdüş’ten önce bu bayram Sakalar arasında geniş yayılmıştır. Zerdüş’ün kendisi de Saka boylarındandır. Fakat hemşerileri ortaya attığı reformları, yani yeni dini öğretileri kabul etmezler ve Zerdüş’ü kovarlar. Zerdüş Baykal bölgesi arazilerden Orta Asya’ya gelmek zorunda kalır. O sıralarda Orta Asya Hahamenişler devletine yönetimi altındaydı ve buranın valisi Viştaspa, Zerdüş’ün öğretilerini kabul eder. Viştaspa’nın oğlu I. Darius iktidara geldikten sonra ise, babasının dinini İran’ın tamamında yaymaya çalıştı. Zerdüşilik dini ile birlikte, bu dinde asıl bayram olan Ahura Mazda (Nevruz) Bayramı da zamanla İran’da yayılmaya başladı. Sasaniler döneminde Ahura Mazda ismi “Hürmüz” şeklinde telaffuz edilirdi. Arap istilasından sonra Hürmüz bayramı lağvedildi. Yalnız Emeviler döneminde Halifeye takdim edilen büyük “hediyeler” karşılığında bayramın “Nevruz” (Yeni Gün) adı altında kutlanmasına izin verildi. (Hüseyinoğlu 2010: 151-168)

K. Hüseyinoğlu’nun kaydettiğine göre bayramın ilkin anlamı ve mahiyeti şöyle olmuştur: “Zerdüş’ün öğretilerine göre baş tanrı Ahura Mazda, dünyayı bir yılda yedi unsurdan yaratmıştır. Her birinin yarandığı gün, yıl boyunca 30-45 günde bir defa kaydedilen bu unsurlar aşağıdaki sırayla yaratılmıştır: Önce diğer unsurların tamamını kapsayan ve yumurta kabuğu şeklinde olan gök, sonra kabuğun aşağı kısmını dolduran su; sonra suyun üzerinde yüzen düz yer (toprak); yerin üzerinde yegane bir bitki, bir boğa ve ilk insan Kiye Metren; nihayet Güneşin ve diğer gök cisimlerinin simasında görünen, aynı şekilde göze görünmeyen hayat enerjisi şeklinde olan ateş (od). Bu unsurlardan oluşan dünya, önceler sabit şekilde durmaktaydı ve Güneş de sabit ve hareketsiz şekilde göğün ortasında asılmıştı. Fakat sonra kötülük tanrısı Ehrimen onlara saldırıp göğü yardı, suyu bulandırdı,

yerin düz yüzeyini engebeli yaptı, bitkiyi susuz bırakıp kuruttu, boğayı ve insanı öldürdü, ateşi tütsüye bulaştırdı ve sonuçta dünyayı karanlığa boğdu. Bunu gören Ahura Mazda dünyayı harekete geçirdi. Güneş dönmeye, gece ile gündüz yer değiştirmeye, sular akmaya başladı, bitki, boğa (öküz) ve insan canlandı. Bitkinin tohumundan tüm diğer bitkiler, boğadan diğer hayvanlar, insandan ise sonraki nesiller ortaya çıktı. Yağmur yağdıktan sonra biriken sular dünyayı merkezinde Vorukaşa Denizi ve Berezayti Dağının durduğu yedi kısma böldü.

Zerdüştilik takviminde yıl boyunca her bir unsurun yarandığı gün bayram kabul edilmekteydi. Ateşin yaranması ile dünyanın yaranışının sona yetmesi şerefine kutlanan bayram eski çağlarda Ahura Mazada bayramı, İslam'dan sonra ise Nevruz Bayramı olarak isimlendirilmekteydi. Tüm Zerdüştilik bayramları yıl boyunca kendi zamanında coşku ile kutlanırdı. Fakat daha o zamanlarda da Nevruz daha coşkulu kutlanırdı. Yalnız Nevruz'dan önceki gün, yani eski yılın sonuncu günü, insanın yaranması şerefine kutlanan Fravaşi (Feriştahlar, Melekler) bayramı ve son baharda gece ile gündüzün eşitlendiği gün toprağın (yerin) yaranması şerefine kutlanan Mitragan (Mehregan) bayramları azameti ile Nevruz'a yakındılar. Aslında yılın sonuncu gününün akşamı kutlanan Fravaşi Bayramı ile Nevruz birleşerek bir muhteşem bayrama dönüşmekteydi. Kabul edildiğine göre, eski yılın sonuncu günü akşam melekler ve onlarla birlikte ölmüş insanların ruhları yere inerler. Ruhların kendi evlerini çabuk bulması için evlerin damında ateş yakarlardı. Ruhlar geldikten sonra ise kendi evlerinin bacasından şal sallıyor ve yemek istiyorlardı. Tabii ki ruhların yerine şalları özel kahinler sallamaktaydılar. Yılın sonuncu günü kutlanan bu bayramı şimdi Azerbaycanlılar "Yılsonu Çarşamba", Farslar ise "Çaharşenbesuri" olarak isimlendiriyorlar.

Göründüğü gibi Azerbaycan'da bayramın

ismi daha doğru korunmuştur. Farslar ise onu yanlışlıkla önceki aylarda kutlanmış beş bayramın yılın sonunda sembolik şekilde tekrarlanan Çarşamba günlerine ait kılmışlar. Diğer bir ifadeyle eski dönemlerde Nevruz ve Yılsonu bayramlarından önceki Çarşamba günlerinde, bu iki bayramdan önceki aylarda kutlanmış beş bayram, sembolik şekilde bir kez daha hatırlanırdı. (Hüseyinoğlu 2010: 161-163)

K. Hüseyinoğlu'nun kitabından alıntılarımız bu kısa bilgiden sonra yeniden Nevruz'la ilgili "Varlık" dergisinde verilen bilgilere dönelim.

Cevat Heyet'in söz konusu makalesinde Nevruz'la ilgili takdim edilmiş bilgilerin çoğuna da yukarıdaki sistemin farklı yönleri, unsurları yansımıştır. Sadece K. Hüseyinoğlu'nun takdim ettiği sistem, bunları daha fazla açıklamaktadır. Örneğin Cevat Heyet'in makalesinin başında kaydedildiğine göre "o zaman yılı iki mevsime (soğuk ve sıcak) ayırmışlar ve soğuk mevsim on ay devam ediyormuş. Sonralar sıcak mevsim (yaz) yedi ay ve soğuk mevsim (kış) beş ay kabul edildi." (Heyet 1998: 5) "Avesta" metinlerinden anlaşıldığına göre, burada Zerdüş'tün yaşadığı yerlerin tabiatı ve iklim ortamından bahsedilmektedir. Ayrıca "Avesta"nın kadim kısımlarında kaydedildiğine göre, Zerdüş'tün vatanında Vorukaşa isimli dünya denizi ve onun sahilinde olan Berezayti dağı bulunmaktadır. K. Hüseyinoğlu, yüzlerce nehrin döküldüğü ve yalnız birinin ondan yan aktığı Vorukaşa denizinin Baykal Gölü, Berezayti dağının ise Baykal'ın kuzey-doğu sahilindeki Berguzin Dağ silsilesi olduğunu düşünmektedir. (Kamiloglu 2006: 57) Berguzin dağ silsilesinin etekleri şimdi de çok sert iklim ortamına sahiptir. A. L. Boçavar'ın kaydettiğine göre burada "hatta yazın, ağustos ayında çok ender durumlarda sıcaklık artı 12 derecenin üzerine çıkmaktadır." (Boçavar 2002: 227) Zerdüş'te Orta Asya'ya geldikten sonra ise yaz mevsimi beş ay olarak kabul edilmiştir.

Cevat Heyet'in makalesi, tarihi gerçeklerle son derece zengindir ve sözün gerçek an-

lamında Nevruz'la ilgili kaleme alınmış en iyilerindendir. Yazar makalesini birkaç alt başlıklara ayırarak, bu bayramın tarihi, mahiyeti ve törenleri ile ilgili mümkün mertebe ayrıntılı bilgi vermeye çalışmıştır. Söz konusu başlıklar şunlardır: "Tarihte Nevruz", "Nevruz Töreni", "Son Çarşamba veya Çaharşenbe Suri", "Heft Sin", "Sizdebeder". Bu alt başlıklardan da Cevat Heyet'in makalesinin neredeyse Nevruz'un tüm yönlerini kapsadığı anlaşılmaktadır. En önemlisi ise yazarın, makalesinde eski kaynaklara dayanmış olması ve buralarda verilen dağınık bilgileri sistemleştirmeye çalışmasıdır. Ayrıca yazar, Nevruz Bayramının günümüz İran'da yapılan törenlerini de kapsamlı şekilde tasvir etmiş ve bu amaçla hatta üstat Şehriyar'ın "Haydar Babaya Selam" eserinde Nevruz'la ilgili verilmiş bilgilerden de yararlanmıştır. Fakat makalemizin hacmi, tüm bunlarla ilgili geniş şekilde bahsetmemize imkan vermemektedir. Bu yüzden de burada verilen bilgilerden yalnız bazıları üzerinde çok kısa bir şekilde duracağız.

Cevat Heyet'in makalesinde Pur Davud'a istinaden kaydettiğine göre "eski İranlıların inançlarına göre Nevruz Bayramında ecdatların ruhları yere inerek evlerine gelirler. Bu yüzden de evde zengin ve rengarenk sofralar açarlardı ve onların gelmeleri dolayısıyla sevinir ve şenlenirlerdi. Bu açıdan Nevruz "ölüler bayramı" olarak kabul edilirdi. (Heyet 1998: 6)

Göründüğü gibi çağdaş bilimsel edebiyatta ve yaşam alanında olduğu gibi burada da ateşin yaranması şerefine kutlanan Nevruz Bayramı ile insanın yaranması ve ona ruh verilmesi şerefine Nevruz'dan bir gün önce kutlanan Yılsonu bayramı aynılaştırılmıştır. K. Hüseyinoğlu'nun kaydettiğine göre eski zamanlarda bunlar iki farklı bayram olmuşlar ve Yılsonu bayramı sembolik çarşambalara ait kılınmamıştır.

Yıl tahvil olduğu zaman açılan "heft sin" (yedi sin) sofrasından bahsederken ise Cevat Heyet şunları kaydetmektedir:

"Heft sin yedi sin (s) demektir ve isimleri "s"

ile başlayan yedi yiyecekten oluşmaktadır. Farsçada bunlar şöyledir: sib (elma), sumak, sebze, sirke, senced (iğde), semeni ve sir (sarımsak)

Ekser evlerde, aynı şekilde Azerbaycan'da da bir cam kapta balık, boyanmış yumurta, buğday ve mercimek yeşili, başak ve nergis çiçekliği, peynir, ekmek, boyalı mum, ayna ve bir kap bozuk para eklerler" (Heyet 1998: 8)

Şüphesiz Arap alfabesine ait "sin" ismi (harfi) "heft sin" ifadesine yalnız İslam'ın kabulünden sonra ve belirli bir tahrif temelinde dahil olabilirdi. K. Hüseyinoğlu'nun fikrinde yedi unsurdan oluşan dünyanın yaranmasının ilk anını bildiren yılın tamamlandığı an, sofrada yedi tepside yedi unsurun özelliklerini yansıtan nimetler olmalıydı. Fakat sonralar "yedi tepsi kap" anlayışı "yedi sin" ("heft sin") ifadesi ile değiştirilmiştir.

Sizdebeder'le bağlı olarak Cevat Heyet'in kaydettiğine göre "bayramın 13. günü sabah-tan her kes evden çıkar ve tüm günü şehrin etrafında yeşilliklerde veya bir bahçede geçirirler... Her kes "sizdeh" günü evde kalmayı uğursuz, kabul eder ve bu yüzden kimse evde kalmaz." (Heyet 1998: 9)

Makalesinin sonunda Cevat Heyet Nevruz'un Azerbaycan'da kutlanmasından bahsetmiştir.

Diğer bir ünlü Azerbaycan alimi merhum doktor Hamit Nitgi'nin, Farsça olarak yazdığı "Alyanak Baharda" ("Der behar-e sorhrui") başlıklı makalesinin başında kaydettiği gibi Azerbaycan efsane ve rivayetlerinde farklı dinlere o cümleden Şamanizm, Zerdüştilik ve İslam'a ait inançlar bir birine karıştırılmıştır. Daha sonra kaydettiğine göre bazen öyle olur ki, farklı dinlere mahsus olan bayramlar da halkın hafızasında bir birleriyle ilişki kurarlar. Buna örnek olarak yazar, kış aylarına denk gelen Hıdır Nebi bayramı ile Nevruz bayramının halk inançlarında biri biri ile ilişkilendirilmesini göstermektedir. Hıdır Nebi ve Hıdır-İlyas günleri ile ilgili şunları kaydetmektedir:

"Genel olarak kışı iki çileye ayırmaktaydılar. Büyük çile-40 gün ve Küçük çile-20 gün. Bu ikisinin arasındaki günleri yani, birinci çi-

lenin sonuncu dört günü ve ikinci çilenin başındaki dört günü toplam sekiz günü “Hızır Soğuğu” veya “Hızır Soğuğu” olarak isimlendirmektedirler:

Hızır Nebi soğuğu

Tendire basar tavuğu...” (Nitgi 1979: 4)

Yazarın kaydettiğine göre bu iki bayramın törenleri de halkın zihninde arka arkaya ve biri diğerini bütünleyen törenler gibi anlaşıl-maktaydı. Çile gecesinden başlayan törenleri ise yazar aşağıdaki sıralamayla kaydetmiştir:

Hızır-İlyas günleri, son Çarşamba, “kıştan çıktım” ve sonunda Nevruz. Daha sonra ise Doktor Hamit Nitgi bu bayramlara hazırlık işlerinden ve bunların kutlanma biçiminden bahsetmekte (meclisler, danslar, yarış oyunları, ateş yakılması, su üzerinden atlamak, yeni elbise alınması, evlerin tozdan arındırılması, semeni ve yedi tür yemeğin hazırlanması, yumurta boyamak, 17 bitkinin ürününün kavrulup bir birine karıştırmasından yapılan kavurga vs.).

Merhum M. E. Ferzane “Varlık” dergisinde B.G. Sahend’in Nevruz Bayramı ile ilgili bir şiirini yayınlamış ve şiirden önce ise bayramla ilgili kendi düşüncelerini aktarmıştır. (Ferzane 1997: 15-16) Onun düşünceleri genel karakterlidir ve Nevruz’la ilgili son on yıllıklarda Azerbaycan Cumhuriyeti’nde biçimlenmiş düşüncelerle aynıdır. Şöyle ki yazar şunları kaydetmektedir:

“Orta Doğu’da en eski dönemlerden beri insanın ziraat, bağcılık, hayvancılık ile gecen hayatına genel bir bakış, emekçi insanın yaşamı dört doğal unsurdan, yani suyun, ateşin, toprağın ve rüzgarın ısınması ve uyanması ile bağlı olmuştur. Toprağın canlanması için Güneşin sıcaklığı ve rüzgarın kış uykusuna dalmış doğal sıcaklığı gerekiyordu. Bu arzu ve istekle yaşayan halk, çok eski zamanlardan dört unsurla bağlantılı bir takım gelenek-görenek ve inançlar geliştirmiştir. Yılın son ayı kabul edilen İsfend’i dört haftaya ayırmak, her haftayı bu unsurlardan biri ile ilişkilendirmek ve her Çarşamba için bir isim vermek, söz konusu

inançtan doğmuştur. (Ferzane 1997: 17-18)

M. E. Ferzane’nin makalesinden sonra ise Sehend’in daha önce kaydedilen şiiri takdim edilmiştir. Şunu da kaydetmemiz gerekir ki, “Varlık” dergisinin farklı sayılarında Nevruz’la veya baharla ilgili şiirler kaleme almış birçok şairin o cümleden Fuzulî’nin, üstat Şehriyar’ın, Cafer Handan’ın vb. şiirleri yayınlanmıştır.

Nevruz’la ilgili dergide yayınlanmış ilginç makalelerden biri de T. Pirhaşimi’nin “Erdebil’de Nevruz Bayramının İstikbali” başlıklı makalesidir. (Pirhaşimi 2004, 51-56) Yazar makalesinin başında kış aylarına denk gelen çilelerden bahsetmekte ve “çilebeçe” günleri ile ilgili halk arasında yaygın olan “Kürdoğlu Ahmet ve Karı Rüzgarı” isimli efsanenin metnini takdim etmektedir. Bundan sonra o Nevruz’dan önce gelen Çarşamba günlerinden bahsederek, Erdebil’de “Kül Çarşambası”, “Godugırkırtı Çarşambası” ve “Gül Çarşambası” gibi Çarşamba günlerinin kutlandığını bildirmektedir.

Pirhaşimi’nin kaydettiğinden anlaşıldığına göre, son Çarşambaya Erdebil’de “Gül Çarşambası” denir ve bu Çarşamba bayram günlerinin en sevimlisi ve ilginçidir. Bu Çarşambaya hazırlık epey önceden başlanır. Şöyle ki Gül Çarşambasına birkaç gün kalmış Erdebil şehri al-elvan süslenerek ve “dülgetütek” denen düdüklerle dolar. Daha çok çocukları sevindiren dulgetüteklerden başka Gül Çarşambasının zorunlu sembolleri arasında testi ve semeni de önemli yere sahiptir. Gül Çarşambası akşamı, gençler göğşe fişek atmakla, farklı patlayıcılar yakarak ses çıkarmakla bayram coşkusu yaratmaya çalışırlar. Aynı zamanda onlar evlerin damında, sokak ve meydanlarda ateşler yakarak üzerlerinden atlarlar. Bayram akşamı çocukların komşu evlerin kapı önlerine mendil bırakarak hediye talep etmesi (Erdebil’de buna “kuşak atma” denir), kadınların niyet tutması gibi Nevruz gelenekleri, Erdebil’de de geniş yayılmıştır. Gül Çarşambasının sabahı günü su üzerine

gitme geleneği de Erdebil’de yaşamaktadır.

T. Pirhaşimi sözlerine devam ederek kaydetmektedir ki, tüm bunlardan sonra her kes yılın tahvil olmasını, yani Nevruz’un gelmesini bekler. Yıl tahvil olduktan sonra ise “heft sin” sofrası arkasında oturulur. Yazarın kaydettiğine göre Erdebil’de heft sin töreni için aşağıdakilerden yararlanılır: sirke, sarımsak, sebze yemeği, sumak, sikke, saat, su. Bunun dışında bir kasa suda “tahvil balığı” denen küçük bir balık da konur. Nevruz sofrasına genelde pilav, çerez, tatlı, kuru ve taze meyveler konur. Nevruz görüşmeleri ise birkaç gün devam eder.

Böylece biz, “Varlık” dergisinde Nevruz bayramı ile ilgili yayınlanmış makalelerin, bu büyük ve kadim halk bayramının neredeyse tüm alanlarını kapsadığını görmekteyiz. Burada biz, hem Nevruz’un tarihini, hem bayramın teorik-felsefi yönlerini, hem de törenlerini yansıtan ilginç makalelerle karşılaştık. Tüm bu makaleler bir birini tamamlayarak, Nevruz bayramı ile ilgili okurda ayrıntılı tasavvur yaratmakla birlikte, bayramın araştırılması açısından da son derece değerlidirler.

Lirik Folklor Janrının Tebliği ve Tetkiki

“Varlık” dergisinde folklorun lirik janrlarıyla ilgili çok sayıda makale yayınlanmıştır. Şöyle ki, folklorun söz konusu janrıyla ilgili dergi çalışanlarının makalelerinde hem derleme, hem de araştırma karakterli çalışmalarla karşılaşılacaktır. İlk önce dergide en fazla yayınlanan Bayatılardan bahsetmek isterdik.

“Bayatı”, sözlü halk edebiyatının en geniş yayılmış ve değerli örneklerindendir. Halk edebiyatının önemli bir kısmını oluşturan lirik janrda bayatılar, diğerlerine oranla daha fazladır. Bayatılar her kes tarafından sevilerek okunan, kolay ezberlenen bir folklor materyali gibi daima ortaya çıkar ve gelişir.

Cevat Heyet bayatı isminin nereden geldiğini şöyle açıklamaktadır:

Bayatı, Oğuz kabilelerinden olan Bayat isminden gelmektedir. Bayatılar önce biri ta-

rafından söylenmiş olsa da, sonralar halkın diline geçerek dilden dile, elden ele geçmiş ve zamanla yazarları unutulurak, halkın malı haline gelmişlerdir. Fakat bayatı üretmekle uğraşan bazı aşıklarımız da var olmuştur. (Heyet 1990: 157)

Şunu da kaydetmemiz gerekir ki, “Bayatı” teriminin kökeni ile ilgili başka düşünceler de mevcuttur. Örneğin K. Hüseyinoğlu bu konuda şunları kaydetmektedir:

“Bayatı teriminin, “bu nazım türünün musikisine verilmiş isim olduğu” konusunda Emin Abidin’in ulaştığı kanaat, tamamen doğrudur. Çünkü yukarıda kaydettiğimiz gibi kadim dönemlerde ve ortaçağda halk sanatının poetik janrları, ilk olarak türkü metinleri gibi anlaşılmaktaydı. Bu anlamda ise “bayatı” teriminin Arap kökenli “beyat” (hazin mırıldanma ile okunan türkü) kelimesi ile ilişkilendirmek gerekmektedir. Bir boyun okuduğu türkünün, tüm Azerbaycan Türklerinin temel melodisine dönüşmesine ihtimal vermek mümkün olsa da, söz konusu folklor melodisinin klasik Fars muğamlarına da sirayet ettiğini iddia etmek, bu soruna vakıf olan uzmanlar için kesin olarak inandırıcı görünemez. Aynı şekilde “bayatı-Kürt”, “bayatı-Şiraz”, “bayatı-İsfahan”, “bayatı-Kaçar” gibi muğam isimlerinin de Bayat boyunun ismi ile ilişkilendirilmesi, mantıki açıdan temelsiz olacaktır. “Görüldüğü gibi, bayatı şiir biçiminin, Türk kökenli Bayat boyunun ismi ile ilişkilendirilmesi, tesadüfi ses benzerliğine dayanan bir ihtimal olduğu halde, ilkinin direkt musiki ile ilişkili olan Arap kökenli “bayat” kelimesinden yarandığı düşüncesi çok sayıda ve kesin dil, musiki ve tarihi-kültürel gerçeklere dayanmaktadır. Farsçada kullanılan Arap kökenli “beyat” kelimesinin üç anlamı bulunmaktadır: 1. Geceyi her hangi diğer bir yerde geçirdikte mırıldanarak okunan türkü; 2. Geceleyin düşmana saldırmak 3. Gecedan sabaha kalıp bir miktar eskimiş gıda (ekmek vs.). “Bayatı” terimi şüphesiz ki “beyat” kelimesinin ilk anlamı ile bağlantılıdır ve bu Türk şarkısına farslar “beyat-ı Türk” demişlerdir.” (Hüseyinoğlu)

lu 2006, 50-51) Beyat-ı Türk'ün melodisi ile ilgili ise M. Muin şunları kaydetmektedir:

“Son derece monoton ve sade halk tarafından çok beğenilen bir melodidir. Eğer beyat-ı Türk'ün tekniğini şurun tekniği kabul etsek, şurun ve beyat-ı Türk'ün gamma fasılları arasında fark kalmayacaktır” (Muin 1977: C. I: 616)

“Varlık” dergisinde bayatılar konusunda yazılanlar arasında Mirhidayet Hisari'nin “Azerbaycan Folklorundan Örnekler” başlıklı makalesi özellikle dikkat çekmektedir. Yazar, Azerbaycan folklorunu dünyanın en zengin sözlü halk edebiyatı olarak kabul edilmektedir. Burada bayatılara özel yer ayrılmakta ve bu şiir türünün yapısından konu ve motiflerine kadar geniş bilgi verilmektedir. Yazara göre bayatıları koşanlar ünlü kimselerdir. Bayatılar tarih boyu, asırlardan beri farklı insanlar tarafından çeşitli konularla ilgili söylenmiş ve söz konusu asırlarda yaşanan olayların haberini bize ulaştırmaktadır. Yahut yanıklı kalplerin kederlerini ve duygularını, aşıkların, mazlumların yürek çarpıntılarını ve halkımızın başına gelen tarihi olayları yansıtmaktadır. (Hisari 1991: 67)

Kaydettiğimiz gibi bayatılar konu açısından çok çeşitlidirler. Bu yüzden de hem bugün, hem de cenaze törenlerinde bayatıların okunduğu görülmektedir. Bunu M. Hisari da hatırlatarak kaydetmektedir ki, hatta bazı yerlerde cenaze sahibi olan kadınlar, cenazeye gelen her bir kadına hitaben uygun bir bayatıyı avazla okumalı ve misafir kadın ayrı bir uygun bayatı ile kendisine cevap vermelidir. Ayrıca cenaze sahibi olan kadınlar ölüyü uygun bayatılarla okşayarak meclistikeleri etkileyip ağlatırlar. Örneğin:

At beni götdü gaçtı,
Sümükleri çaknaştı.
Haber verin elime,
Menzilim uzaklaştı.
Yok azizim vay derdim
Vay dermanım, vay derdim.
Hamı ekdi, gül derdi,

Men gül ekdim, vay derdim. (Hisari 1991: 68)

Bilindiği gibi bayatıların öyle bir türü vardır ki, burada cinas kelimelerden yararlanılmaktadır. Cinaz kafiye aracılığıyla ortaya çıkan bayatılarda, düşünce daha derli toplu, anlam daha etkili ifade edilmektedir. Bayatılarda cinaz sözlerden yararlanıldığı, bu makalede de hatırlatılmıştır. Yazarın kaydettiğine göre bayatıların özelliklerinden biri, onlarda “cinaz” isimli şiir sanatından geniş bir şekilde yararlanılmasıdır. Örneğin:

Aziziyem Salyana,
Dara zülfün, sal yana.
Necesen bir ah çekim
“Kür” guruya, sal yana.

Bu bayatıda üç mısra “salyan” kelimesi üç farklı anlamları ile tekrarlanmıştır. Birinci mısra “Salyan” bir şehir ismidir. İkinci mısra “bir yana sal” anlamına gelmektedir. Dördüncü mısra ise “sal” kelimesi “sal taşı” (bir rivayete göre kayık) anlamındadır. (Hisari 1991: 68)

Folklorun diğer janrları gibi bayatılarda da tarihin belli izleri yansımaları muhafaza etmiştir. Özellikle de ayrılık, halkın çektiği sıkıntılar, bayatı şeklinde diller ezberi olmuştur. Tarihi olayların folklor materyallerine nasıl yansıdığını izleyen Babek Daşur, bu konuda kaleme aldığı makalede, halk edebiyatının, tarihi öğrenmek için zengin bilgiler verdiğini kaydetmektedir. Yazar, folklor türlerinin her birinde bu izleri araştırmıştır. Örneğin Arap baskıncılarının Azerbaycan'da yaptıkları soygunlar ve döktükleri kanlar aşağıdaki bayatıya yansımıştır:

Arablar, ay Arablar,
Ayağında corablar.
Araba yurd vermeyin,
Arab yurdu harablar.

Bu bayatılar az da olsa günümüzde de halk arasında yaşamaktadır. Savaşlar, baskınlar yüzünden ana yurtlarından uzak düşmüş Azerbaycanlıların duyguları ve dertleri bayatılarda

son derece açık bir şekilde ifade edilmektedir. (Danşur 1999: 77-78)

“Varlık”ta lirik janrın diğer türlerine de yer verilmiştir. Bunlar arasında bayatılar dışında türküler de zikretmek mümkündür. Halk türkülerini daima sevilmiş, her zaman büyük sevgi ile hafızalara kazınarak kalmıştır. Türkülerle ilgili makalelerden biri de M. E. Ferzane’ye aittir. Onun “Azerbaycan Halk Türküleri” başlıklı makalesi son derece ilginçtir. Yazar, türkülerle ilgili düşüncelerini ifade ederek şöyle diyor:

“Azerbaycan halk türkülerini ister kelime yapısı, isterse de musiki akarlığı ve duygu yoğunluğu açısından Azerbaycan musikili halk edebiyatının son derece yaygın, halk arasında, köylerde, şehirlerde ağızdan ağza dolaşan, el-oba arasında tekrar tekrar ve sevilerek okunan türlerden biridir. Hem mahir çalgıcılar ve okuyanların aracılığıyla ifa edilen ve hem de her bir söz bilen, dil anlayan Azerbaycanlı tarafından büyük rağbetle okunan ve dinlenen bu güzel türkülerin temel özelliği, burada kelimenin musiki ile birleşmesi ve insanın duygularını harekete geçiren, onlara kol kanat veren güzel nağmeler yaratmasıdır.” (Fertzane 1994: 101)

M. E. Ferzane türkülerin muhteva ve yapı açısından da açıklamasını takdim etmiştir. Ferzane’nin kaydettiğine göre, “Azerbaycan halk türkülerini muhteva açısından son derece çeşitlidirler. Bu türküler arasında birçok emek, ziraat, tarihi kahramanlık, tören türkülerini bulunduğu halde, halk türkülerini arasında en fazla yaygınlaşmış kısmını lirik türküler oluşturmaktadır. Azerbaycan lirik türkülerini genelde tek sesle okunmakta, fakat bazı türküler genelde koro veya muşara şeklinde olduğundan iki sesli ve bazen de çok sesli olmaktadır. Türkülerin ekseriyeti şur, seyghah, bayat-ı Şiraz, rast, çahargah ve benzeri makamlara dayanmaktadır. Türküler vevin ve ritim açısından da çok rengarenktirler. Türkülerin vezni, koşma, dübeyti, bayatı, geraylı ve çeşitli halk şiir kalıplarından oluşmaktadır.” (Fertzane 1994: 102)

Yazarın bildirdiğine göre Kuzey Azerbaycan’da halk türkülerinin toplanması ve notaya dökülmesinde iki büyük musiki üstadı yani, Üzeyir Hacıbeyov ve Müslim Magamayev’in çok büyük rolü olmuştur. Arkasından yazar bir takım görkemli bestecilerin isimlerini zikrederek, onların halk türkülerinin toplanması ve notaya dökülmesindeki rollerinden bahsetmiştir. Güney Azerbaycan’da ise halk türkülerini, ortaya çıktıkları ve yayıldıkları günden, her kesten çok çalgıcı gruplar tarafından düğünlerde ve eğlence için kurulmuş meclislerde çalgı aletlerinden tar, kaval, saz, kemence ve diğer musiki aletleri ile birlikte okunmakla halk arasında yayılmakta ve her yerde, evde, sokakta ağızlarda gezmekte, diller ezberi olmaktadır. (Fertzane 1994: 102)

Pehlevi rejimi folklor alanına da etkisiz kalmamıştır. Bu dönemde uygulanan yasaklar türkülerin yayılmasını, notaya dökülmesini olumsuz yönden etkilemiştir. Fakat buna rağmen söz konusu türküler halkın duygularını tam şekilde yansıtarak dilden dile geçmiş, yayılmıştır. Bu soruna da temas eden M. E. Ferzane’nin kaydettiğine göre Pehlevi rejimi yıllarında Azerbaycan dilinde yazmanın, okumanın ve hatta konuşmanın yasak olduğu sıralarda halk türkülerini, dilimizin ve duygularımızın güçlü terennümcüsü gibi hiçbir zaman susmamış ve coşturan sesi ve nefesi şehir ve köylerde duyulmuştur. Burada uzun yıllar Azerbaycan dilinde kitap ve basın yasak olduğundan, bu konuda basılan kitapların sayısı çok az ve seyrek olmuştur. Halk türkülerinin Güney Azerbaycan’da yayılmasında çalgıcı gruplara ek olarak 1324 (1945) yılında oluşturulmuş Azerbaycan milli orkestrasının da değerli etkisi olmuştur. Daha sonra yazar bu konuda toplanarak yayınlanmış kitaplardan bahsetmiş, bu kitaplardaki türkü mısralarındaki değişikliklere temas ederek, bunları doğru varyantları ile karşılaştırmıştır. Tüm bu bilgilerden sonra makalenin asıl mahiyeti açıklanmaktadır. Kaydedilmektedir ki, “Azerbaycan halk türkülerini” adı altında okullara ve özellikle de türkülerle ilgilenenlere takdim edilen bu dergi, halk türkülerinin daha toplu, son derece okunaklı ve mümkün mertebe doğru

dürüst şekilde ulaştırmaktır. Son derece açıktır ki bu dergide toplanan halk türküleri, Azerbaycan halk türkülerinin tamamını kapsamamış ve kapsayamaz da. Makalede halk türkülerinden ilginç örnekler de takdim edilmektedir. (Ferzane 1994: 104-110)

Bilindiği gibi folklor materyalleri tarihi olayların da şahitlerindendir. Tarihi izler türkölere de yansımaktadır. Babek Daşur'un kaydettiğine göre, Kaçar döneminin son zamanlarında Ruslar, bir kez daha İran'ın iç işlerine karışmaya başlarlar. Horasan Türklerinin lideri olan "Cuci Han" kendilerine karşı mücadeleye kalkışır ve yıllarca kendileriyle savaşır. Sonunda Ruslar onu kandırarak bataklığa salar ve bataklıkta kendisini kurşunlayarak öldürürler. O günden Rus emperyalizmine karşı halkın nefretini temsil eden Cuci Hanın ismi dillere düşmüş ve Horasan Türklerinin halk sanatçıları (bahşılar) kendisi ile ilgili koşmalar koşmuş, destanlar yazmışlardır. Bu türkölür halen de Horasan'da bahşılar (Türkmen aşıkları) tarafından okunmaktadır. Bahşılar düğünlerde ve bayramlarda Cuci Hanın türküsünü okurlar:

Cuci han hanların hanı,
Deregezde yaktur sanı.
Örkede galdı armanı,
Heyf senden, öldün Cuci.
(Daşur 1999: 78-79)

Veyahut diğer bir tarihi olaya bakalım. XIX. yüzyılda "Türkmençay" antlaşması sonucunda Azerbaycan'ın kuzey kısmı Ruslara verilir ve Aras nehri iki taraftakilerin karşılıklı gidiş gelişine engel olur. Bu acı olay yıllar boyu hafızalarda kalır ve birtakım destan, rivayet, türköl, nağme, bayatı ve aşık şiirlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Halkın samimi duygularının, kalp ağrılarının tercümanı olan bu nağmelerin temel konularını

ayrılık, hicran ve zulüm duyguları oluşturmaktadır. Bu kara günlerde halkın ağzında, gönlünde çok sayıda türköl ve nağmeler seslenir. Örneğin bu gibi türkölür arasında "Apardı Sellar Saranı", "Evleri Var Hana-Hana", "Aras-Aras" "Sarı Bül-bül", "Çenlibel", "Aras Akır Gıygacı", "Garagile", "Ayrılık", "Aman Ayrılık", "Beri Bak", "Gel Bize Yar", "Yar Bize Gonag Gelecek", "Durna" gibi türkölürleri zikretmemiz mümkündür. (1, 83)

Şimdi ise İran'da yaşanmış diğer bir tarihi olaya bakalım. Bilindiği gibi XX. yüzyılın başlarında İran'da yaşanan "Settarhan" hareketi, en güçlü halk hareketi olmuştur. Settarhan ve devrimin diğer katılımcıları ile ilgili çok sayıda rivayet ve türköl yaranmış, dillerde gezmekteydi. Bu türkölürde kahramanlar övölür, devrim düşmanları, Kaçar yönetimi, Rus yönetimi, İngiliz diplomatlarıyla alay edilmekteydi. Halk türköl ve nağmelerinde en fazla Settarhan terennüm edilmekteydi. Settarhan'ın yiğitliği, tedbirli olması, düşmana karşı nefreti, vatana ve halka olan sevgisi, sadakati, liyakati kendi dilinden söylenen nağmelere yansımıştır. "Yaşasın Settarhan" türküsü bu yönden dikkate değerdir. Bir zamanlar Settarhan'ın dilinden söylenmiş parçalar şöyle olmuştur:

Oturmuşdum eyvanda,
Gülle başıma yağanda,
Düşmanları men govanda
Ay anacan, yaralandım.
Ay bacıcan, yaralandım.
(Daşur 1999: 86)

Takdim edilen örneklerden de görölndüğü gibi folklorun lirik janrları "Varlık" dergisinde kapsamlı şekilde araştırılmış ve bu janrlara dair çok sayıda örnek toplanarak, araştırılmış ve yayınlanmıştır.

KAYNAKÇA

-1-

BAYRAMZADE, S. Z., (1991), "İran hakim dairelerinin Cenubi Azerbaycan maarifi ve medeniyeti sahesindeki siyaseti (1947-1978 yılları), **Cenubi Azerbaycanın tarihi meseleleri**, Bakü, Elm, s. 46-67.

FERZANE, M. E., (1996), "Pehlevi rejiminde Cenubi Azerbaycanda şifahi halg edebiyatının toplanması, araştırılması ve neşri tarihinden", **"Varlık" Dergisi**, sayı 101-2, s. 29-41.

HEYET, C., (1998), "Varlık" iyirmi yaşında", **"Varlık" Dergisi**, sayı 1, s. 3-9.

MEMMEDOVA, P., (2000), **"Varlık" jurnasında edebiyat meseleleri**, Bakü, Elm, 200 s.

SARRAFİ, E., "İran Türklerinin dili ve folkloru", **"Varlık" Dergisi**, sayı 114-3 ve 115-4, s. 60-71.

TAĞIYEVA, Ş. E., "1978-1979-cu yıllar İran ingilabından sonra Cenubi Azerbaycanda milli hüğüglar uğrunda mübarize", **Cenubi Azerbaycanın tarihi meseleleri**, Bakü, Elm. s. 143-175.

"Azerbaycan der doure-ye diktatori-ye Reza-şah" (Fesli ez-ketab-e "Gozeşte çerağ-e rah-e ayende est)", **"Varlık" Dergisi**, 1979, sayı 3, s. 27-32.

-2-

HEYET, Cevad, (1373/1994), "Novruz bayramı İranda", **"Varlık" Dergisi**, sayı 95-96, s. 3-10.

HEYET, Cevad, (1377/1998), "Novruz bayramı İranda", **"Varlık" Dergisi**, sayı 144, s. 5-12.

HÜSEYNOĞLU, Kamil, (2010), **Mifin men-**

şeyi, mahiyeti ve tipologiyası, Bakü, "Elm ve tehsil" Neşriyatı.

HÜSEYNOĞLU, Kamil, (2006), **Gedim Turan: mifden tarihe doğru**, Bakü, "MBM".

BOÇAVAR, A. L., (2002), **Yer planeti. Moskva**, "Nauka" neşriyatı (Rusça).

HAMİT, Nitgi, (1979), "Der behra-e sorhrui", **"Varlık" Dergisi**, sayı 11, s. 3-7.

FERZANE, M. E., (1997), "Novruz-el bayramı, bahar bayramı B. G. Sahendin şeirinde", **"Varlık" Dergisi**, sayı 107-104, s. 15-16.

PIRHAŞİMİ, T., (2004), "Erdebilde Novruz bayramının istigbalı", **"Varlık" Dergisi**, sayı 132-1, s. 51-56.

-3-

DANŞUR, Babek, (1999), "Azerbaycan halg edebiyatında tarihi hadiselerin izi", **"Varlık" Dergisi**, sayı 114-3, 115-4, s. 77-88

FERZANE, M. E., (1994), "Azerbaycan el mahnıları", **"Varlık" Dergisi**, sayı 95-4, 96-5, s. 101-110.

HEYET, C., (1994) **Azerbaycan şifahi halg edebiyatı**, Bakü, Azernesir, sayı 95-4, 96-5, s. 101-110.

HİSARİ, M., "Azerbaycan folklorundan nümuneler", **"Varlık" Dergisi**, sayı 3, s. 67-71.

HÜSEYNOĞLU, K., (2006), "Azerbaycan halk şeirinin gaynagları ve inkişaf yolları", **Azerbaycan edebiyatının tarihi poetikası, II. Kitap: Poetik fikrin tekamülü**, Bakü, Elm, s. 19-61.

MUİN, M., (H.Ş 1377), **Ferheng-e farsî**, c. 1., Tehran, Entesarat-e Emir Kebir, 1472 s.